POLIROM

Aldous HUXLEY

Filosofia perenă

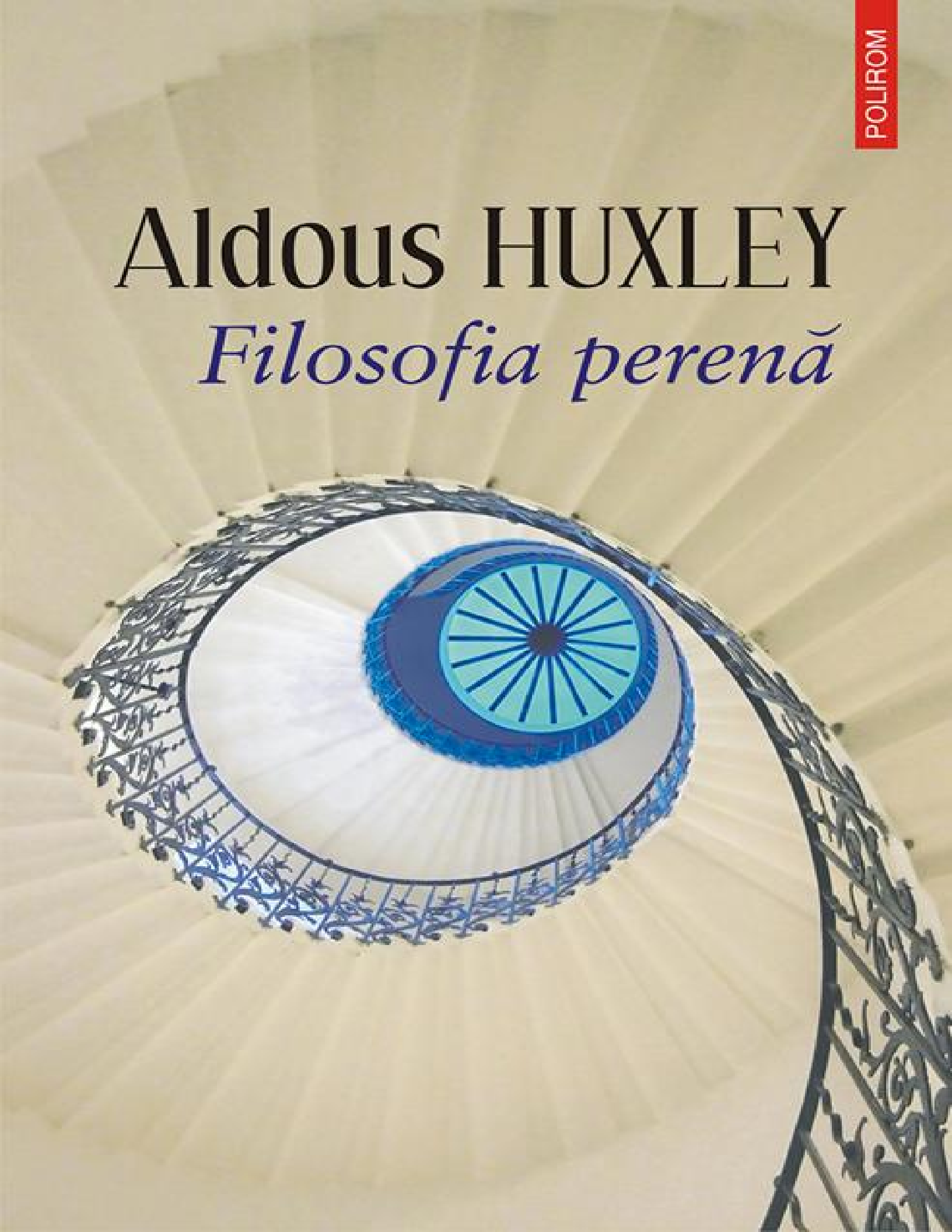

Aldous HUXLEY

Filosofia perenă

Traducere din limba engleză
de Daniela Rogobete

POLIROM
2019

Aldous Huxley, *The Perennial Philosophy*

Copyright © 1944, 1945 by Aldous Huxley
All rights reserved

© 2019 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-7748-1
ISBN PDF: 978-973-46-7749-8
ISBN print: 978-973-46-7563-0

Coperta: Carmen Parii
Foto copertă: © Baloncici/Depositphotos.com

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ALDOUS HUXLEY (1894-1963) s-a născut în orașul englez Godalming, comitatul Surrey, într-o familie cu îndelungată tradiție intelectuală. În 1908 și-a început studiile la Eton College, iar după o întrerupere de doi ani le-a continuat la Balliol College din Oxford. În 1916 a publicat prima sa carte, volumul de versuri *Roata în flăcări* (*The Burning Wheel*). Patru ani mai tîrziu, în 1920, i-a apărut un volum de povestiri, *Limbo*, urmat – la doar un an – de primul său roman, *Crome Yellow* (*Galben de Crome*). *Brave New World* (*Minunata lume nouă*), unul dintre romanele de referință ale secolului trecut, a fost publicat în 1932. În 1937 Huxley s-a mutat în Statele Unite împreună cu soția sa, Maria, și fiul lor, Matthew. A locuit pînă la sfîrșitul vieții în sudul Californiei și în New Mexico, s-a apropiat de filosofia orientală și a scris o vreme scenarii de film. Tot aici a început să experimenteze drogurile psihedelice, relatîndu-și ulterior trăirile în faimosul eseu *The Doors of Perception* (*Porțile percepției*) din 1954. A publicat de-a lungul vieții numeroase romane, volume de povestiri, eseuri și poezii, scenarii de film și biografii, cărți de filosofie, jurnale de călătorie și cărți pentru copii, fiind considerat unul dintre cei mai reprezentativi și mai influenți scriitori ai secolului XX. În 1959 a fost distins cu Premiul pentru Excelență al Academiei Americane de Arte și Litere.

Mulțumiri

Pentru permisiunea de a folosi fragmente din lucrările de mai jos, le mulțumim autorilor și editurilor care le-au publicat:

P.J. & A.E. Dobell: *Centuries of Meditation* de Thomas Traherne.

John Day: *Monkey*, traducere de Arthur Waley.

E.P. Dutton & Co., Inc.: *Musings of a Chinese Mystic*, din seria The Wisdom of the East, traducere de Herbert Giles.

Dwight Goddard Estate: *A Buddhist Bible* de Dwight Goddard.

Harvard University Press: *The Transformation of Nature in Art* de Ananda K. Coomaraswamy.

Houghton Mifflin Company: *The Way and Its Power* de Arthur Waley.

Macmillan & Co. Ltd.: *The Spiritual Reformers* de Rufus Jones.

Mysticism East and West de Rudolph Otto.

Songs of Kabir de Rabindranath Tagore.

The Marcel Rodd Company: *Bhagavad-Gita*, traducere de Swami Prabhavananda și Christopher Isherwood.

Newman Book Company: *The Works of St. John of the Cross*, traducere de Allison Piers din ediția în limba spaniolă a lui P. Silverio.

R.A. Nicholson: *Mystics of Islam* de R.A. Nicholson.

Oxford University Press: *The Path of Purity* de Buddhaghosha.

The Tibetan Book of the Dead, traducere de Evans-Wentz.

Skeed & Ward Ltd.: *The Mystical Theology of St. Bernard* de Etienne Gilson.

Introducere

PHILOSOPHIA PERENNIS – această sintagmă a fost introdusă de Leibniz; dar ideea – metafizicul ce recunoaște o Realitate divină aflată la temelia lumii lucrurilor, vieților și minților; psihologia care descoperă în suflet ceva similar, sau chiar identic, cu Realitatea divină; eticul care situează menirea cea mai de pe urmă a omului în cunoașterea Temeiului imanent și transcendent al întregii ființări – ideea în sine este imemorială și universală. Noțiuni de bază ale Filosofiei perene pot fi găsite printre poveștile tradiționale ale popoarelor primitive din orice regiune a lumii, iar în formele ei complex elaborate își găsește locul în fiecare dintre religiile mai importante. O variantă a acestui Factor Comun Superior existent în toate teologiile anterioare și viitoare a fost pentru prima dată încredințată scrisului acum mai bine de douăzeci și cinci de secole și, începând din acel moment, acest subiect inepuizabil a fost reluat iar și iar, din perspectiva fiecărei tradiții religioase și în toate limbile importante ale Asiei și Europei. În paginile ce urmează am adunat laolaltă un număr de fragmente extrase din aceste scrieri, alese cu precădere pentru semnificația lor – pentru că au ilustrat în mod eficient o anumită idee din sistemul general al Filosofiei perene –, dar

și pentru frumusețea intrinsecă și caracterul lor memorabil. Aceste selecții sunt organizate sub diverse titluri și incluse, ca să spunem așa, într-un comentariu propriu, menit să ilustreze și să stabilească legături, să dezvolte și, acolo unde este necesar, să lămurească.

Cunoașterea este o funcție a ființei. Atunci când survine o schimbare în ființa celui care cunoaște, apare o schimbare corespunzătoare în natura și gradul cunoașterii. De exemplu, prin creștere și educație, ființa unui copil se transformă în cea a unui adult; printre rezultatele acestei transformări se numără o schimbare revoluționară a modului de cunoaștere și a cantității și felului lucrurilor cunoscute. Pe măsură ce individul crește, cunoașterea lui devine mai conceptuală și sistematizată ca formă, iar conținutul ei faptic și utilitar este considerabil sporit. Dar aceste câștiguri sunt umbrite de o anumită deteriorare a calității înțelegerii imediate, o atenuare și o pierdere a puterii intuitive. Sau gândiți-vă la schimbarea survenită în ființa sa, pe care omul de știință este capabil să o inducă în mod mecanic cu ajutorul instrumentelor sale. Echipat cu un spectroscop și un reflector de un metru și jumătate, un astronom devine, în măsura în care ne raportăm la vederea umană, o ființă supraumană; și, așa cum ne-am aștepta în mod firesc, cunoașterea pe care o posedă această ființă supraomenească este foarte diferită – și prin cantitate, și prin calitate – de cea care poate fi dobândită de un privitor la stele ce vede totul doar cu ochi omenești, nemodificați.

Nici schimbările survenite în ființa fiziologică sau intelectuală a celui care cunoaște nu sunt singurele care-i afectează cunoașterea. Ceea ce știm depinde și de ceea ce, ca ființe morale, alegem noi înșine să devenim. În opinia lui

William James, „practica ne poate schimba orizontul teoretic și asta se întâmplă în două feluri: ne poate conduce spre lumi noi și spre dobândirea de noi puteri. Cunoașterea pe care nu am putea să o atingem niciodată, rămânând ceea ce suntem, poate fi atinsă prin intermediul unor puteri mai înalte și printr-o viață mai înalt spiritualizată, pe care le putem realiza pe cale morală". Pentru a formula totul mai succint: „Fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu". Aceeași idee a fost exprimată și de poetul sufi Jalal ad-Din Rumi, în termenii unei metafore științifice: „Astrolabul tainelor lui Dumnezeu este iubirea".

Cartea aceasta, repet, este o antologie a Filosofiei perene; dar, deși este o antologie, conține prea puține fragmente din scrierile oamenilor de litere consacrați și, deși ilustrare a unei filosofii, nu conține aproape deloc scrieri ale filosofilor consacrați. Motivul este foarte simplu. Filosofia perenă este interesată în primul rând de Realitatea unică, dumnezeiască, substanțială a lumii variate a lucrurilor, vieților și a minților. Însă această Realitate unică este de așa natură încât nu poate fi înțeleasă în mod direct și imediat decât de cei care au ales să îndeplinească anumite condiții, făcându-se pe sine iubitori, curați cu inima și săraci cu duhul. De ce ar trebui să fie așa? Nu știm. Pur și simplu este unul dintre acele lucruri pe care trebuie să le acceptăm, indiferent dacă ne place sau nu și indiferent cât de neplauzibile și improbabile ne pot părea. Nimic din experiența noastră de zi cu zi nu ne oferă vreun motiv să presupunem că apa este compusă din hidrogen și oxigen; și totuși, când supunem apa unor tratamente destul de drastice, natura elementelor ei componente devine manifestă. În mod similar, nimic din experiența noastră de zi cu zi nu ne

oferă prea multe motive să presupunem că mintea unui om obișnuit al simțurilor are, drept unul dintre elementele constitutive, ceva ce seamănă sau este identic cu Realitatea substanțială a lumii variate; și totuși, când mintea aceea este supusă unor anumite tratamente destul de drastice, elementul divin, din care este cel puțin parțial compusă, devine manifest, nu numai pentru acea minte anume, ci și, prin reflecția ei în comportamentul exterior, pentru alte minți. Doar făcând experimente fizice putem descoperi natura intimă a materiei și potențele ei. Și doar făcând experimente psihologice și morale putem descoperi natura intimă a minții și potențele ei. În contextul normal al vieții trupești obișnuite, aceste capacități potențiale ale minții rămân latente și neactivate. Dacă am vrea să le activăm, trebuie să îndeplinim anumite condiții și să respectăm anumite reguli, a căror valabilitate experiența a demonstrat-o în mod empiric.

În ceea ce-i privește pe puținii filosofi și oameni de litere consacrați, nu există dovezi că ar fi realizat foarte multe în vederea îndeplinirii condițiilor necesare unei cunoașteri spirituale directe. Atunci când poeții sau metafizicienii vorbesc despre obiectul Filosofiei perene, o fac în general la mâna a doua. Dar în fiecare epocă au existat anumiți bărbați și anumite femei care au ales să îndeplinească acele condiții care, doar ele, ca un fapt pur empiric, fac posibilă dobândirea unei astfel de cunoașteri imediate; iar dintre aceștia, câțiva au lăsat mărturii despre Realitatea pe care s-au învrednicit astfel să o dobândească și au încercat să coreleze, într-un singur sistem de gândire coerent, datele oferite de această experiență cu datele oferite de alte experiențe ale lor. Unor astfel de exponenți de primă mână ai Filosofiei perene, cei care i-au

cunoscut le-au dat în general numele de „sfânt” sau „profet”, „înțelept” sau „iluminat”. Și mai ales la aceștia am apelat pentru culegerea acestor fragmente, pentru că avem motive temeinice să presupunem că știau despre ce vorbeau, și nu la filosofi și oameni de litere consacrați.

În India sunt recunoscute două tipuri de scrieri canonice: Shruti sau scrierile inspirate, care-și sunt propria autoritate, din moment ce sunt produsul unei viziuni imediate a Realității supreme; și Smriti, care sunt bazate pe Shruti și de la care derivă autoritatea pe care o au. Potrivit spuselor lui Shankara, „Shruti depinde de percepția directă. Smriti joacă un rol analog inducției, pentru că, la fel ca inducția, își ia autoritatea de la o altă autoritate în afara ei înseși”. Această carte este așadar o antologie cu comentarii explicative ale unor fragmente extrase din Shruti și Smriti, apărute în vremuri și locuri diferite. Din păcate, familiaritatea cu scrieri în mod tradițional golite de semnificații tinde să producă nu neapărat dispreț, dar ceva care, din motive practice, este aproape la fel de rău – și anume un fel de nepăsare respectuoasă, o stupoare a spiritului, o surzenie lăuntrică față de semnificația cuvintelor sacre. Din acest motiv, când am selectat materialele care să ilustreze doctrinele Filosofiei perene, așa cum au fost ele formulate în Occident, aproape întotdeauna am recurs la alte surse decât Biblia. Această Smriti creștină de la care am plecat se bazează pe corpusul Shruti al cărților canonice, dar are marele avantaj de a fi mai puțin cunoscută și, ca atare, mai vie – și, ca să spunem așa, mai perceptibilă. În plus, o mare parte din această Smriti este munca unor oameni, bărbați și femei, cu adevărat sfinți, care s-au învrednicit să cunoască în mod direct lucrurile despre

care vorbesc. Prin urmare, poate fi privită ca fiind în sine o formă de Shruti inspirată și autovalidantă – și asta într-o măsură mult mai mare decât o bună parte din scrierile incluse acum în canonul biblic.

În ultimii ani s-a încercat în multe rânduri să se creeze un sistem de teologie empirică. Dar în ciuda subtilității și puterii intelectuale ale unor scriitori precum Sorley, Oman și Tennant, efortul a avut ca rezultat doar un succes parțial. Nici măcar în mâinile celor mai pricepuți adepți ai ei teologia empirică nu este deosebit de convingătoare. Motivul, mi se pare, trebuie căutat în faptul că teologii empirici și-au limitat atenția, mai mult sau mai puțin exclusiv, asupra experienței acelora pe care teologii unei școli mai vechi i-au numit „neregenerați" – adică experiența unora care nu au ajuns prea departe în îndeplinirea condițiilor necesare cunoașterii spirituale. Dar este un adevăr, confirmat și reconfirmat în decursul a două sau trei mii de ani de istorie a religiilor, că Realitatea supremă este înțeleasă în mod clar și imediat doar de cei care au devenit iubitori, curați cu inima și săraci cu duhul. Așa stând lucrurile, nu este deloc surprinzător ca o teologie bazată pe experiența unor oameni cumsecade, obișnuiți, neregenerați să fie atât de puțin convingătoare. O astfel de teologie empirică pleacă de la aceleași premise ca și o astronomie empirică, bazată pe experiența observatorilor cu ochiul liber. Cu ochiul liber se poate distinge o pată mică, palidă în constelația Orion și fără îndoială că pe baza observării acestei pete se poate construi o teorie cosmologică impunătoare. Dar oricâte teorii am elabora, oricât de ingenioase, acestea nu ne-ar putea spune niciodată la fel de multe despre nebuloasele galactice și extragalactice cum ar

putea-o face cercetarea directă prin intermediul unui telescop bun, al unui aparat de fotografiat sau al unui spectroscop. În mod analog, oricâte teorii am elabora pe marginea acestor idei, așa cum pot fi ele vag intuite din experiența obișnuită, neregenerată a lumii variate, acestea nu ne pot spune despre Realitatea divină la fel de multe câte poate înțelege în mod direct o minte aflată într-o stare de detașare, milostenie și smerenie. Științele naturale sunt empirice; dar nu se limitează doar la experiența unor ființe umane aflate în condiția lor pur umană și nemodificată. Doar Dumnezeu știe de ce anume teologii empirici ar trebui să se simtă obligați să accepte acest handicap. Și, bineînțeles, câtă vreme ei limitează experiența empirică între aceste granițe mult prea umane, sunt condamnați la o perpetuă ridiculizare a celor mai bune eforturi ale lor. Din materialul pe care au ales să-l ia în considerare, nicio minte, oricât de strălucitor de înzestrată ar fi, nu poate să deducă mai mult decât un set de posibilități sau, în cel mai bun caz, de probabilități amăgitoare. Certitudinea autovalidantă a conștiinței directe nu poate fi atinsă, prin natura lucrurilor, decât de cei înzestrați cu un astrolab moral, „astrolabul tainelor lui Dumnezeu”. Dacă cineva nu este înțelept sau sfânt, cel mai bun lucru pe care-l poate face, în sfera metafizicului, este să studieze lucrările acelora care au fost înțelepți sau sfinți și ale celor care, pentru că și-au modificat modul de ființare pur omenesc, au reușit să dobândească o fire mai presus de cea omenească și o cunoaștere pe măsură.

Capitolul I

Acela ești tu

Putem începe studiul Filosofiei perene fie de jos, cu practica și moralitatea; fie de sus, cu o abordare a adevărurilor metafizice; sau, într-un final, de la mijloc, din punctul focal unde mintea și materia, acțiunea și gândirea se întâlnesc în psihologia umană.

Poarta de jos este cea preferată de învățătorii cu o abordare strict practică – oameni care, precum Gautama Buddha, nu dau atenție speculației și a căror preocupare majoră este aceea de a stinge din inimile oamenilor focurile hidoase ale lăcomiei, resentimentului și trufiei. Prin poarta de sus intră cei a căror vocație este să cugete și să speculeze – filosofii și teologii înnăscuți. Poarta de mijloc oferă acces adepților a ceea ce s-a numit „religie spirituală” – contemplativii pioși ai Indiei, sufiștii Islamului, misticii catolici ai Evului Mediu târziu și, în tradiția protestantă, oameni precum Denk, Franck și Castellio, Everard, John Smith și primii quakeri și William Law.

Chiar prin această ușă centrală, și tocmai pe motivul că este centrală, ne vom face și noi intrarea în subiectul acestei cărți. Psihologia Filosofiei perene își are originea în metafizică

și decurge logic într-un mod de viață și un sistem etic caracteristice. Începând din acest punct median al doctrinei, cugetului îi este ușor să se miște în orice direcție.

În acest capitol ne vom îndrepta atenția către o singură trăsătură a acestei psihologii tradiționale – cea mai importantă, asupra căreia toți adepții Filosofiei perene insistă cu emfază și, putem adăuga, cea mai puțin psihologică. Pentru că doctrina care urmează să fie ilustrată în acest capitol aparține mai curând autologiei decât psihologiei – științei nu a eului personal, ci a acelui Sine etern ascuns în profunzimea sine-urilor particulare, individualizate și identice (sau cel puțin înrudite) cu Temeiul divin. Bazată pe experiența directă a celor care au îndeplinit condițiile necesare unei astfel de cunoașteri, această învățătură este exprimată cel mai succint în formula sanscrită *tat tvam asi* („Acela ești tu”); Atman, sau Sinele etern imanent, este același cu Brahman, Principiul Absolut al oricărei existențe; și menirea cea mai de pe urmă a oricărei ființe umane este aceea de a descoperi singură lucrul acesta, de a afla Cine este cu adevărat.

> Cu cât Dumnezeu se află mai adânc în lucruri, cu atât este mai în afara lor. Cu cât este mai mult înăuntru, cu atât mai mult în afară.
>
> Meister Eckhart

Doar transcendentul, alteritatea absolută, poate fi imanent fără să fie transformat prin devenirea lucrului în care viețuiește. Filosofia perenă ne învață că este de dorit și cu adevărat necesar să cunoaștem Temeiul spiritual al lucrurilor, nu numai în adâncul sufletelor, ci și în afara noastră, în lume

și, dincolo de lume și de suflet, în alteritatea lui transcendentă – „în ceruri”.

> Deși DUMNEZEU este prezent pretutindeni, El este prezent doar pentru tine, în cel mai adânc și mai tainic ungher al sufletului tău. Simțurile naturale nu-l pot cuprinde pe Dumnezeu, nici nu te pot uni cu El; nu, capacitățile tale lăuntrice de înțelegere, voință și memorie nu pot decât să tindă către Dumnezeu, dar nu pot fi spațiul locuirii Lui în tine. Dar există o rădăcină sau un adânc al tău de unde izvorăsc toate aceste capacități, așa cum liniile radiază dintr-un centru sau așa cum ramurile cresc din trunchiul unui copac. Acest adânc se numește centru, izvorul sau profundul sufletului. Acest adânc este unitatea, veșnicia – aproape că spusesem infinitul – sufletului tău; pentru că este într-atât de infinit încât nimic altceva nu îi poate aduce tihna decât infinitatea lui Dumnezeu.
>
> William Law

Acest fragment pare să contrazică ceea ce s-a spus mai înainte; însă contradicția nu este una reală. Dumnezeu-cel-dinăuntru și Dumnezeu-cel-din-afară – acestea sunt două noțiuni abstracte, care pot fi susținute prin înțelegere și exprimate prin cuvinte. Dar faptele la care se referă aceste noțiuni nu pot fi conștientizate și experimentate decât în „ungherul cel mai adânc și central al sufletului”. Și lucrul acesta este adevărat atât pentru Dumnezeu-cel-dinăuntru, cât și pentru Dumnezeu-cel-din-afară. Dar deși cele două noțiuni abstracte trebuie conștientizate în același loc (ca să folosim o metaforă spațială), natura intrinsecă a conștientizării lui Dumnezeu-cel-

dinăuntru este calitativ diferită de cea a conștientizării lui Dumnezeu-cel-din-afară, și fiecare la rândul său este diferită de cea a conștientizării Temeiului ca fiind simultan înăuntru și în afară – ca Sine al privitorului și, în același timp, așa cum se spune în *Bhagavad-Gita*, ca „Acela care se revarsă în lumea întreagă”.

> După ce a intrat la un învățător la doisprezece ani și a studiat până la douăzeci și patru de ani toate *Vedele*, Svetaketu s-a întors acasă plin de sine, mândru de știința sa și trufaș.
> Tatăl său i-a spus:
> — Dragă Svetaketu, de vreme ce ești așa de plin de tine, mândru de știința ta și trufaș, oare ai întrebat tu și despre acea învățătură prin care neauzitul devine auzit, negânditul gândit și necunoscutul cunoscut?
> — Cum este, cinstit părinte, acea învățătură?
> — Așa cum printr-un singur bulgăre de lut, dragul meu, se poate cunoaște tot ce e de lut, iar feluritele prefaceri sunt ceva ce atârnă de vorbire, o denumire, și numai „lutul” realitatea […], la fel este, dragul meu, și cu acea învățătură.
> — Se vede că maeștrii mei n-au știut-o. Căci de-ar fi știut-o, cum să nu mi-o fi spus? Spune-mi-o însă chiar domnia ta!
> — Fie, dragul meu, a spus el. […] Adu un fruct din smochinul de colo!
> — Iată-l, cinstit părinte.
> — Despică-l!
> — L-am despicat, cinstit părinte.
> — Ce vezi în el?
> — Niște sâmburi mărunți, cinstit părinte.

— Ei bine, despică unul din ei!
— L-am despicat, cinstit părinte.
— Ce vezi în el?
— Nimic, cinstit părinte.
Tatăl i-a spus:
— Într-adevăr, dragul meu, lamura aceasta pe care nu o zărești este lamura din care se înalță așa de mare smochinul. Să crezi, dragul meu! Lamura aceasta e cea în care Totul își are firea, este Realul, este Sinele. Tu ești acesta, Svetaketu.
— Cinstit părinte, învață-mă și mai departe!
— Fie, dragul meu, a spus el. Aruncă sarea aceasta în apă și vino la mine mâine-dimineață!
Și el a făcut întocmai.
Tatăl i-a spus:
— Ei bine, adu sarea pe care ai aruncat-o în apă aseară!
Dând s-o apuce, el nu a mai găsit-o, întrucât se topise.
— Ei bine, soarbe dintr-o parte! Cum e?
— Sărată.
— Soarbe de la mijloc! Cum e?
— Sărată.
— Soarbe din partea cealaltă! Cum e?
— Sărată.
— Aruncă apa și vino la mine!
Și a făcut întocmai; dar sarea nu dispăruse, pentru că sarea există de-a pururi.
Tatăl i-a spus:
— De bună seamă, la fel se întâmplă și în trupul tău, dragul meu. Tu nu zărești Ființa de aici, și totuși este chiar

> aici. Lamura aceasta e cea în care Totul își are firea, este Realul, este Sinele. Tu ești acesta, Svetaketu.
>
> *Chandogya-Upanișad*[1]

Omul care vrea să știe înțelesul lui „Acela” care este „tu” se poate apuca de lucru din oricare dintre cele trei direcții. Poate să înceapă prin a privi înăuntrul propriului său *tu* și, printr-un proces de „lepădare de sine” – sine în rațiune, sine în voință, sine în simțire –, să ajungă în cele din urmă la o cunoaștere a Sinelui, a Împărăției lui Dumnezeu dinăuntru. Sau dacă nu, poate să înceapă cu acei *tu* existenți în afara lui însuși, și poate să încerce să conștientizeze unirea lor în esență cu Dumnezeu și, prin Dumnezeu, unul cu celălalt și cu propria ființă. Sau, într-un final (iar acesta este neîndoios cel mai bun mod), poate încerca să abordeze acel suprem Acela, și dinăuntru, și din afară, așa încât să ajungă să-l înțeleagă pe Dumnezeu în mod experimental ca fiind în același timp principiul propriului său *tu* și al tuturor celorlalți *tu*, ca entități însuflețite și neînsuflețite. Ființa umană cu totul luminată știe, alături de Law, că Dumnezeu „este prezent în cel mai adânc și mai tainic ungher al sufletului său”; în același timp însă, ea este și face parte dintre acei care, după cum spunea Plotin,

> văd toate lucrurile, nu cele ce sunt în devenire, ci cele care dețin ființa, și se văd și pe sine între celelalte. Fiecare le are în sine pe celelalte și într-un altul le vede pe toate, încât toate sunt peste tot, totul este totul și fiecare este totul [...]. Dar chiar și omul, fiind acum om, el încetează a

> mai fi totul; în schimb, încetând a fi om, se ridică în văzduh și stăpânește peste lumea întreagă[2].

Din intuiția mai mult sau mai puțin obscură a unicității, care este temeiul și principiul oricărei multiplicități, își trage originea filosofia. Și nu numai filosofia, ci și științele naturii. După părerea lui Meyerson, orice știință este reducerea multiplicităților la identități particulare. Prin intuirea Unului dinăuntru și de dincolo de pluralitate, descoperim o plauzibilitate intrinsecă în orice explicație a diversității în termenii unui singur principiu.

Filosofia *Upanișadelor* reapare, dezvoltată și îmbogățită, în *Bhagavad-Gita*, fiind în cele din urmă sistematizată, în secolul al IX-lea al erei noastre, de Shankara. Învățătura lui Shankara (deopotrivă teoretică și practică, cum este învățătura oricărui adept al Filosofiei perene) este rezumată în tratatul său în versuri, *Vivekachudamani* (*Nestemata supremă a înțelepciunii*). Fragmentele următoare sunt extrase din această lucrare convenabil de scurtă și pe înțelesul tuturor.

> Atman este acela care umple universul, dar pe care nimic nu-l umple; care face ca toate lucrurile să strălucească, dar pe care toate lucrurile nu-l pot face să strălucească…
>
> Natura Realității unice trebuie să fie cunoscută prin percepția spirituală și clară, proprie unei persoane; nu poate fi cunoscută prin intermediul unui pandit (om învățat). În mod similar, forma lunii poate fi cunoscută doar cu propriii ochi. Cum poate fi cunoscută prin ochii altora?

Cine altul decât Atman e în stare să înlăture legăturile neștiinței, ale patimii și faptei egoiste?...

Eliberarea nu poate fi obținută decât prin perceperea identității dintre spiritul individual și Spiritul universal. Nu poate fi obținută nici prin Yoga (prin exercițiu fizic), nici prin Sankhya (filosofia speculativă), nici prin practicarea ceremoniilor religioase, nici prin simplul studiu...

Boala nu se vindecă prin rostirea numelui medicamentului, ci prin administrarea lui. Mântuirea nu se obține prin repetarea cuvântului „Brahman", ci experimentând nemijlocit starea de Brahman...

Atman este Martorul cugetului individual și al funcțiilor sale. Este cunoașterea absolută...

Înțelept este cel care înțelege că esența lui Brahman și a lui Atman este Conștiința Pură, cel care își dă seama de identitatea lor absolută. Identitatea dintre Brahman și Atman este afirmată în sute de texte sacre...

În Brahman nu există castă, credință, familie și afiliație. Brahman nu are nici nume, nici formă, transcende virtutea și viciul, se află dincolo de timp, de spațiu și de obiectele experienței senzoriale. Astfel este Brahman și „Acela ești tu". Cugetă asupra acestui adevăr în adâncul conștiinței tale.

Desăvârșit, mai presus de puterea cuvintelor de a-l cuprinde în rostire, Brahman poate fi totuși cuprins de ochiul iluminării neprihănite. Realitatea pură, absolută și veșnică – astfel este Brahman, și „Acela ești tu”. Cugetă asupra acestui adevăr în adâncul conștiinței tale…

Deși Unul, Brahman este cauza multitudinii. Nu există altă cauză. Și totuși Brahman nu este condiționat de legea cauzalității. Astfel este Brahman și „Acela ești tu”. Cugetă asupra acestui adevăr în adâncul conștiinței tale…

Adevărul despre Brahman poate fi înțeles în mod intelectual. Dar chiar și în cei care-l înțeleg astfel, dorința de separare personală este adânc înrădăcinată și puternică, pentru că există dintotdeauna. Ea generează ideea: „Eu sunt actorul, eu sunt cel care experimentează”. Această idee este cauza robiei față de existența condiționată, de naștere și de moarte. Ea poate fi eliminată doar prin efortul cel mai sincer de a trăi permanent în uniune cu Brahman. Potrivit înțelepților, eliminarea acestei idei și a dorinței de separare personală se numește Eliberare.

Neștiința este cea care ne face să ne identificăm cu trupul nostru, cu egoul, cu simțurile sau cu orice nu este Atman. Înțelept este acela care depășește această neștiință prin devoțiune față de Atman…

> Când omul urmează calea lumească, sau calea trupească, sau calea tradiției (adică atunci când crede în riturile religioase și în litera scripturilor, ca și când acestea ar fi sacre prin natura lor), nu poate apărea în el cunoașterea Realității.
>
> Înțeleptul spune că această cale întreită este ca un lanț de fier care leagă picioarele celui care dorește să scape din închisoarea acestei lumi. Cel care se eliberează din lanțuri obține Mântuirea.
>
> Shankara

În formulările taoiste ale Filosofiei perene se insistă, nu mai mult decât în *Upanișade*, în *Gita* sau în scrierile lui Shankara, asupra imanenței universale a Temeiului spiritual transcendent al existenței. Ceea ce urmează este un fragment din unul dintre marii clasici ai literaturii taoiste, *Cartea lui Zhuangzi*, ce pare să fi fost scrisă în mare parte pe la începutul secolelor al IV-lea sau al III-lea î.Hr.

> Nu întreba dacă Principiul se regăsește în asta sau în cealaltă; el se găsește în toată ființa. Aceasta-i pricina pentru care îi atribuim epitete precum suprem, universal, total… A stabilit că toate lucrurile ar trebui să fie limitate, dar El Însuși este nelimitat, infinit. În ceea ce privește manifestarea, Principiul determină succesiunea fazelor sale, dar nu este această succesiune. Este autorul cauzelor și efectelor, dar nu e nici cauză, nici efect. Este autorul condensărilor și disipărilor (naștere și moarte, schimbarea stării), dar El, în sine, nu este nici condensare, nici

disipare. Toate decurg din El și sunt sub influența Lui. Se află în toate lucrurile, dar nu este identic cu ființele, pentru că nu este nici diferențiat, nici mărginit.

Zhuangzi

De la taoism trecem către acel budism Mahayana care, în Orientul Îndepărtat, a ajuns să fie atât de strâns legat de taoism, împrumutând și acumulând până când cele două au ajuns în cele din urmă să fuzioneze în ceea ce este cunoscut drept Zen. *Lankavatara Sutra*, de unde provine următorul fragment, a fost scriptura pe care fondatorul budismului Zen a recomandat-o în mod special primilor săi discipoli.

Cei care judecă în deșert fără să înțeleagă adevărul se rătăcesc în jungla diferitelor Vijnana (forme variate de cunoaștere relativă), alergând de colo colo și încercând să-și justifice părerile despre substanța sinelui.
Sinele înțeles în conștiința ta cea mai lăuntrică apare în toată neprihănirea sa; acesta este Tathagata-garbha (literal, pântecele lui Buddha), care nu este tărâmul celor atrași doar de simpla rațiune…
Pur prin natura sa și independent de categoria finitului și de cea a infinitului, Cugetul Universal este pântecele neprihănit al lui Buddha, care este greșit înțeles de ființele supuse simțurilor.

Lankavatara Sutra

Natură unică, perfectă și atotcuprinzătoare, străbate firile toate,

Realitate unică, atotștiutoare, cuprinde în sine orice realitate.
Unica Lună se reflectă oriunde-ntâlnește oglinda unei ape,
Și toate lunile din ape de unica Lună sunt strâns îmbrățișate.
Trupul-Dharma (Absolutul) tuturor Buddha pătrunde în ființa mea.
Și-ntreagă ființa mea cu-a lor ființă se află-n unitate...
Lumina lăuntrică e mai presus de laudă și hulă;
Precum spațiul, ea nu cunoaște margini,
Totuși e chiar aici, în noi, păstrându-se senină și deplină.
O pierzi doar în momenul când alergi s-o prinzi;
Nu poți s-o prinzi și, tot așa, nu poți să scapi de ea,
Și de vreme ce nu poți să faci nici una, nici cealaltă, ea își urmează calea lină.
Rămâi tăcut, iar ea vorbește; când tu vorbești, rămâne mută ea;
Marea poartă a milosteniei e larg deschisă, și nu-i nicio piedică în calea ei.

Yung-chia Ta-shih

Nu am competența necesară și nici nu este aici locul potrivit pentru a discuta diferențele doctrinale dintre budism și hinduism. E de ajuns să atragem atenția asupra faptului că, atunci când a insistat că ființele umane sunt din fire „non-Atman”, Buddha se referea în mod evident la sinele personal, și nu la Sinele universal. Cei ce contrazic noțiunea de Brahman, menționați în unele scripturi pali, nici măcar nu amintesc doctrina Vedanta a identității dintre Atman și Divinitate și nonidentitatea dintre ego și Atman. Ceea ce susțin

ei și Gautama neagă este natura substanțială și dăinuirea veșnică a psihicului individual. „Așa cum un om lipsit de inteligență caută lăcașul muzicii în corpul lăutei, tot așa caută și el sufletul înlăuntrul multor *skandha* (acele ansambluri materiale și psihice din care este alcătuită dualitatea individuală minte-trup).” Despre existența lui Atman care este Brahman, ca și despre multe alte chestiuni metafizice, Buddha refuză să vorbească, pe motiv că astfel de discuții nu conduc la edificare sau la progres spiritual printre membrii unui ordin monastic, precum acela pe care îl întemeiase el. Dar deși are pericolele ei, deși poate să devină foarte acaparantă, fiind una dintre cele mai serioase și nobile îndeletniciri, gândirea metafizică nu poate fi evitată și, în cele din urmă, este necesară. Până și adepții Hinayana au descoperit asta, iar școala Mahayana de mai târziu avea să dezvolte, în legătură cu practicarea religiei lor, un sistem de gândire cosmologic, etic și psihologic splendid și impunător. Acest sistem se baza pe postulatele unui idealism rigid și afirmat astfel încât să elimine ideea de Dumnezeu. Însă experiența morală și spirituală era prea puternică pentru teoria filosofică și, inspirați de experiența nemijlocită, autorii sutrelor Mahayanei s-au trezit folosindu-și toată ingeniozitatea ca să explice de ce Tathagata și toți Bodhisattva manifestă o milă infinită față de ființe care de fapt nu există. În același timp, au extins cadrul idealismului subiectiv pentru a face loc Cugetului Universal; au nuanțat ideea lipsei sufletului cu doctrina conform căreia, dacă este purificat, cugetul individual se poate identifica cu Cugetul Universal sau cu pântecele lui Buddha; și, în timp ce susțineau inexistența lui Dumnezeu, afirmau că acest Cuget Universal, la care se poate

ajunge, este conștiința interioară a eternului Buddha, iar spiritul lui Buddha este asociat unei „inimi mari, plină de compasiune”, care dorește eliberarea oricărei ființe sensibile și răspândește harul divin asupra tuturor celor care fac un efort serios pentru a îndeplini menirea supremă a existenței umane. Într-un cuvânt, în ciuda vocabularului neprietenos, cele mai bune sutre Mahayana conțin o formulare autentică a Filosofiei perene – o formulare care, în anumite privințe (așa cum vom vedea în capitolul „Dumnezeu în lume”), este mai completă decât altele.

În India, ca și în Persia, gândirea musulmană s-a îmbogățit prin doctrina conform căreia Dumnezeu este imanent și transcendent, în timp ce practicii musulmane i-au fost adăugate disciplinele morale și „exercițiile spirituale”, prin intermediul cărora sufletul este pregătit pentru contemplație sau cunoașterea unitivă a Divinității. Este un fapt istoric semnificativ că poetul sanctificat Kabir este considerat adept al religiei lor și de musulmani, și de hinduși. Politica celor al căror scop este dincolo de timp e întotdeauna pacifistă; idolatrii din trecut și din viitor, cu o memorie reacționară și visuri utopice, sunt cei care persecută și pornesc războaiele.

> Priviți-l doar pe Unul în toate câte sunt; al doilea este cel care te abate de la calea cea dreaptă.
>
> Kabir

Faptul că această perspectivă asupra naturii lucrurilor și a originii binelui și răului nu este legată exclusiv de sfinți, ci este vag recunoscută de orice ființă umană, este dovedit de însăși structura limbii noastre. Pentru că limba, așa cum arăta

Richard Trench cu mult timp în urmă, este adesea „mai înțeleaptă nu numai decât vulgul, ci chiar și decât cei mai înțelepți dintre cei care o vorbesc. Uneori zăvorăște înăuntrul ei adevăruri cândva bine cunoscute, dar care au fost uitate. Alteori păstrează germenii unor adevăruri pe care, deși nu au fost niciodată pe deplin percepute, geniul plăsmuitorilor ei le-au surprins în frânturi, într-un moment fericit de divinație”. De exemplu, cât de semnificativ este faptul că în limbile indo-europene, după cum atrăgea atenția Darmsteter, rădăcina cu înțelesul „doi” sugerează ceva rău. Prefixul grecesc *dys-* (ca în englezescul *dyspepsia*) și cel latinesc *dis-* (ca în cuvântul englez *dishonourable*) derivă amândouă din „duo”. Prefixul înrudit *bis-* conferă un sens peiorativ unor cuvinte moderne din limba franceză, precum *bévue* („gafă”, cu sensul literal „vedere dublă”). Urme ale acestui „al doilea care te abate de la calea cea dreaptă” pot fi întâlnite în „dubios”, „îndoială” și *Zweifel* – pentru că a te îndoi înseamnă să ai o minte șovăielnică. Buyan îl are pe dl Privește-în-ambele-direcții, iar slangul american modern își are „amăgitorii” lui. Înțeleaptă într-un fel obscur și inconștient, limba noastră confirmă descoperirile misticilor și proclamă răutatea intrinsecă a diviziunii – în mod întâmplător, un cuvânt în care vechiul nostru inamic „doi” își face o altă apariție decisivă.

Se poate observa aici că acest cult al unității la nivel politic nu este decât un *ersatz* idolatru al adevăratei religii a unității la nivel personal și spiritual. Regimurile totalitare își justifică existența prin intermediul unei filosofii a monismului politic potrivit căruia statul este Dumnezeu pe pământ, unificarea sub călcâiul statului divin este mântuire și toate mijloacele folosite în scopul unei asemenea unificări, oricât de rele ar fi

în esența lor, sunt corecte și pot fi folosite fără scrupule. Acest monism politic conduce în practică la putere și privilegii excesive pentru cei puțini și la oprimare pentru cei mulți, la nemulțumire acasă și război în afara granițelor. Dar privilegiile excesive și puterea sunt ispite constante care duc la mândrie, lăcomie, vanitate și cruzime; oprimarea are ca rezultat frica și invidia; războiul aduce ură, nefericire și disperare. Toate aceste emoții negative sunt fatale vieții spirituale. Doar cei curați cu inima și săraci cu duhul pot ajunge la cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu. De aici, încercarea de a le impune societăților și mai multă unitate decât sunt gata să accepte membrii lor individuali face ca acelor indivizi să le fie aproape imposibil, din punct de vedere psihologic, să se unească cu Temeiul divin și unii cu alții.

Preocuparea unora dintre creștini și sufiți, la scrierile cărora ne întoarcem acum, vizează în primul rând mintea umană și esența ei divină.

> Eul meu este Dumnezeu și nu recunosc alt Eu în afară de Însuși Dumnezeul meu.
>
> Sfânta Ecaterina de Genova

> În acele privințe în care sufletul se deosebește de Dumnezeu, se deosebește și de el însuși.
>
> Sfântul Bernard

> Am mers de la un Dumnezeu la un alt Dumnezeu, până când aceștia m-au strigat din mine, „O, tu Eu!”.
>
> Bayazid al-Bistami

Două dintre anecdotele păstrate despre acest sfânt sufi merită să fie citate aici. „Atunci când Bayazid a fost întrebat câți ani are, a răspuns: «Patru ani». Ei s-au mirat: «Cum e posibil?». Le-a răspuns: «Lumea mi L-a acoperit pe Dumnezeu cu un văl timp de șaptezeci de ani, dar în ultimii patru ani L-am văzut. Perioada în care ești acoperit de văl nu aparține vieții tale». Cu altă ocazie, cineva a bătut la ușa sfântului și a strigat: «Bayazid e aici?». Bayazid a răspuns: «Mai e cineva aici în afară de Dumnezeu?».”

> Ca să măsurăm sufletul trebuie să-l măsurăm cu măsura lui Dumnezeu, pentru că Esența lui Dumnezeu și Esența Sufletului sunt unul și același lucru.
>
> Meister Eckhart

> În esență, spiritul îl are pe Dumnezeu în stare pură, iar Dumnezeu, spiritul.
>
> Jan van Ruysbroeck

> Pentru că, deși se cufundă cu totul, cufundându-se în unicitatea divinității, niciodată nu atinge fundul. Pentru că, prin însăși esența lui, sufletul este neputincios a măsura adâncimile ziditorului său. Iar aici nu mai putem vorbi despre suflet, pentru că acesta și-a pierdut esența în unicitatea esenței divine. Acolo nu i se mai spune suflet, ci ființă nemăsurată.

> Cunoscătorul și obiectul cunoașterii sale sunt unul și același. Oamenii simpli își imaginează că ar trebui să-l vadă pe Dumnezeu, ca și când El ar sta acolo, iar ei aici. Nu e așa. Dumnezeu și eu ne contopim în cunoaștere.
>
> Meister Eckhart

„Trăiesc, totuși nu eu trăiesc, ci Hristos trăiește în mine.” Sau poate ar fi mai potrivit să folosesc verbul tranzitiv și să zic: „Trăiesc; totuși nu eu trăiesc; pentru că Logosul este cel care *mă trăiește*” – mă trăiește, așa cum un actor își trăiește rolul. Într-o asemenea situație, bineînțeles, actorul este întotdeauna infinit superior rolului său. Când vine vorba despre viața reală, nu există personaje shakespeariene, ci doar personaje de felul lui Cato al lui Addison sau, mai adesea, grotești precum Monsieur Perrichon și mătușile lui Charlie care se cred Iulius Caesar sau Prințul Danemarcei. Dar, printr-o distribuție îngăduitoare, oricărei *dramatis persona* îi stă oricând în putere să-și rostească replicile slabe și idioate, transfigurate în mod supranatural de echivalentul divin al unui Garrick.

> Ah, Doamne, cum se întâmplă că în această sărmană lume veche Tu ești atât de mare și totuși nimeni nu Te găsește, că Tu chemi atât de tare și totuși nimeni nu Te aude, că Tu ești atât de aproape și nimeni nu Te simte, că Te dăruiești tuturor și nimeni nu-Ți cunoaște numele? Oamenii se îndepărtează de Tine și spun că nu Te pot găsi; Îți întorc spatele și spun că nu Te pot vedea; își astupă urechile și spun că nu Te pot auzi.

Hans Denk

Între misticii catolici ai secolelor al XIV-lea și al XV-lea și quakerii din secolul al XVII-lea se cască o prăpastie uriașă care devine hidoasă, din perspectiva religiei, din cauza războaielor și persecuțiilor interconfesionale. Însă o serie de oameni pe care Rufus Jones, în singura lucrare englezească accesibilă dedicată vieților și învățăturilor acestora, i-a numit „reformatori spirituali" au clădit o punte peste această prăpastie. Denk, Franck, Castellio, Weigel, Everard, platonicienii de la Cambridge – în ciuda crimelor și a nebuniei, succesiunea apostolică rămâne neîntreruptă. Adevărurile care au fost rostite în *Theologia Germanica* – acea carte despre care Luther afirma că o iubește atât de mult și din care, dacă e să judecăm după cariera sa, a învățat atât de puțin – au fost exprimate încă o dată de englezi în timpul Războiului Civil și sub dictatura lui Cromwell. Tradiția mistică, perpetuată de reformatorii spirituali protestanți, s-a răspândit, ca să zicem așa, în atmosfera religioasă a timpului când George Fox a avut prima mare „deschidere" și a înțeles prin experiență directă

> că Omul Obișnuit a fost luminat de Lumina Dumnezeiască a lui Hristos, și am văzut-o strălucind în toate; și că cei care au crezut în ea au ieșit din tărâmul Pierzaniei și au ajuns în Lumina Vieții și au devenit Copiii ei; și că cei care au urât-o și nu au crezut în ea au fost condamnați de ea, deși l-au mărturisit pe Hristos. Am văzut toate astea în neprihănitele Străfulgerări ale Luminii, fără ajutorul

vreunui Om, fără să știu pe atunci unde s-o găsesc în Scripturi, deși mai târziu, cercetând Scripturile, am găsit-o.

George Fox's Journal

Doctrina Luminii lăuntrice a găsit o formulare mai clară în scrierile celei de-a doua generații de quakeri. „Există", scria William Penn, „ceva mai aproape de noi decât Scriptura, și anume Cuvântul din inimă, de unde izvorăște orice Scriptură". Iar ceva mai târziu, Robert Barclay a încercat să explice experiența nemijlocită a lui *tat tvam asi* în termenii unei teologii augustiniene care, bineînțeles, a trebuit să fie considerabil adaptată și transformată înainte să poată fi aplicată. Omul, declara el în faimoasele sale teze, este o ființă decăzută, incapabilă să înfăptuiască binele dacă nu se contopește cu Lumina Divină. Această Lumină Divină este Hristos dinăuntrul sufletului uman, și este la fel de universală ca și sămânța păcatului. Toți oamenii, păgâni și creștini, sunt înzestrați cu Lumina lăuntrică, chiar dacă e posibil să nu cunoască nimic din istoria vizibilă a vieții lui Hristos. Explicațiile sunt pentru cei care nu se opun Luminii lăuntrice și permit în felul acesta renașterea sfințeniei înăuntrul lor.

Binele nu are nevoie să pătrundă în suflet, pentru că este deja acolo, doar că nu se vede.

Theologia Germanica

Atunci când cele Zece Mii de lucruri vor fi văzute în unicitatea lor, ne vom întoarce la Origine și vom rămâne acolo unde ne-am aflat dintotdeauna.

Jianzhi Sengcan

Asta se întâmplă din cauză că nu știm Cine suntem, pentru că nu conștientizăm faptul că Împărăția Cerească se află înăuntrul nostru, pentru că, în general, ne purtăm în felul acela prostesc, adesea nebunesc, de multe ori criminal, care este într-atât de caracteristic firii omenești. Suntem izbăviți, suntem eliberați și luminați prin simpla percepție a binelui, nevăzut până acum, care se află deja înăuntrul nostru, prin întoarcerea la Esența noastră veșnică și rămânerea acolo unde, fără s-o știm, ne-am aflat dintotdeauna. Platon vorbește în aceiași termeni atunci când, în *Republica*, ne spune: „Capacitatea de a cugeta are, mai degrabă decât orice altceva, parte de ceva divin, pare-se, ceva care face ca ea să nu-și piardă puterea niciodată”[3]. Iar în *Theaitetos* atrage atenția asupra unui lucru adeseori scos în evidență de cei care au practicat religia spirituală, că doar devenind asemenea lui Dumnezeu îl putem cunoaște pe Dumnezeu – iar ca să devenim asemenea lui Dumnezeu trebuie să ne identificăm cu elementul divin care reprezintă de fapt esența firii noastre, dar față de care, în ignoranța noastră mai degrabă voită, alegem să rămânem neștiutori.

> Se află pe calea către adevăr cei care-l înțeleg pe Dumnezeu prin mijlocirea divinului, iar Lumina prin lumină.

Philon

Philon a fost adeptul Misterelor Elenistice, religie care s-a dezvoltat, așa cum ne-a arătat profesorul Goodenough, printre evreii din Diaspora, cam între anii 200 î.Hr. și 100 d.Hr. Prin reinterpretarea Pentateuhului în termenii unui sistem metafizic derivat din platonism, neopitagorism și stoicism, Philon l-a transformat pe Dumnezeul personal, întru totul transcendent și aproape antropomorf al Vechiului Testament în Cugetul Absolut, imanent-transcendent, al Filosofiei perene. Dar până și din partea scribilor ortodocși și a fariseilor acelui secol memorabil, care au fost martori nu numai ai diseminării doctrinelor lui Philon, dar și ai începuturilor creștinismului și distrugerii Templului din Ierusalim, până și din partea păzitorilor Legii auzim rostiri mistice pline de însemnătate. Despre Hillel, marele rabin ale cărui învățături despre smerenie și dragoste de Dumnezeu și de om pot fi citite ca o versiune mai timpurie și mai frustă a unora din versetele Evangheliei, se spune că ar fi adresat următoarele cuvinte unei adunări strânse în curțile Templului: „Dacă mă aflu aici” (Iehova este cel care vorbește prin gura profetului său), „toată lumea se află aici. Dacă eu nu sunt aici, nimeni nu este aici”.

> Iubitul este totul și-un văl cel ce iubește.
> E viu doar îndrăgostitul și-i mort cel ce-ndrăgește.
>
> Jalal ad-Din Rumi[4]

> Există un duh în suflet, neatins de timp și de ce-i trupesc, care izvorăște din Duh, rămânând în Duh, el însuși pe de-a-ntregul spiritual. Acest principiu este Dumnezeu, de-a pururi tânăr, de-a pururi revărsându-se în toată bucuria și

> slava Ființei Sale. Uneori am numit acest principiu Tabernaculul sufletului, alteori Lumină spirituală, și iar am să vin să spun că este o Scânteie. Dar acum spun că acesta este mai slăvit față de un lucru sau altul, mai mult decât este cerul mai slăvit față de pământ. Așa că îi dau un nume mult mai nobil... Este eliberat de toate numele și golit de toate formele. Este unul și necompus, precum Dumnezeu este unul și necompus, și nimeni nu poate nicidecum să-l vadă.
>
> Meister Eckhart

Alte formulări mai necizelate ale unora dintre doctrinele Filosofiei perene pot fi găsite în sistemele de gândire ale popoarelor necivilizate și așa-zis primitive ale lumii. Printre maori, bunăoară, oricare ființă umană este privită ca fiind alcătuită din patru elemente – un principiu divin etern, cunoscut ca *toiora*; un ego, care dispare în momentul morții; o umbră-spirit, sau suflet, care supraviețuiește morții; și, în final, un trup. Indienii oglala numesc elementul divin *sican*, fiind socotit identic cu ceea ce se numește *ton*, sau esența divină a lumii. Alte elemente ale eului sunt *nagi*, sau personalitatea, și *niya*, sau sufletul vital. După moarte, *sican* se reunește cu Temeiul divin al tuturor lucrurilor, *nagi* supraviețuiește în lumea subtilă a fenomenelor psihice, iar *niya* dispare în universul material.

Pentru niciuna dintre societățile „primitive” ale secolului XX nu putem exclude posibilitatea influenței sau a împrumuturilor dintr-o cultură mai evoluată. Ca urmare, nu avem niciun drept să facem comparații între prezent și trecut. Pentru că mulți sălbatici contemporani au o filosofie ezoterică

de tip monoteist, monoteismul ei fiind unul de genul „Acela ești tu”, nu suntem în măsură să susținem fără temei că oamenii din neolitic sau paleolitic aveau vederi similare.

Mai legitime și mai plauzibile sunt deducțiile care pot fi formulate din ceea ce știm despre propria noastră fiziologie și psihologie. Știm că mintea omului s-a dovedit a fi în stare de orice, de la imbecilitate până la teoria cuantică, de la *Mein Kampf* și sadism până la sfințenia lui Filippo Neri, de la metafizică la cuvinte încrucișate, politica puterii și *Missa Solemnis*. Mai știm totodată că mintea omului este asociată într-un fel cu creierul, și avem motive destul de temeinice să presupunem că, de mii de ani încoace, nu au existat schimbări semnificative legate de mărimea și conformația creierului uman. Prin urmare, pare logic să deducem că mintea omului din trecutul îndepărtat era capabilă de tot atât de multe și variate feluri și niveluri de activități ca și mintea omului de astăzi.

Este totuși adevărat că multe activități gândite de mintea omului din prezent nu au fost concepute de mințile din trecutul îndepărtat. Și asta din mai multe motive evidente. Anumite gânduri sunt practic de neconceput în afara termenilor unui limbaj corespunzător și în limitele unui sistem de clasificare potrivit. Acolo unde nu există aceste instrumente necesare, gândurile respective nu-și găsesc exprimarea și nu sunt nici măcar concepute. Și asta încă nu e tot: impulsul de a dezvolta instrumentele unor anumite feluri de gândire nu este prezent întotdeauna. De-a lungul unor mari perioade din istorie și preistorie, deși perfect capabili, s-ar părea că bărbații și femeile nu au dorit să acorde atenție unor probleme pe care urmașii lor le-au găsit deosebit de

interesante. De exemplu, nu există niciun motiv să presupunem că, între secolele al XIII-lea și XX, mintea umană ar fi suferit vreun tip de schimbare evolutivă, comparabil, să spunem, cu schimbarea survenită în structura fizică a piciorului calului în timpul unei perioade geologice incomparabil mai lungi. Pur și simplu oamenii și-au mutat atenția de la anumite aspecte ale realității la altele. Iar unul dintre rezultate a fost dezvoltarea științelor naturale. În mare măsură, percepțiile și înțelegerea noastră sunt ghidate de voință. Suntem conștienți și ne gândim la lucrurile pe care, dintr-un motiv sau altul, vrem să le vedem și să le înțelegem. Cine are voință are și putere intelectuală. Capacitățile minții umane sunt aproape nemăsurat de mari. Indiferent ce vrem să facem, să ajungem la cunoașterea unitivă a Divinității sau să construim aruncătoare de flăcări autopropulsate, suntem în stare, cu condiția ca voința să fie întotdeauna suficient de intensă și de susținută. Este clar că multe dintre lucrurile cărora omul modern a ales să le acorde atenție au fost ignorate de predecesorii lui. Ca atare, tocmai mijloacele gândirii clare și rodnice asupra acelor lucruri au rămas neinventate, și nu numai în vremurile preistorice, dar chiar până la începutul epocii moderne.

Lipsa unui vocabular potrivit și a unui cadru de referință adecvat, și absența oricărei dorințe puternice și susținute de a inventa aceste instrumente necesare ale gândirii sunt două motive suficiente pentru care multe dintre capacitățile potențiale aproape nesfârșite ale minții umane au rămas atât de mult timp neactualizate. Un alt motiv la fel de întemeiat, dar pe un alt plan, este acesta: o mare parte din cea mai originală și mai creativă gândire a lumii este realizată de

oameni cu un fizic firav și înzestrați cu o minte lipsită de simț practic. Din aceste motive, și pentru că valoarea gândirii pure, fie ea analitică sau integrală, a fost pretutindeni recunoscută (într-o măsură mai mult sau mai puțin clară), orice societate civilizată a fost și încă mai este preocupată să le asigure gânditorilor protecție împotriva problemelor obișnuite și stresului vieții sociale. Pustnicia, mănăstirea, colegiul, academia și laboratorul de cercetare; castronelul pentru pomană, pensia, patronajul și bursele plătitorilor de taxe – acestea sunt principalele mijloace folosite de oamenii activi în vederea conservării acelei categorii de *rara avis* pe care o constituie contemplativii cuvioși, filosofi, artiști sau aplecați spre știință. În multe societăți primitive condițiile de viață sunt aspre și nu există surplus de bogăție. Contemplativul înnăscut trebuie să înfrunte lupta pentru existență și preponderența socială fără a beneficia de vreo protecție. În cele mai multe cazuri, respectivul fie moare tânăr, fie este prea preocupat cu disperare doar să supraviețuiască pentru a mai putea să-și îndrepte atenția spre orice altceva. Când se întâmplă asta, filosofia predominantă va fi aceea a omului de acțiune rezistent și extravertit.

Toate acestea aruncă o lumină – palidă, ce-i drept, și doar deductibilă – asupra problemei perenității Filosofiei perene. În India, scripturile erau privite nu ca revelații făcute într-un anumit moment al istoriei, ci ca niște evanghelii eterne, dăinuind din veșnicie-n veșnicie, în măsura în care sunt contemporane cu omul sau, la o adică, cu orice alt fel de ființă trupească sau netrupească înzestrată cu rațiune. Un punct de vedere similar este exprimat de Aristotel, care consideră adevărurile fundamentale ale religiei ca fiind veșnice și

indestructibile. Au existat suișuri și coborâșuri, perioade (literal, „căi ocolitoare” sau cicluri) de progres sau regres; însă faptul fundamental că Dumnezeu este Primul Motor al unui univers care îi împărtășește divinitatea a fost dintotdeauna recunoscut. În lumina a ceea ce știm despre omul preistoric (iar ceea ce știm se rezumă doar la câteva pietre cioplite, câteva picturi, desene și sculpturi) și a ceea ce putem deduce în mod justificat din alte domenii ale cunoașterii mai bine documentate, ce ar trebui să înțelegem din aceste doctrine tradiționale? Părerea mea este că pot fi adevărate. Știm că acești contemplativi înnăscuți de pe tărâmul gândirii analitice și al celei integrale au apărut în număr destul de mare și la intervale frecvente de-a lungul istoriei documentate. Avem așadar toate motivele să credem că au apărut înainte de istoria scrisă. E un fapt cert că mulți dintre acești oameni au murit de tineri sau nu au putut să-și exercite talentele. Dar câțiva dintre ei trebuie să fi supraviețuit. În acest context este foarte semnificativ faptul că printre mulți primitivi contemporani se regăsesc două modele de gândire: un model exoteric pentru cei mulți lipsiți de simț filosofic și un model ezoteric (adesea monoteist, cu o credință într-un Dumnezeu nu numai al puterii, dar și al bunătății și al înțelepciunii) pentru puținii inițiați. Nu avem niciun motiv să presupunem că împrejurările au fost mai nefavorabile oamenilor preistoici decât sunt pentru mulți sălbatici contemporani. Dar dacă un monoteism ezoteric de felul celui ce pare să se potrivească în mod firesc gânditorului înnăscut este posibil în societăți sălbatice moderne, ai căror membri, în majoritatea lor, acceptă genul de filosofie politeistă ce pare să li se potrivească de la sine oamenilor de acțiune, o doctrină ezoterică similară

ar fi putut fi ceva obișnuit în societățile preistorice. E adevărat, se poate ca doctrinele ezoterice moderne să fi derivat din culturi superioare. Dar rămâne semnificativ faptul că, astfel derivate, aveau totuși un înțeles pentru anumiți membri ai societății primitive și erau prețuite suficient de mult încât să fie păstrate cu grijă. Am văzut că multe gânduri sunt de neconceput în afara unui vocabular potrivit și a unui cadru de referință. Dar ideile fundamentale ale Filosofiei perene pot fi formulate într-un vocabular foarte simplu, iar experiențele la care se referă aceste idei pot și, într-adevăr, trebuie să fie trăite în mod imediat și dincolo de orice fel de vocabular. Deschideri și teofanii stranii le sunt oferite copiilor foarte mici, adesea afectați profund și permanent de aceste experiențe. Nu avem niciun motiv să presupunem că ceea ce li se întâmplă acum unor persoane cu un vocabular redus nu se întâmpla și în Antichitatea îndepărtată. În lumea modernă (așa cum ne-au spus, printre alții, Vaughan, Traherne și Wordsworth), pe măsură ce crește, copilul tinde să piardă această stare de conștientizare directă a acelui Temei al lucrurilor; pentru că obiceiul gândirii analitice este fatal intuițiilor caracteristice gândirii integrale, indiferent dacă asta se întâmplă la nivel „psihic” sau spiritual. Preocupările psihice pot fi și chiar sunt adesea un obstacol major în calea spiritualității autentice. În societățile primitive de acum (și, probabil, și în trecutul îndepărtat) există o preocupare intensă și un talent considerabil pentru gândirea psihică. Dar câțiva oameni și-au găsit probabil drumul de la o experiență psihică la una cu adevărat spirituală – la fel cum, chiar și în societățile industrializate moderne, câțiva oameni își croiesc drum dincolo de preocuparea dominantă pentru materie și prin

hățișul obișnuințelor precumpănitoare ale gândirii analitice, către o experiență directă a Temeiului spiritual al lucrurilor.

Acestea sunt, așadar, foarte pe scurt, motivele care ne fac să presupunem că tradițiile istorice ale Antichității orientale și ale propriei noastre Antichități clasice pot fi adevărate. Este interesant să descoperim că cel puțin un etnolog contemporan de marcă este de acord cu Aristotel și cu adepții Vedanta. „Etnologia ortodoxă", scrie doctorul Paul Radin în lucrarea sa *Primitive Man as Philosopher*, „nu a fost nimic altceva decât o încercare entuziastă și destul de lipsită de simț critic de a aplica teoria evoluționistă darwinistă la datele experienței sociale". Și adaugă: „Nu se va înregistra niciun progres în etnologie câtă vreme oamenii de știință nu vor renunța, o dată pentru totdeauna, la ideea stranie că totul are o istorie; câtă vreme nu-și vor da seama că anumite idei și anumite concepte sunt pentru om, ca ființă socială, la fel de vitale cum sunt pentru el, ca ființă biologică, anumite reacții fiziologice". După părerea doctorului Radin, printre aceste concepte vitale se numără și monoteismul. Un astfel de monoteism este adesea doar recunoașterea unei singure Puteri întunecate și generatoare care guvernează lumea. Dar uneori poate fi cu adevărat etică și spirituală.

Mania secolului al XIX-lea pentru istorie și utopie profetică a tins să întunece ochii până și celor mai abili gânditori în fața faptelor situate dincolo de timp ale veșniciei. Astfel îl întâlnim pe T.H. Green, care scrie despre uniunea mistică de parcă ar fi un proces evoluționist, și nu, așa cum toate dovezile par să indice, o stare pe care omul, ca om, a avut întotdeauna puterea de a o crea. „Un organism animal, care are o istorie în timp, devine treptat vehiculul unei conștiințe veșnic complete

care, în sine, poate să nu aibă o istorie, ci o istorie a procesului prin care organismul animal îi devine vehicul.” Dar, în realitate, o autentică dezvoltare istorică a existat doar în privința cunoașterii periferice. În lipsa unei mari durate de timp și a unei acumulări mari de abilități și informații nu poate exista decât o cunoaștere imperfectă a lumii materiale. Dar conștientizarea directă a acestei „conștiințe veșnic complete”, care este esența lumii materiale, este o posibilitate actualizată ocazional de unele ființe umane aflate în orice stadiu al dezvoltării lor personale, din copilărie până la vârsta senectuții, și în orice perioadă din istoria speciei umane.

1. Text preluat, cu mici modificări, din *Cele mai vechi Upanișade. Brhadaranyaka-Upanișad – Chandogya-Upanișad*, traducere din limba sanscrită, studiu introductiv, note și comentarii de Radu Bercea, Editura Științifică, București, 1993, pp. 191-198 (n.tr.).
2. Plotin, *Enneada V* (V.8), în *Enneade III-V*, ediție bilingvă, traducere și comentarii de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea și Elena Mihai, Editura IRI, București, 2005, pp. 603, 611 (n.tr.).
3. Platon, *Opere V* (*Republica*), traducere de Andrei Cornea, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 317-318 (partea a III-a, 518e) (n.tr.).
4. Jalal ad-Din Rumi, *Meditații și parabole*, ediție bilingvă persană-română, traducere de Otto Starck, Editura Kriterion, București, 2002, p. 21 (n.tr.).

Capitolul II

Natura Temeiului

Punctul nostru de plecare a fost doctrina psihologică, „Acela ești tu”. Întrebarea care se ridică în mod firesc acum este una de natură metafizică: Care este Acela cu care acel tu se poate identifica?

La această întrebare, Filosofia perenă, în forma ei pe deplin elaborată, a oferit întotdeauna și pretutindeni, în mod fundamental, același răspuns. Temeiul divin al oricărei existențe este un Absolut spiritual, inefabil în termenii gândirii discursive, dar (în anumite circumstanțe) susceptibil de a fi în mod direct experimentat și înțeles de ființa umană. Acest Absolut este Dumnezeul-fără-formă al limbajului mistic hindus și creștin. Menirea cea de pe urmă a omului, rațiunea supremă a existenței umane este cunoașterea unitivă a Temeiului divin – cunoașterea care le este dată doar celor care sunt pregătiți să „moară pentru sine” și astfel să facă loc, cum s-ar zice, lui Dumnezeu. În cadrul oricărei generații de bărbați și femei, foarte puțini vor atinge acest ultim scop al existenței umane; dar posibilitatea de a ajunge la această cunoaștere unitivă va fi mereu oferită, într-un fel sau altul, până când toate ființele sensibile vor conștientiza Cine sunt de fapt.

Temeiul Absolut al oricărei existențe are un caracter personal. Activitatea lui Brahman este Ishvara, iar Ishvara se manifestă mai departe în Treimea Hindusă și, la un nivel mai redus, în celelalte zeități sau în ceilalți îngeri ai panteonului indian. În mod analog, pentru misticii creștini, Divinitatea inefabilă, fără atribute, se manifestă într-o Treime de Persoane căreia îi putem asocia atribute umane precum bunătatea, înțelepciunea, milostenia și iubirea, dar într-un grad de absolută desăvârșire.

În cele din urmă există o întrupare a lui Dumnezeu într-o ființă umană care posedă aceleași trăsături de caracter ca și Dumnezeul personal, dar pe care le manifestă între limitele în mod necesar impuse de mărginirea dată de trupul material născut în lume, la un anumit moment în timp. Pentru creștini, nu a existat și, *ex hypothesi*, nu poate să existe decât o singură astfel de întrupare divină; pentru indieni pot exista și au existat nenumărate. În lumea creștină, la fel ca și în Orient, persoanele contemplative care urmează calea devoțiunii înțeleg și percep, într-adevăr, în mod direct întruparea ca pe un dat al experienței mereu reînnoit. Hristos este născut în suflet de-a pururea de Tatăl, iar jocul lui Krișna este simbolul pseudoistoric al unui adevăr etern din psihologie și metafizică – faptul că, în relație cu Dumnezeu, sufletul personal este întotdeauna feminin și pasiv.

Budismul Mahayana ne învață aceleași doctrine metafizice în termenii celor „Trei trupuri” ale lui Buddha: absolutul Dharmakaya, cunoscut și ca Buddha primordial, sau Cugetul, sau Lumina Preacurată a Neantului; Sambhogakaya, care se identifică cu Ishvara sau cu Dumnezeul personal al iudaismului, creștinismului și islamului; și, în fine,

Nirmanakaya, trupul material, în care Logosul se întrupează pe pământ ca un Buddha însuflețit, istoric.

Printre sufiți, al-Haqq, Cel Real, pare să fie conceput ca abisul Divinității care-l prefigurează pe Allah personal, în timp ce Profetul este scos din istorie și privit ca întruparea Logosului.

Ne putem face o oarecare idee asupra bogăției nesfârșite a naturii divine prin analiza, cuvânt cu cuvânt, a invocației cu care începe Rugăciunea Domnească – „Tatăl nostru care ești în ceruri”. Dumnezeu este al nostru – al nostru în același sens intim în care conștiința și viața noastră sunt ale noastre. Dar așa cum este al nostru în mod imanent, Dumnezeu mai este și Tatăl personal în mod transcendent, cel care își iubește făpturile și căruia acestea îi datorează în schimb dragostea și credința lor. „Tatăl nostru care *ești*”: dacă e să luăm în considerare verbul în sine, observăm că Dumnezeu personal imanent-transcendent este și Unul imanent-transcendent, esența și principiul oricărei existențe. Și, în fine, ființa lui Dumnezeu este „în ceruri”; natura divină este diferită de (și incomensurabilă cu) natura făpturilor în care Dumnezeu este imanent. Iată de ce putem atinge cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu doar atunci când devenim, într-o oarecare măsură, asemenea lui Dumnezeu, doar atunci când îngăduim ca împărăția lui Dumnezeu să vină făcând astfel încât împărăția noastră lumească să dispară.

Dumnezeu poate fi venerat și contemplat în oricare dintre atributele sale. Dar a persista în venerarea unui singur aspect excluzându-le pe toate celelalte reprezintă un grav pericol spiritual. Astfel, dacă ne apropiem de Dumnezeu cu ideea preconcepută că El este exclusiv stăpânitorul personal,

transcendent, atotputernic al lumii, riscăm să ne împotmolim într-o religie a riturilor, a sacrificiilor (uneori dintre cele mai oribile) pentru câștigarea bunăvoinței și a unor reguli consimțite. Asta s-ar întâmpla în mod inevitabil; pentru că dacă Dumnezeu ar fi un despot inabordabil, aflat undeva departe, care dă porunci misterioase, tipul acesta de religie ar fi întru totul potrivit acestei situații cosmice. Cel mai bun lucru care se poate spune despre legalismul ritualic este acela că îmbunătățește comportamentul. Totuși, contribuie prea puțin la schimbarea caracterului și absolut deloc la transformarea conștiinței.

Lucrurile stau cu mult mai bine când Dumnezeul personal, transcendent și atotputernic este privit și ca un Tată iubitor. Adorarea sinceră a unui asemenea Dumnezeu schimbă caracterul și comportamentul, și contribuie într-o oarecare măsură la schimbarea conștiinței. Însă transformarea completă a conștiinței, ceea ce înseamnă „iluminare", „eliberare", „mântuire", survine doar atunci când Dumnezeu este înțeles așa cum Filosofia perenă Îl declară a fi – atât imanent, cât și transcendent, atât personal, cât și supra-personal – și atunci când practicile religioase sunt adaptate acestei concepții.

Când Dumnezeu este privit exclusiv ca fiind imanent, legalismul și practicile exterioare sunt abandonate și totul se concentrează asupra Luminii lăuntrice. Pericolele care apar acum sunt chietismul și antinomismul, o modificare parțială a conștiinței, care este inutilă sau chiar dăunătoare deoarece nu este însoțită de transformarea caracterului, lucru necesar pentru o transformare totală, completă și rodnică din punct de vedere spiritual a conștiinței.

În fine, îl putem concepe pe Dumnezeu exclusiv ca pe o ființă supra-personală. Pentru mulți, această concepție este prea „filosofică” pentru a oferi o motivație adecvată în favoarea unei abordări practice a credințelor lor. Ca atare, aceasta nu are nicio valoare pentru ei.

Ar fi o greșeală, bineînțeles, să presupunem că oamenii care venerează un singur aspect al lui Dumnezeu, excluzându-le pe toate celelalte, trebuie neapărat să înfrunte unul dintre tipurile de inconveniente descrise mai sus. Dacă aceștia nu sunt prea încăpățânați în credințele lor luate de-a gata, dacă se supun cu smerenie tuturor lucrurilor care li se întâmplă în procesul adorării, Dumnezeu, care este și imanent, și transcendent, personal și mai mult decât personal, li se poate revela în toată deplinătatea Lui. Cu toate acestea, rămâne cert faptul că este mai ușor să ne atingem scopul atunci când nu suntem împiedicați de o serie de credințe eronate sau inadecvate legate de maniera potrivită de a înfăptui lucrul acesta și de natura a ceea ce căutăm.

> Cine este Dumnezeu? Nu-mi pot imagina un răspuns mai bun decât Cel care este. Nimic nu se potrivește mai bine veșniciei pe care o reprezintă Dumnezeu. Dacă îl numești pe Dumnezeu bun, sau măreț, sau binecuvântat, sau înțelept, sau oricum în felul acesta, totul este cuprins în aceste cuvinte, și anume, El este.
>
> Sfântul Bernard

> Rostul tuturor cuvintelor este acela de a ilustra înțelesul unui obiect. Când sunt auzite, ar trebui să-i permită celui care ascultă să înțeleagă acest sens, și asta potrivit celor

patru categorii de substanță, activitate, calitate și relație. De exemplu, *vacă* și *cal* aparțin categoriei de substanță. *El gătește* sau *el se roagă* fac parte din categoria de activitate. *Alb* și *negru* fac parte din categoria de calitate. *A avea bani* și *a avea vaci* fac parte din categoria de relație. Dar nu există nicio clasă de substanță din care să facă parte Brahman, niciun gen comun. Ca atare, nu poate fi denotat prin cuvinte care, ca și „ființare” în sens obișnuit, să semnifice o categorie de lucruri. Nu poate fi denotat nici prin calitate, pentru că nu are calități; nici măcar prin activitate, pentru că nu are activitate – „în stare de repaus, fără părți și activitate”, cum spune Scriptura. Nici prin relație nu poate fi denotat, pentru că nu-i „urmează nimeni” și nu este obiectul nimănui, ci doar al lui însuși. De aceea nu poate fi definit printr-un cuvânt sau o idee; așa cum ne spune Scriptura, este Unul, „în fața căruia cuvintele se retrag”.

Shankara

Ceea ce nu are nume este începutul Cerului și al Pământului;
Ceea ce are nume este obârșia „celor zece mii de ființe și lucruri”, fiecare după natura sa.
De aceea, „Cel ce nu are niciodată dorințe îi va cuprinde Taina”,
Iar cel mereu împovărat de dorințe îi va zări doar Hotarul.

Lao Zi[1]

Unul dintre marile favoruri acordate, în mod trecător, sufletului în această viață este acela de a-l învrednici să vadă în mod limpede și să simtă profund că nu poate să-l înțeleagă deloc pe Dumnezeu. Aceste suflete sunt așadar, oarecum, precum sfinții din ceruri, unde cei care Îl cunosc cu desăvârșire percep în cel mai limpede mod că El este întru totul de neînțeles; pentru că cei care nu au o viziune atât de clară nu percep în mod clar, așa cum reușesc aceștia, cât de măreț le transcende El viziunea.

Sfântul Ioan al Crucii

Când am ieșit din Divinitate în multiplicitate, toate cele ce sunt au strigat: „Există un Dumnezeu” (Creatorul personal). Acest lucru nu mă poate face să mă simt binecuvântat, pentru că astfel îmi conștientizez statutul de ființă zidită. Dar prin această ieșire sunt mai mult decât orice creatură; nu sunt nici Dumnezeu, nici zidire; sunt cel care am fost și voi rămâne, acum și în vecii vecilor. Acolo primesc un imbold care mă trimite deasupra tuturor îngerilor. Prin acest imbold devin atât de bogat încât Dumnezeu nu-mi mai este de ajuns, câtă vreme El este doar Dumnezeu în lucrările Sale divine. Pentru că prin această ieșire observ ceea ce avem în comun eu și Dumnezeu. Acolo sunt ceea ce am fost. Acolo nici nu cresc, nici nu descresc. Pentru că acolo sunt nemișcatul care mișcă din loc toate lucrurile. Aici omul a câștigat din nou ceea ce este veșnic și veșnic va fi. Aici sufletul îl primește pe Dumnezeu.

> Divinitatea a renunțat la tot în favoarea lui Dumnezeu. Divinitatea este săracă, goală și pustie, ca și când nu ar exista; nu are, nu voiește, nu dorește, nu lucrează, nu obține. Dumnezeu este Cel care are în sine și comoara, și mireasa, Divinitatea este la fel de pustie ca și când nu ar exista.
>
> Meister Eckhart

Putem să înțelegem ceva din ceea ce se află dincolo de experiența noastră luând în considerare cazuri similare aflate în sfera experiențelor noastre. Astfel, relațiile existente între lume și Dumnezeu și între Dumnezeu și Divinitate par să fie similare, cel puțin într-o oarecare măsură, celor care există între trup (împreună cu mediul în care se află) și psihic și între psihic și spirit. În lumina a ceea ce știm despre al doilea termen – și, din păcate, nu știm prea mult –, putem formula câteva noțiuni, nu chiar întru totul inadecvate, despre primul.

Mintea influențează trupul în patru feluri: în mod subconștient, prin acea inteligență fiziologică incredibil de subtilă pe care Driesch a ipostaziat-o sub numele de entelehie; în mod conștient, prin acte deliberate de voință; din nou în mod subconștient, prin reacția asupra organismului fizic a unor stări emoționale care nu au nimic de-a face cu organele sau procesele asupra cărora se acționează; și, fie conștient, fie inconștient, în anumite manifestări „supranormale”. În afara trupului, mintea poate influența materia în două feluri: în primul rând, prin intermediul trupului, iar în al doilea, printr-un proces „supranormal”, recent studiat în condiții de laborator și descris ca fiind „efectul PK”. În mod similar, mintea poate stabili relații cu alte minți fie indirect,

împingând trupul să întreprindă activități simbolice precum vorbirea sau scrisul; fie în mod „supranormal”, printr-o abordare directă a citirii gândurilor, telepatiei, percepției extrasenzoriale.

Haideți să analizăm acum mai îndeaproape aceste relații. În anumite domenii, inteligența fiziologică lucrează din proprie inițiativă, ca atunci când guvernează desfășurarea proceselor neîntrerupte de respirație, să spunem, sau de asimilare. În altele, acționează la îndemnul minții conștiente, ca atunci când vrem să realizăm o acțiune, dar nu o facem și nu putem forța organele musculare, glandulare, nervoase și vasculare să acționeze în scopul dorit. Aparent simplul act de a mima ilustrează bine natura extraordinară a acțiunilor deosebite realizate de inteligența fiziologică. Ce se întâmplă mai exact atunci când un papagal (care folosește, să nu uităm, ciocul, limba și gâtlejul unei păsări) imită sunetele produse de buzele, dinții, palatul bucal și corzile vocale ale unui om care articulează cuvinte? Răspunzând într-un fel încă total neînțeles la dorința minții conștiente de a imita un eveniment rememorat sau perceput imediat, inteligența fiziologică pune în mișcare un număr mare de mușchi, coordonându-le eforturile cu o măiestrie atât de rafinată, încât rezultatul este o copie mai mult sau mai puțin perfectă a originalului. Acționând la propriul ei nivel, mintea conștientă (nu doar a unui papagal, dar și a celor mai bine înzestrate intelectual ființe umane) s-ar trezi total descumpănită în fața unei probleme de o asemenea complexitate.

Ca un exemplu pentru al treilea mod în care mințile noastre afectează materia, putem cita fenomenul foarte cunoscut al „indigestiei nervoase”. La anumite persoane,

simptomele dispepsiei își fac apariția atunci când mintea conștientă este tulburată de emoții negative precum frica, invidia, mânia sau ura. Aceste emoții sunt orientate spre evenimente și persoane din mediul exterior; dar, într-un fel sau altul, afectează în mod negativ inteligența fiziologică, iar acest deranjament are drept rezultat, printre altele, „indigestia nervoasă”. De la tuberculoză și ulcer gastric până la boală de inimă și chiar carii dentare, numeroase afecțiuni fizice s-au dovedit a fi strâns legate de anumite stări neplăcute ale minții conștiente. Pe de altă parte, fiecare medic știe că un pacient calm și vesel are mult mai multe șanse de vindecare decât unul agitat și deprimat.

În cele din urmă ajungem la fenomene precum vindecările prin credință și levitația – evenimente ciudate din punct de vedere „supranormal”, dar confirmate de numeroase dovezi pe care cu greu le-am putea ignora cu totul. Nu știm exact cum anume credința vindecă boli (fie că se întâmplă la Lourdes sau în cabinetul de consultații al unui hipnotizator) și nici cum a reușit Sfântul Iosif din Copertino să ignore legile gravitației. (Dar să nu uităm că nu suntem mai puțin ignoranți în privința felului în care mintea și trupul sunt legate între ele în cele mai banale activități zilnice.) În același fel, suntem incapabili să formulăm vreo idee asupra unui *modus operandi* a ceea ce profesorul Rhine a numit efectul PK. Cu toate acestea, faptul că aruncarea zarurilor poate fi influențată de stările mentale ale unor anumiți indivizi pare acum să fi fost dovedit fără urmă de îndoială. Iar dacă efectul PK poate fi demonstrat în laborator și măsurat prin metode statistice, atunci, evident, va spori semnificativ și credibilitatea intrinsecă a dovezilor empirice răzlețe vizând influența directă a minții asupra

materiei, nu numai în interiorul corpului uman, ci și în afară, în lumea exterioară. Același lucru este adevărat și în cazul percepției extrasenzoriale. Exemple grăitoare în acest sens apar în mod constant în viața obișnuită. Dar știința e aproape neputincioasă în privința cazului particular, a evenimentului izolat. Promovându-și inepția metodologică până la rangul de criteriu al adevărului, oamenii de știință dogmatici au etichetat adesea drept ireal și chiar imposibil tot ceea ce ieșea din raza competenței lor limitate. Dar când testările privind percepția extrasenzorială (ESP) pot fi repetate în condiții standardizate, subiectul intră sub jurisdicția legii probabilităților și atinge (în ciuda unei opoziții acerbe!) un anumit grad de respectabilitate științifică.

Așadar, formulate cu îndrăzneală și pe scurt, acestea sunt cele mai importante lucruri pe care le știm despre minte în legătură cu capacitatea sa de a influența materia. Ce concluzie ar trebui să tragem din această modestă cunoaștere despre noi înșine, în privința obiectului divin al ignoranței noastre aproape totale?

În primul rând, în ceea ce privește creația: dacă o minte omenească poate influența materia în mod direct, nu numai în interiorul, dar chiar și în afara trupului, atunci despre o minte divină, imanentă în univers sau transcendentă lui, putem presupune că este capabilă să impună tipare asupra unui haos preexistent de materie fără formă, sau poate chiar să dea naștere, prin gândire, substanței și formei.

Odată creat sau format în mod divin, universul trebuie să fie menținut. Necesitatea unei continue recreări a lumii devine evidentă, potrivit lui Descartes, „atunci când luăm în considerare natura timpului sau durata lucrurilor; pentru că

aceasta este alcătuită în așa fel încât părțile ei componente nu depind unele de altele și nu coexistă niciodată; și, prin urmare, din faptul că existăm acum nu rezultă neapărat că vom mai exista și peste o secundă, dacă o cauză anume, care ne-a creat de la bun început, nu continuă să ne creeze, adică să ne conserve". Aici se pare că avem ceva similar, la nivel cosmic, cu acea inteligență fiziologică ce acționează neobosită, în oameni și în animale, veghind ca trupurile să se comporte așa cum ar trebui. Într-adevăr, inteligența fiziologică poate fi în mod plauzibil privită ca un aspect special al Logosului general care recreează. În exprimarea chinezească, elementul Tao este cel care se manifestă la nivelul corpurilor vii.

Trupurile ființelor umane sunt afectate de stările bune sau proaste ale minților lor. În mod similar, existența în inima lucrurilor a unei seninătăți și bunăvoințe divine poate fi privită ca unul din motivele pentru care boala lumii, deși cronică, nu s-a dovedit a fi fatală. Și dacă, în universul psihic, ar trebui să existe și o altă conștiință mai mult decât umană, obsedată de gânduri rele și egocentrism și răzvrătire, asta ar explica poate o parte din răutatea destul de ciudată și improbabilă a comportamentului uman.

Faptele dictate de mintea noastră sunt duse la îndeplinire fie prin intermediul inteligenței fiziologice și al trupului, fie, în mod cu totul excepțional și într-o măsură limitată, prin mijloace supranormale directe de genul fenomenelor psihokinetice (PK). În mod similar, stările fizice dictate de o Providență divină pot fi aranjate de Mintea perpetuu creatoare ce susține universul – caz în care Providența va părea să acționeze prin mijloace exclusiv naturale; sau, în cazuri cu totul excepționale, Mintea divină poate acționa

asupra universului direct din exterior, cum ar veni – caz în care lucrările Providenței și darurile harului vor părea a fi miraculoase. În mod similar, Mintea divină poate alege să comunice cu minţile mărginite fie prin manipularea lumii oamenilor și a lucrurilor în feluri pe care mintea vizată în acel moment le va considera pline de semnificație; fie, pe de altă parte, poate exista o comunicare directă prin ceva asemănător cu transferul gândurilor.

După spusele lui Eckhart, Dumnezeu, creatorul și cel care veșnic recreează lumea, „devine și des-devine”. Cu alte cuvinte, cel puțin până într-un anumit punct, El ființează în timp. Un Dumnezeu temporal ar putea avea natura Dumnezeului evreiesc tradițional din Vechiul Testament; sau ar putea fi o zeitate limitată, de felul celei descrise de anumiți teologi filosofi ai acestui secol actual; sau, pe de altă parte, ar putea fi un Dumnezeu emergent, care pornește în mod nespiritual din Alfa și devine treptat tot mai divin pe măsură ce eonii se succed spre un Omega ipotetic. (Nu știm de ce mișcarea ar trebui să ducă spre mai mult și mai bine în loc de mai puțin și mai rău, mai sus în loc de mai jos sau în valuri, spre înainte în loc de jur împrejur. Pare să nu existe niciun motiv pentru care un Dumnezeu exclusiv temporal – un Dumnezeu care doar devine și nu are legătură cu veșnicia – nu ar trebui să fie la fel de complet supus timpului precum este mintea individuală aflată în afara spiritului. Un Dumnezeu care devine este și un Dumnezeu care des-devine, și tocmai această des-devenire ar putea să predomine în cele din urmă, astfel încât ultima fază a zeității emergente să fie mai rea decât prima.)

Temeiul în care psihicul multiform și încătușat de timp e înrădăcinat este o conștientizare simplă, atemporală. Făcându-ne curați cu inima și săraci cu duhul, putem ajunge la această conștientizare și ne putem identifica cu ea. Prin spirit nu numai că dobândim, dar ne și identificăm cu cunoașterea unitivă a Temeiului divin.

În mod similar, Dumnezeu în timp este ancorat în veșnicul acum al Divinității fără formă. Doar în această Divinitate lucrurile, viețile și mințile își găsesc viețuirea; doar prin Dumnezeu își află devenirea – o devenire ale cărei scop și menire sunt întoarcerea la veșnicia Temeiului.

> Între timp, vă implor, de dragul adevărului veșnic și nepieritor și al sufletului meu, luați aminte; cuprindeți neauzitul. Dumnezeu și Divinitatea sunt tot atât de distincte precum cerul și pământul. Cerul se află la o mie de mile deasupra pământului, dar chiar și așa, Divinitatea este deasupra lui Dumnezeu. Dumnezeu devine și des-devine. Cel care înțelege această predică are toate urările mele de bine. Dar și să nu fi fost nimeni aici, tot ar fi trebuit să-mi țin predica, fie și în fața cutiei milei.
>
> Meister Eckhart

Ca și Sfântul Augustin, până la un punct, Eckhart a fost victima propriilor talente literare. *Le style c'est l'homme*. Fără îndoială. Dar și reversul este parțial adevărat. *L'homme c'est le style*. Pentru că avem talentul de a scrie într-un anume fel, ne trezim, oarecum, devenind propriul nostru fel de a scrie. Ne modelăm pe noi înșine după asemănarea propriului nostru tip de elocvență. Eckhart a fost unul dintre inventatorii prozei

germane, iar nou-descoperita sa măiestrie în exprimarea convingătoare l-a tentat să se situeze pe poziții extreme – să fie, din perspectiva doctrinei, imaginea propriilor fraze viguroase și foarte emfatice. O afirmație precum aceea de mai sus ne-ar face să credem că disprețuia ceea ce adepții Vedantei numeau „cunoașterea inferioară" a lui Brahman, nu ca Temeiul Absolut al tuturor lucrurilor, ci ca Dumnezeu personal. În realitate, asemenea adepților Vedantei, și el acceptă cunoașterea inferioară ca pe o cunoaștere adevărată și consideră devoțiunea față de Dumnezeul personal drept cea mai bună pregătire în vederea cunoașterii unitive a Divinității. Un alt aspect care trebuie reținut este că Divinitatea lipsită de atribute a Vedantei, a budismului Mahayana, a misticismului creștin și sufi este Temeiul tuturor calităților pe care Dumnezeul personal și Întruparea lui le posedă. „Nu Dumnezeu este bun, eu sunt bun", spune Eckhart în felul lui violent și excesiv. Ceea ce voia să spună el cu adevărat era faptul că „Eu sunt bun doar într-un fel omenesc; Dumnezeu este cu desăvârșire bun; Divinitatea *este*, iar «este-itatea» ei [*istigkeit*, în germana lui Eckhart] conține bunătate, iubire, înțelepciune și toate celelalte în esența și principiul lor". Prin urmare, pentru adeptul Filosofiei perene, Divinitatea nu este niciodată doar Absolutul metafizicii academice, ci ceva absolut perfect, ce poate fi slăvit într-un fel mai reverențios până și decât Dumnezeul personal sau întruparea lui umană – o Ființă față de care putem simți evlavia cea mai puternică și în relație cu care trebuie (dacă ne este dat să ajungem la acea cunoaștere unitivă care este menirea supremă a omului) să îmbrățișăm o disciplină mai

temeinică și susținută decât oricare alta impusă de autoritatea eclezială.

> Potrivit rațiunii noastre, există o distincție și o diferențiere între Dumnezeu și Divinitate, între acțiune și repaus. Natura rodnică a Persoanelor lucrează de-a pururea într-o diferențiere vie. Însă Ființarea simplă a lui Dumnezeu, potrivit propriei naturi, este un veșnic Repaus al lui Dumnezeu și al tuturor lucrurilor create.
>
> (În Realitatea cunoscută unitiv de mistic) nu mai putem vorbi despre Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, nici despre vreo altă creatură, ci doar despre o Ființare, care este însăși substanța Persoanelor Divine. Acolo ne-am aflat cu toții, ca unul, înainte de creație, pentru că aceasta este supra-esența noastră. Acolo se află Divinitatea în esența ei simplă, în afara oricărei acțiuni.
>
> Jan van Ruysbroeck

> Lumina sfântă a credinței este atât de pură, încât, prin comparație cu ea, luminile obișnuite nu sunt decât necurății; și până și imaginea sfinților, a Fecioarei Maria și vederea lui Iisus Hristos în umanitatea lui sunt impedimente în calea vederii lui Dumnezeu în toată neprihănirea Lui.
>
> Jean-Jacques Olier

Venind din partea unui catolic evlavios al Contra-Reformei, această afirmație poate părea oarecum surprinzătoare. Dar să

nu uităm că Olier (care a avut o viață cucernică și a fost unul dintre cei mai influenți profesori de religie ai secolului al XVII-lea) vorbește aici despre o stare a conștiinței la care prea puțini ajung vreodată. Celor aflați pe treptele obișnuite ale ființării le recomandă alte moduri de cunoaștere. Unul dintre penitenții lui, de exemplu, este sfătuit să citească, drept corectiv la Sfântul Ioan al Crucii și la alți adepți ai teologiei mistice pure, revelațiile Sfintei Gertrude despre întruparea divinității și chiar despre aspecte fiziologice ale acesteia. În opinia lui Olier, ca și a celor mai mulți duhovnici, fie ei catolici sau indieni, era curată nebunie să recomanzi venerarea Dumnezeului-lipsit-de-formă unor persoane care nu sunt în măsură să cunoască decât aspectele personale și întrupate ale Temeiului divin. Este o atitudine perfect rațională și suntem îndreptățiți să adoptăm o viziune potrivită ei – cu condiția să ne amintim întotdeauna, în mod clar, că adoptarea ei poate fi însoțită de anumite pericole și dezavantaje spirituale. Natura acestor pericole și dezavantaje va fi ilustrată și discutată într-un alt capitol. Pentru moment va fi suficient să citățm avertismentul lui Philon: „Cine crede că Dumnezeu are vreo calitate și nu este Unul nu-l denigrează pe Dumnezeu, ci pe sine însuși”.

> Trebuie să-l iubești pe Dumnezeu ca non-Dumnezeu, ca non-Duh, ca non-persoană, ca non-imagine, dar așa cum este El, cu adevărat și preacurat Unul absolut, separat de orice dualitate, și în care trebuie veșnic să ne cufundăm din neant în neant.
>
> Meister Eckhart

Ceea ce Eckhart descrie drept Unul preacurat, non-Dumnezeul absolut în care trebuie să ne cufundăm din neant în neant se numește, în termenii budismului Mahayana, Lumina Preacurată a Neantului. Ceea ce urmează este o parte din formula adresată de un preot tibetan unei persoane aflate în pragul morții.

> O, nobil fiu, a venit pentru tine vremea să cauți Calea. Suflarea ta e pe cale să se stingă. În vremi trecute, învățătorul tău te-a orientat spre Lumina Limpede; iar acum o vei cunoaște în Realitatea ei, în starea *Bardo* [„starea intermediară" ce urmează imediat morții, în care sufletul este judecat – sau mai degrabă judecă singur alegând, potrivit caracterului pe care și l-a format în timpul vieții pământești, ce fel de viață de apoi va avea]. În această stare *Bardo* toate lucrurile sunt precum cerul senin, iar Intelectul pur și fără pată e asemenea unui neant transparent nemărginit. În acest moment cunoaște-te pe tine însuți și rămâi în această stare. Iar eu, în acest timp, te voi îndruma.
>
> *Cartea tibetană a morților*

Întorcându-ne și mai mult înspre trecut, descoperim într-una din cele mai vechi *Upanișade* descrierea clasică a Unului Absolut ca Neant Supraesențial.

> Semnificația lui Brahman este exprimată prin *neti neti* („nu, nu"). Căci nu există altceva mai presus decât acesta, despre care se spune: „Nu". Iar numele lui este „Realul

> Realului”. Adică simțurile sunt reale, iar Brahman este Realul lor.
>
> *Brhadaranyaka-Upanișad*

Cu alte cuvinte, există o ierarhie a realului. Lumea variată a experienței noastre de zi cu zi este reală, o realitate relativă care, la propriul ei nivel, este de netăgăduit; dar această realitate relativă are o viețuire lăuntrică și asta datorită Realității absolute pe care, din cauza alterității incomensurabile a naturii ei eterne, nu putem niciodată spera s-o descriem, chiar dacă avem posibilitatea s-o înțelegem în mod direct.

Fragmentul care urmează are o mare importanță istorică, deoarece creștinătatea medievală a intrat în contact cu neoplatonismul și astfel, indirect, cu gândirea metafizică și disciplina indiană mai cu seamă prin intermediul *Teologiei mistice* și *Numirilor dumnezeiești* ale autorului din secolul al V-lea, care a scris sub numele de Dionisie Areopagitul. În secolul al IX-lea, Scotus Eriugena a tradus cele două cărți în latină și, începând din acel moment, influența lor asupra speculațiilor filosofice și asupra vieții religioase din Occident a fost mare, profundă și benefică. Adepții creștini ai Filosofiei perene au apelat la autoritatea Areopagitului ori de câte ori au fost amenințați (și întotdeauna au fost amenințați) de cei al căror interes principal era legat de ritual, legalism și organizare eclezială. Și pentru că Dionisie a fost în mod eronat identificat cu primul discipol atenian al Sfântului Pavel, autoritatea lui a fost privită ca fiind aproape apostolică; de aceea, potrivit regulilor jocului catolic, invocarea lui nu putea fi ușor trecută cu vederea nici măcar de către cei pentru care

cărțile acelea însemnau mai puțin decât nimic. În ciuda excentricității lor exasperante, a trebuit ca bărbații și femeile care au urmat calea dionisiană să fie tolerați. Și odată ce li s-a dat libertatea să producă roade ale spiritului, mulți dintre ei au ajuns la un asemenea grad evident de sfințenie, încât nici măcar capii Inchiziției spaniole nu puteau să condamne copacul din care răsăriseră asemenea fructe.

> Acolo, în întunecimea supra-luminoasă a tăcerii mistic-ascunse, sunt tăinuite misterele simple, absolute și imuabile ale teologiei, care supra-luminează pe cel supra-strălucitor în cel mai mare întuneric și care, în totalul intangibil și invizibil, supra-umple intelectele fără vedere cu splendori supra-frumoase. [...] Ne rugăm să fim în această supra-luminoasă întunecime, iar prin nevedere și necunoaștere să vedem și să cunoaștem pe cel mai presus de vedere și cunoaștere, adică prin însuși faptul de a nu vedea și de a nu cunoaște. Căci aceasta înseamnă cu adevărat a vedea și a cunoaște – și să lăudăm în mod supra-ființial pe cel supra-ființial, prin suprimarea tuturor celor ce sunt, așa cum cei ce fac o statuie naturală înlătură toate opreliștile ce împiedică vederea clară a ceea ce este ascuns, și doar prin suprimare dezvăluie în ea însăși frumusețea ce fusese ascunsă. Cred că trebuie să lăudăm suprimările în sens invers atribuirilor, căci pe acestea le atribuim începând de la cele mai dintâi, trecând prin cele din mijloc și coborând până la cele ultime, pe când aici le suprimăm pe toate, începând de la cele ultime, împlinind urcarea înspre cele mai originare, ca să cunoaștem în mod netăinuit acea necunoaștere tăinuită de toate cele

> cunoscute din toate cele ce sunt și ca să vedem acea întunecime supra-ființială ascunsă de toată lumina din cele ce sunt.
>
> Dionisie Areopagitul[2]

Lumea, așa cum se înfățișează ea judecății sănătoase, e alcătuită dintr-un număr nedefinit de evenimente succesive și, probabil, întâmplător conectate, ce implică un număr nedeterminat de lucruri, vieți și gânduri separate, individuale, totul constituind un cosmos teoretic ordonat. Este firesc să descriem, să discutăm și să administrăm acest univers obișnuit pe care l-au dezvoltat limbajele umane.

Ori de câte ori, dintr-un motiv oarecare, dorim să ne imaginăm lumea, nu așa cum se înfățișează ea judecății, ci ca un continuum, descoperim că sintaxa și vocabularul nostru tradiționale sunt de-a dreptul inadecvate. Tocmai din această pricină, matematicienii au fost nevoiți așadar să inventeze sisteme de simboluri cu totul noi. Dar Temeiul divin al oricărei existențe nu este doar un continuum, ci se află și în afara timpului, și este diferit – nu doar ca intensitate, ci și ca esență – față de lumile pentru care limbajul tradițional și limbajele matematicii sunt adecvate. De aici rezultă, în toate expunerile Filosofiei perene, frecvența paradoxului, a extravaganței verbale, uneori chiar a blasfemiei aparente. Nimeni nu a inventat încă un Calcul Spiritual cu ajutorul căruia să putem vorbi coerent despre Temeiul divin și despre lumea gândită ca manifestare a lui. Prin urmare, pentru moment trebuie să avem răbdare cu excentricitățile lingvistice ale celor care sunt nevoiți să descrie un anumit gen de experiență în termenii proprii unui sistem simbolic, a cărui

relevanță se îndreaptă spre factorii unei alte experiențe, total diferită.

Până acum, așadar, luând în considerare o expresie cu totul adecvată a Fiosofiei perene, există o problemă semantică ce este, la urma urmei, de nerezolvat. Este un lucru ce trebuie avut în vedere de toți cei care îi citesc formulările. Doar în felul acesta vom reuși să înțelegem, chiar și în mai mică măsură, despre ce anume se vorbește. De pildă, acele definiții negative ale Temeiului transcendent și imanent al existenței. În afirmații precum cele ale lui Eckhart, Dumnezeu este identificat cu neantul. Și într-un anume sens, identificarea este corectă; pentru că Dumnezeu, cu siguranță, nu este ceva anume. În sintagma folosită de Scotus Eriugena, Dumnezeu nu este ceva; El este Acela. Cu alte cuvinte, Temeiul poate fi înțeles ca fiind *acolo*, însă nu poate fi definit ca având însușiri. Asta înseamnă că acea cunoaștere discursivă *despre* Temei nu este, ca orice cunoaștere deductivă, un lucru aflat la un pas, sau la mai mulți, distanță față de realitatea care poate fi imediat cunoscută; această cunoaștere este și, datorită însești naturii limbajului nostru și a tiparelor noastre obișnuite de gândire, trebuie să fie paradoxală. Cunoașterea directă *a* Temeiului nu poate fi dobândită în afara unirii, iar unirea se poate înfăptui doar prin anihilarea eului individualist, care este bariera ce-l separă pe „tu” de „Acela”.

1. Text preluat, cu mici modificări, din Lao Zi, *Cartea despre Tao și virtuțile sale*, traducere din limba chineză veche, introducere, comentariu și note de Șerban Toader, Editura Științifică, București, 1999, p. 21 (n.tr.).
2. Text preluat, cu mici modificări, din Dionisie Areopagitul, *Despre numele divine. Teologia mistică*, ediție bilingvă, traducere din limba greacă, introducere și note de Marilena Vlad, Polirom, Iași, 2018, pp. 247, 253 (n.tr.).

Capitolul III

Personalitate, sfințenie, întrupare divină

În engleză, cuvintele de origine latină tind să aibă conotațiile unui „rafinament” intelectual, moral și estetic – conotații pe care, de regulă, echivalentele lor anglo-saxone nu le au. „Matern”, de pildă, înseamnă același lucru cu „mămos”, „ebrietate” cu „beție” – dar cu ce nuanțe deosebit de subtile de diferențiere! Iar când Shakespeare a avut nevoie de un nume pentru un personaj comic, a ales Sir Toby Belch, nu Cavaler Tobias Eructație.

Cuvântul „personalitate” este derivat din latină și primele sunete componente sunt întru totul respectabile. Dintr-un ciudat motiv filologic, echivalentul saxon al „personalității” aproape că nu e folosit niciodată. Și e mare păcat! Pentru că, dacă ar fi folosit – la fel de frecvent ca „râgâială” în loc de „eructație” –, s-ar mai lăsa oare oamenii cuprinși de o asemenea agitație plină de respect legată de lucrul conotat așa cum au făcut de curând anumiți filosofi, moraliști și teologi vorbitori de limbă engleză? „Personalitatea”, suntem mereu asigurați, este cea mai înaltă formă de realitate cu care

suntem obișnuiți. Dar, cu siguranță, oamenii se vor gândi de două ori înainte să facă sau să accepte această afirmație dacă, în loc de „personalitate”, cuvântul folosit ar fi sinonimul său saxon, „individualitate”. Pentru că „individualitate”, deși înseamnă același lucru, nu prezintă niciuna din conotațiile rafinate asociate „personalității”. Dimpotrivă, sensul principal ajunge până la noi impregnat, cum s-ar zice, de discordanță, precum sunetul unui clopot spart. Pentru că, așa cum au insistat în mod constant toți analiștii Filosofiei perene, conștiința obsesivă a omului că este un sine distinct, și insistența lui asupra acestui lucru, este obstacolul ultim și cel mai puternic în cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu. Pentru aceștia, a fi o individualitate este un păcat originar, iar a muri față de sine, în sentiment, voință și intelect, este virtutea supremă și atotcuprinzătoare. Însăși amintirea unor asemenea afirmații evocă nuanțele neplăcute cu care este asociat cuvântul „individualitate”. Nuanțele mult prea favorabile ale termenului „personalitate” sunt în parte evocate de solemnitatea lui latinească intrinsecă, dar și de reminiscențele a ceea ce s-a spus despre „persoanele” Treimii. Însă persoanele Treimii nu au nimic în comun cu persoanele în carne și oase cu care suntem obișnuiți în viața de zi cu zi – nimic, cu excepția acelui Duh lăuntric cu care ar trebui și cu care vrem să ne identificăm, dar pe care cei mai mulți dintre noi preferă să-l ignore în favoarea individualității noastre separate. Faptul că acestei individualități antispirituale și care-l umbrește pe Dumnezeu ar fi trebuit să i se dea același nume care este aplicat Dumnezeului care e Duh este cel puțin nefericit. Ca toate greșelile de felul acesta, și asta este probabil, într-un fel obscur și inconștient, voită și

intenționată. Ne iubim individualitatea; vrem să fim îndreptățiți în iubirea noastră; prin urmare, o botezăm cu același nume care este dat de teologi Tatălui, Fiului și Sfântului Duh.

> Iar acum tu mă întrebi cum ai putea nimici toată această înțelegere simplă și simțire a propriei tale ființe. Căci poate te gândești că dacă o nimicești, vor fi distruse odată cu ea și toate celelalte piedici. Dacă acesta ți-e gândul, gândești cum se cuvine. Iar la aceasta îți răspund astfel: fără un deplin har special liber dăruit de Dumnezeu, iar în plus, fără o deplină capacitate corespunzătoare din partea ta pentru a primi acest har, această simplă înțelegere și simțire a propriei tale ființe nu ar putea fi distrusă în niciun fel. Iar această capacitate nu este altceva decât o puternică și adâncă întristare petrecută în duhul tău… Toți oamenii au motiv de întristare. Dar cel mai puternic motiv îl are cel care știe și simte că este. Pe lângă acest fel de întristare, toate celelalte sunt precum joaca față de seriozitate. Căci acela este întristat cu profunzime care știe nu doar ce este, ci și că este. Iar cel care nicicând nu a simțit această întristare, să se întristeze; pentru aceea, că nu a simțit niciodată întristarea desăvârșită. Odată dobândită, această întristare curăță sufletul nu doar de păcat, ci și de suferința cuvenită pentru păcat. Și astfel, preface sufletul capabil să primească acea bucurie care îndepărtează de la om toată înțelegerea și simțirea de sine. Înțeleasă cum se cuvine, această întristare este plină de o dorire sfântă. Și în niciun alt chip nu ar putea omul să o poarte ori s-o îndure. Căci dacă nu ar fi cumva întărit de

> un soi de ușurare în dreapta sa lucrare, nu ar putea îndura suferința produsă de înțelegerea și simțirea de sine. Căci pe cât de des ar avea o adevărată cunoaștere și simțire a lui Dumnezeu în curățenia inimii, atât pe cât ne este cu putință aici, simțind apoi că stă să o piardă – căci neîncetat descoperă că înțelegerea și simțirea îi sunt ocupate și umplute cu acest netrebnic bulgăre împuțit care este el însuși, și care, prin urmare, trebuie totdeauna urât și disprețuit și uitat, dacă vrea să fie ucenicul desăvârșit al lui Dumnezeu, învățat chiar de El pe muntele perfecțiunii – tot pe atât de des va ajunge aproape nebun de întristare din această pricină…
>
> Această întristare și dorință trebuie să o aibă și să o simtă fiecare suflet în sine însuși, fie în felul pe care l-am descris, fie în altul, după cum binevoiește Dumnezeu să-i învețe pe duhovnicești săi ucenici (desigur, după buna sa voie și după capacitatea lor trupească și sufletească corespunzătoare în grad și în dispoziție), înainte de a fi, cu îngăduința Lui, cu desăvârșire uniți cu Dumnezeu într-o milostenie desăvârșită – atât pe cât se poate aici.
>
> *Norul necunoașterii*[1]

Care este natura acestui „bulgăre împuțit” al individualității sau personalității, de care trebuie să ne lepădăm prin căință și față de care trebuie să murim cu totul, înainte să putem dobândi o „adevărată cunoaștere și simțire a lui Dumnezeu prin curățenia inimii”? Ipoteza cea mai firavă și neutră este cea a lui Hume. „Omenirea”, spune el, „nu e altceva decât o grămadă sau o adunătură de percepții diferite, care se succed una alteia cu o repeziciune incredibilă și care se află într-un

flux permanent și o mișcare continuă”. Un răspuns aproape identic este dat de budiști, a căror doctrină *anatta* este negarea oricărui suflet veșnic, care există dincolo de fluxul experienței și de diferitele *skandha* psihofizice (ce corespund îndeaproape „grămezii” lui Hume), ce constituie elementele cele mai durabile ale personalității. Hume și budiștii fac o descriere suficient de realistă a individualității în acțiune; însă nu reușesc să explice cum și de ce aceste grămezi devin grămezi. Oare atomii componenți ai experienței se unesc din proprie voință? Și dacă da, de ce sau prin ce mijloace și în interiorul cărui fel de univers nonspațial? A da acestor întrebări un răspuns plauzibil în termenii doctrinei *anatta* este într-atât de dificil, încât suntem nevoiți să renunțăm la doctrină în favoarea ideii că, dincolo de fluxul și în interiorul acestor grămezi există un fel de suflet veșnic prin care experiența este ordonată și care, la rândul lui, se folosește de acea experiență ordonată pentru a deveni o personalitate specială și unică. Aceasta este concepția hinduismului ortodox, din care s-a desprins gândirea budistă, și aproape a întregii gândiri europene din epoca de dinainte de Aristotel și până în zilele noastre. Dar deși cei mai mulți gânditori contemporani încearcă să descrie natura umană în termenii unei interacțiuni dihotomice dintre psihic și fizic sau ca un întreg inseparabil al celor două elemente în cadrul unor individualități întrupate, toți adepții Filosofiei perene afirmă, sub o formă sau alta, că omul este un fel de treime alcătuită din trup, psihic și spirit. Individualitatea sau personalitatea este un produs al primelor două elemente. Al treilea element (acel *quidquid increatum et increabile*[2], cum îl numea Eckhart) este înrudit sau chiar identic cu Spiritul divin care este

Temeiul oricărei ființări. Menirea supremă a omului, scopul existenței sale este să iubească, să cunoască și să se unească cu Divinitatea imanentă și transcendentă. Iar această identificare a individualității cu nonindividualitatea spirituală poate fi realizată doar prin „moartea întru" individualitate și viețuirea întru spirit.

> Ce anume ar putea să înceapă să nege sinele, dacă nu ar exista în om ceva diferit de sine?
>
> William Law

> Ce este omul? Un înger, un animal, un gol, o lume, un nimic înconjurat de Dumnezeu, însetat de Dumnezeu, vrednic de Dumnezeu, plin de Dumnezeu, dacă asta își dorește.
>
> Pierre de Bérulle

> Viața trupească separată, spre deosebire de viața în uniune cu Dumnezeu, este doar o viață a poftelor felurite, a foamei și a dorințelor, și nu poate fi altceva. Dumnezeu însuși nu poate plămădi o ființă care să fie prin ea însăși, sau prin propria ei fire, altceva decât o stare de deșertăciune. Viața cea mai desăvârșită care este firească și trupească nu poate ajunge mai sus de atât; nu poate fi decât o aplecare stearpă către bunătate și nu poate fi, în niciun caz, o viață bună și fericită decât prin viața întru Dumnezeu care sălășluiește în ea și în uniune cu ea. Iar aceasta este viața cea îndoită care, după toate trebuințele,

trebuie să fie unită în orice ființă creată bună și desăvârșită și fericită.

William Law

Scriptura spune despre ființele umane că în ele există un om din afară și, alături de acesta, un om lăuntric.
Omului din afară îi aparțin acele lucruri care țin de suflet, dar sunt legate de trup și sunt amestecate cu el, și de funcțiile de conlucrare ale diferitelor membre, cum ar fi ochiul, urechea, limba, mâna și așa mai departe.
Scriptura vorbește despre toate acestea ca despre omul cel bătrân, omul pământesc, persoana din afară, inamicul, servitorul.
Înăuntrul nostru se află cealaltă persoană, omul lăuntric, pe care Scriptura îl numește omul cel nou, omul ceresc, tânărul, prietenul, aristocratul.

Sămânța lui Dumnezeu se află în noi. Dacă luăm ca exemplu un țăran inteligent și muncitor, acesta o va spori și o va crește pentru a deveni Dumnezeu, a cărui sămânță și este; și, ca atare, fructele ei vor fi de fire dumnezeiască. Semințele de păr cresc și devin peri, semințele de nuci cresc și devin nuci, iar sămânța de Dumnezeu – Dumnezeu.

Meister Eckhart

Voința este liberă și suntem slobozi să ne identificăm ființa fie exclusiv cu individualitatea și interesele ei, privită ca independentă de Duhul imanent și de Divinitatea

transcendentă (caz în care vom fi condamnați în mod pasiv sau diabolici în mod activ), fie exclusiv cu divinul din noi și din afara noastră (caz în care vom deveni sfinți), fie, în sfârșit, cu individualitatea dintr-un anumit moment sau într-un anumit context și cu nonindividualitatea spirituală în alte momente sau în alte contexte (caz în care vom fi cetățeni obișnuiți, prea teocentrici pentru a fi pierduți cu totul și prea egocentrici pentru a atinge iluminarea și o eliberare deplină). Pentru că dorințele omenești nu pot fi niciodată satisfăcute în afara cunoașterii unitive a lui Dumnezeu și din moment ce binomul minte-corp este capabil de o enormă varietate de experiențe, suntem liberi să ne identificăm cu un număr aproape infinit de obiecte posibile – cu plăcerile lăcomiei, de pildă, sau ale necumpătării sau ale senzualității; cu banii, puterea sau faima; cu familia noastră, privită ca o posesie sau, de fapt, ca o extensie și proiecție a propriei noastre individualități; cu bunurile și obiectele noastre personale, cu pasiunile, cu colecțiile noastre; cu talentele noastre artistice sau științifice; cu vreun domeniu preferat de cunoaștere, vreun „subiect special" fascinant; cu profesiile noastre, cu partidele noastre politice, cu bisericile noastre; cu durerile și suferințele noastre; cu amintirile noastre de succes sau nu, cu speranțele, temerile și planurile de viitor; și, în sfârșit, cu Realitatea eternă întru care și prin care toate celelalte își au ființa. Iar noi suntem liberi, bineînțeles, să ne identificăm cu cel puțin unul dintre toate aceste lucruri, simultan sau succesiv. De aici și combinația uimitor de improbabilă de trăsături care formează o personalitate complexă. Un om poate astfel să fie în același timp cel mai abil dintre politicieni și păcăliciul propriei lui limbarițe, poate fi pasionat de rachiu

și de bani, și la fel de pasionat de poezia lui George Meredith și de fetițele minore și de mama lui, de cursele de cai și romanele polițiste și de binele țării sale – totul însoțit de o teamă ascunsă de focul iadului, o ură față de Spinoza și un șir neîntrerupt de drumuri la biserică duminica. O persoană născută cu un fel anume de constituție psihofizică va fi tentată să se identifice cu un anumit set de interese și pasiuni, în vreme ce o persoană cu un alt tip de temperament va fi tentată să facă identificări cu totul diferite. Dar nu trebuie să cedăm acestor tentații (deși extrem de puternice, dacă aspectul constituției este bine marcat); oamenii pot să le reziste și chiar o fac, pot să refuze și chiar refuză să se identifice cu ceea ce le-ar fi mult prea ușor și firesc să fie; pot să devină și chiar devin mai buni și altfel decât propria lor individualitate. În acest context, scurtul articol care urmează, pe tema „Comportamentul oamenilor în situații de criză” (publicat într-un număr recent din *Harper’s Magazine*), este deosebit de semnificativ.

„Un tânăr psihiatru, care a participat ca observator medical la cinci misiuni de luptă ale Eight Air Force în Anglia declară că în vremuri de mare tensiune și pericol oamenii au toate șansele să reacționeze destul de uniform, deși în împrejurări normale au personalități foarte diferite. A participat într-o misiune în timpul căreia avionul B-17 și echipajul lui au fost loviți atât de grav, încât supraviețuirea părea imposibilă. Studiase deja personalitățile «la sol» ale echipajului și descoperise că membrii acestuia reprezentau o mare diversitate de tipologii umane. Referitor la comportamentul lor în situație de criză, el a raportat:

«Reacțiile lor au fost remarcabil de asemănătoare. În timpul conflictului violent și în urgențele severe care au survenit în timpul acestuia, cu toții au fost foarte calmi și exacți în raportări și hotărâți în acțiune. Mitraliorul de la postul din coada avionului, mitraliorul de la turelă de pe partea dreaptă și navigatorul au fost grav răniți la începutul luptei, dar toți trei au continuat să-și facă datoria în mod eficient și fără să se oprească. Povara intervenției de urgență a căzut în sarcina pilotului, mecanicului și a mitraliorului de la turela inferioară, și totul s-a desfășurat cu repeziciune, cu o eficiență deosebită și fără mișcări inutile. Povara deciziilor, în timpul și mai ales după luptă, a căzut cu precădere în seama pilotului și, pentru detaliile secundare, în seama copilotului și a bombardierului. Deciziile, luate cu atenție și în viteză, nu au fost puse la îndoială odată ce au fost formulate și s-au dovedit a fi excelente. În perioada când dezastrul era așteptat dintr-o clipă în alta, planurile alternative de acțiune au fost formulate clar și fără altă intenție decât siguranța întregului echipaj. În aceste momente cu toții au fost liniștiți, veseli cu măsură și pregătiți pentru orice. În niciun moment nu au existat stupoare, panică, gândire confuză, judecată îndoielnică, greșită sau șovăitoare, sau impulsuri egoiste din partea vreunuia dintre membri.

Nimeni nu ar fi putut deduce din comportamentul lor că vreunul dintre ei ar fi instabil emoțional sau că altul ar fi timid, tăcut, introvertit. Toți au devenit în mod vizibil calmi, preciși în gândire și rapizi în acțiune.

O astfel de acțiune este tipică unui echipaj care cunoaște în mod intim ce este frica, astfel încât să poată să se folosească de efectele ei psihologice fără ca atenția să-i fie distrasă de

acestea; care este bine antrenat, astfel încât să-și poată desfășura acțiunea cu precizie; și ai cărui membri au o încredere personală absolută într-o echipă unită».”

Vedem așadar că atunci când s-a declanșat situația de criză fiecare dintre acești tineri și-a uitat propria personalitate, pe care și-o dezvoltase pe baza elementelor oferite de ereditate și mediul în care a evoluat; că unul a rezistat tentației, în mod normal irezistibilă, de a se identifica cu starea de moment, altul, tentației de a se identifica cu propriile-i vise cu ochii deschiși, și așa mai departe, cu tot restul; și că toți s-au comportat în același mod uimitor de similar și întru totul admirabil. A fost ca și când criza și antrenamentul preliminar pentru criză i-ar fi ridicat deasupra personalităților lor divergente, înălțându-i până la același nivel elevat.

Uneori doar criza, fără vreo altă pregătire preliminară, este de ajuns pentru a-l face pe om să-și uite individualitatea obișnuită și să devină, în acele momente, ceva cu totul diferit. Astfel, sub influența dezastrului, oamenii de la care te aștepți cel mai puțin se vor transforma temporar în eroi, martiri, activiști care se sacrifică pentru binele semenilor lor. Foarte adesea, și apropierea morții mai produce efecte similare. De exemplu, Samuel Johnson s-a comportat într-un fel anume pe tot parcursul vieții sale și în cu totul alt mod pe durata ultimei sale boli. Personalitatea fascinant de complexă, de care se bucuraseră atât de mult șase generații de boswellieni – savantul mojic și lacom, tiranul cel bun la suflet, intelectualul superstițios, creștinul înfocat care era un fetișist, omul curajos care era îngrozit de moarte –, a devenit, în timp ce practic își

dădea duhul, o ființă simplă, neduplicitară, senină și aproape de Dumnezeu.

În mod paradoxal, după cum se pare, multora le este mai ușor să se comporte într-un mod lipsit de egoism în timp de criză decât atunci când viața își urmează mersul obișnuit într-o liniște netulburată. Când drumul este ușor, nimic nu ne face să uităm de individualitatea noastră prețioasă, nimic (cu excepția propriei noastre voințe înspre nevoință și cunoașterea lui Dumnezeu) nu ne îndepărtează mintea de preocupările cu care am ales să ne identificăm; avem libertatea totală de a ne bălăci în propria personalitate după placul inimii. Și ce ne mai bălăcim! Tocmai din acest motiv toți maeștrii vieții spirituale insistă cu putere asupra importanței lucrurilor mărunte.

> Dumnezeu cere o înfăptuire animată de credință a celui mai mărunt lucru ce ne este dat nouă spre îndeplinire, mai degrabă decât aspirația cea mai arzătoare pentru lucruri față de care nu avem nicio chemare.
>
> Sfântul François de Sales

> Nu există nimeni în lume care să nu poată ajunge fără greutate la perfecțiunea cea mai desăvârșită prin îndeplinirea cu iubire a celor mai neînsemnate și mai banale îndatoriri.
>
> Jean-Pierre de Caussade

> Unii oameni măsoară valoarea faptelor bune doar după calitățile lor naturale sau după gradul lor de dificultate,

> preferând tot ceea ce este izbitor sau strălucitor. Astfel de oameni uită că virtuțile creștine, inspirate de Dumnezeu, ar trebui să fie privite din perspectiva proniei, nu a firii. Demnitatea și dificultatea unei fapte bune influențează cu siguranță ceea ce tehnic numim valoarea ei accidentală, însă întreaga sa valoare esențială vine doar din iubire.
>
> Jean-Pierre Camus
>
> (citându-l pe Sfântul François de Sales)

Sfânt este cineva care știe că fiecare moment al vieții noastre omenești este un moment de criză; pentru că în fiecare moment suntem chemați să luăm o hotărâre importantă – să alegem între calea ce duce la moarte și întuneric spiritual și calea care duce spre lumină și viață; între interesele exclusiv vremelnice și cele veșnice; între propria noastră voință sau voia vreunei proiecții a personalității noastre și voia lui Dumnezeu. Ca să devină vrednic a se ocupa de treburile urgente ale modului său de viață, sfântul se înhamă la o pregătire temeinică a minții și a trupului, întocmai ca un soldat. Dar în vreme ce obiectivele pregătirii militare sunt limitate și foarte simple – și anume a-i face pe oameni curajoși, calmi și eficienți în mod cooperant în acțiunea de a ucide alți oameni cu care, personal, nu au nimic de împărțit –, obiectivele pregătirii spirituale au o specializare mult mai restrânsă. În acest caz, scopul este în primul rând acela de a duce ființele umane într-o stare în care, pentru că nu mai există obstacole care să-l umbrească pe Dumnezeu interpuse între ele și Realitate, să fie permanent conștiente de Temeiul divin din ele însele și din toate celelalte ființe; în al doilea

rând, ca mijloc pentru atingerea acestui scop, acela de a întâmpina totul, chiar și cele mai mărunte împrejurări ale vieții zilnice, fără răutate, lăcomie, afirmare de sine sau ignoranță voită, ci cu nesecată iubire și înțelegere. Pentru că obiectivele nu-i sunt limitate, deoarece pentru iubitorul de Dumnezeu fiecare moment este un moment de criză, pregătirea spirituală este incomparabil mai anevoioasă și solicitantă decât pregătirea militară. Există mulți soldați buni, dar prea puțini sfinți.

Am văzut că, în situații critice de urgență, soldații anume pregătiți să se ocupe de acest gen de lucruri tind să uite idiosincraziile înnăscute și dobândite cu care de obicei își identifică ființa și, trecând dincolo de individualitate, se comportă în același fel, axat pe un singur țel, mai-bun-decât-cel-personal. Ceea ce este adevărat despre soldați este la fel de adevărat și în cazul sfinților, dar cu această diferență importantă – că scopul pregătirii spirituale este acela de a-i face pe oameni să devină altruiști în *orice* împrejurare a vieții, în vreme ce scopul pregătirii militare este de a-i face altruiști doar în anumite împrejurări foarte speciale și doar în relație cu anumite clase de ființe umane. Lucrurile nu ar putea sta altfel; căci tot ceea ce suntem și vrem și facem depinde, în ultimă instanță, de ceea ce credem că este Natura Lucrurilor. Filosofia care teoretizează în mod rațional politica puterii și motivează războiul și pregătirea militară este întotdeauna (oricare ar fi religia oficială a politicienilor și a celor care pornesc războaiele) o doctrină extrem de nerealistă a idolatriei naționale, rasiale sau ideologice având, drept corolare inevitabile, noțiunile de *Herrenvolk*[3] și „rase inferioare fără Lege”.

Biografiile sfinților aduc o mărturie fără echivoc asupra faptului că pregătirea spirituală conduce la o transcendere a personalității, nu doar în împrejurările speciale ale războiului, ci în toate împrejurările și în relație cu toate ființele create, astfel încât sfântul „își iubește dușmanii” sau, dacă este budist, nici măcar nu recunoaște existența dușmanilor, ci tratează toate ființele sensibile, subumane, la fel ca și pe cele umane, cu aceeași compasiune și bunăvoință dezinteresată. Cei care învinge ajungând la cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu o pornesc pe calea lor din cele mai diverse puncte. Unul este bărbat, altul femeie; unul, activist înnăscut, altul, contemplativ înnăscut. Nu există doi oameni care să moștenească același temperament și aceeași constituție fizică, iar viețile lor sunt trăite în medii materiale, morale și intelectuale profund diferite. Cu toate acestea, câtă vreme sunt sfinți, câtă vreme posedă cunoașterea unitivă care îi face „desăvârșiți precum Tatăl cel ceresc desăvârșit este”, sunt uimitor de asemănători. Acțiunile lor sunt total lipsite de egoism, iar ei sunt într-o permanentă stare de veghe, încât în fiecare moment știu cine sunt și care le sunt adevărata relație cu universul și Temeiul său spiritual. Chiar și despre oamenii simpli și obișnuiți se poate spune că numele lor este Legiune – cu atât mai mult despre personalități excepțional de complexe, care se identifică cu o mare diversitate de stări, dorințe și opinii. Sfinții, în schimb, nu sunt nici duplicitari, nici căldicei, ci egali cu sine și, oricât de mari le-ar fi harurile intelectuale, profund de simpli. Multiplicitatea Legiunii a făcut loc concentrării asupra unui țel unic – nu orice fel de concentrare asupra vreunui țel din cele rele, inspirate de ambiție sau invidie, sau setea de putere și faimă, nici măcar

concentrare asupra vreunuia dintre țelurile cele mai nobile, dar atât de umane, ale artei, învățăturii și științei, privite ca scopuri în sine, ci concentrare asupra acelui țel suprem, mai mult decât uman, care este însăși existența acelor suflete ce urmăresc, într-un mod conștient și perseverent, scopul final al omului, cunoașterea Realității eterne. Într-una din scripturile pali găsim o anecdotă grăitoare despre brahmanul Drona care, „văzând pe Cel Binecuvântat așezat la poalele unui copac, l-a întrebat: «Ești un *deva*?», iar Cel Preafericit i-a răspuns «Nu sunt». «Ești un *gandharva*?» «Nu sunt.» «Ești un *yaksha*?» «Nu sunt.» «Ești om?» «Nu sunt om.» La întrebarea brahmanului ce anume ar putea fi, Cel Binecuvântat a răspuns: «Am distrus complet toate acele influențe malefice, acele dorințe a căror nedistrugere m-ar fi individualizat drept *deva*, *gandharva*, *yaksha* (trei tipuri de ființe supranaturale) sau ca om. De aceea să știi că sunt Buddha»”.

Putem remarca, în treacăt, că doar cei orientați spre un singur țel sunt cu adevărat în stare să venereze un singur Dumnezeu. Monoteismul, ca teorie, poate fi înțeles până și de o persoană al cărei nume este Legiune. Dar când vine vorba să trecem de la teorie la practică, de la cunoașterea discursivă legată de întâlnirea imediată cu unicul Dumnezeu, monoteismul nu poate exista decât în condițiile unei fermități a inimii. Cunoașterea se află în cel care cunoaște potrivit firii sale. Dacă cel care cunoaște este polipsihic, universul pe care-l cunoaște prin experiență imediată este politeist. Buddha a refuzat să facă vreo afirmație în legătură cu Realitatea divină supremă. N-a vrut să vorbească decât despre *nirvana*, numele experienței oferite celor complet lipsiți de egoism și concentrați asupra unui singur țel. Aceleiași experiențe alții i-

au mai dat numele de uniune cu Brahman, cu al-Haqq, cu Divinitatea imanentă și transcendentă. Menținându-și în această chestiune atitudinea favorabilă unui operaționalism scrupulos, Buddha nu acceptă să vorbească decât de experiența spirituală, nu și de entitatea metafizică despre care teologii altor religii, ca și ai budismului de mai târziu presupun că este obiectul și (din moment ce, în actul contemplației, cel care cunoaște, obiectul cunoscut și cunoașterea în sine sunt unul și același lucru), în același timp, subiectul și substanța acelei experiențe.

> Cu multe și nesfârșite ramuri este cunoașterea celor nehotărâți. Ce vorbe înflorite spun cei nepricepuți care rămân la învățătura scripturii, care spun „nu există altceva”, însă neagă de fapt adevărul ei lăuntric; cei dăruiți simțurilor, dar care năzuiesc la cer, [vorbe] care dau [o nouă] naștere ca fruct al faptului, pline de felurite rituri drept cale spre bucurie și putere. Dar de fapt ei nu înțeleg nimic în afară de legea karmei care-i antrenează pe oameni în lanțul renașterilor.
>
> Cei înlănțuiți de bucurie și putere, cu gândirea stăpânită de aceste [vorbe] nu sunt pătrunși în meditație de o cunoaștere hotărâtă. Și astfel le este cu neputință să dezvolte acea concentrare unidirecțională a voinței care-l duce pe om spre contopirea cu Dumnezeu.
>
> *Bhagavad-Gita*[4]

Printre cei cultivați și activi din punct de vedere mental, hagiografia este astăzi o formă foarte puțin populară de literatură. Faptul nu este câtuși de puțin surprinzător. Cei

cultivați și activi din punct de vedere mental au un apetit nestăvilit pentru noutate, diversitate și distracție. Însă sfinții, oricât de puternice le-ar fi darurile și oricare ar fi natura activităților lor profesionale, sunt cu toții preocupați în permanență de un singur subiect – Realitatea spirituală și mijloacele prin care ei și semenii lor pot să ajungă la cunoașterea unitivă a acelei Realități. Iar în ceea ce privește acțiunile lor, acestea le sunt la fel de monoton de uniforme ca și gândurile; pentru că în toate împrejurările ei se poartă cu dăruire de sine, cu răbdare și cu o milostenie neobosită. Atunci nu-i de mirare că biografiile unor asemenea bărbați și femei rămân necitite. Pentru fiecare persoană bine educată care știe ceva despre William Law există vreo două-trei sute de oameni care au citit cartea lui Boswell despre viața mai tânărului său contemporan. De ce? Pentru că, până să zacă pe patul de moarte, Johnson s-a lăsat în voia fascinantelor lui personalități multiple; pe când Law, cu toată superioritatea harurilor sale, a fost un om absurd de simplu și de hotărât. Legiunea preferă să citească despre Legiune. Din acest motiv, în tot repertoriul epic, dramatic și narativ nu prea există reprezentări ale adevăraților sfinți teocentrici.

> Ah, prietene, tânjește după El câtă vreme trăiești, cunoaște câtă vreme trăiești, înțelege câtă vreme trăiești; căci în viață sălășluiește izbăvirea.
> Dacă lanțurile nu-ți sunt rupte câtă vreme trăiești, ce speranță de izbăvire mai poate fi în moarte?
> E doar un vis părelnic că sufletul se va uni cu El, pentru că a ieșit din trup;
> Dacă Îl găsești acum, Îl vei găsi și atunci;

Dacă nu, plecăm doar ca să locuim în Orașul Morții.

Kabir

Această figură în formă de soare [descrierea înfățișează frontispiciul gravat al primei ediții a *Regulii desăvârșirii*] reprezintă voia lui Dumnezeu. Chipurile așezate în soare reprezintă sufletele care trăiesc după voia divină. Aceste chipuri sunt dispuse în trei cercuri concentrice, care arată cele trei niveluri ale voinței divine. Primul, cercul exterior, semnifică sufletele vieții active; al doilea, cele ale vieții contemplative; al treilea, cele ale vieții desăvârșite. În afara primului cerc se găsesc multe unelte, precum clești și ciocane, desemnând viața activă. Dar în jurul celui de-al doilea cerc nu găsim absolut nimic, pentru a sugera că în acest fel de viață contemplativă, fără orice alte speculații sau practici, trebuie să urmăm voia lui Dumnezeu. Uneltele sunt așezate pe pământ și în umbră, în aceeași măsură în care faptele exterioare sunt, prin ele însele, pline de întuneric. Aceste unelte, totuși, sunt atinse de o rază a soarelui, ca să arate că munca poate fi înnobilată și iluminată prin voia lui Dumnezeu.
Lumina voii divine luminează prea puțin chipurile aflate în primul cerc; mult mai mult pe cele din cercul al doilea; în vreme ce chipurile din al treilea, sau din cercul interior, sunt strălucitoare. Trăsăturile chipurilor din primul cerc se văd foarte clar; cele din al doilea, mai puțin; cele din al treilea abia se zăresc. Acest lucru sugerează că sufletele de la primul nivel sunt mult absorbite de ele însele; cele de la al doilea nivel sunt mai puțin cufundate în ele însele și mai mult întru Dumnezeu; cele de la al treilea nivel nu

> sunt mai nimic prin ele însele și totul întru Dumnezeu, absorbite în voința Lui absolută. Toate chipurile acestea au ochii ațintiți asupra voinței lui Dumnezeu.
>
> Benet din Canfield

Tocmai în virtutea acestei absorbiri în Dumnezeu și pentru că nu și-a identificat ființa cu elementele înnăscute și dobândite ale personalității lui private, sfântul este capabil să-și exercite influența cu totul lipsită de orice constrângere și, ca atare, absolut benefică asupra unor indivizi și chiar asupra unor întregi societăți. Sau, mai precis, tocmai pentru că s-a curățat de egoism, Realitatea divină poate să-l folosească drept transmițător al harului și al puterii. „Trăiesc, și nu eu mai trăiesc, ci Hristos – Cuvântul veșnic – trăiește în mine.” Dacă lucrul acesta este adevărat pentru sfânt, *a fortiori*, trebuie să fie adevărat și pentru Avatar sau întruparea lui Dumnezeu. Dacă Sfântul Pavel, în măsura în care era sfânt, putea să spună „nu eu”, atunci cu siguranță Hristos spunea „nu eu”; iar a vorbi, cum fac astăzi mulți slujitori liberali ai Bisericii, despre adorarea „personalității lui Iisus” este o absurditate. Pentru că, în mod evident, dacă Iisus s-ar fi mulțumit doar să aibă o personalitate, ca noi toți, nu ar fi exercitat nicicând genul de influență pe care l-a exercitat de fapt, și nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să-l considere o întrupare divină și să-l identifice cu Logosul. El a ajuns să fie considerat Hristos datorită faptului că trecuse dincolo de individualitate și devenise canalul trupesc și mental prin care un șuvoi de viață mai mult decât personală, supranaturală, s-a scurs în lume.

Sufletele care au ajuns la cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu nu sunt, potrivit spuselor lui Benet din Canfield,

„mai nimic prin ele însele și totul întru Dumnezeu”. Această urmă evanescentă de individualitate persistă pentru că, într-o mică măsură, ele încă își identifică ființa cu vreo idiosincrazie psiho-fizică înnăscută, cu vreun tipar de gândire și simțire dobândit, cu vreo convenție sau prejudecată necugetată obișnuită în mediul social. Iisus a fost absorbit aproape cu totul în voința esențială a lui Dumnezeu; dar în ciuda acestui lucru, e posibil să fi reținut unele elemente de individualitate. În ce măsură a existat un „eu” asociat divinului și mai-mult-decât-personalului „nu eu” este foarte greu de stabilit pe baza dovezilor existente. De exemplu, și-a interpretat oare Iisus propria experiență a Realității divine și concluziile spontane trase din acea experiență prin prisma acelor fascinante idei apocaliptice care circulau în cercurile evreiești din vremea aceea? Unii învățați de renume au susținut că doctrina distrugerii iminente a lumii era miezul învățăturii sale. Alții, la fel de învățați, au susținut că această doctrină i-a fost atribuită de autorii Evangheliilor sinoptice și că Iisus nu-și identificase experiența și gândirea teologică cu opiniile populare pe plan local. Care tabără are dreptate? Dumnezeu știe. Asupra acestui subiect, ca și asupra multor altora, dovezile existente nu permit un răspuns sigur și fără echivoc.

Morala este evidentă. Cantitatea și calitatea documentelor biografice care s-au păstrat sunt de așa natură încât nu avem nicio posibilitate de a ști cum era cu adevărat personalitatea reziduală a lui Iisus. Însă chiar dacă nu ne spun mare lucru despre „eul” care a fost Iisus, Evangheliile compensează această deficiență povestindu-ne indirect, în parabole și predici, multe lucruri despre „non-eul” spiritual, a cărui prezență vizibilă în omul muritor a fost motivul pentru care

ucenicii săi l-au numit Hristos și l-au identificat cu Logosul cel veșnic.

Biografia unui sfânt sau a unui Avatar este valoroasă doar atâta vreme cât aruncă lumină asupra mijloacelor prin care, în împrejurările unei anumite vieți omenești, „eul” a fost curățat astfel încât să facă loc „non-eului” divin. Autorii Evangheliilor sinoptice nu au ales să scrie o asemenea biografie, și nici critica literară, nici presupunerile ingenioase nu o pot aduce la viață. În ultimii o sută de ani s-a irosit o enormă cantitate de energie în încercarea de a face ca documentele să producă mai multe dovezi decât conțin de fapt. Oricât de regretabilă poate fi lipsa de interes a evangheliștilor față de biografie și oricâte obiecții s-ar putea aduce teologiilor sfinților Pavel și Ioan, nu poate exista totuși nicio îndoială că, în esență, instinctul lor a fost bun. Fiecare în felul său a scris mai degrabă despre eternul „non-eu” al lui Hristos decât despre „eul” lui istoric; în felul său, fiecare a accentuat acel element din viața lui Iisus la care, pentru că este mai-mult-decât-personal, toți oamenii pot participa. (Natura individualității este astfel încât o persoană nu poate fi parte a altei persoane. Un sine poate conține sau poate fi conținut de ceva care este fie mai puțin, fie mai mult decât un sine; niciodată nu poate să conțină sau să fie conținut de un sine.)

Doctrina potrivit căreia Dumnezeu se poate întrupa în formă umană se regăsește în majoritatea principalelor interpretări istorice ale Filosofiei perene – în hinduism, în budismul Mahayana, în creștinism și în mahomedanismul sufiților, unde Profetul este identificat cu eternul Logos.

> Ori de câte ori bunătatea (Legea) slăbește și se întărește nelegiuirea, eu mă creez [cu trup].
> Pentru salvarea celor buni și distrugerea celor răi, pentru statornicirea Legii, mă nasc din *yuga* în *yuga*[5].
> Cel care cunoaște cu adevărat nașterea și fapta mea divină, când își părăsește trupul, nu merge spre o nouă naștere; el vine la Mine.
> Desprinși de pasiune, frică și ură, deoființă cu Mine, cu sprijin în Mine, purificați prin această Cunoaștere, mulți au ajuns la firea Mea.
>
> *Bhagavad-Gita*[6]

> Atunci Cel Preasfânt a grăit și a spus: „Să știi, Vasetha, că din când în când câte un Tathagata se naște în lume, Cel pe deplin Iluminat, binecuvântat și vrednic, plin de înțelepciune și bunătate, încununat de știința lumilor, călăuză neasemuită muritorilor rătăcitori, învățător al zeilor și al oamenilor, un Buddha Binecuvântat. El înțelege temeinic acest univers, ca și când l-ar avea în fața ochilor… Adevărul este cel pe care-l proclamă atât în litera, cât și în spiritul său, atrăgător la zămislire, atrăgător în creștere, atrăgător în final. Ne face să cunoaștem o viață mai înaltă în toată curățenia și în toată desăvârșirea ei.
>
> *Tevijja Sutta*

Krișna este o încarnare a lui Brahman, Gautama Buddha a ceea ce adepții budismului Mahayana au numit *dharmakaya*, Realitatea absolută, Cugetul, Temeiul spiritual al oricărei ființe. Doctrina creștină a întrupării Divinității în formă

umană diferă de cea din India și din Extremul Orient deoarece afirmă că nu a fost și nu poate fi decât un singur Avatar.

Ceea ce facem depinde în mare măsură de ceea ce gândim, iar dacă ceea ce facem este rău, avem un motiv empiric întemeiat să presupunem că tiparele noastre de gândire nu sunt potrivite realității materiale, mentale sau spirituale. Deoarece creștinii erau de părere că existase un singur Avatar, istoria creștină a fost dezonorată de mai multe cruciade, războaie interconfesionale, persecuții și imperialism prozelit, mai sângeroase decât în istoria hinduismului și budismului. Doctrine absurde și idolatre, care afirmau natura cvasidivină a statelor suverane și a domnitorilor lor, au condus popoarele orientale, la fel ca și pe cele occidentale, la nenumărate războaie politice; dar pentru că nu credeau într-o revelație exclusivă proprie unui singur moment în timp sau în cvasidivinitatea unei organizații ecleziastice, popoarele orientale s-au ferit în mod remarcabil de crimele în masă din motive religioase care au fost atât de îngrozitor de frecvente în lumea creștină. Și, câtă vreme, din acest important punct de vedere, nivelul moralității publice a fost mai scăzut în Apus decât în Răsărit, nivelurile de sfințenie excepțională și de moralitate individuală obișnuită nu au fost nici ele mai ridicate, atât cât putem judeca după dovezile existente. Dacă pomul se cunoaște într-adevăr după roade, îndepărtarea creștinismului de norma Filosofiei perene ar părea să nu aibă o justificare filosofică.

Logosul trece din eternitate în timp fără vreun alt scop în afară de a ajuta ființele, a căror formă o preia, să treacă din timp în eternitate. Dacă apariția Avatarului pe scena istoriei este covârșitor de importantă, acest lucru se datorează

faptului că, prin învățăturile sale, el scoate în evidență mijlocul prin care ființele umane pot transcende limitările istoriei; în plus, prin faptul că este un canal al harului și al puterii divine, chiar este un astfel de mijloc. Autorul celei de-a patra Evanghelii ne spune că Cuvântul s-a făcut trup; dar într-un alt fragment adaugă că trupul nu folosește la nimic – adică la nimic prin el însuși, dar cu siguranță la multe dacă e privit ca mijloc de înfăptuire a uniunii cu Spiritul imanent și transcendent. În acest context, este foarte interesant să luăm în considerare evoluția budismului. „Sub forma unor imagini religioase sau mistice", scrie R.E. Johnston în lucrarea sa *Buddhist China*, „Mahayana exprimă universalul, în vreme ce Hinayana nu se poate elibera de dominația evenimentului istoric". Potrivit spuselor unui eminent orientalist, Ananda K. Coomaraswamy, „adeptul Mahayana este avertizat – exact așa cum este avertizat și ucenicul lui Krișna, în textele vișnuite, asupra faptului că Krișna Lila nu este istorie, ci un proces veșnic în desfășurare în inima omului – că lucrurile care țin de evenimentul istoric sunt lipsite de importanță religioasă" (doar dacă, ar trebui să adăugăm, indică sau constituie ele însele mijloacele – fie îndepărtate sau apropiate, fie politice, etice sau spirituale – prin care oamenii pot atinge izbăvirea de individualitate și de ordinea temporală).

În Occident, misticii au mers înainte spre eliberarea creștinismului din robia nefericită a evenimentului istoric (sau, mai exact, față de acele combinații variate de atestare contemporană, concluzii implicite și fantezie, care, în diverse epoci, au fost acceptate drept fapt istoric). Din scrierile lui Eckhart, Tauler și Ruysbroeck, ale lui Böhme, William Law și lucrările quakerilor am putea extrage un creștinism

spiritualizat și universalizat, ale cărui narațiuni ar trebui să se refere nu la istorie așa cum a fost, sau așa cum cineva a crezut ulterior că ar fi trebuit să fie, ci la niște „procese veșnic în desfășurare în inima omului”. Din păcate însă, influența misticilor nu a fost niciodată suficient de puternică încât să producă în Occident o revoluție mahayanistă radicală. În ciuda lor, creștinismul a rămas o religie în care Filosofia perenă în stare pură a fost eclipsată, când mai mult, când mai puțin, de o preocupare idolatră față de evenimente și lucruri plasate în timp – evenimente și lucruri privite nu doar ca niște mijloace folositoare, ci ca scopuri, sacre prin ele însele și cu adevărat divine. În plus, în mod cu totul necugetat, astfel de îmbunătățiri aduse istoriei, precum cele înfăptuite de-a lungul secolelor, au fost tratate ca parte a istoriei – procedeu care a pus o armă puternică în mâinile protestanților și, mai târziu, ale polemiștilor raționaliști. Mult mai înțelept ar fi fost să recunoaștem faptul perfect îndreptățit că, atunci când severitatea lui Hristos Judecătorul a fost excesiv accentuată, bărbații și femeile au simțit nevoia să personifice compasiunea divină într-o formă nouă, ceea ce a făcut ca figura Fecioarei, mijlocitoarea mijlocitorului, să devină tot mai proeminentă. Iar atunci când, în decursul timpului, Împărăteasa Cerurilor a fost percepută ca inspirând prea multă teamă, compasiunea a fost repersonificată sub chipul familiar al Sfântului Iosif, care a devenit astfel mijlocitorul mijlocitoarei mijlocitorului. Exact în același fel, credincioșii budiști au simțit că istoricul Sakyamuni, care insista asupra liniștirii minții, a discernământului și a unei totale renunțări la sine ca mijloace principale de izbăvire, era prea sobru și intelectual. Rezultatul a fost că dragostea și compasiunea pe

care Sakyamuni le inspirase au ajuns să fie personificate de figurile diverșilor Buddha, precum Amida și Maitreya – personaje divine complet eliminate din istorie, în măsura în care evoluțiile lor temporale au fost plasate undeva fie în trecutul îndepărtat, fie în viitorul îndepărtat. Aici trebuie să remarcăm că numărul mare de Buddha și Bodhisattva, despre care vorbesc teologii mahayaniști, este pe măsura vastității cosmologiei lor. Pentru ei, timpul nu are început, iar nenumăratele universuri, care adăpostesc ființe sensibile de toate felurile, se nasc, evoluează, decad și mor, repetând același ciclu – iar și iar, până la cea mai de pe urmă și inimaginabil de îndepărtată săvârșire, când fiecare ființă sensibilă din toate lumile își va fi câștigat izbăvirea din timp intrând în eterna Realitate absolută sau Stare de Buddha. Acest context cosmologic al budismului are afinități cu imaginea lumii proiectată de astronomia modernă – în special cu acea versiune a ei oferită în recent publicata teorie a doctorului Weizsäcker privind formarea planetelor. Dacă ipoteza Weizsäcker este corectă, nașterea unui sistem planetar ar fi un episod normal din viața fiecărei stele. Există patruzeci de mii de milioane de stele doar în sistemul nostru galactic, iar dincolo de galaxia noastră se găsesc alte galaxii, la nesfârșit. Dacă, așa cum suntem nevoiți să credem, legile spirituale care guvernează conștiința sunt uniforme în întregul univers plin de planete și care susține probabil viața, atunci cu siguranță există loc suficient – și, în același timp, fără îndoială, cea mai agonizantă și mai disperată nevoie – pentru acele nenumărate încarnări izbăvitoare ale Realității absolute, asupra cărei multiplicități strălucitoare le place mahayaniștilor să zăbovească atât de mult.

> Eu, unul, cred că motivul principal care l-a îndemnat pe Dumnezeu cel invizibil să devină vizibil în trup și să se apropie de oameni a fost ca să-i conducă pe oamenii trupești, care pot doar să iubească în mod trupesc, la iubirea sănătoasă a trupului său și, mai apoi, încetul cu încetul, la iubirea spirituală.
>
> Sfântul Bernard

Doctrina „iubirii trupești a lui Hristos” a Sfântului Bernard a fost admirabil sintetizată de profesorul Étienne Gilson, în cartea sa *Teologia mistică a Sfântului Bernard*. „Cunoașterea de sine deja extinsă în iubirea trupească *socială* a aproapelui, atât de asemănător nouă în durere, este pentru a doua oară extinsă către o iubire trupească a lui Hristos, modelul nostru de compasiune de când a devenit, pentru mântuirea noastră, Omul Durerilor. Iată așadar locul ocupat în misticismul cistercian de meditația asupra umanității vizibile a lui Hristos. Nu este decât un început, însă unul absolut necesar… Bineînțeles, milostenia este de esență spirituală, iar o iubire de acest fel nu poate fi decât primul pas. Este mult prea legată de simțuri dacă nu știm cum să ne folosim de ea cu prudență și să ne bazăm pe ea doar pentru a o depăși. Exprimându-se astfel, Bernard n-a făcut decât să codifice învățăturile oferite de propria-i experiență, căci de la el ne-a rămas mărturia că era foarte înclinat către practicarea acestei iubiri senzuale la începuturile «convertirii» sale; mai târziu avea să considere un progres depășirea ei – adică nu că a uitat-o, ci i-a adăugat alta, care o depășește așa cum rațiunea și spiritualitatea depășesc trupescul. Totuși, acest început este deja o culme.

Această iubire sensibilă pentru Hristos a fost întotdeauna prezentată de Sfântul Bernard ca o iubire de un rang relativ inferior. Asta se întâmplă tocmai datorită caracterului ei sensibil, pentru că milostenia este de natură pur spirituală. De drept, în virtutea puterilor sale spirituale, sufletul ar trebui să fie capabil să se unească în mod direct cu un Dumnezeu care este spirit pur. De altfel, Întruparea ar trebui considerată una dintre consecințele păcatului omenesc, așa încât iubirea față de Persoana lui Hristos este de fapt legată de istoria unei căderi care ar fi putut și care ar fi trebuit să nu se întâmple. Mai mult decât atât, Sfântul Bernard remarcă în mai multe rânduri că acest sentiment nu poate rezista de unul singur, ci trebuie susținut de ceea ce el numește «știință». Nu avea cum să nu cunoască exemple de sminteli în care putea cădea până și credința cea mai fierbinte atunci când nu este legată și guvernată de o teologie sănătoasă."

Putem oare privi numeroasele teorii fantastice și reciproc incompatibile ale iertării și ispășirii, care au fost grefate pe doctrina creștină a întrupării divine, drept elemente indispensabile ale unei „teologii sănătoase"? Mi se pare greu de imaginat cum ar putea cineva care a cercetat istoria acestor teorii expuse, de pildă, de autorul *Epistolei către Evrei*, de Athanasius și Augustin, de Anselm și Luther, de Calvin și Grotius să răspundă afirmativ la această întrebare. În contextul actual va fi de ajuns să atragem atenția asupra uneia dintre cele mai amare ironii dintre toate ironiile amare ale istoriei. Pentru Hristos cel din Evanghelii, avocații păreau a fi mai departe de Împărăția Cerurilor, în mod iremediabil mai insensibili la Realitate decât aproape orice altă clasă de ființe umane, cu excepția celor bogați. Însă teologia creștină, mai

ales cea a bisericilor apusene, era produsul unor minți impregnate de legalismul evreiesc și roman. În mult prea multe situații, viziunile imediate ale Avatarului și ale sfântului teocentric au fost raționalizate într-un sistem nu de filosofi, ci de avocați pledanți speculativi și de juriști metafizici. De ce „problema *reconcilierii* [nu numai unirea] Misticismului și Creștinismului", cum o numea abatele John Chapman, ar fi atât de extrem de dificilă? Pur și simplu pentru că o mare parte a gândirii romane și protestante era practicată chiar de acei avocați pe care Hristos îi considera absolut incapabili să înțeleagă adevărata Natură a Lucrurilor. „Abatele [Chapman pare să se refere la abatele Marmion] spune că Sfântul Ioan al Crucii este ca un burete îmbibat de creștinism. Poți să-l storci cât vrei – vei rămâne cu întreaga teorie mistică [cu alte cuvinte, cu Filosofia perenă pură]. În consecință, timp de aproape cincisprezece ani l-am urât pe Sfântul Ioan al Crucii și l-am numit budist. Am iubit-o pe Sfânta Tereza și am citit-o iar și iar. Ea este mai întâi de toate creștină, și abia apoi mistică. După aceea am descoperit că în privința rugăciunii pierdusem cincisprezece ani."

> Acum luați aminte la înțelesul acestor două ziceri ale lui Hristos. Prima: „Nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine", adică prin viața mea. Cealaltă: „Nimeni nu poate să vină la Mine, dacă nu-l va trage Tatăl"; adică nu îmbrățișează viața mea și nu-mi urmează decât dacă primește imboldul și ajutorul Tatălui meu, adică al Binelui celui Simplu și Desăvârșit, despre care Sfântul Pavel spune: „Când va veni ceea ce e desăvârșit, atunci ceea ce este în parte se va desființa".

Cu alte cuvinte, trebuie mai întâi să-l imităm pe Hristos pentru ca mai apoi să ne putem identifica cu Tatăl; și trebuie să existe o identitate sau o asemănare fundamentală între spiritul uman și Dumnezeu care este Spirit pentru ca ideea de imitare a comportamentului pământesc al Divinității întrupate să-i treacă vreodată cuiva prin minte. Teologii creștini vorbesc despre posibilitatea „îndumnezeirii", dar neagă faptul că există o identitate de substanță între Realitatea spirituală și spiritul uman. În Vedanta și în budismul Mahayana, ca și printre sufiți, se consideră că spiritul și Spiritul au aceeași substanță; Atman este Brahman; Acela ești tu.

> Când nu sunt iluminați, numeroșii Buddha nu sunt altceva decât ființe obișnuite; când există iluminare, ființele obișnuite se transformă pe dată în Buddha.
>
> Huineng

Orice ființă umană poate astfel să devină un avatar prin adopție, însă nu doar prin propriile eforturi, fără niciun alt ajutor. Trebuie să i se arate drumul și trebuie să fie ajutată de harul ceresc. Pentru ca oamenii, bărbați și femei, să poată fi astfel învățați și ajutați, Divinitatea ia forma unei ființe umane obișnuite, care trebuie să-și câștige izbăvirea și iluminarea în felul indicat de Natura divină a Lucrurilor – și anume prin milostenie, printr-o totală renunțare la sine și o conștiință totală și unidirecțională. Astfel iluminat, Avatarul poate să le descopere și celorlalți calea spre iluminare, ajutându-i de fapt să devină ceea ce sunt deja în mod potențial. *Tel qu'en*

Lui-même enfin l'éternité le change[7]. Și bineînțeles, eternitatea care ne preschimbă pe noi în Noi înșine nu este experiența simplei dăinuiri după moartea trupească. Așadar nu va exista o experiență a Realității atemporale dacă nu avem o cunoaștere identică sau similară pe tărâmul timpului și al materiei. Prin precepte și exemple, Avatarul ne învață că această cunoaștere transformatoare este posibilă, că toate ființele sensibile sunt chemate la schimbare și că, mai devreme sau mai târziu, într-un fel sau altul, în cele din urmă toate trebuie să ajungă acolo.

1. Text preluat cu mici modificări din *Norul necunoașterii, sau cum este unit sufletul cu Dumnezeu*, traducere, cuvânt înainte și note de Gheorghe Fedorovici, Editura Herald, București, pp. 128-130 (n.tr.).
2. „Ceea ce nu a fost creat și nu poate fi creat" (lat.) (n.tr.).
3. „Popor de stăpâni" (germ.) (n.tr.).
4. Text preluat, cu modificări, din *Bhagavad-Gita*, în *Filosofia indiană în texte*, traducere din limba sanscrită, studiu introductiv, notițe introductive, comentarii și note de Sergiu Al-George, Editura Științifică, București, 1971, p. 48 (n.tr.).
5. *Yuga* – perioadă cosmică în teoria ciclurilor indiene (n.tr.).
6. Text preluat, cu mici modificări, din *Bhagavad-Gita*, în *Filosofia indiană în texte*, *op.cit.*, p. 56 (n.tr.).
7. Primul vers din poezia *Mormântul lui Edgar Poe* a poetului francez Stéphane Mallarmé scrisă cu ocazia dezvelirii unui monument dedicat lui Poe („Târziu cum în El însuși eternitatea-l schimbă") (n.tr.).

Capitolul IV
Dumnezeu în lume

„Acela ești tu”: „Contemplați-l doar pe Unicul în toate lucrurile” – Dumnezeu-cel-dinăuntru și Dumnezeu-din-afară. Există o cale spre Realitate în și prin suflet, și există o cale spre Realitate în și prin lume. Dacă scopul final poate fi atins urmând oricare din aceste două căi prin excluderea celeilalte este un lucru care trebuie pus sub semnul îndoielii. A treia cale, cea mai bună și cea mai dificilă, este cea care duce la Temeiul divin simultan în cel care percepe și în ceea ce este perceput.

> Cugetul nu este altceva decât Buddha, iar Buddha nu este altceva decât ființa sensibilă. Când mintea ia forma unei ființe sensibile, ea nu suferă nicio micșorare; când devine un Buddha, nu-și adaugă nimic sieși.
>
> Huang Po

> Toate ființele au existat etern în esența divină, ca într-un model demn de urmat. Câtă vreme se conformează ideii divine, toate ființele au fost, înainte de creația lor, una cu

esența lui Dumnezeu. (Dumnezeu creează în timp ceea ce a existat și există în veșnicie.) Pe veci, toate creaturile sunt Dumnezeu în Dumnezeu… Câtă vreme sunt în Dumnezeu, au aceeași viață, aceeași esență, aceeași putere, același Unul, și nimic mai puțin.

Heinrich Seuse

Imaginea lui Dumnezeu se regăsește în esență și personal în toată umanitatea. Fiecare om o are întru totul, completă și neîmpărțită, și toți laolaltă nu mai mult decât una singură. În felul acesta suntem toți ca unul, strâns uniți în imaginea noastră eternă, care este imaginea lui Dumnezeu și izvorul din noi al întregii noastre viețuiri. Esența noastră creată și viața noastră sunt legate de ea fără mijlocire, ca de cauza lor veșnică.

Jan van Ruysbroeck

Dumnezeu care, în esența sa simplă, este pretutindeni întreg și în egală măsură, se regăsește totuși, ca eficiență, în ființele raționale în alt mod decât în ființele irațională, și în ființele bune, raționale în alt fel decât în cele rele. El se află în ființele irațională într-un asemenea mod încât să nu fie înțeles de acestea; de cele raționale, totuși, poate fi înțeles prin cunoaștere; însă doar de cei buni este înțeles și prin dragoste.

Sfântul Bernard

Când se află omul într-o stare de simplă înțelegere? Răspund: „Când omul vede un lucru ca fiind separat de un

altul”. Și când se află un om mai presus de simpla înțelegere? Atât îți pot spune: „Când omul vede Totul în toate, când se află dincolo de simpla înțelegere”.

Meister Eckhart

Există patru feluri de *dhyana* (discipline spirituale): mai întâi *dhyana* (concentrarea) practicată de cel ignorant; apoi concentrarea dedicată examinării sensului; a treia, concentrarea având ca obiect Realitatea absolută; și a patra, *dhyana* tathagata-șilor (numeroșii Buddha).
Concentrarea practicată de ignorant este cea la care recurg yoghinii care practică disciplinele Sravaka și Pratyekabuddha [contemplativii și acei „Buddha solitari” ai școlii Hinayana], care, observând că nu există o substanță a sinelui, că trupul este o umbră și un schelet trecător, plin de suferință și impuritate, se agață insistent de aceste noțiuni, care sunt privite doar așa, și nu altminteri, și care, pornind de la acestea, înaintează treptat până obțin mântuirea, unde nu sunt gânduri. Aceasta este *dhyana* practicată de ignorant.
Concentrarea dedicată examinării sensului este practicată de cei care, trecând dincolo de absența egoului lucrurilor, dincolo de individualitate și generalitate, dincolo de inconsistența unor idei precum „sine”, „celălalt” și „ambii”, care sunt susținute de filosofi, își dedică concentrarea unei examinări a semnificației diverselor stadii de Bodhisattva. Aceasta este *dhyana* dedicată examinării sensului.
Ce este concentrarea având ca obiect *Tathata* sau Realitatea absolută? Când yoghinul recunoaște că

discriminarea dintre cele două forme de absență a egoului este o simplă închipuire și își dă seama că acolo unde se așază pe sine în realitatea Realității absolute nu mai există discriminare – este ceea ce numesc *dhyana* având ca obiect Realitatea absolută.
Dhyana celor ce sunt Tathagata este concentrarea celor care intră în starea de Tathagata și care, rămânând în tripla beatitudine ce caracterizează autocunoașterea obținută printr-o nobilă înțelepciune, se dedică bunăstării tuturor ființelor pentru realizarea lucrărilor dedicate mântuirii acestora. Aceasta este concentrarea celor ce sunt Tathagata.

Lankavatara Sutra[1]

Când discipolii Zen nu reușesc să treacă dincolo de lumea simțurilor și a gândurilor, faptele și mișcările lor sunt lipsite de orice semnificație. Dar când simțurile și gândurile sunt anihilate, toate trecerile către Mintea Universală sunt blocate, și atunci nicio intrare nu mai este posibilă. Mintea originară trebuie să fie recunoscută împreună cu lucrările simțurilor și ale gândurilor – doar că nu le aparține lor și nici nu este independentă de ele. Nu-ți clădi părerile pe simțuri și gânduri, nu-ți întemeia înțelegerea pe simțuri și gânduri; dar în același timp nu căuta Mintea dincolo de simțurile și gândurile tale, nu încerca să înțelegi Realitatea respingându-ți simțurile și gândurile. Când nu ești nici legat, nici dezlegat de ele, atunci te bucuri de întreaga libertate neîngrădită, atunci îți capeți locul în lumină.

Orice ființă individuală – de la atom până la cele mai complexe organisme vii și până la cele mai înalte minți mărginite – poate fi concepută, după spusele lui René Guénon, ca un punct în care o rază a Divinității primordiale întâlnește una dintre emanațiile diferențiate prin creație ale aceleiași energii creatoare a Divinității. Ca ființă creată, creatura poate fi foarte departe de Dumnezeu, în sensul că îi lipsește inteligența de a descoperi natura Temeiului divin al ființei sale. Dar în esența sa eternă – ca loc de întâlnire al calității de creatură cu Dumnezeirea primordială –, ființa creată este unul dintre punctele infinite în care Realitatea divină este pe de-a-ntregul și veșnic prezentă. Din această cauză, ființele raționale pot ajunge la cunoașterea unitivă a Temeiului divin, ființele neraționale și neînsuflețite pot dezvălui ființelor raționale deplinătatea prezenței lui Dumnezeu în plămada formelor lor materiale. Viziunea poetului sau a pictorului asupra divinului din natură, conștientizarea de către credincios a unei prezențe sacre în sfintele taine, în simbol sau imagine – acestea nu sunt întru totul subiective. Într-adevăr, nu toți privitorii pot avea parte de aceste percepții, deoarece cunoașterea este o funcție a ființării; dar obiectul cunoașterii este independent de felul și firea celui care cunoaște. Ceea ce văd și încearcă să zugrăvească pentru noi poetul și pictorul se află de fapt undeva acolo, așteptând să fie înțeles de toți cei înzestrați cu capacitățile potrivite. În mod similar, Temeiul divin este pe deplin prezent în imaginea sau obiectul sacramental. Credința și evlavia pregătesc spiritul credinciosului pentru perceperea razei Divinității în punctul ei de intersecție cu un anumit

fragment de materie aflat în fața lui. În mod întâmplător, prin faptul că sunt venerate, asemenea simboluri devin centrele unui câmp de forță. Aleanurile, emoțiile și fanteziile celor care îngenunchează și care, timp de generații, au îngenuncheat în fața altarului creează, să zicem așa, un vârtej persistent în mediul psihic, astfel încât imaginea este însuflețită de o viață divină secundară, inferioară, proiectată asupra ei de credincioși, precum și de o viață divină primară pe care, în comun cu toate celelalte ființe însuflețite și neînsuflețite, aceasta o posedă în virtutea relației cu Temeiul divin. Experiența religioasă a sacramentaliștilor și iconodulilor poate fi perfect autentică și obiectivă; dar nu este întotdeauna sau neapărat o experiență a lui Dumnezeu sau a Divinității. Poate fi, și poate că în majoritatea cazurilor așa și este, o experiență a unui câmp de forță generat de mințile credincioșilor din trecut și din prezent și proiectat asupra obiectului de cult de care se lipește, să spunem așa, într-o stare ce s-ar putea numi obiectivitate la mâna a doua, care așteaptă să fie percepută de mințile ce vibrează pe aceeași lungime de undă. Cât de dorită este cu adevărat o astfel de experiență e o problemă ce va trebui să fie discutată într-un alt capitol. Tot ce trebuie să spunem acum este faptul că disprețul iconoclastului față de sacramente și simboluri, ca nefiind altceva decât o maimuțăreală cu lemne și pietre, este total nejustificat.

> Căci lucrătorii încă neștiind ce să mai plămădească,
> Dacă-i mai potrivit din mine un sfânt sau troacă pentru porci ei să cioplească,
> După o lungă cugetare au hotărât un sfânt să-ntruchipez;

Și-așa se face că pe Loyola cel faimos eu azi înfățișez.

Scriitorul de satiră cel mult prea protestant a uitat că Dumnezeu se află la fel de bine și în troaca porcilor, și în convențională imagine sacră. „Ridică piatra și mă vei găsi acolo”, afirmă cel mai cunoscut dintre *logia* lui Iisus de la Oxyrhynchus; „despică lemnul, și eu sunt acolo”. Cei care au conștientizat în mod personal și imediat adevărul acestui cuvânt și, odată cu acesta, adevărul brahmanismului „Acela ești tu” sunt pe deplin izbăviți.

> Sravaka [literal „cel care aude”, nume dat de budiștii Mahayana contemplativilor din școala Hinayana nu reușesc să înțeleagă că, așa cum este din fire, Mintea nu are nici etape, nici cauzalitate. Disciplinându-se pe sine să înțeleagă cauza, el atinge rezultatul și sălășluiește în starea de *samadhi* (contemplare) a Neantului pentru miriade de eoni. Oricât de iluminat ar fi în acest fel, Sravaka nu se află deloc pe drumul cel bun. Din punctul de vedere al Bodhisattvei, aceasta este ca suferința torturilor iadului. Sravaka s-a îngropat pe sine în Neant și nu știe cum să iasă din contemplarea lui tăcută, pentru că nu cunoaște câtuși de puțin esența lui Buddha.
>
> Mozi

> Când se atinge Iluminarea, un Bodhisattva este eliberat din robia lucrurilor, însă el nu caută să fie dezlegat de lucruri. *Samsara* (lumea devenirii) nu-i este urâtă, cum nici *nirvana* nu îi este plăcută. Când strălucește Iluminarea cea desăvârșită, nu există nici sclavie, nici eliberare.

Prunabuddha Sutra

> Atingerea Pământului este întotdeauna revigorantă pentru fiul Pământului, chiar și atunci când acesta se află în căutarea unei Cunoașteri suprafizice. Se poate chiar spune că suprafizicul poate fi stăpânit cu adevărat în deplinătatea lui – până la înălțimi pe care le putem atinge oricând – doar atunci când rămânem cu picioarele bine înfipte în tot ce ține de realitatea fizică. „Pământul îi este sprijin", spun *Upanișadele*, ori de câte ori imaginează Sinele care se manifestă în univers.
>
> Sri Aurobindo

„Până la înălțimi pe care le putem atinge oricând." Pentru acei dintre noi care încă se mai bălăcesc în mâzga de jos, fraza are un ton mai curând ironic. Cu toate acestea, în lumina fie și a celei mai vagi înțelegeri a înălțimilor și a deplinătății, ne putem da seama la ce anume se referă autorul. Este mai ușor să descoperi Împărăția lui Dumnezeu exclusiv înăuntrul tău decât s-o descoperi nu doar acolo, ci și în lumea din afară a minților și lucrurilor și a ființelor vii. Este mai ușor pentru că înălțimile lăuntrice li se dezvăluie acelora care sunt gata să excludă din câmpul lor vizual tot ceea ce se află în afară. Și deși această excludere poate fi un proces dureros și chinuitor, cert este că e mai puțin laborios decât procesul de includere, prin care ajungem să cunoaștem deplinătatea și înălțimile vieții spirituale. Acolo unde există o concentrare exclusivă asupra înălțimilor lăuntrice, ispitele și tulburările sunt evitate și se operează o negare și o suprimare generale. Dar când se speră la o cunoaștere a lui Dumnezeu în mod cuprinzător, la

sesizarea Temeiului divin în lume și în suflet, ispitele și tulburările nu trebuie evitate, ci înfruntate și folosite ca oportunități de progres; nu trebuie să existe nicio suprimare a activităților orientate spre exterior, ci o transformare a lor astfel încât să dobândească un caracter sacru. Mortificarea devine mai pătrunzătoare și mai subtilă; e nevoie de o conștiință trează și veghetoare și, la nivelurile cugetului, simțirii și comportamentului, de exercitarea constantă a ceva asemănător tactului și gustului unui artist.

În literatura Mahayana și mai ales în cadrul budismului Zen găsim cea mai bună analiză a psihologiei omului pentru care *samsara* și *nirvana*, timpul și veșnicia, sunt unul și același lucru. Poate și mai sistematic decât orice altă religie, budismul Extremului Orient ne învață calea spre Cunoașterea spirituală în toată deplinătatea ei, ca și în înălțimile ei, în și prin lume, la fel de bine ca și în și prin suflet. În acest context ne putem îndrepta atenția către un punct extrem de semnificativ, și anume că incomparabila pictură peisagistică a Chinei și Japoniei a fost în esență o artă religioasă, inspirată de taoism și de budismul Zen; în Europa, în schimb, această pictură și poezia „venerării naturii" au fost arte seculare care au apărut când creștinismul era în declin, inspirându-se prea puțin sau deloc din idealurile creștine.

> „Orb, surd, mut!
> Infinit dincolo de tărâmul plăsmuirilor imaginației!"
> În versurile acestea Setcho a dat totul la o parte – ceea ce se vede laolaltă cu ceea ce nu se vede, ceea ce se aude laolaltă cu ceea ce nu se aude și ceea ce se spune laolaltă cu ceea ce nu se poate spune. Toate acestea sunt înlăturate

cu totul, iar ceea ce se obține este viețuirea celui orb, surd și mut. Aici orice închipuiri, plăsmuiri și socoteli iau sfârșit, o dată pentru totdeauna; nu mai sunt folosite. Aici se află punctul cel mai înalt din Zen, aici găsim orbirea adevărată, surzenia adevărată și muțenia adevărată, fiecare sub aspectul ei simplu și nearmonios.

„Deasupra cerurilor și sub ceruri!
Ce absurd, ce descurajator!”

Aici Setcho înalță cu o mână și coboară cu cealaltă. Spuneți-mi ce anume i se pare ridicol, ce anume i se pare descurajator. Este ridicol pentru că această persoană mută nu este, până la urmă, mută, că această persoană surdă nu este, în definitiv, surdă; este descurajator faptul că acela care nu este câtuși de puțin orb este cu toate acestea orb, iar cel care nu este câtuși de puțin surd este totuși surd.

„Li-lou nu poate distinge culoarea corectă.”

Li-lou a trăit în timpul domniei împăratului Huang. Despre el se spune că ar fi fost în stare să distingă vârful unui fir de păr de la o sută de pași. Avea o vedere extraordinară. Când împăratul Huang a mers într-o croazieră pe râul Ch’ih, scăpându-și el piatra prețioasă în apă, l-a pus pe Li să i-o aducă; dar acesta nu a reușit. Împăratul l-a pus pe Ch’ih-kou s-o caute; dar nici el nu a reușit să o găsească. Mai târziu i s-a poruncit lui Hsiang-wang să o aducă, iar acesta a adus-o. Așadar,

„Când Hsiang-wang coboară în adâncuri, piatra prețioasă strălucește cu neasemuită putere;
Dar când Li-lou se plimbă-n sus și-n jos, valurile se înalță chiar până la cer”.

Când ajungem în aceste sfere înalte, până și ochii lui Li-lou nu reușesc să discearnă culoarea corectă.
„Cum poate Shi-kuang să recunoască melodia cea misterioasă?”
Shi-kuang era fiul lui Ching-kuang din Chin, din provincia Chiang, din vremea dinastiei Chou. Celălalt nume al său era Tzu-yeh. El putea să distingă cu mare precizie cele cinci sunete și cele șase note; putea chiar să audă furnicile luptându-se pe cealaltă parte a dealului. Când Chin și Ch’u erau în război, Shi-kuang a putut să profețească, doar trecându-și ușor degetele peste corzile lăutei, că participarea la război nu îi va fi favorabilă lui Ch’u. În ciuda sensibilității sale extraordinare, Setcho declară că îi este imposibil să recunoască melodia cea misterioasă. La urma urmei, cine nu este câtuși de puțin surd este cu adevărat surd. Cea mai subtilă notă a sferelor înalte este dincolo de auzul lui Shi-kuang. Setcho spune: „Nu am de gând să fiu nici ca Li-lou, nici ca Shi-kuang”; pentru că
„Ce viață se poate compara cu asta? Lângă fereastră în tăcere stând,
Privesc cum frunze cad și florile-nfloresc, în timp ce anotimpurile vin și trec pe rând”.
Când ajungi la gradul acesta de conștientizare, vederea înseamnă nonvedere, auzul este nonauz, învățătura este nonînvățătură. Când e flămând, omul mănâncă, iar când e obosit, doarme. Lasă frunzele să cadă, iar florile să înflorească după cum li-e voia. Când frunzele cad, știu că este toamnă; când florile înfloresc, știu că e primăvară.
Ștergând totul din fața noastră, Setcho deschide acum o cale de trecere, spunând:

„Înțelegi sau nu?
O bară de fier fără gaură!”.
A făcut tot ce a putut pentru tine; este epuizat – în stare doar să se întoarcă și să-ți arate această bară de fier fără gaură. Este o expresie foarte semnificativă. Uită-te și vezi cu ochii tăi! Dacă eziți, pierzi semnul pe veci.
Yengo (autorul acestui comentariu) și-a ridicat acum toiagul și a spus: „Vezi?”. Apoi și-a lovit scaunul și a spus: „Auzi?”. Coborând de pe scaun, a spus: „S-a vorbit despre ceva?”.

Care anume este semnificația acelei bare de fier fără gaură? Nu pretind că știu. Zen a fost dintotdeauna specializat în nonsens ca mijloc de a stimula mintea să meargă mai departe către ceea ce se află dincolo de simțuri; așadar poate că tâlcul barei stă tocmai în lipsa ei de tâlc și în reacția noastră confuză, uimită de această lipsă de tâlc.

La rădăcină, Înțelepciunea divină este toată Brahman; la tulpină este toată Iluzie; la floare este toată Lume; iar la fruct este toată Eliberare.

Tantra Tattva

Când ajung la etapa a opta a stării de Bodhisattva, înțelepții Sravaka și Pratyekabuddha se îmbată atât de tare cu fericirea dată de liniștea minții, încât nu reușesc să conștientizeze că lumea vizibilă nu este altceva decât Mintea. Încă se mai află în sfera individualității; puterea lor de înțelegere încă nu este limpede. Pe de altă parte, cei care ating starea de Bodhisattva cunosc jurămintele

inițiale, plutind dincolo de iubirea atotcuprinzătoare din inimile lor. Aceștia nu intră în *nirvana* (ca o stare separată de lumea devenirii); ei știu că lumea vizibilă nu este altceva decât o manifestare a Minții înseși.

Lankavatara Sutra (adaptare)

Doar ființa conștientă înțelege ce este mișcarea cu adevărat;
Pentru cei neînzestrați cu conștiință, mișcarea să-nțeleagă le e peste putință.
Dacă te străduiești să practici menținerea cugetului nemișcat,
Nemișcarea astfel câștigată este a celui lipsit de conștiință.

Dacă-ți dorești s-ajungi la cel ce nu se mișcă niciodat',
Nemișcarea lui e parte din mișcarea însăși, coexistă,
Iar nemișcatul este cel ce nu se mișcă cu adevărat.
Nu există nicio fărâmă de Buddha acolo unde conștiința nu există.

Luați bine aminte cât de diverse sunt aspectele celui nemișcat
Și înțelegeți că realitatea primordială e cea a nemișcării.
Doar în momentul când această realitate deplină s-a aflat
Se va-nțelege și mecanismul adevărat al Realității absolute.

Huineng

Aceste cuvinte despre primul motor imobil ne amintesc de Aristotel. Dar între Aristotel și exponenții Filosofiei perene din

cadrul marilor tradiții religioase există această mare diferență: Aristotel este preocupat în primul rând de cosmologie, în vreme ce filosofii pereni sunt preocupați cu precădere de eliberare și iluminare; Aristotel se mulțumește să cunoască motorul imobil, din afară și din punct de vedere teoretic; scopul filosofilor pereni este acela de a conștientiza lucrul acesta în mod direct, de a-l cunoaște unitiv, așa încât și ei, și alții să poată deveni de fapt Cel nemișcat. Această cunoaștere unitivă poate fi cunoaștere a înălțimilor, sau cunoaștere a deplinătății, sau cunoaștere simultană a înălțimilor și a deplinătății. Cunoașterea spirituală izvorâtă exclusiv din înălțimile sufletului a fost respinsă de budismul Mahayana ca fiind inadecvată. Respingerea similară a chietismului în tradiția creștină va fi abordată în capitolul „Contemplație, acțiune și utilitate socială". Între timp este interesant să descoperim că, pentru budiști, problema care a stârnit o asemenea dezbatere aprigă în Europa secolului al XVII-lea a apărut mult mai devreme. Dar în vreme ce în Europa catolică rezultatul controversei asupra teoriei lui Molinos[2], a Doamnei Guyon[3] și a lui Fénelon[4] a fost de fapt distrugerea misticismului pentru aproape două secole, în Asia, cele două tabere au fost destul de tolerante pentru a accepta diferența. Spiritualitatea Hinayana a continuat să exploreze înălțimile lăuntrice, în timp ce maeștrii Mahayana nu au susținut idealul lui Arhat, ci al lui Bodhisattva, și au arătat drumul spre cunoașterea spirituală în toată deplinătatea ei și în măreția înălțimilor sale. Ceea ce urmează este o analiză poetică (aparținând unui sfânt Zen din secolul al XVIII-lea) a stării celor care au realizat idealul Zen.

Luând aminte la non-particularul ce în particular se-ascunde,
Că vin sau pleacă, ei rămân de-a pururi imobili.
Prinzând non-cugetul prezent în orice cuget ce-l cuprinde,
În fiecare faptă săvârșită, ei vocea Adevărului aud.
Cât de nemărginit este cerul contemplației adânci!
Ce transparentă este lumina lunii pe care Înțelepciunea cea-mpătrită o revarsă!
În vreme ce Adevărul se dezvăluie în liniștea-i eternă și profundă,
Acest pământ devine Tărâmul-Lotus al Neprihănirii,
Iar acest trup este trupul lui Buddha.

Hakuin

Scopul Naturii nu este nici mâncarea, nici băutura, nici hainele, nici confortul, nimic din care lipsește Dumnezeu. Că-ți place ori ba, fie că știi sau nu, Natura caută și vânează și încearcă să găsească drumul pe care Dumnezeu poate fi descoperit.

Orice purice care este întru Dumnezeu este mai nobil decât cel mai înalt înger întru el însuși.

Omul meu lăuntric se bucură de lucruri nu ca de cele create, ci ca de darul lui Dumnezeu. Însă omului meu celui mai profund ele nu-i apar ca dar al lui Dumnezeu, ci ca veșnice și nepieritoare.

Meister Eckhart

Porcii mănâncă ghinde, dar nu se gândesc nici la soarele care le-a dat viață, nici la influența cerului care le-a hrănit, nici la rădăcina copacului din care provin.

Felul în care te bucuri de lume nu este niciodată potrivit până când nu te trezești în fiecare dimineață în Rai; până nu te vezi în palatul Tatălui tău; și până nu privești cerurile, pământul și aerul ca pe niște bucurii cerești; arătând tuturor o asemenea considerație plină de respect, ca și când te-ai afla printre Îngeri. Nici mireasa unui monarh, în încăperea soțului ei, nu are asemenea motive de bucurie ca tine.
Niciodată nu te bucuri de lume pe deplin până ce marea însăși nu curge prin venele tale, până nu te îmbraci cu cerurile și nu te încoronezi cu stelele; și nu te vezi ca fiind singurul moștenitor al lumii întregi, și mai mult decât atât, pentru că toți oamenii care viețuiesc acolo, fiecare dintre ei, sunt singurii moștenitori, ca și tine. Până nu cânți și nu te bucuri și nu te desfeți întru Dumnezeu, așa cum se desfată avarii cu aur și regii cu sceptre, nici tu nu te poți desfăta de lume.
Până când spiritul tău nu umple lumea întreagă, iar stelele nu-ți devin podoabe scumpe; până nu te obișnuiești cu căile Domnului în toate zilele și-n tot ceasul, așa cum îți știi propriul buzunar; până nu înțelegi pe deplin acel nimic întunecat din care s-a făcut lumea întreagă; până nu iubești oamenii astfel încât să le dorești fericirea cu aceeași ardoare cu care ți-o dorești pe a ta; până nu te bucuri întru Domnul că bun este cu toți; până nu vei reuși toate astea, nu te vei bucura niciodată de lume. Până nu le

simți pe toate mult mai ale tale decât propriile-ți terenuri, și ești mai prezent în ceruri, luând aminte la slava și frumusețile de acolo, decât în propria-ți casă; până nu-ți amintești cât de curând ai fost creat și cât de minunat a fost când ai venit pe lume; și cu atât mai mult te bucuri în palatul slavei tale decât dacă ar fi fost ridicat în dimineața aceasta.

Și mai mult de atât, nu te bucuri niciodată de lume așa cum se cuvine până nu înveți să iubești frumusețea de a te bucura de ea într-atât încât să fii râvnitor și nerăbdător a-i convinge și pe alții să se bucure de ea. Și într-atât de mult să urăști stricăciunea cea groaznică a oamenilor, disprețuind-o profund, încât mai degrabă să preferi să înduri flăcările iadului decât să cazi în aceeași greșeală ca și ei.

Lumea este o oglindă a Frumuseții Infinite, și totuși niciun om nu o vede. Este Templul Măreției, și totuși niciun om nu o privește. Este un tărâm al Luminii și al Păcii, de n-ar tulbura-o omul. Este Paradisul Domnului. Înseamnă mai mult pentru om de când a căzut decât însemna înainte. Este locul Îngerilor și Poarta Raiului. Când Iacob s-a trezit din visul lui, a spus: „Domnul este cu adevărat în locul acesta și eu n-am știut! Cât de înfricoșător este locul acesta! Aceasta nu e alta fără numai Casa lui Dumnezeu, aceasta e Poarta cerului!”.

Thomas Traherne

Înainte să continuăm discuția despre mijloacele prin care este posibil să atingem deplinătatea și înălțimea cunoașterii spirituale, haideți să ne referim la experiența celor care au

avut privilegiul să-l „vadă pe Unul în toate lucrurile”, dar care nu au făcut niciun efort să-l vadă înăuntrul lor înșiși. În *Cosmic Consciousness* (*Conștiința cosmică*) a lui Bucke se găsesc foarte multe lucruri interesante pe marginea acestui subiect. Tot ce trebuie spus în acest sens este că o astfel de „conștiință cosmică” poate să apară atunci când nu o cauți și ține de ceea ce teologii catolici numesc „har dat gratuit”. Cineva poate avea un har dat gratuit (puterea de a tămădui, de exemplu, sau previziunea), deși se află într-o stare de păcat mortal, iar acest har nu este nici necesar, nici suficient mântuirii. În cel mai bun caz, astfel de ascensiuni rapide până la „conștiința cosmică”, precum cele descrise de Bucke, sunt simple invitații neobișnuite la un efort personal suplimentar în direcția atingerii înălțimii lăuntrice, ca și a deplinătății exterioare a cunoașterii. În foarte multe cazuri, invitația nu este acceptată; darul este apreciat pentru plăcerea extatică pe care o produce; primirea lui este evocată cu nostalgie și, dacă receptorul se întâmplă să fie poet, este pusă în cuvinte cu elocvență – așa cum de pildă Byron a scris într-un splendid pasaj din *Childe Harold*, așa cum Wordsworth a scris în *Tintern Abbey* și în *The Prelude*. În aceste chestiuni, nicio ființă umană nu poate îndrăzni să ofere o judecată finală asupra unei alte ființe umane; dar, cel puțin, ne este permis a spune că, pe baza dovezilor biografice, nu există niciun motiv să presupunem că nici Wordsworth, nici Byron nu au făcut vreodată ceva serios în privința teofaniilor descrise; nici nu avem vreo dovadă că aceste teofanii au fost ele însele suficiente pentru a le transforma caracterele. Acel egocentrism nemărginit despre care aduc mărturie De Quincey, Keats și Haydon pare să-l fi caracterizat și pe

Wordsworth până la sfârșit. Iar Byron a rămas la fel de fascinant și de tragicomic de byronian chiar și după ce l-a văzut pe Unul în toate, ca și până atunci.

În acest context, este interesant să-l comparăm pe Wordsworth cu un alt mare iubitor de natură și om de litere, Sfântul Bernard. „Lasă Natura să-ți fie profesor”, spune primul; și continuă:

> O adiere blândă a crângului primăvăratec
> Îți va șopti mai multe despre omeneasca fire,
> Despre răul moral și binele din noi, în al său cântec,
> Decât toți înțelepții lumii ar putea să dea de știre.

Sfântul Bernard vorbește dintr-o perspectivă ce pare a fi similară. „Ceea ce știu despre științele divine și Sfânta Scriptură am învățat în păduri și pe câmpuri. Nu am avut alți învățători decât mestecenii și stejarii.” Iar într-o altă scrisoare mărturisește: „Ascultați cuvintele unui om cu experiență: veți învăța mai multe într-o pădure decât din cărți. Copacii și pietrele te vor învăța mai multe decât poți afla din gura unui magistru”. Frazele sunt similare, dar semnificația lor ascunsă este foarte diferită. În limbaj augustinian, doar în Dumnezeu ne aflăm desfătarea; de ființe nu ne desfătăm, ci ne folosim – ne folosim cu dragoste și compasiune și cu o apreciere plină de uimire, detașată, ca mijloace de cunoaștere a ceea ce poate oferi desfătare. Ca aproape toți ceilalți adoratori literari ai Naturii, Wordsworth propovăduiește mai degrabă desfătarea de ființele create decât folosirea lor pentru atingerea unor scopuri spirituale – un folos care, după cum vom vedea, implică multă autodisciplină din partea celui care le folosește.

Pentru Bernard, se înțelege de la sine că cei asemenea lui practică în mod activ această autodisciplină și că Natura, deși iubită și ascultată ca un profesor, este folosită doar ca un mijloc de accedere la Dumnezeu, nu ca un obiect de desfătare ca și când ar fi Dumnezeu. Frumusețea florilor și a peisajului nu trebuie savurată doar atunci când „cutreieri singur ca un nor" prin ținutul câmpenesc, nu trebuie evocată cu plăcere doar atunci când stai „căzut pe gânduri sau prin vise rătăcit" întins pe canapeaua din birou, după ceai. Reacția trebuie să implice puțin mai mult efort și hotărâre. „Aici, frații mei, sunt rădăcinile copacilor, aici sunt locuri pustii – meditați", spune un autor budist antic. Firește, adevărul este că lumea aparține doar celor care o merită; pentru că, potrivit spuselor lui Philon, „chiar dacă un om nu este în stare să se arate vrednic de creatorul universului, el trebuie totuși să încerce să devină vrednic de univers. Trebuie să se transforme din om în natura universului și să devină, dacă putem spune așa, un univers mai mic". Pentru cei care nu au meritat lumea, fie devenind vrednici de creatorul ei (adică prin neatașare și o totală lepădare de sine), fie, cu mai puțin efort, devenind vrednici de univers (aducând ordine și măsura unității în haosul complex al personalității umane dezordonate), lumea este, spiritual vorbind, un loc foarte periculos.

Faptul că *nirvana* și *samsara* sunt unul și același lucru este o certitudine a naturii universului; dar este un fapt care nu poate fi conștientizat pe deplin sau experimentat în mod direct decât de sufletele mult avansate pe calea spiritualității. Pentru oamenii obișnuiți, cumsecade, neregenerați, acceptarea acestui adevăr bazându-se doar pe auzite și punerea lui în practică înseamnă sfidarea dezastrului.

Întreaga poveste lugubră a antinomismului există pentru a ne avertiza despre ceea ce se întâmplă atunci când bărbații și femeile fac aplicații practice ale unei teorii intelectuale și neconștientizate care spune că toate sunt Dumnezeu și Dumnezeu este în toate. Și nu mai puțin deprimant decât spectacolul antinomismului este cel al „vieții pline" cu totul onorabile a cetățenilor cumsecade care își dau toată silința să trăiască după principiile sacrului, însă care nu au de fapt nicio legătură directă cu lucrurile pe care le sugerează activitatea ritualică. În lucrarea sa intitulată *Natural and Supernatural* (*Natural și supranatural*), dr. Oman tratează pe larg tema care susține că „reconcilierea cu efemerul este revelația veșniciei"; și într-un volum recent, *Science, Religion and Future* (*Știință, religie și viitor*), canonicul Raven îl elogiază pe dr. Oman pentru că a enunțat principiile unei teologii în care nu pot exista antiteze finale între natură și har, știință și religie, în care, cu adevărat, lumea omului de știință și cea a teologului sunt considerate una și aceeași. Toate acestea sunt în deplină concordanță cu taoismul și budismul Zen și cu învățături creștine precum *Ama, et fac quod vis* („Iubește și fă ce vrei") a Sfântului Augustin ori sfatul părintelui Lallemant către contemplativii teocentrici de a ieși și acționa în lume, din moment ce acțiunile lor sunt singurele capabile să aducă lumii ceva cu adevărat bun. Dar ceea ce nici dr. Oman, nici canonicul Raven nu clarifică suficient de mult este faptul că firea și harul, *samsara* și *nirvana*, moartea perpetuă și veșnicia sunt realmente și în mod experiențial unul și același lucru doar pentru cei care au îndeplinit anumite condiții. *Fac quod vis* în lumea temporală – însă doar după ce vei fi învățat arta, infinit de grea, a iubirii de Dumnezeu cu tot cugetul și

din toată inima și pe aproapele tău ca pe tine însuți. Dacă nu ai învățat această lecție, vei fi ori un antinomist excentric, ori un criminal, ori, altminteri, un burghez respectabil care nu și-a găsit timp să înțeleagă nici firea, nici harul. Evangheliile sunt foarte clare în privința procesului prin care – și doar prin acesta – omul poate dobândi dreptul de a trăi în lume ca și când ar fi acasă: trebuie să se lepede cu totul de sine, să se supună unei mortificări depline și absolute. La un moment dat în traiectoria sa, însuși Iisus pare să se fi supus nu numai nevoințelor minții, dar și ale trupului. Avem mărturia celor patruzeci de zile de post și afirmația sa, evident izvorâtă din experiența personală, că anumiți demoni nu pot fi alungați decât de cei care au postit mult și s-au rugat. (Parohul de Ars[5], a cărui cunoaștere legată de miracole și de nevoința trupească se baza pe experiența personală, insistă asupra strânsei legături între nevoințele corporale severe și puterea de a obține răspuns rugăciunii de cerere în moduri care uneori sunt supranaturale.) Fariseii i-au reproșat lui Iisus că „a mâncat și a băut” și s-a întovărășit cu „vameșii și păcătoșii”; au ignorat sau nu au fost conștienți de faptul că acest profet aparent lumesc depășise la un moment dat nevoințele fizice ale lui Ioan Botezătorul și că practica asceza spirituală pe care o predica în mod constant. În esență, modelul vieții lui Iisus este asemănător cu acela al înțeleptului ideal a cărui evoluție este schițată în „Imaginile celor zece boi”, atât de populare printre budiștii Zen. Boul sălbatic, simbolizând sinele neregenerat, este prins, făcut să-și schimbe direcția, apoi îmblânzit și transformat treptat din negru în alb. Regenerarea merge până într-acolo încât, pentru un timp, boul este complet dezorientat, așa încât nu mai rămâne nimic care să

fie reprezentat în afara lunii pline, ce simbolizează Mintea, Realitatea absolută, Temeiul. Dar aceasta nu este ultima etapă. În final, văcarul se întoarce în lumea oamenilor călărind pe spinarea boului său. Pentru că acum el iubește, iubește într-atât încât se identifică cu obiectul divin al iubirii sale, poate să facă ceea ce-i place; pentru că ceea ce-i place este ceea ce place și Naturii Lucrurilor. E găsit în compania bețivilor și a măcelarilor; și el, și ei sunt cu toții convertiți în Buddha. În cazul lui există o reconciliere totală cu efemerul și, prin acea reconciliere, are revelația veșniciei. Dar pentru oamenii obișnuiți, cumsecade și neregenerați, singura reconciliere cu efemerul este aceea a patimilor satisfăcute, a plăcerilor culese și savurate. Să le spui unor astfel de persoane că efemerul și veșnicia sunt unul și același lucru și să nu argumentezi afirmația imediat este de-a dreptul fatal – pentru că, în practică, acestea nu sunt același lucru decât pentru sfânt; și nu există mărturie cum că sfințenia a fost vreodată atinsă de cineva care, la începutul parcursului său, nu s-a purtat ca și când efemerul și veșnicia, firea și harul nu ar fi profund diferite și, în multe privințe, incompatibile. Ca întotdeauna, calea spiritualității este ca o muchie de cuțit între două prăpăstii. De o parte este pericolul simplei respingeri și evadării, de cealaltă parte, pericolul simplei acceptări și desfătări în lucruri care ar trebui folosite doar ca instrumente sau ca simboluri. Explicația în versuri ce însoțește ultima dintre „Imaginile celor zece boi” spune după cum urmează:

> Până dincolo de ultimele hotare se întinde o cale de trecere,

Pe care acesta se întoarce în cele șase tărâmuri ale existenței.
Fiecare treabă lumească este acum o lucrare budistă,
Și oriunde ar merge el se simte acasă.
Ca o nestemată se distinge până și-n noroi,
Ca aurul curat strălucește până și-n cuptor.
De-a lungul drumului cel nesfârșit (al nașterii și morții) pășește stăpân pe sine.
În toate împrejurările vieții e liniștit și detașat.

Mijloacele prin care țelul final al omului trebuie să fie atins va fi descris și ilustrat pe îndelete în capitolul „Mortificare, detașare, dreaptă viețuire". Totuși în acest capitol ne concentrăm în special asupra disciplinării voinței. Însă disciplinarea voinței trebuie însoțită de o nu mai puțin riguroasă disciplinare a conștiinței. Trebuie să aibă loc o convertire, bruscă sau într-alt fel, nu doar a inimii, ci și a simțurilor și a cugetului pătrunzător. Ceea ce urmează este o scurtă explicație a acestei *metanoia*, cum o numeau grecii, această totală și radicală „schimbare a minții".

În formulările pe care indienii și Orientul Îndepărtat le aduc Filosofiei perene, acest subiect este tratat în modul cel mai sistematic. Ce anume se recomandă este un proces de diferențiere conștientă între sinele personal și Sinele identic cu Brahman, între eul personal și pântecele lui Buddha sau Spiritul Universal. Rezultatul acestei diferențieri este o „schimbare" mai mult sau mai puțin bruscă și completă a conștiinței și realizarea unei stări de „non-minte", ce poate fi descrisă ca o eliberare din legăturile perceptive și intelectuale cu principiul eului. Această stare de „non-minte" există, cum s-

ar spune, la granița foarte îngustă dintre nepăsarea omului obișnuit și supus simțurilor și agitația extremă a habotnicului în căutarea mântuirii. Ca s-o dobândească, omul trebuie să pășească cu maximă precauție, iar pentru a o păstra, trebuie să învețe să combine cea mai intensă vigilență cu o pasivitate calmă și negatoare a sinelui, hotărârea cea mai neîmblânzită cu supunerea totală față de îndrumările spiritului. „Când non-mintea este căutată de o minte", spune Huang Po, „asta înseamnă să o transformi într-un obiect particular al gândirii. Nu există decât mărturia tăcerii; aceasta trece dincolo de gândire". Cu alte cuvinte, noi, ca indivizi distincți, nu trebuie să încercăm să ne gândim la asta, ci mai degrabă să ne lăsăm gândiți de ea. În mod similar, în *Sutra Diamantului* citim că, dacă, în încercarea lui de a atinge Realitatea absolută, un Bodhisattva „păstrează gândul unui ego, al unei persoane, al unei ființe separate sau al unui suflet, nu mai este un Bodhisattva". Al-Ghazali, filosoful sufismului, accentuează și el nevoia de smerenie intelectuală și supunere. „Dacă cuiva aflat în *fana* (un termen care corespunde vag stării Zen de «non-minte» sau *mushin*) îi vine gândul că s-a lepădat de sine, acesta este un defect. Starea cea mai înaltă este aceea de a fi șters din ștergere." În înălțimile lăuntrice ale lui Atman-Brahman există o stare extatică de ștergere-din-ștergere; și mai există o ștergere-din-ștergere, mai ușor de înțeles, nu numai la nivelul înălțimilor lăuntrice, ci și în și prin lume, în cunoașterea atentă, de zi cu zi, a lui Dumnezeu în deplinătatea Lui.

> Omul trebuie să devină cu adevărat sărac și eliberat de voința lui de ființă creată, cum era în momentul când s-a

născut. Și, vă zic vouă, pe adevărul cel veșnic, câtă vreme *dorești* să împlinești voia lui Dumnezeu și tânjești după veșnicie și după Dumnezeu, în tot acest timp nu ești sărac cu adevărat. Doar acela care nu vrea nimic, nu știe nimic, nu dorește nimic e cu adevărat sărac spiritual.

Meister Eckhart

Calea cea dreaptă nu cunoaște greutăți,
Însă refuză să ofere preferințe și favoruri.
Doar eliberată din dragoste și răutăți
Ni se dezvăluie deplin și fără ascunzișuri.

Fie și-un milimetru dacă te-ai abate
În hăul dintre ceruri și pământ, te-ai afla în derivă.
De vrei cu ochii tăi s-o cuprinzi pân' departe,
Să nu ai niciun gând nici pentru, nici împotrivă.

Să cumpănești ce-ți place și ce nu și tâlcul lor ascuns –
E ca o boală a minții, întunecată.
Dacă adâncul înțeles al Căii îți e de nepătruns,
A cugetului tihnă fără vreun rost îți va fi tulburată…

Nu te lăsa prins în tot hățișul din afară,
Pustiul dinăuntru-l fă sălașul tău;
Senin rămâi întru a lucrurilor unitate clară
Și ce-i dual ca de la sine va pieri în hău.

Atunci când tihnă dobândești oprind orice mișcare,
Tihna ce astfel o câștigi e pururea-n mișcare.
Atâta vreme cât zăbovești în dualisme ca atare,

Cum ai putea atinge unitatea oare?

Și când unicitatea nu-i tocmai înțeleasă cu temei,
Paguba în două feluri apare-nfățișată:
Negarea realității din afară e însăși afirmarea ei,
Iar afirmarea Neantului (Absolutului) este astfel negată…

Schimbările din lumea ce se-arată deșartă și pustie
Par ca fiind aievea, de la atât de multă Neștiință.
Nu o porni spre Adevăr în căutări o mie,
Ci încetează doar să mai oferi păreri, de-i cu putință.

Căci doi există pentru că există Unul;
Dar nici de-acesta, Unul, nu te prinde.
Când tihnă bună cugetul își află
Nici zeci de mii de lucruri nu îl pot tulbura…

Dacă ochiul n-adoarme niciodată, ci veghează,
Visele ca de la sine-or înceta;
De Cugetu-ntreg absolutul își păstrează,
Acele zeci de mii de lucruri de-o singură esență vor părea.

Când tainele adânci ale Realității absolute-s cercetate,
Nălucile și mrejele de-afară pe dată le uităm;
Când cele zece mii de lucruri ca unul singur sunt văzute,
Ne întoarcem la izvoare și unde am fost tot timpul adăstăm…

Unul în toate
Toate-n Unul – după fire

> Dacă măcar atât am înțelege,
> Se curmă orice grijă pentru desăvârșire!
>
> Când Cugetul și fiecare cuget care crede sunt unul și același,
> Și tot așa, într-unul sunt fiecare cuget care crede și Cugetul,
> Aici se-oprește și cuvântul dintr-odată,
> Căci nu e lucru din trecut, prezent sau viitor.
>
> Sengcan (al Treilea Patriarh Zen)

> Faceți ceea ce faceți acum, îndurați ceea ce îndurați acum; ca să faceți toate astea cu sfințenie, nu trebuie să schimbați nimic altceva decât inimile voastre. Sfințenia constă în *a voi* ceea ce ni se întâmplă din voia lui Dumnezeu.
>
> Jean-Pierre de Caussade

Vocabularul unui francez din secolul al XVII-lea este foarte diferit de cel al unui chinez din secolul al VII-lea. Dar sfatul pe care-l oferă este fundamental asemănător. Acceptarea voii lui Dumnezeu, ascultare, supunere în fața îndrumărilor Sfântului Duh – în practică, dacă nu verbal, acestea sunt identice cu acceptarea Căii Desăvârșite, refuzul de a avea preferințe și de a aprecia opinii, ținerea ochilor deschiși astfel ca visele să poată înceta și adevărul să se dezvăluie de la sine.

Lumea locuită de oameni obișnuiți, cumsecade, neregenerați este cu precădere searbădă (atât de searbădă, încât aceștia trebuie să-și abată mintea de la conștientizarea ei

prin tot felul de „amuzamente” artificiale), uneori intens de plăcută pentru puțin timp, alteori – sau destul de des – neplăcută și chiar chinuitoare. Pentru cei care merită lumea pentru că s-au învrednicit să-l vadă pe Dumnezeu atât în ea, cât și în sufletele lor, aceasta îmbracă o formă foarte diferită.

> Grăuntele era grâu prețios și nemuritor, ce nu ar trebui nicicând să fie secerat, după cum nu a fost nici răsădit. Am crezut că rezistase din veșnicie-n veșnicie. Colbul și pietrele drumului erau la fel de prețioase ca aurul. La început porțile erau sfârșitul lumii. Copacii înverziți, când i-am văzut prima dată printr-una din porți, m-au fermecat și încântat; dulceața și frumusețea lor nefirească mi-au făcut inima să tresalte și să cadă într-un delir aproape nebun, atât de stranii și de frumoși erau! Oamenii! Ce ființe venerabile și evlavioase păreau a fi cei vârstnici! Heruvim nemuritor! Și tinerii, ca niște îngeri strălucitori și scânteietori, iar fecioarele, frânturi serafice de viață și frumusețe! Băieți și fete rostogolindu-se și jucându-se în drum, ca niște bijuterii mișcătoare. Nu știam că erau născuți sau că trebuiau să moară. Însă toate lucrurile viețuiau veșnic așa cum erau, în locurile care li se cuveneau. Veșnicia se manifesta în lumina zilei și ceva infinit se ivea în spatele tuturor lucrurilor; ceva care venea în întâmpinarea așteptărilor mele și îmi stârnea dorința. Orașul părea că se află în Eden sau că era construit în Rai. Străzile erau ale mele, templul era al meu, oamenii erau ai mei, veșmintele lor, și aurul, și argintul erau ale mele, la fel și ochii lor scânteietori, pielea albă și obrajii rumeni. Cerurile erau ale mele, la fel și soarele, și

> luna, și stelele, și lumea întreagă era a mea; iar eu, singurul spectator care se bucura de toate... Și așa s-a făcut că, cu multă zarvă, am fost pervertit și pus să învăț toate tertipurile murdare ale lumii. Pe care acum le dezvăț și devin, prin urmare, iarăși copil, ca să pot intra în Împărăția lui Dumnezeu.
>
> Thomas Traherne

> De aceea vă mai ofer un gând, care este încă și mai curat și mai duhovnicesc: în Împărăția Cerurilor totul este în toate, toate sunt unul și toate sunt ale noastre.
>
> Meister Eckhart

Doctrina care-l așază pe Dumnezeu în lume are un important corolar practic – sfințenia Naturii și păcătoșenia și nebunia eforturilor trufașe ale omului de a-i fi stăpân în loc să-i devină tovarăș supus, într-un mod înțelept. Viețile subumane și chiar lucrurile trebuie tratate cu respect și înțelegere, nu să fie oprimate cu brutalitate pentru a servi scopurilor noastre omenești.

> Împăratul Mării de Sud este Shu. Împăratul Mării de Nord este Hu. Împăratul Centrului este Hundun (Haos). Adesea, Shu și Hu se întâlneau pe meleagurile lui Hundun, care-i omenea cum se cuvine. Shu și Hu au plănuit să-l răsplătească pe Hundun pentru bunătatea lui. Ei își spuseră: „Toți oamenii au șapte orificii ca să poată vedea, auzi, mânca, respira, numai el nu le are. Să încercăm să i

le sfredelim!”. Prin urmare, în fiecare zi îi sfredeliră câte un orificiu, dar, în a șaptea zi, Hundun muri.

Zhuangzi[6]

În această parabolă subtil de comică, Haos este Natura în starea de *wu-wei* – de neafirmare sau de echilibru. Shu și Hu sunt imaginile vii ale acelor persoane băgărețe care au crezut că pot îmbunătăți Natura transformându-i pajiștile uscate în lanuri de grâu, și au creat deșerturi; care au proclamat cu mândrie cucerirea aerului, descoperind apoi că au înfrânt civilizația; care au pus la pământ păduri imense pentru a furniza materialele tipărite necesare dorinței universale de lectură ce avea să pregătească lumea pentru inteligență și democrație, și s-au ales cu eroziune pe scară largă, reviste de consum și organe de propagandă fascistă, comunistă, capitalistă și naționalistă. Pe scurt, Shu și Hu sunt adepții unei religii apocaliptice a Progresului Inevitabil, iar crezul lor este acela că Împărăția Cerurilor este în afara ta și în viitor. Pe de altă parte, ca toți taoiștii convinși, Zhuangzi nu are nicio dorință de a forța Natura să servească unor scopuri vremelnice prost gândite, în contradicție cu menirea cea de pe urmă a oamenilor așa cum este formulată în Filosofia perenă. Dorința lui este să lucreze laolaltă cu Natura, astfel încât să creeze condițiile materiale și sociale în care indivizii să poată realiza Tao la orice nivel, de la cel fiziologic până la cel spiritual.

În comparație cu atitudinea taoiștilor și a budiștilor din Orientul Îndepărtat, atitudinea creștină față de Natură a fost curios de insensibilă și uneori de-a dreptul dominatoare și violentă. Inspirându-se dintr-o remarcă nefericită a *Genezei*,

moraliștii catolici au privit animalele ca pe niște biete obiecte pe care oamenii au dreptul să le exploateze pentru interesele lor. Ca în cazul picturii peisagistice, mișcarea umanistă din Europa a fost o treabă aproape în întregime seculară. În Extremul Orient, ambele au fost eminamente religioase.

Grecii credeau că *hybris* era întotdeauna urmat de *nemesis*, că dacă mergeai prea departe aveai să primești un bobârnac în cap, care să-ți amintească de faptul că zeii nu vor tolera obrăznicia muritorilor. În sfera relațiilor umane, mintea modernă înțelege doctrina *hybrisului* și o privește ca pe ceva în mare parte adevărat. Ne dorim ca mândria să fie urmată de cădere și vedem că foarte adesea chiar așa se și întâmplă.

Să ai prea multă putere asupra semenilor tăi, să fii prea bogat, prea violent, prea ambițios – toate acestea cer o pedeapsă și, pe termen lung, observăm că, sub o formă sau alta, pedeapsa vine negreșit. Dar grecii nu s-au oprit acolo. Deoarece considerau Natura ca fiind oarecum divină, simțeau că trebuia respectată și erau convinși că o lipsă de respect față de Natură ca urmare a *hybrisului* ar fi pedepsită de o *nemesis* răzbunătoare. În *Perșii*, Eschil ne oferă motivele – motivele supreme, metafizice – ale înfrângerii barbarilor. Xerxes a fost pedepsit pentru două greșeli – imperialismul semeț împotriva atenienilor și imperialismul semeț împotriva Naturii. El a încercat să-și înrobească semenii și a încercat să înrobească marea construind un pod peste Hellespont.

Atossa (Regina):
Legat-a continentele-ntre ele,
Cu pod de vase, la strâmtoarea Helei…
Umbra lui Darius:

A cutezat, deci, fiul meu, să-nchidă
Bosforul vast?
Atossa:
A cutezat! Se vede
Că zei nefești îi rătăciră mintea!
Umbra lui Darius:
Grozavi erau că l-au orbit așa…[7]

Astăzi recunoaștem și condamnăm primul fel de imperialism; dar cei mai mulți dintre noi ignoră existența și chiar însăși posibilitatea celui de-al doilea. Și totuși, autorul lucrării *Erewhon*[8] n-a fost în niciun caz nebun, iar acum, când plătim prețul groaznic al mult trâmbițatei noastre „cuceriri a Naturii", cartea lui pare mai actuală ca niciodată. Iar Butler nu a fost singurul sceptic al secolului al XIX-lea în privința Progresului Inevitabil. Cu mai bine de o generație înaintea sa, Alfred de Vigny scria despre noua minune tehnologică a zilelor sale, motorul cu aburi – folosind un ton foarte diferit de vuietul entuziast și trâmbițările marelui său contemporan, Victor Hugo.

Sur le taureau de fer qui fume, souffle et beugle,
L'homme a monté trop tôt. Nul ne connaît encor
Quels orages en lui porte ce rude aveugle,
Et le gai voyageur lui livre son trésor[9].

Și puțin mai târziu, în aceeași poezie, el adaugă:

Tous se sont dit: „Allons!", mais aucun n'est le maître
D'un dragon mugissant qu'un savant a fait naître;

Nous nous sommes joués à plus fort que nous tous[10].

Privind înspre măcelul și devastările care au urmat, înțelegem că Vigny a avut perfectă dreptate. Niciunul dintre acei veseli călători, despre care Victor Hugo vorbea cu atâta elocvență zgomotoasă, nu avea nici cea mai vagă idee unde anume îi ducea prima Teleguță Șuierătoare, mică și drăguță. Sau, mai degrabă, aveau o idee foarte clară, dar ea s-a întâmplat să fie întru totul falsă. Pentru că erau convinși că Teleguța Șuierătoare îi ducea în mare viteză către pacea universală și buna înțelegere între frați; în vreme ce ziarele, de care erau atât de mândri că le pot citi în timp ce trenul duduia mai departe în drumul lui către o destinație utopică aflată la nu mai mult de vreo cincizeci de ani distanță, erau garanția că libertatea și rațiunea aveau să triumfe în curând pretutindeni. Teleguța Șuierătoare s-a transformat acum într-un bombardier cu patru motoare încărcat cu fosfor alb și explozibili puternici, iar presa liberă de pretutindeni este slujitoarea agenților ei de publicitate, a unui grup de presiune sau a guvernului. Și totuși, dintr-un motiv inexplicabil, călătorii (departe acum de a mai fi veseli) încă se cramponează de religia Progresului Inevitabil – care, în ultimă instanță, este speranța și credința (în ciuda tuturor experiențelor umane) că poți obține ceva fără a da nimic în schimb. Cât de sănătoasă și realistă este concepția grecilor că orice victorie are un preț și că, pentru anumite victorii, prețul cerut este atât de mare încât depășește orice avantaj care ar putea fi obținut! Omul modern nu mai privește Natura ca fiind divină în orice sens și se simte perfect liber să se comporte față de ea asemenea unui cuceritor semeț și ca un tiran. Prada

obținută în urma recentului imperialism tehnologic a fost enormă; dar, între timp, *nemesis* a avut grijă să încasăm și loviturile, și să ne culegem și mărunțișul. De exemplu, să fi fost oare, pentru rasa umană, mai mare plăcerea dată de posibilitatea de a călători în douăsprezece ore de la New York la Los Angeles decât durerea provocată de aruncarea bombelor și incendiere? Nu se cunoaște o metodă de a calcula cantitatea de fericire și bunătate din lumea largă. Totuși, este evident că avantajele rezultate în urma recentelor progrese tehnologice – sau, ca să folosim terminologia greacă, în urma recentelor acte de *hybris* îndreptate împotriva Naturii – sunt în general însoțite de dezavantaje corespunzătoare, că orice câștig într-o direcție implică o pierdere în alte direcții și că nu primim nimic pe degeaba. Nu putem stabili niciodată în mod temeinic dacă rezultatul net al acestor operațiuni elaborate de câștig și pierdere este un Progres real în virtute, fericire, altruism și inteligență. Tocmai pentru că realitatea Progresului nu poate fi stabilită niciodată, secolele al XIX-lea și XX au trebuit s-o trateze ca pe un element de credință religioasă. Pentru exponenții Filosofiei perene, problema dacă Progresul este inevitabil sau măcar real nu are o importanță majoră. Pentru ei este important ca oamenii, în individualitatea lor, să ajungă la cunoașterea unitivă a Temeiului divin, iar ceea ce-i interesează în privința mediului social nu este natura sa progresivă sau nonprogresivă (oricare ar fi semnificația acestor termeni), ci gradul în care acesta îi ajută sau îi împiedică pe indivizi în drumul lor către menirea cea de pe urmă a omului.

1. Text preluat, cu modificări, din *Lankavatara Sutra. Realizarea nobilei înțelepciuni*, traducere de Radu-Claudiu Canahai, Editura Herald, București, 2010, pp. 109-110

(n.tr.).

2. Miguel de Molinos (1628-1696), mistic spaniol, unul dintre principalii fondatori ai chietismului (n.tr.).
3. Jeanne-Marie Bouvier de la Motte-Guyon, cunoscută ca Madame Guyon (1648-1717), adeptă a misticismului de tip chietist (n.tr.).
4. François de Salignac de la Mothe-Fénelon, cunoscut ca François Fénelon (1651-1715), teolog și scriitor francez, pentru o vreme admirator și susținător al chietismului în Franța (n.tr.).
5. Jean-Marie Vianney, cunoscut și ca Parohul de Ars (1786-1859) (n.tr.).
6. Zhuangzi, *Călătorie liberă*, traducere din chineza clasică, note, studiu introductiv, glosare și bibliografie de Luminița Bălan și Tatiana Segal, Editura Humanitas, București, 2009, pp. 106-107 (n.tr.).
7. Eschil, *Perșii*, traducere de Eusebiu Camilar, în Eschil, Sofocle, Euripide, *Teatru*, Editura Tineretului, București, 1962, p. 76 (n.tr.).
8. Distopia satirică a scriitorului englez Samuel Butler (1835-1902), scrisă în 1872, al cărei titlu se bazează pe jocul de cuvine *erwhon – nowhere* (n.tr.).
9. Pe taurul din fier ce fumegă, suflă și pe cale mugește,
Omul prea sus s-a urcat. Nimeni încă n-are habar, nu visează
Ce furii turbate această bestie oarbă nutrește
Și veselul călător ce-are mai scump îi încredințează (fr. în original) (n.tr.).
10. Toți își zic: „Hai la drum!”, însă niciunul nu știe să stăpânească
Acest balaur ce mugește, pe care vreun savant s-a-nvrednicit să-l plăsmuiască.
Am jucat cu toții un joc ce pare să ne depășească (fr. în original) (n.tr.).

Capitolul V

Milostenia

Cel ce nu iubește n-a cunoscut pe Dumnezeu, pentru că Dumnezeu este iubire.

1 Ioan, 4:8

Prin iubire doar poate fi El dobândit și păstrat; prin gândire, niciodată[1].

Norul necunoașterii

Oricine studiază ca să ajungă la contemplație (cunoaștere unitivă) ar trebui să înceapă prin a se cerceta pe sine însuși cât anume iubește. Pentru că iubirea este capacitatea stimulatoare a spiritului (*machina mentis*), care îl scoate din lume și îl înalță.

Sfântul Grigore cel Mare

Astrolabul tainelor lui Dumnezeu este iubirea.

Jalal ad-Din Rumi

> Așa să fie pururi! Cel ce-o duce
> În nesfârșit huzur, nesimțitor
> La legile-omeniei, voi să-l faceți
> Pe pielea lui să simtă ce-i nevoia[2].
>
> William Shakespeare

> Iubirea este infailibilă; nu face greșeli, pentru că toate greșelile vin din lipsă de iubire.
>
> William Law

Putem iubi doar ceea ce cunoaștem și nu putem cunoaște niciodată pe deplin ceea ce nu iubim. Iubirea este un mod de cunoaștere, iar când iubirea este suficient de dezinteresată și suficient de intensă, cunoașterea devine cunoaștere unitivă și capătă astfel calitatea de infailibilitate. Când nu există iubire dezinteresată (sau, mai pe scurt, când nu există milostenie), există doar o dragoste de sine deformată și, prin urmare, doar o cunoaștere parțială și distorsionată a sinelui și a lumii lucrurilor, vieților, minților și a spiritului de dincolo de sine. Cel ce-o duce în nesfârșit huzur este „nesimțitor la legile-omeniei” – adică supune legile Naturii și ale spiritului propriilor lui pofte. Rezultatul este că e „nesimțitor” și, prin urmare, devine incapabil să cunoască. În fond, ignoranța lui este voită; că nu poate să vadă e pentru că „nu vrea să vadă”. O astfel de neștiință voită își are, în mod inevitabil, răsplata negativă. *Nemesis* urmează după *hybris* – uneori într-un mod spectaculos, ca atunci când omul orbit din propria-i voință (Macbeth, Othello, Lear) cade în capcana pregătită de propria

ambiție sau posesivitate sau orgoliu capricios; uneori, într-un mod mai puțin evident, ca în cazurile în care puterea, prosperitatea și reputația rezistă până la final, dar cu prețul unei opacități tot mai mari în fața harului și a iluminării și a unei neputințe tot mai mari de a evada, acum sau mai târziu, din temnița înăbușitoare a egoismului și individualismului. Cât de profundă poate fi ignoranța spirituală cu care sunt pedepsiți acești „înrobitori ai legii Cerului" ne arată purtarea cardinalului Richelieu pe patul de moarte. Preotul care i-a stat la căpătâi l-a îndemnat să-și pregătească sufletul pentru nevoințele ce aveau să vie, iertându-și toți dușmanii. „N-am avut niciodată niciun dușman", a răspuns cardinalul cu sinceritatea senină a unei neștiințe pe care ani lungi de intrigi, zgârcenie și ambiție o făcuseră la fel de absolută ca și puterea sa politică, „exceptându-i doar pe cei ai Statului". Precum Napoleon, dar într-un mod diferit, el „simțea puterea cerului" pentru că refuzase să simtă milostenia și, ca atare, refuzase să știe întregul adevăr despre propriul său suflet sau despre orice altceva.

> Aici, pe pământ, iubirea de Dumnezeu este mai bună decât cunoașterea de Dumnezeu, deși este mai bine să cunoști lucrurile inferioare decât să le iubești. Cunoscându-le, le înălțăm, într-un fel, la nivelul inteligenței noastre, în vreme ce iubindu-le, ne aplecăm spre ele și putem cădea în stăpânirea lor, precum avarul devine sclavul aurului său.
>
> Sfântul Toma de Aquino (parafrazare)

La prima vedere, această remarcă pare a fi incompatibilă cu cea care o precedă. Dar în realitate, Sfântul Toma nu face decât să distingă între forme diferite de iubire și cunoaștere. Este mai bine să-l iubim-cunoaștem pe Dumnezeu decât pur și simplu să-l cunoaștem pe Dumnezeu fără iubire, citind un tratat de teologie. Pe de altă parte, aurul nu trebuie să fie niciodată cunoscut cu iubirea avarului, sau mai degrabă cu concupiscența acestuia, ci fie în mod abstract, așa cum îl cunoaște cercetătorul științific, fie cu iubirea-cunoaștere dezinteresată a artistului în metal sau a privitorului, care iubește-cunoaște lucrarea bijutierului nu pentru valoarea ei în bani, nu de dragul de a o poseda, ci doar pentru frumusețea lucrului în sine. Este ceea ce se aplică tuturor lucrurilor, viețuitoarelor și minților create. Este rău să le iubim-cunoaștem cu un atașament și o lăcomie egoiste; este oarecum mai bine să le cunoaștem cu o detașare științifică; cel mai bine este să înlocuim cunoașterea-fără-lăcomie abstractă cu adevărata iubire-cunoaștere dezinteresată, care are calitatea unei plăceri estetice sau a milosteniei – sau a ambelor, combinate.

> Ne facem un idol din adevăr; căci adevărul lipsit de caritate nu este Dumnezeu și atunci imaginea sa este un idol pe care nu trebuie să-l iubim, nici să ne închinăm lui.
>
> Blaise Pascal[3]

Printr-un soi de accident filologic (care probabil nu este deloc accident, ci una dintre expresiile mai subtile ale tendinței adânc înrădăcinate a omului către neștiință și întuneric spiritual), cuvântul „milostenie” a ajuns să fie sinonim, în engleza modernă, cu „pomană”, și aproape niciodată nu este

folosit în sensul lui original, care desemnează cea mai înaltă și mai divină formă a iubirii. Din cauza sărăcirii vocabularului nostru de termeni psihologici și spirituali (inadecvat în cele mai multe cazuri), cuvântul „iubire” a trebuit să-și asume o povară în plus. „Dumnezeu este iubire”, repetăm noi mecanic, și trebuie să „ne iubim aproapele ca pe noi înșine”; dar, din păcate, „iubire” se referă la tot – de la ce se întâmplă când pe ecran două figuri în prim-plan se unesc cu entuziasm la ce se întâmplă când un John Woolman sau un Pedro Claver manifestă interes față de negrii sclavi, pentru că sunt temple ale Duhului Sfânt; de la ce se întâmplă când mulțimile aclamă, și cântă, și flutură steaguri în *Sport-Palast* sau în Piața Roșie până la ce se întâmplă când un contemplativ solitar rămâne absorbit de rugăciunea unei simple priviri. Ambiguitatea vocabularului conduce la confuzia gândirii; și, în privința acestei chestiuni legate de iubire, confuzia gândirii servește admirabil scopul unei firi omenești neregenerate și divizate care este hotărâtă să profite la maximum de cele două lumi – să spună că-l slujește pe Dumnezeu când de fapt slujește pe Mamona, Marte sau Priap.

În mod sistematic sau prin aforisme și parabole scurte, maeștrii vieții spirituale au descris natura adevăratei milostenii și au diferențiat-o de celelalte forme inferioare de iubire. Să abordăm pe rând principalele ei caracteristici. Mai întâi, milostenia este dezinteresată, nu urmărește nicio recompensă, nici nu-și permite să fie împuținată de vreo întoarcere a binelui cu rău. Dumnezeu trebuie să fie iubit pentru El Însuși, nu pentru darurile sale, iar persoanele și lucrurile trebuie iubite de dragul lui Dumnezeu, deoarece sunt temple ale Duhului Sfânt. În plus, din moment ce

milostenia este dezinteresată, trebuie neapărat să fie universală.

> Iubirea nu caută nicio cauză dincolo de ea însăși și nicio recompensă; își este propria recompensă, propria-i bucurie. Iubesc pentru că iubesc; iubesc ca să pot iubi... Dintre toate emoțiile și simțirile sufletului, iubirea este singura prin care ființa creată, deși nu de pe poziții egale, poate să conlucreze cu Creatorul și să-i înapoieze ceva ce seamănă cu ceea ce i s-a dat... Când Dumnezeu iubește, El vrea doar să fie iubit, știind că iubirea îi va face fericiți pe toți cei care îl iubesc pe El.
>
> Sfântul Bernard

> Și pentru că iubirea nu are gânduri ascunse, nu vrea nimic în afara propriei sporiri, totul acționează precum uleiul asupra flăcării ei; trebuie să aibă ceea ce dorește și nu poate fi dezamăgită, pentru că totul (inclusiv lipsa de bunătate a celor iubiți) o ajută în mod firesc să trăiască în felul ei și să scoată la lumină propria-i lucrare.
>
> William Law

> Cei care mă vorbesc de rău sunt cu adevărat prietenii mei buni.
> Când, calomniat fiind, nu nutresc nici dușmănie, nici duioșie,
> Crește în mine puterea iubirii și a smereniei, care vine de la Cel Nenăscut.
>
> Yung-chia Ta-shih

Unii oameni vor să-l vadă pe Dumnezeu cu ochii lor așa cum văd o vacă și să-L iubească așa cum își iubesc vaca – pentru lapte și brânză și câștigul pe care li-l aduce. Așa se întâmplă și cu oamenii care-l iubesc pe Dumnezeu de dragul bogăției vizibile sau al confortului lăuntric. Aceștia nu-l iubesc cum trebuie pe Dumnezeu atunci când îl iubesc pentru avantajele lor. Adevăr vă spun, orice lucru aveți în minte, oricât de bun, va fi un obstacol între voi și Adevărul lăuntric.

Meister Eckhart

Ca un cerșetor, Doamne, te rog
Mai mult decât ar face-o regi o mie.
Cu toții vor câte ceva, și de la Tine-l cer cu foc.
Eu vin să-ți cer să mi te dai cu totul mie.

Ansari din Herat

Nu voi avea nimic de-a face cu o iubire care ar fi pentru Dumnezeu sau în Dumnezeu. Aceasta este o iubire pe care iubirea neprihănită nu o poate cuprinde; căci iubirea neprihănită este Dumnezeu Însuși.

Sfânta Ecaterina de Genova

Așa cum o mamă, riscându-și propria viață, își apără fiul, singurul ei fiu, tot așa să existe bunăvoință nemăsurată între toate ființele. Fie ca bunăvoința nemăsurată să domnească în întreaga lume, deasupra, dedesubt, pretutindeni, nestricată, neamestecată cu vreun alt

> sentiment izvorât din interese contrare sau ascunse. Dacă un om rămâne consecvent în această stare de spirit tot timpul cât este treaz, atunci se potrivește vorba că „Sfințenia se află până și-n lumea aceasta”.
>
> *Metta Sutta*

> Învață să privești cu același ochi toate ființele, ca să vezi în toate Sinele unic.
>
> *Srimad Bhagavatam*

Al doilea semn distinctiv al milosteniei este acela că, spre deosebire de formele inferioare de iubire, aceasta nu este o emoție. Începe ca un act de voință și se încheie ca o conștientizare pur spirituală, o iubire-cunoaștere unitivă a esenței obiectului ei.

> Fie ca toți să înțeleagă că adevărata iubire de Dumnezeu nu stă nici în șuvoiul de lacrimi, nici în acea dulceață și tandrețe după care tânjim de obicei, doar pentru că ne mângâie, ci în slujirea lui Dumnezeu întru dreptate, întărirea sufletului și smerenie.
>
> Sfânta Tereza

> Valoarea iubirii nu stă în sentimente nobile, ci în detașare, în îndelunga răbdare a tuturor încercărilor de dragul lui Dumnezeu pe care îl iubim.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Prin iubire nu înțeleg orice duioșie firească, ce se află mai mult sau mai puțin în oameni potrivit firii lor; ci mă refer la un principiu mai cuprinzător al sufletului, bazat pe rațiune și evlavie, care ne face tandri, buni și afectuoși cu semenii noștri ca ființe create de Dumnezeu, și de dragul Lui.
>
> William Law

Natura milosteniei – sau a iubirii-cunoaștere de Dumnezeu – este definită de Shankara, marele sfânt și filosof al Vedantei din secolul al IX-lea, în al treizeci și doilea verset al lucrării sale *Vivekachudamani*.

> Printre instrumentele emancipării, cel suprem este evlavia. Se spune că evlavia este contemplarea formei adevărate a Sinelui autentic (Atman care este una cu Brahman).

Cu alte cuvinte, cea mai înaltă formă a iubirii de Dumnezeu este o intuiție spirituală imediată, prin care „cel care cunoaște, obiectul cunoscut și cunoașterea devin una”. Mijloacele de a se ajunge la această iubire-cunoaștere supremă a Spiritului prin spirit și stadiile sale timpurii sunt descrise de Shankara în versurile anterioare ale poemului său filosofic și constau în acte de voință îndreptate spre lepădarea de sine în gând, simțire și acțiune, spre anihilarea dorinței și detașare sau (pentru a folosi termenul creștin corespunzător) „sfânta indiferență”, spre acceptarea cu bucurie a suferinței, fără autocompătimire și fără gândul de a răsplăti răul cu rău și, în final, spre o atenție neadormită și ațintită către Divinitate care

este, în același timp, transcendentă și, transcendentă fiind, imanentă în fiecare suflet.

> E limpede că niciun lucru distinct de orice fel, care satisface voința, nu poate fi Dumnezeu; și, din acest motiv, dacă voința vrea să se unească cu El, trebuie să se golească, să alunge orice suferință haotică provocată de dorință, orice satisfacție pe care o poate avea, nobilă sau nu, vremelnică sau spirituală, astfel încât, curățită și primenită de toate satisfacțiile nebunești, de bucurii și dorințe, poate fi absorbită cu totul, în ciuda tuturor diversiunilor, în iubirea de Dumnezeu. Pentru că, dacă voința poate în vreun fel să îl înțeleagă pe Dumnezeu și să se unească cu El, acest lucru nu se poate realiza prin nicio însușire inspirată de dorință, ci doar prin iubire; și pentru că toată încântarea, dulceața și bucuria pe care le resimte voința nu sunt iubire, rezultă că niciuna dintre aceste impresii plăcute nu poate reprezenta un mijloc adecvat de a uni voința cu Dumnezeu. Aceste mijloace adecvate constau într-un act de voință. Și pentru că actul de voință este ceva cu totul diferit de sentiment, printr-un asemenea act voința se unește cu Dumnezeu și odihnește în El; acel act este iubirea. Această unire nu este niciodată înfăptuită prin sentimente sau prin exercitarea dorinței; pentru că acestea rămân în suflet ca scopuri și meniri. Doar inspirate de iubire sentimentele ne pot fi de folos, dacă voința este predispusă să meargă înainte și doar cu scopul acesta...
>
> Atunci cel care crede că Dumnezeu l-a părăsit când nu găsește dulceața și încântarea spirituală nu este deloc

> înțelept; iar când le regăsește se bucură și se veselește, gândindu-se că în acest fel îl are din nou pe Dumnezeu.
> Încă și mai lipsit de înțelepciune este cel care umblă căutând dulceața întru Dumnezeu, se bucură de ea și zăbovește în ea; pentru că, făcând aceasta, el nu-l caută pe Dumnezeu cu voința ancorată în simplitatea credinței și a milosteniei, ci doar în dulceața și încântarea spirituală, care este un lucru creat, urmându-și ca atare propria voință și plăcere… Voinței îi este imposibil să ajungă la dulceața și binecuvântarea uniunii divine altfel decât prin detașare, refuzând dorinței orice plăcere legată de lucruri cerești sau pământești.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Iubirea (iubirea sensibilă a emoțiilor) nu unifică. Adevărat, ea unește în fapt; dar nu unește în esență.
>
> Meister Eckhart

Motivul pentru care iubirea sensibilă, chiar și cea mai nobilă, nu poate reuni sufletul cu Temeiul său divin într-o esență spirituală este acela că, asemenea tuturor celorlalte emoții ale inimii, iubirea sensibilă intensifică acel individualism care este ultimul obstacol în calea unei asemenea uniuni. „Cei damnați se află într-o veșnică mișcare, fără niciun strop de tihnă; noi, muritorii, care mai suntem încă în acest pelerinaj, avem parte când de mișcare, când de odihnă… Doar Dumnezeu are tihnă fără de mișcare.” Prin urmare, doar dacă sălășluim întru pacea lui Dumnezeu care trece dincolo de orice înțelegere putem sălășlui în cunoașterea și iubirea de

Dumnezeu. Și la pacea care trece dincolo de orice înțelegere trebuie să ajungem pe calea păcii smerite și foarte obișnuite care poate fi înțeleasă de oricine – pacea dintre națiuni și în cadrul lor (pentru că războaiele și revoluțiile violente au ca efect o eclipsare mai mult sau mai puțin totală a lui Dumnezeu pentru majoritatea celor implicați în ele); pacea dintre indivizi și înăuntrul sufletului individual (pentru că certurile personale și fricile, iubirile, urile, ambițiile și confuziile personale sunt, în felul lor mărunt, nu mai puțin fatale evoluției vieții spirituale decât marile calamități). Trebuie să dorim pacea pe care ne stă în putere să o obținem pentru noi și pentru ceilalți pentru a fi vrednici să primim cealaltă pace, care este rodul Spiritului și condiția, așa cum lăsa să se înțeleagă Sfântul Pavel, a cunoașterii-iubire unitive a lui Dumnezeu.

> Doar prin pacea cugetului poți transforma acest cuget amăgitor al morții și renașterii în limpedele Cuget Intuitiv și, făcând astfel, să dobândești primordiala și luminătoarea Esență a Minții. Ar trebui să-ți faci din acesta punctul de plecare al practicilor spirituale. După ce ți-ai armonizat punctul de plecare cu scopul pe care-l ai, vei putea, prin practici adecvate, să-ți atingi scopul adevărat al Iluminării desăvârșite.
>
> Dacă vrei să-ți liniștești mintea și s-o întorci la neprihănirea ei inițială, trebuie să acționezi așa cum ai face dacă ai curăța o cană cu apă murdară. Mai întâi o lași nemișcată, până se așază la fund sedimentele, iar apa devine limpede, ceea ce corespunde stării minții de dinainte de a fi tulburată de patimi murdare. Apoi

> decantezi cu grijă apa curată... Când mintea se liniștește și se concentrează într-o unitate perfectă, toate lucrurile vor fi văzute nu separat, ci în unitatea lor, acolo unde patimile nu-și găsesc loc de intrare, și care este în deplină concordanță cu neprihănirea tainică și indescriptibilă a *nirvanei*.
>
> *Surangama Sutra*

> Această identitate izvorâtă din Unul într-Unul și alături de Unul este sursa și izvorul și locul de unde țâșnește Iubirea cea strălucitoare.
>
> Meister Eckhart

După cum am avut ocazia să descoperim în multe alte contexte, progresul spiritual este întotdeauna în spirală și reciproc. Liniștea de dincolo de zăpăceala minții și tumultul emoțional sunt calea către milostenie; iar milostenia sau iubirea-cunoaștere unitivă este calea către pacea înaltă a lui Dumnezeu. Și același lucru este adevărat în cazul smereniei, a treia caracteristică a milosteniei. Smerenia este o condiție necesară a celei mai înalte forme de iubire, iar cea mai înaltă formă de iubire face posibilă desăvârșirea smereniei într-o totală lepădare de sine.

> Ai vrea să devii pelerin pe calea Iubirii?
> Prima condiție e să te smerești precum colbul și cenușa.
>
> Ansari din Herat

> Doar un cuvânt am să-ți spun în privința iubirii față de aproapele, și anume că nimic în afara smereniei nu te poate conduce la ea; în afară de conștiința propriei tale slăbiciuni, nimic nu te poate face indulgent și plin de milă față de slăbiciunea celorlalți. Înțeleg destul de bine, ai să-mi spui, că smerenia ar trebui să nască răbdare față de ceilalți, dar cum aș putea să dobândesc mai întâi smerenia? Două lucruri combinate vor duce la aceasta; nu trebuie separate niciodată. Primul este contemplarea profundului abis din care te-a scos mâna atotputernică a lui Dumnezeu, deasupra căruia te ține, ca să zic așa, suspendat. Al doilea este prezența acelui Dumnezeu atotcuprinzător. Doar văzându-l și iubindu-l pe Dumnezeu putem învăța uitarea de sine, putem măsura nimicul care ne-a descumpănit și ne putem obișnui să ne smerim plini de recunoștință în fața acelei slăvite Măreții care le cuprinde pe toate. Iubește-l pe Dumnezeu și te vei smeri; iubește-l pe Dumnezeu și vei scăpa de iubirea de sine; iubește-l pe Dumnezeu și vei iubi tot ceea ce El îți oferă spre iubire, din iubire pentru El.
>
> François Fénelon

Sentimentele, așa cum am văzut, pot servi ca motive ale milosteniei; însă milostenia în sine își are începuturile în voință – voință de pace și smerenie, voință de răbdare și bunătate față de semeni, voință către acea iubire dezinteresată de Dumnezeu care „nu cere nimic și nu refuză nimic”. Însă voința poate fi întărită prin exercițiu și consolidată prin perseverență. Acest lucru este clar ilustrat în fragmentul care urmează – încântător prin vioiciunea sa

boswelliană –, ce redă o conversație între tânărul episcop de Belley și multiubitul său prieten și maestru, François de Sales.

> L-am întrebat odată pe episcopul de Geneva ce trebuie să facă cineva pentru a atinge desăvârșirea.
> — Trebuie să-l iubești pe Dumnezeu din toată inima, a răspuns el, și pe aproapele tău ca pe tine însuți.
> — Nu am întrebat ce este desăvârșirea, am răspuns eu, ci cum poate fi atinsă.
> — Milostenia, a spus el iarăși, este și calea, și destinația, singura cale pe care putem ajunge la acea desăvârșire care nu este, la urma urmei, decât Milostenia însăși… Așa cum sufletul este viața trupului, tot așa și milostenia este viața sufletului.
> — Cunosc toate astea, am zis. Dar vreau să știu *cum* îl poate iubi cineva pe Dumnezeu din toată inima și pe aproapele său ca pe sine însuși.
> Și iarăși a spus el:
> — Trebuie să-l iubim pe Dumnezeu din toată inima și pe aproapele nostru ca pe noi înșine.
> — N-am aflat nimic mai mult față de ceea ce știam, am replicat. Spune-mi cum să dobândesc o asemenea iubire.
> — Calea cea mai bună, cea mai scurtă și mai ușoară către iubirea de Dumnezeu din toată inima este de a-l iubi cu totul și fără rețineri!
> Nu voia să dea alt răspuns. Într-un sfârșit, totuși, episcopul a spus:
> — Sunt mulți cei care, în afară de tine, vor să le spun metode, și sisteme, și căi secrete de a deveni desăvârșiți, însă nu pot să le spun decât că singurul secret este o iubire

> sinceră față de Dumnezeu, iar singura cale de a obține această iubire este prin iubire. Înveți să vorbești vorbind, să studiezi studiind, să alergi alergând, să muncești muncind; și tot așa, înveți să-l iubești pe Dumnezeu și pe semeni iubind. Toți cei care cred că pot învăța asta în orice alt fel se înșală. Dacă vrei să-l iubești pe Dumnezeu, continuă să-l iubești din ce în ce mai mult. Începe ca un simplu ucenic, și însăși puterea iubirii te va conduce spre a deveni un maestru în această artă. Cei care au făcut cele mai mari progrese vor persevera neîncetat, neavând vreodată impresia că și-au atins scopul; pentru că milostenia ar trebui să sporească până la ultima noastră suflare.
>
> Jean-Pierre Camus

Trecerea de la ceea ce Sfântul Bernard numește „dragostea trupească” a umanității sacre la iubirea spirituală a Divinității, de la iubirea emoțională care poate doar să-l unească în fapt pe cel ce iubește cu obiectul iubirii sale până la milostenia desăvârșită care îi unește în substanță spirituală este reflectată în practica religioasă ca o trecere de la meditație, discursivă și afectivă, la contemplația inspirată. Toți scriitorii creștini insistă asupra faptului că iubirea spirituală a Divinității este superioară dragostei trupești a umanității, ce servește drept introducere și mijloc de a se atinge scopul final al omului în iubirea-cunoaștere unitivă a Temeiului divin; însă toți subliniază la fel de tare că dragostea trupească este o introducere necesară și un mijloc indispensabil. Scriitorii orientali ar fi de acord că acest lucru este adevărat pentru multe persoane, dar nu pentru toate, din moment ce există unii contemplativi înnăscuți capabili să-și „armonizeze

punctul de plecare cu țelul lor” și să o pornească direct spre Yoga Cunoașterii. Adoptând punctul de vedere al contemplativului înnăscut, cel mai mare dintre filosofii taoiști spune în următorul fragment:

> Cel care consideră cerul drept Tată pare că-l iubește; oare nu iubește mai mult sublimul lui? Adesea, oamenii își consideră stăpânul ca fiind superior și par gata să-și dea viața pentru el; oare ar face-o cu atât mai mult pentru adevărul lor? Când izvorul seacă, peștii se adăpostesc cu toții în pământ, se scuipă unii pe alții cu bale și se stropesc unii pe alții cu spumă. Nu se compară cu cei care se dau uitării în fluvii și lacuri.
>
> Zhuangzi[4]

Spuma iubirii personale și emoționale se aseamănă vag cu apa ființei spirituale a Divinității, dar este de o calitate inferioară și (tocmai pentru că iubirea este emoțională și, ca atare, personală) se găsește într-o cantitate insuficientă. După ce au provocat secarea izvoarelor divine prin ignoranța lor voită, prin faptele rele și reaua viețuire, ființele umane pot face ceva spre a atenua grozăvia situației lor – să-și mențină umezeala „stropindu-se unii pe alții cu spumă”. Dar nu pot exista nici fericire sau siguranță în timp, nici mântuire în veșnicie până când nu renunță la gândul că spuma e de ajuns și, lăsându-se în voia a ceea ce este de fapt elementul lor, să cheme înapoi apele eterne. Acelora care mai întâi de toate caută Împărăția lui Dumnezeu toate li se vor adăuga. De la cei care, precum idolatrii moderni ai progresului, caută mai întâi tot restul în speranța că (după cucerirea puterii atomice și următoarea

revoluție) Împărăția lui Dumnezeu li se va adăuga, totul va fi luat. Și totuși continuăm să avem încredere în progres, să privim spuma personală drept forma cea mai înaltă de umezeală spirituală și să preferăm o existență agonizantă și imposibilă pe pământ uscat, în locul iubirii, bucuriei și păcii în oceanul nostru originar.

> Tagma celor ce iubesc e diferită de toate celelalte;
> Cei ce iubesc au o religie și o credință doar a lor.
>
> Jalal ad-Din Rumi

> Sufletul trăiește mai degrabă prin ceea ce iubește decât prin trupul pe care îl însuflețește. Pentru că nu-și are viața în trup, ci mai degrabă dă viață trupului și trăiește prin ceea ce iubește.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Cumpătarea este iubirea ce se predă cu totul Lui, care îi este obiect; curajul este iubirea care suportă totul cu bucurie de dragul Lui, care îi este obiect; dreptatea este iubirea care-L slujește doar pe El, care îi este obiect și, prin urmare, drept stăpânitor; prudența este iubirea care face cumpăniri înțelepte între ceea ce o primejduiește și ceea ce o ajută.
>
> Sfântul Augustin

Trăsăturile distinctive ale milosteniei sunt nepărtinirea, liniștea și smerenia. Dar unde nu există părtinire nu există nici lăcomia interesului personal, nici frica de paguba

personală sau de pedeapsă; unde este liniște nu este nici dorință, nici aversiune, ci o voie neabătută de a respecta Tao sau Logosul divin la fiecare nivel al existenței și o conștientizare constantă a Realității absolute divine și a ceea ce ar trebui să fie relațiile noastre cu aceasta; iar unde e smerenie nu există nici spirit critic, nici mândrie deșartă a sinelui sau a vreunui alter-ego proiectat pe socoteala celorlalți, care sunt recunoscuți a avea aceleași slăbiciuni și greșeli, dar și aceeași capacitate ca și noi de a le transcende prin cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu. Din toate acestea reiese că milostenia este rădăcina și esența moralității, că multe rele vor fi evitate acolo unde există puțină milostenie. Lucrurile acestea au fost rezumate de Sfântul Augustin în sintagma: „Iubește și fă ce vrei”. Dintre comentariile de mai târziu pe marginea acestei teme augustiniene îl putem cita pe următorul, extras din scrierile lui John Everard, unul dintre predicatorii înclinați spre spiritualitate ai secolului al XVII-lea, ale cărui învățături nu au avut ecou în rândurile facțiunilor războinice, iar când revoluția și dictatura militară au luat sfârșit, cu atât mai puțin în rândurile clericilor Restaurației și ale succesorilor lor din epoca augustană. (Cât de surde puteau fi acele urechi ne dăm seama din ceea ce a scris Swift despre ai săi houyhnhnmi[5] mult iubiți și desăvârșiți din punct de vedere moral. Subiectul conversațiilor lor, ca și al poeziilor lor, era constituit de lucruri precum „prietenia și bunăvoința, diferitele fenomene ale naturii sau tradiții străvechi; limitele virtuții, legile de nestrămutat ale rațiunii”. Niciodată mintea lor nu a fost preocupată de idei legate de Dumnezeu, sau milostenie, sau mântuire. Ceea ce arată suficient de limpede

ce anume credea decanul de la St. Patrick despre religia din care-și câștiga pâinea.)

> Dați-i libertate omului care și-a găsit Călăuza înăuntrul lui și apoi lăsați-l să le neglijeze pe cele din afară, dacă poate! Așa cum i-ați spune unui om care-și iubește soția din toată inima „Ai libertatea s-o bați, s-o rănești sau s-o omori, dacă vrei”.
>
> John Everard

De aici rezultă că acolo unde există milostenie nu poate fi constrângere.

> Dumnezeu nu forțează pe nimeni, pentru că iubirea nu poate să oblige, iar slujirea lui Dumnezeu este așadar un lucru izvorât dintr-o libertate absolută.
>
> Hans Denk

Dar tocmai pentru că nu poate să oblige, milostenia are un fel de autoritate, o putere noncoercitivă prin care se apără și face în așa fel încât voia ei binefăcătoare să se împlinească în lume – nu întotdeauna, firește, nu în mod inevitabil sau automat (pentru că indivizii și, cu atât mai mult, organizațiile pot avea o armură impenetrabilă împotriva influenței divine), dar într-un număr surprinzător de mare de cazuri.

> Cerul îi înarmează cu milă pe cei pe care nu vrea să-i vadă distruși.
>
> Lao Zi

„M-a jignit, m-a bătut, m-a învins, m-a jefuit” – în cei care adăpostesc astfel de gânduri ura nu va înceta nicicând.
„M-a jignit, m-a bătut, m-a învins, m-a jefuit” – în cei care nu adăpostesc asemenea gânduri ura va înceta.
Pentru că ura nu încetează niciodată prin ură – aceasta este o regulă străveche.

Dhammapada

Aranjamentele noastre economice, sociale și internaționale actuale se bazează în mare măsură pe o lipsă de iubire organizată. Începem prin a fi lipsiți de compasiune față de Natură, așa că în loc să încercăm să cooperăm cu Tao sau cu Logosul la nivelul celor neînsuflețite sau subumane, încercăm să dominăm și să exploatăm, risipim resursele minerale ale pământului, stricăm solul, îi distrugem pădurile, deversăm mizerii în râuri și eliberăm gaze otrăvitoare în aer. De la lipsa de iubire în relație cu Natura înaintăm spre lipsa de iubire în relație cu arta – o lipsă de iubire atât de extremă, încât am ucis de-a dreptul toate artele fundamentale sau folositoare și am elaborat în locul lor, în producție de masă, diverse feluri de articole fabricate de mașini. Și, bineînțeles, această lipsă de iubire față de artă este în același timp o lipsă de iubire față de ființele umane care trebuie să îndeplinească sarcinile prostești și lipsite de har impuse de surogatele noastre artistice mecanice și de interminabila hârțogărie legată de producția de masă și de distribuția în masă. Laolaltă cu producția de masă și cu distribuția în masă merge și finanțarea în masă, iar cele trei au contribuit la exproprierea unui număr tot mai mare de mici proprietari de terenuri și de

echipament de producție, reducând astfel gradul de libertate al majorității și sporind puterea unei minorități de a exercita un control coercitiv asupra vieții semenilor lor. Această minoritate care deține controlul coercitiv este alcătuită din capitaliști ai mediului privat, sau birocrați guvernamentali, sau șefi provenind din ambele clase ce acționează în colaborare – și, bineînțeles, natura coercitivă și, prin urmare, total lipsită de iubire a controlului rămâne aceeași, indiferent dacă șefii se numesc „directori de companie” sau „funcționari publici”. Singura diferență între aceste două feluri de conducători oligarhici este că primii își iau mai multă putere din avuție decât din poziția ocupată în cadrul unei ierarhii respectate în mod convențional, în timp ce a doua categorie își trage mai multă putere din poziție decât din avere. Pe acest teren destul de uniform al relațiilor lipsite de iubire se impun altele, care variază mult de la o societate la alta, potrivit condițiilor locale și modelelor locale de gândire și simțire. Iată câteva exemple: disprețul și exploatarea minorităților de culoare care trăiesc în mijlocul majorităților albe, sau a majorităților de culoare guvernate de minorități ale imperialiștilor albi; ura față de evrei, catolici, francmasoni sau oricare altă minoritate ale cărei limbă, obiceiuri, înfățișare sau religie se întâmplă să difere de cele ale majorității locale. Iar încununarea suprastructurii lipsei de compasiune este lipsa de iubire organizată a relațiilor dintre stat și statul suveran – o lipsă de iubire ce se exprimă în presupunerea axiomatică cum că este drept și firesc ca organizațiile naționale să se comporte ca niște hoți și ucigași înarmați până-n dinți, gata, la prima ocazie favorabilă, să fure și să ucidă. (Cât de axiomatică este această presupunere legată de

natura națiunii ne arată istoria Americii Centrale. Câtă vreme teritoriile arbitrar delimitate ale Americii Centrale au fost numite provincii ale imperiului colonial spaniol, între locuitorii lor a domnit pacea. Dar în primele decenii ale secolului al XIX-lea diferitele districte administrative ale Imperiului Spaniol s-au desprins de sub tutela „țării-mame” și au decis să devină națiuni după modelul european. Rezultatul: imediat au intrat în război una împotriva celeilalte. De ce? Pentru că, prin definiție, un stat național suveran este o organizație care are dreptul și datoria de a-și forța membrii să fure și să omoare la cea mai mare scară posibilă.)

„Și nu ne duce pe noi în ispită” trebuie să fie principiul de bază al oricărei organizații sociale, iar ispitele de care trebuie să fim feriți și care, pe cât posibil, trebuie eliminate prin intermediul unor aranjamente economice și politice potrivite sunt ispite împotriva milosteniei, adică împotriva iubirii dezinteresate față de Dumnezeu, Natură și om. Mai întâi, diseminarea și acceptarea generală a oricărei forme de Filosofie perenă vor ajuta la a-i feri pe oameni de ispita venerării idolatre a lucrurilor în timp – venerarea Bisericii, venerarea statului, venerarea viitorului revoluționar, venerarea umanistă a sinelui, toate în mod esențial și necesar opuse milosteniei. Urmează apoi descentralizarea, proprietatea privată extinsă asupra pământului și, pe scară redusă, asupra mijloacelor de producție, descurajarea monopolului de stat sau corporatist, diviziunea puterii economice și politice (singura garanție a libertății civile sub imperiul legii, așa cum a subliniat întotdeauna neobosit lordul Acton). Aceste rearanjamente sociale ar contribui mult la a împiedica indivizii, organizațiile și guvernele mânate de

ambiție să fie duse în ispita de a se purta în mod tiranic; în timp ce cooperativele, organizațiile profesionale și întâlnirile orășenești democratic controlate ar elibera masele de oameni de ispita de a-și face individualismul descentralizat prea aspru. Dar, desigur, niciuna dintre aceste reforme dorite nu poate fi pusă în practică atâta vreme cât se consideră drept și firesc ca statele suverane să se pregătească de război unul împotriva celuilalt. Pentru că războiul modern nu poate fi susținut decât de state cu o industrie supradezvoltată a bunurilor de capital; țări în care puterea economică se află fie în stăpânirea statului, fie a câtorva corporații care dețin monopolul, pe care e ușor să le taxezi și, dacă este necesar, să le naționalizezi temporar; țări în care masele muncitoare, fiind lipsite de proprietate, sunt dezrădăcinate, ușor de transferat dintr-un loc în altul, bine înregimentate printr-o disciplină de uzină. Orice societate descentralizată de mici proprietari liberi, neconstrânși, cu o economie bine echilibrată trebuie, într-o lume pornită spre războaie cum este a noastră, să fie la cheremul uneia a cărei producție este foarte mecanizată și centralizată, al cărei popor este lipsit de proprietate și, prin urmare, ușor de constrâns și a cărei economie este șubredă. Din această cauză singura dorință a țărilor nedezvoltate din punct de vedere industrial, precum Mexicul și China, este de a deveni asemenea Germaniei, Angliei sau Statelor Unite. Câtă vreme dăinuie lipsa de iubire organizată a războiului și a pregătirilor pentru război, nu se poate realiza o atenuare pe scară mare, la nivel național sau mondial, a lipsei de iubire organizate a relațiilor noastre economice și politice. Războiul și pregătirile de război sunt ispite permanente de a face actualele aranjamente sociale

proaste și lipsite de Dumnezeu și mai proaste, pe măsură ce tehnologia devine tot mai eficientă.

1. *Norul necunoașterii*, *op.cit*., p. 65 (n.tr.).
2. William Shakespeare, *Regele Lear* (actul IV, scena 1), traducere de Mihnea Gheorghiu, în *Opere complete 7*, Editura Univers, București, 1988, p. 175 (n.tr.).
3. Pascal, *Cugetări*, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Aion, Oradea, 1998, p. 394 (n.tr.).
4. Text preluat, cu mici modificări, din Zhuangzi, *op.cit*., p. 94 (n.tr.).
5. Caii înzestrați cu rațiune din partea a patra a *Călătoriilor lui Gulliver* (1726) (n.tr.).

Capitolul VI

Mortificare, detașare, dreaptă viețuire

> Această comoară a Împărăției lui Dumnezeu a fost ascunsă de timp și de mulțimea pestriță și de înseși lucrările sufletului sau, pe scurt, de propria fire creată. Dar în măsura în care se poate desprinde sufletul de această mulțime, în aceeași măsură se dezvăluie Împărăția lui Dumnezeu înăuntrul lui. Aici sufletul și Divinitatea sunt una.
>
> Meister Eckhart

„Ducă-se împărăția noastră” este corolarul necesar și inevitabil al lui „Vie împărăția Ta”. Pentru că unde există mai mult sine este mai puțin Dumnezeu. Deplinătatea divină și veșnică a vieții poate fi obținută doar de cei care și-au pierdut în mod deliberat viața parțială și individuală a poftei și interesului personal, a gândirii, simțirii, dorinței și acțiunii egocentrice. Mortificarea sau moartea voită față de sine este insuflată cu o fermitate absolută în scrierile canonice ale creștinismului, hinduismului, budismului și ale celor mai multe dintre celelalte religii mai mult sau mai puțin

importante ale lumii și de fiecare sfânt teocentric și reformator spiritual care a trăit vreodată și a expus principiile Filosofiei perene. Dar această „lepădare de sine” nu este niciodată privită (cel puțin de cei care știu despre ce vorbesc) ca un scop în sine. Are doar o valoare instrumentală, ca un mijloc indispensabil spre altceva. Ca să folosim cuvintele cuiva pe care am avut deseori ocazia să-l citățm în capitolele anterioare, e necesar ca noi toți să „învățăm natura adevărată și valoarea tuturor lepădărilor de sine și a mortificărilor”.

> Cât despre natura lor, luată ca atare, ele nu au nimic pur sau sfânt, nici nu sunt o parte reală a înduhovnicirii noastre, nu constituie adevărata hrană a Vieții Divine din sufletele noastre, nu au în ele putere însuflețitoare, duhovnicească; singura lor virtute constă în faptul că îndepărtează impedimentele sfințeniei, doboară ceea ce stă între Dumnezeu și noi și fac loc duhului însuflețitor, duhovnicesc al lui Dumnezeu să lucreze asupra sufletelor noastre, care lucrare a lui Dumnezeu e singurul lucru ce poate anima Viața Divină în suflet sau o poate ajuta să atingă cel mai mic grad de sfințenie adevărată sau viață spirituală... Așadar putem afla motivul pentru care mulți oameni nu numai că pierd câștigul, dar ajung chiar mai rău, în ciuda tuturor mortificărilor lor. Asta se întâmplă pentru că nu le înțeleg pe deplin natura și valoarea. Le practică de dragul lor, ca pe niște lucruri bune în sine; le consideră a fi părți adevărate ale sfințeniei, așa că-și găsesc tihna în ele și nu caută mai departe, ci devin plini de îngâmfare și admirație de sine pentru propriul lor progres pe calea acestora. Asta îi face vanitoși, posaci,

judecători severi ai tuturor celor care nu se ridică la înălțimea mortificărilor lor. Și astfel, în cazul lor, lepădările de sine au același efect pe care-l are căderea în ispită asupra altora: se opun și zădărnicesc lucrarea lui Dumnezeu asupra sufletelor lor și, în loc să fie adevărate jertfe de sine, întăresc și mențin împărăția sinelui.

William Law

Deși este ceva bun, înfrângerea și distrugerea patimilor nu constituie binele suprem; descoperirea Înțelepciunii este binele fără egal. Când aceasta e descoperită, toți oamenii vor cânta.

Philon

Trăind în religie (așa cum pot mărturisi din experiență), dacă cineva nu se află pe calea cea dreaptă a rugăciunii și a altor exerciții spirituale ce mijlocesc între Dumnezeu și sufletul nostru, firea aceluia devine mult mai rea decât ar fi fost vreodată dacă ar fi trăit în lume. Pentru că mândria și iubirea de sine, care își înfig rădăcinile în suflet prin păcat, găsesc căi de a se întări peste măsură prin religie dacă sufletul nu se află pe o cale care să-l poată învăța să-i aducă adevărata smerenie. Pentru că prin îndreptările și contrazicerile voinței (care nu pot fi evitate de nimeni dintre cei care trăiesc într-o comunitate religioasă) descopăr că inima îmi devine, ca să spun așa, tare ca piatra; și nimic nu ar fi putut s-o înmoaie decât așezarea ei pe o cale a rugăciunii, prin care sufletul se înalță către

> Dumnezeu și învață de la El lecția adevăratei smeriri de sine.
>
> Doamna Gertrude More

> Odată, pe când bombăneam pentru că fusesem obligată să mănânc carne și să-mi opresc nevoința, am auzit spunându-se că uneori în această supărare există mai multă iubire de sine decât dorință de nevoire.
>
> Sfânta Tereza

Faptul că cei care practică mortificarea sunt adesea, în unele privințe, mult mai răi decât cei care nu se nevoiesc este un lucru bine cunoscut în istorie, ficțiune și psihologia descriptivă. Astfel, puritanul poate practica toate virtuțile esențiale – prudența, tăria, cumpătarea și castitatea – și totuși să rămână un om absolut rău; pentru că, în mult prea multe cazuri, aceste virtuți sunt însoțite (ba chiar legate cauzal) de păcatele mândriei, invidiei, mâniei cronice și ale unei lipse de milostenie împinse uneori până la un grad de cruzime activă. Confundând mijloacele cu scopul, puritanul s-a închipuit pe sine sfânt pentru că este auster într-un mod stoic. Însă austeritatea stoică este doar exaltarea unei părți mai onorabile a sinelui în detrimentul celei mai puțin onorabile. În schimb, sfințenia este negarea totală a sinelui separativ, în aspectele sale onorabile ca și în cele dezonorante, și abandonarea propriei voințe în fața lui Dumnezeu. În măsura în care există o legătură cu „Eu”, cu „mine”, cu „al meu”, nu există nicio legătură cu Temeiul divin și, prin urmare, nici cunoașterea lui unitivă. Mortificarea trebuie împinsă până în

punctul de detașare sau (în formularea Sfântului François de Sales) al „sfintei indiferențe”; altminteri nu face decât să transfere voința sinelui de pe un canal pe altul, nu doar fără să producă o descreștere a voinței sinelui, dar uneori chiar înregistrând o sporire a acesteia. Ca de obicei, coruperea celui mai bun este cel mai rău lucru. Diferența dintre stoicul care se mortifică, însă rămâne tot mândru și egocentric, și hedonistul care nu se nevoiește constă în aceasta: cel din urmă, fiind influențabil, leneș și, în inima lui, destul de rușinat de el însuși, nu are energia și motivația de a face mult rău, poate doar propriului său trup, minții și spiritului său; cel dintâi, pentru că are toate virtuțile secundare și-i disprețuiește pe cei care nu sunt ca el, este echipat din punct de vedere moral să facă rău la cea mai mare scară și cu o conștiință perfect netulburată. Aceste fapte sunt evidente; și totuși, în limbajul religios al zilelor noastre, cuvântul „imoral” este rezervat aproape exclusiv celui care se supune patimilor trupești. Lacomul și ambițiosul, răufăcătorii respectabili și cei care își ascund setea de putere și o plasează sub tipul potrivit de retorică idealistă nu numai că nu sunt blamați, dar chiar sunt considerați modele de virtute și cucernicie. Reprezentanții bisericilor organizate încep prin a pune halouri pe capetele celor care contribuie cel mai mult la înfăptuirea războaielor și a revoluțiilor, după care continuă, destul de tânguitor, să se întrebe de ce se află lumea într-un astfel de haos.

Mortificarea nu este, așa cum mulți oameni par să-și imagineze, o chestiune care ține în primul rând de austerități fizice severe. Pentru anumite persoane, în anumite împrejurări, este posibil ca practicarea unor nevoințe fizice severe să se poată dovedi utilă în înaintarea către menirea cea

de pe urmă a omului. În majoritatea cazurilor, totuși, s-ar părea că ceea ce se câștigă prin astfel de osteneli nu este eliberarea, ci ceva cu totul diferit – dobândirea unor puteri „psihice”. Capacitatea de a obține răspuns la rugăciune, puterea de a vindeca și de a face alte miracole, talentul de a vedea în viitor sau în mințile altor oameni – acestea s-ar părea că sunt adeseori legate printr-un fel de conexiune cauzală de post, priveghere și autoflagelare. Cei mai mulți dintre marii sfinți teocentrici și maeștri spirituali au recunoscut existența unor puteri supranaturale, însă doar pentru a le deplânge. A ne gândi că asemenea *siddhi*, cum îi numesc indienii, au ceva de-a face cu izbăvirea este, spun ei, o iluzie periculoasă. Aceste lucruri fie sunt irelevante pentru problemele esențiale ale vieții, fie, dacă sunt mult prea apreciate și analizate, devin un obstacol în calea progresului spiritual. Iar acestea nu sunt singurele obiecții în fața nevoințelor fizice. Duse la extrem, acestea pot fi periculoase pentru sănătate – iar fără sănătate, continuarea constantă a efortului cerut de viața spirituală este foarte greu de realizat. Și fiind dificile, dureroase și, în general, bătătoare la ochi, nevoințele fizice sunt o tentație permanentă spre mândrie și spre spiritul competitiv al depășirii vreunui record. „Când te-ai încredințat cu totul nevoinței fizice, ai fost măreț, ai fost admirat.” Așa scrie Heinrich Seuse despre propriile-i experiențe – experiențe care l-au împins, întocmai ca pe Gautama Buddha cu multe secole înainte, să renunțe la seria de nevoințe trupești. Iar Sfânta Tereza observă că este mult mai ușor să-ți impui mari nevoințe decât să suferi în răbdare, milostenie și smerenie suferințele de zi cu zi ale vieții de familie (lucru care, întâmplător, nu a împiedicat-o să practice, până în clipa

morții, cele mai crunte forme de autotortură. Nu putem ști dacă aceste nevoințe au ajutat-o cu adevărat să ajungă la cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu sau dacă au fost apreciate și practicate pentru puterile psihice pe care acestea le dezvoltă).

> Dragul nostru Sfânt (François de Sales) nu era de acord cu postul exagerat. Obișnuia să spună că spiritul nu poate susține trupul îmbuibat, dar și dacă este subnutrit, trupul nu poate susține spiritul.
>
> Jean-Pierre Camus

> Atunci când voința, în momentul în care simte bucurie prin lucrurile sensibile, se înalță în acea bucurie spre Dumnezeu, și când lucruri sensibile îndeamnă la rugăciune, nu ar trebui să le neglijeze, ci să se folosească de ele pentru un exercițiu într-atât de duhovnicesc; pentru că, în aceste condiții, lucrurile sensibile servesc scopului pentru care le-a creat Dumnezeu, și anume pentru a fi prilejuri de a-L face mai bine cunoscut și mai iubit.
>
> Cine nu este conștient de libertatea spiritului în mijlocul lucrurilor legate de simțuri și plăceri – lucruri care ar trebui să servească drept motive pentru rugăciune – și a cărui voință se sprijină pe acestea și se hrănește din ele ar trebui să se abțină să le folosească; pentru că îi sunt piedică în calea către Dumnezeu.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Un om poate spune că nu reușește să postească; dar poate oare spune că nu-l iubește pe Dumnezeu? Un altul ar putea să afirme că nu-și poate păstra curăția sau vinde toate averile ca să le dea săracilor; dar îmi poate spune că nu reușește să-și iubească dușmanul? Nu trebuie decât să se uite în propria lui inimă; pentru că ceea ce Dumnezeu vrea de la noi nu se află prea departe.
>
> Sfântul Ieronim

Oricine își dorește să facă așa poate câștiga toată nevoința și, într-adevăr, mai mult decât toată nevoința pe care vrea s-o extragă din întâmplările vieții obișnuite, de zi cu zi, fără să recurgă vreodată la aspre nevoințe trupești. Iată regulile stabilite de autorul lucrării *Holy Wisdom* (*Sfânta înțelepciune*) pentru Gertrude More.

> În primul rând trebuia să facă ceea ce se cuvenea să facă după toate legile umane sau divine. În al doilea rând, trebuia să se abțină să facă acele lucruri care îi erau interzise prin legile umane sau prin Legea Divină, sau prin inspirație divină. În al treilea rând, ar trebui să poarte cu cât mai multă răbdare sau resemnare toate suferințele posibile și contradicțiile voii sale firești, care au fost impuse de mâna lui Dumnezeu. Cum ar fi, de pildă, lipsuri, ispite, bețeșuguri sau dureri trupești, boală și infirmitate; sau, tot așa, pierderea unor prieteni ori lipsa celor necesare și a confortului. Toate acestea trebuiau îndurate cu răbdare, indiferent dacă suferințele veneau direct din partea lui Dumnezeu sau prin intermediul creaturilor Sale… Toate acestea reprezentau, într-adevăr, nevoințe

> suficiente pentru Dame Gertrude, sau pentru oricare alt suflet, și nu era nevoie să vină altcineva să dea sfaturi sau să impună altele.
>
> Augustine Baker

Pe scurt, cea mai bună dintre mortificări este cea cauzată de eliminarea propriei voințe, a interesului propriu, a gândirii egocentrice, a fanteziei și imaginației. Ostenelile fizice extreme nu au prea multe șanse să realizeze acest gen de mortificare. Însă acceptarea a ceea ce ni se întâmplă (bineînțeles, în afară de propriile noastre păcate) în decursul vieții de zi cu zi are toate șansele să producă acest rezultat. Dacă se execută anumite exerciții de lepădare de sine, acestea nu ar trebui să fie ostentative, competitive și periculoase pentru sănătate. Astfel, în chestiunea dietei, majoritatea oamenilor vor găsi că este destul de anevoios să te abții să mănânci tot felul de alimente pe care experții în nutriție le condamnă ca fiind nesănătoase. Și când vine vorba despre relații sociale, lepădarea de sine ar trebui să ia forma nu a unor acte ostentative de așa-zisă smerenie, ci de control al limbii și al stărilor de spirit – prin abținerea de la a spune ceva răuvoitor sau doar frivol (ceea ce înseamnă, practic, abținerea de la aproape 50% dintr-o conversație obișnuită) și printr-un comportament calm și de o voioșie liniștită atunci când circumstanțele exterioare sau starea trupurilor noastre ne predispun la neliniște, mâhnire sau veselie excesivă.

> Când cineva practică milostenia ca să renască în ceruri, sau pentru faimă, sau pentru răsplată, sau de frică, o astfel de milostenie nu poate produce niciun efect benefic.

Sutra asupra Distincției și Protecției Dharmei

> Pe când regele Wen Wang vizita ținutul Zang, a văzut un bătrân pescar care pescuia fără să pescuiască. Nu-și ținea undița în apă ca să prindă pește, ci ca să se amuze. Dendată, Wen Wang a dorit să-l înalțe în rang și să-i dea o slujbă în guvernare, dar s-a temut că acest lucru va stârni neliniște în rândul familiei sale și al marilor demnitari. Apoi s-a gândit să renunțe, ca să pună capăt neliniștilor sale, dar nu a suportat ideea ca poporul să fie lipsit de o asemenea influență.
>
> Zhuangzi[1]

> Doamne, dacă te slăvesc pe Tine de frica iadului, arde-mă în iad. Și dacă Te slăvesc cu speranța Raiului, alungă-mă din Rai; dar dacă Te slăvesc de dragul Tău, nu-ți ascunde Frumusețea veșnică.
>
> Rabi'a

Rabi'a, sfânta sufi, vorbește, gândește și simte în termenii unui teism pios; teologul budist, în termenii unei Legi morale impersonale; filosoful chinez, cu umorul său caracteristic, în termeni politici; dar toți trei insistă asupra nevoii de detașare de interesul personal – insistă asupra acestei chestiuni la fel de vehement ca Hristos când le reproșează fariseilor cucernicia lor egocentrică, la fel cum face Krișna în *Bhagavad-Gita*, când îi spune lui Arjuna să-și îndeplinească datoria din poruncă divină fără dorință personală sau teama de roadele faptelor sale.

> Sfântul Ignațiu de Loyola a fost întrebat odată cum s-ar simți dacă papa ar desființa Ordinul Iezuit. „După un sfert de oră de rugăciune nu m-aș mai gândi deloc la asta”, a răspuns el.

Probabil aceasta este cea mai grea dintre toate mortificările – să dobândești o „sfântă indiferență” față de succesul sau eșecul temporal al cauzei căreia i-ai dedicat toată energia. Dacă triumfă, toate bune și frumoase; iar dacă se termină cu un eșec, la fel, toate bune și frumoase, chiar dacă doar într-un fel care, aici și acum, este întru totul de neînțeles pentru o minte limitată și determinată temporal.

> Prin om lipsit de patimi înțeleg un om care nu permite binelui sau răului să-i tulbure liniștea interioară, ci mai degrabă se lasă dus de ceea ce se întâmplă și nu adaugă nimic la condiția sa de muritor.
>
> Zhuangzi

> Dispoziția potrivită unirii cu Dumnezeu nu este de așa natură încât sufletul să înțeleagă, să simtă, să guste sau să-și imagineze ceva în privința naturii lui Dumnezeu, sau a oricărui alt lucru, ci să rămână în acea curăție și iubire ce înseamnă o acceptare totală și o detașare absolută de toate lucrurile, în afara lui Dumnezeu.
>
> Tulburarea este întotdeauna deșertăciune, pentru că nu servește la nimic bun. Da, chiar dacă lumea întreagă, și

> toate lucrurile ei, ar fi copleșită de confuzie, tulburarea pricinuită de lucrul acesta ar fi tot deșertăciune.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

E suficient răul, nu numai cel al zilei de azi, dar și cel al locului. Agitația legată de întâmplările pe care nu avem puterea de a le influența, fie pentru că nu s-au întâmplat încă, fie că se întâmplă la o distanță inaccesibilă față de noi, nu realizează nimic în afară de inocularea, într-un aici și acum, a unui rău îndepărtat sau anticipat care este obiectul deznădejdii noastre. Să asculți prezentatorii de știri și comentatorii de patru-cinci ori pe zi, să citești ziarele de dimineață și toate revistele săptămânale și lunare – în ziua de azi, lucrul acesta se numește „a manifesta un interes inteligent față de politică”. Sfântul Ioan al Crucii l-ar fi numit lăsare în voia curiozității trândave și cultivare a neliniștii de dragul neliniștii.

> Vreau foarte puțin și îmi doresc foarte puțin din ceea ce vreau. Nu prea am dorințe, dar dacă ar fi să mă nasc din nou, n-ar mai trebui să am niciuna. Nu ar trebui să cerem nimic și nici să refuzăm ceva, ci să ne lăsăm în brațele Providenței fără să ne irosim timpul cu dorințe, voind doar ceea ce Dumnezeu voiește de la noi.
>
> Sfântul François de Sales

> Ajuns la vidul suprem, păstrând deplina liniște,
> celor zece mii de lucruri care împreună apar
> eu le contemplu întoarcerea:

> căci lucrurile, multe ca frunza și iarba,
> se întorc, fiecare, la începuturi.
> A se întoarce la începuturi înseamnă liniște,
> liniștea înseamnă a veni înapoi la ursită,
> și a veni înapoi la ursită înseamnă veșnicie.
> A cunoaște veșnicia înseamnă iluminare,
> a nu cunoaște veșnicia duce la orbire,
> iar orbirea la rele fapte duce.
>
> Lao Zi[2]

> Mi-aș dori să mă pot alătura „Solitarilor” (de pe Insula Caldey), în loc să fiu abate și să trebuiască să scriu cărți. Dar nu doresc să am ceea ce-mi doresc, firește.
>
> Abatele John Chapman

> Nu trebuie să ne dorim nimic altceva decât ceea ce se întâmplă de la un moment la altul, în tot acest răstimp perfecționându-ne totuși în bunătate.
>
> Sfânta Ecaterina de Genova

În practicarea mortificării, ca în majoritatea altor domenii, progresul se realizează pe muchie de cuțit. De o parte pândește Scylla austerității egocentrice, iar de cealaltă parte Charybda inactivității nepăsătoare. Sfânta indiferență inspirată de exponenții Filosofiei perene nu este nici stoicism, nici simplă pasivitate. Este mai degrabă o resemnare activă. Se renunță la propria voință, dar asta nu înseamnă anihilarea ei totală, ci faptul că voința divină poate folosi mintea și trupul supuse mortificării drept instrumente ale binelui. Sau am

putea spune, asemenea lui Kabir, că „un căutător pios este acela care amestecă în inima sa torentele îngemănate ale iubirii și detașării, precum se amestecă șuvoaiele Gangelui și Jumnei”. Până nu punem punct legăturilor particulare, nu poate exista iubire pentru Dumnezeu din toată inima, mintea și puterea, și nici milostenie desăvârșită față de toate ființele create, din iubire față de Dumnezeu. De aici îndemnurile insistente din Evanghelii legate de necesitatea de a renunța la legăturile exclusiviste de familie. Iar dacă Fiul Omului nu are unde să-și plece capul, dacă Tathagata și toți Bodhisattva „au cugetele treze ațintite înspre natura Realității fără să sălășluiască întru absolut nimic”, acest lucru se întâmplă pentru că o iubire cu adevărat divină care, ca și soarele, strălucește în egală măsură peste cei drepți și peste cei nedrepți este imposibilă pentru o minte încătușată de preferințe și antipatii personale.

> Sufletul care este atașat de ceva, oricâtă bunătate ar cuprinde în el, nu va atinge libertatea unirii divine. Pentru că, indiferent dacă pasărea este legată cu o funie groasă și trainică sau cu un laț subțire și delicat, nu mai contează, dacă într-adevăr o ține legată; pentru că, până ce lațul nu se rupe, pasărea nu poate zbura. La fel și sufletul, țintuit de legăturile sentimentelor omenești, oricât de firave ar fi, nu poate, câtă vreme acestea există, să-și croiască drum către Dumnezeu.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Sunt unii dintre cei proaspăt izbăviți de păcate și astfel, deși sunt hotărâți să-l iubească pe Dumnezeu, sunt încă

novici și ucenici, moi și slabi… Iubesc o mulțime de lucruri inutile, deșarte și periculoase în același timp cu Domnul nostru. Deși îl iubesc pe Dumnezeu mai presus de toate, continuă totuși să se bucure de multe lucruri pe care nu le iubesc așa cum vrea Dumnezeu, ci pe lângă El – lucruri precum mici exagerări în cuvinte, gesturi, veșminte, momente de răgaz și frivolități.

Sunt suflete care au înaintat pe drumul spre iubirea divină și au distrus orice iubire ar fi avut pentru lucruri vătămătoare; totuși, încă mai nutresc iubiri vătămătoare și inutile, deoarece iubesc ceea ce Dumnezeu îi face să iubească, dar în exces și cu o dragoste prea tandră și pătimașă… Iubirea față de rudele noastre, de prieteni și binefăcători se înscrie în voia lui Dumnezeu, dar îi putem iubi cu asupra de măsură; ca de altfel și față de vocațiile noastre, oricât de spirituale ar fi; și propriile noastre exerciții spirituale (pe care ar trebui totuși să le iubim foarte mult) pot fi iubite fără măsură atunci când le așezăm deasupra ascultării și a binelui general, sau când ținem la ele ca la un scop, când de fapt ele sunt doar mijloace.

Sfântul François de Sales

Bunătățile lui Dumnezeu, care sunt peste măsură, pot fi cuprinse doar într-o inimă golită și solitară.

Sfântul Ioan al Crucii

> Să zicem că niște oameni trec râul într-o barcă. Deodată, zăresc o barcă goală în derivă, pe punctul de a se ciocni de a lor. Deși sunt iuți din fire, nu se mânie. Dacă ar fi cineva în barca în derivă, atunci ei ar striga la el s-o îndepărteze. Dacă ar striga o dată și n-ar fi auziți, ar mai striga o dată. Dacă tot n-ar fi auziți, ar mai striga și a treia oară. Atunci trebuie că ar urma potop de cuvinte grele. Înainte nu erau mânioși, dar acum sunt. Înainte nu era nimeni în barcă, dar acum este cineva. Dacă cineva se poate goli de sine pentru a călători în lume, cine l-ar putea vătăma?
>
> Zhuangzi[3]

> Când inima plânge pentru ceea ce a pierdut, spiritul se veselește pentru ceea ce a găsit.
>
> Aforism sufi anonim

Numai atunci când pierdem viața egocentrică salvăm viața latentă și nedescoperită de până în acel moment pe care, în partea spirituală a ființei noastre, o împărțim cu Temeiul divin. Această viață nou-descoperită este „mai abundentă” decât cealaltă, și de un soi diferit și mai înalt. Având-o, dobândim eliberarea în veșnicie, iar eliberarea este fericirea supremă. Și așa trebuie să fie; pentru că Brahman, care este una cu Atman, nu este numai Ființă și Cunoaștere, ci și Fericire și, după Iubire și Pace, rodul de pe urmă al Spiritului este Bucuria. Mortificarea este dureroasă, însă durerea este una dintre precondițiile stării de binecuvântare. Acest dat al experienței spirituale este uneori umbrit de limbajul în care este descris. Astfel, când Hristos spune că nu pot intra în

Împărăția Cerurilor decât cei care sunt precum copiii, putem uita (într-atât de duioase sunt imaginile evocate de această frază simplă) că omul nu poate deveni asemenea copiilor decât dacă alege să parcurgă drumul cel mai anevoios și chinuitor către lepădarea de sine. În practică, porunca de a deveni precum copiii este identică cu porunca de a-ți pierde viața. Așa cum explică Traherne în frumosul fragment citat în capitolul „Dumnezeu în lume", nu poți cunoaște Natura creată în deplina ei frumusețe în esență sacră până nu te lepezi mai întâi de toate vicleniile murdare ale umanității adulte. Privit prin ochelarii mânjiți de bălegarul interesului personal, universul seamănă, în mod ciudat, cu o grămadă de bălegar; și, ca în cazul unei purtări îndelungate, când ochelarii devin una cu globii oculari, procesul de „curățare a porților percepției" este adeseori, în orice caz în stadiile timpurii ale vieții spirituale, dureros de asemănător cu o operație chirurgicală. Mai târziu, este adevărat, până și lepădarea de sine poate fi scăldată de bucuria Spiritului. Această problemă își găsește o explicație clară în următorul fragment din *Scara perfecțiunii* scrisă în secolul al XIV-lea.

> Mulți oameni au virtuțile smereniei, răbdării și milosteniei față de semeni doar din rațiune și voință și nu găsesc nici bucurie spirituală, nici iubire întru acestea; pentru că la răstimpuri omul simte ranchiună, apăsare și amărăciune că trebuie să le facă, și totuși le face, însă doar prin imboldul rațiunii dat de frica de Dumnezeu. Acest om are aceste virtuți întru rațiune și voință, dar nu și iubirea de ele în suflet. Însă când prin harul lui Iisus și prin lucrarea spiritului și a trupului rațiunea este transformată

> în lumină și voința în iubire, atunci are aceste virtuți în suflet; pentru că atât de mult a ros din scoarța cea amară sau din coaja de nucă încât, în cele din urmă, a spart-o, iar acum se hrănește din miez; cu alte cuvinte, virtuțile care la început i se păreau greu de pus în practică se transformă acum în bucurie curată și încântare.
>
> Walter Hilton

> Câtă vreme sunt fie asta, fie cealaltă, sau am fie asta, fie cealaltă, nu sunt în toate și nu le am pe toate. Curățește-te până când nici nu mai ești, nici nu mai ai fie asta, fie cealaltă; atunci devii omniprezent și, nefiind nici asta, nici cealaltă, ești în toate.
>
> Meister Eckhart

Ideea atât de dramatic scoasă în evidență de Eckhart în aceste rânduri este una care a fost adesea exprimată de moraliștii și psihologii vieții spirituale. Doar atunci când renunțăm la preocuparea față de „eu”, „mie”, „al meu” putem stăpâni cu adevărat lumea în care trăim. Toate sunt ale noastre, cu condiția să nu considerăm nimic a fi în proprietatea noastră. Și nu numai că toate sunt ale noastre; sunt ale tuturor celorlalți.

> Iubirea adevărată prin asta se deosebește de colb și tină,
> Căci, împărțind-o, nu-nseamnă că devine mai puțină.

Nu poate exista comunism total decât în bunătățile spiritului și, până la un anumit punct, ale minții, și doar când aceste

bunuri aparțin acelor oameni aflați într-o stare de detașare și lepădare de sine. De remarcat faptul că un anumit grad de mortificare este o cerință indispensabilă pentru crearea și desfătarea până și de bunurile pur intelectuale și estetice. Cei care aleg profesia de artist, filosof sau om de știință aleg, în multe cazuri, o viață de sărăcie și de trudă lipsită de răsplată. Dar acestea nu sunt nicidecum singurele nevoințe pe care trebuie să le îndure. Când privește lumea, artistul trebuie să-și reprime tendința omenească firească de a gândi lucrurile în termeni utilitariști, egoiști. În mod similar, filosoful critic trebuie să-și înăbușe dreapta judecată, pe când cercetătorul trebuie să reziste cu hotărâre în fața ispitelor de a suprasimplifica și de a gândi în mod convențional și trebuie să urmeze docil căile Faptului misterios. Iar ceea ce este adevărat despre creatorii bunurilor estetice și intelectuale este adevărat și despre cei care se bucură de asemenea bunuri atunci când sunt create. De-a lungul istoriei s-a demonstrat în repetate rânduri că aceste mortificări nu sunt nicidecum ușoare. Nu gândim, de exemplu, la Socrate cel greu încercat din punct de vedere intelectual și la cucuta cu care compatrioții lui cei neîncercați l-au răsplătit. Ne gândim la eforturile eroice pe care Galileo și contemporanii lui au fost nevoiți să le facă pentru a se renunța la convențiile de gândire aristotelice și la nu mai puțin eroicele eforturi care, în zilele noastre, trebuie făcute de orice om de știință care crede că universul cuprinde mai mult decât am putea descoperi folosind rețetele venerate în timp ale lui Descartes. Asemenea mortificări își au răsplata într-o stare de conștiință care, la un nivel inferior, corespunde beatitudinii spirituale. Artistul – iar

filosoful și omul de știință sunt și ei artiști – cunoaște fericirea contemplației estetice, a descoperirii și a posedării detașate.

Creațiile intelectului, emoțiilor și imaginației sunt bunuri adevărate; dar ele nu constituie bunul suprem, iar când le tratăm ca scopuri în sine cădem în idolatrie. Nu este de ajuns mortificarea voinței, dorinței și acțiunii; trebuie să existe mortificare și în sferele cunoașterii, gândirii, simțirii și imaginației.

> După Cădere, capacitățile intelectuale ale omului sunt într-o stare mult mai proastă decât poftele sale animalice și necesită o și mai mare lepădare de sine. Iar când propria voință, propria înțelegere și propria imaginație își văd puterea firească satisfăcută și mulțumită, devenind, după câte s-ar părea, bogate și respectabile prin comorile dobândite din studiul *Belles Lettres*, ele îl vor ajuta pe sărmanul om căzut să fie într-un duh cu Hristos la fel de mult cum arta bucătăriei, bine și temeinic studiată, îl va ajuta pe un propovăduitor al Evangheliei să intre în duhul și practica abstinenței creștine.
>
> William Law

Pentru că era cuvânt german și scris cu *K*, *Kultur* a fost un motiv de dispreț batjocoritor în timpul Primului Război Mondial. Acum totul s-a schimbat. În Rusia, literatura, arta și știința au devenit cele trei ipostasuri ale unei noi Treimi umaniste. Și nici cultul culturii nu se limitează la Uniunea Sovietică, el fiind practicat de majoritatea intelectualilor democrațiilor capitaliste. Ziariști inteligenți, neînduplecați, care scriu despre orice cu cinismul condescendent al celor

care știu totul despre Dumnezeu, om și univers și care au înțeles toată această harababură absurdă, își pierd capul când vine vorba de cultură. Cu o sinceritate și un entuziasm care, în condițiile date, sunt inimaginabil de caraghioase, ei ne invită să le împărtășim emoțiile de-a dreptul religioase legate de sfera Artei Înalte, așa cum este ea reprezentată de cele mai recente picturi murale sau centre civice; ei insistă asupra faptului că atâta vreme cât doamna X continuă să-și scrie romanele inimitabile și domnul Y – aprecierile critice mai mult decât coleridgeene, lumea are sens, în ciuda tuturor aparențelor ce indică contrariul. Aceeași supraevaluare a culturii, aceeași credință că arta și literatura sunt scopuri în sine și pot evolua separat de o filosofie rațională și realistă a vieții au invadat chiar școlile și facultățile. Mulți dintre educatorii „avansați” par să gândească că totul va fi bine câtă vreme adolescenților li se permite „să se exprime”, iar copiii mici sunt încurajați să fie „creativi” la orele de artă. Dar, vai, plastilina și exprimarea sentimentelor nu vor rezolva problemele educației. Nici tehnologia și îndrumarea vocațională nu o vor face; nici clasicii și nici Cele Mai Bune O Sută de Cărți. Următoarele opinii critice la adresa educației au fost formulate acum mai bine de două secole și jumătate; dar ele sunt la fel de relevante azi așa cum au fost și în secolul al XVII-lea.

> Nu știe nimic din ce ar trebui să știe cel care crede că știe ceva fără să-i vadă locul și felul în care acest lucru se raportează la Dumnezeu, îngeri și oameni și la toate ființele de pe fața pământului, din rai și din iad, în timp și eternitate.

> Totuși, unele lucruri au fost și greșite (la Oxford, sub Commonwealth). Nu a existat niciodată un îndrumător care să predea Fericirea în mod limpede, deși aceasta ar fi încununarea tuturor celorlalte științe. Dar niciunul dintre noi nu a studiat lucrurile acestea altfel decât ca pe niște *ciudățenii*, pe care ar fi trebuit să le studiem pentru propriul nostru amuzament. Am studiat ca să ne satisfacem cunoașterea, dar nu am știut în ce scop studiam. Și din lipsa unui țel pe care să-l urmărim, am greșit amarnic.
>
> Thomas Traherne

În terminologia lui Traherne, „fericire” înseamnă „beatitudine”, care este identică în practică cu „eliberare”, care, la rândul ei, este cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu în înălțimile lăuntrice și în deplinătatea din afară, la fel de bine ca în cea dinăuntru.

Ceea ce urmează este o expunere a mortificărilor intelectuale care trebuie practicate de cei al căror interes principal este cunoașterea Divinității în înălțimile lăuntrice ale sufletului.

> Fericit e omul care, prin ștergerea continuă a tuturor închipuirilor și prin interiorizare și ridicarea minții sale către Dumnezeu, uită în final și lasă în urma lui toate aceste obstacole. Fiindcă doar prin aceste mijloace acționează el lăuntric, prin rațiunea și sentimentele sale sincere, neprihănite, simple, pe tema celui mai curat și mai simplu obiect: Dumnezeu. Asigură-te așadar că

întregul exercițiu legat de Dumnezeu dinăuntrul tău poate depinde în totalitate și exclusiv de intelect, simțire și voință. Pentru că, într-adevăr, acest exercițiu nu poate fi executat de oricare organ trupesc sau de simțurile exterioare, ci doar de ceea ce constituie esența omului – înțelegerea și iubirea. Prin urmare, dacă dorești un urcuș sigur și o cale scurtă pentru a ajunge la capătul adevăratei fericiri, atunci, cu mintea limpede, dorește-ți cu ardoare și tinde spre curăția nesfârșită a inimii și puritatea minții. Adaugă la asta o liniște constantă și netulburarea simțurilor, precum și o amintire a sentimentelor inimii, orientându-le în permanență spre înalt. Străduiește-te să-ți simplifici inima, pentru că, netulburată fiind și în pace în fața oricăror fantasme părelnice care te bântuie, poți întotdeauna să rămâi neclintit în Dumnezeul dinăuntrul tău, până în punctul în care sufletul parcă ar fi intrat deja în prezentul etern al veșniciei – adică în starea de divinitate. Să urci până la Dumnezeu înseamnă să intri în tine însuți. Pentru că cel care urcă, și intră, și se înalță deasupra și dincolo de sine însuși ajunge cu adevărat la Dumnezeu. Mintea trebuie atunci să se înalțe deasupra ei înseși și să spună: „Acela de care am nevoie mai presus de toate se află mai presus de tot ceea ce cunosc”. Și astfel purtată în întunericul minții, concentrându-se întru acel bine atotcuprinzător, învață să rămână pe loc și cu toată puterea inimii străpunge și se statornicește în binele lăuntric suprem. Continuă în felul acesta, până vei deveni neschimbător și vei ajunge la viața cea adevărată care este Însuși Dumnezeu, cel veșnic, fără nicio opreliște din

> partea spațiului sau a timpului, găsindu-ți tihna în acea liniște interioară și sălaș tainic al divinității.
>
> Albertus Magnus (?)

> Unii oameni iubesc cunoașterea și discernământul ca pe lucrurile cele mai bune și desăvârșite. Priviți, astfel cunoașterea și discernământul ajung să fie iubite mai mult decât cele ce se văd; pentru că falsa lumină naturală își iubește cunoașterea și puterile, care îi sunt proprii, mai mult decât cele cunoscute. Și dacă ar fi posibil ca această falsă lumină naturală să înțeleagă Adevărul simplu, așa cum există întru Dumnezeu și întru adevăr, încă tot nu și-ar pierde proprietatea, adică nu s-ar putea îndepărta de ea însăși și de toate ale ei.
>
> *Theologia Germanica*

Relația dintre acțiunea morală și cunoașterea spirituală este circulară, să zicem așa, și reciprocă. Fapta dezinteresată face posibilă o accedere la cunoaștere, iar accederea la cunoaștere face posibilă îndeplinirea altor fapte sincer dezinteresate, care la rândul lor sporesc capacitatea agentului spre cunoaștere. Și tot așa, la nesfârșit, dacă totul decurge bine și există o docilitate și ascultare desăvârșite. Procesul este sintetizat în câteva rânduri din *Maitrayana-Upanișad*. Un om recurge la dreapta făptuire (ceea ce include, bineînțeles, o stăpânire de sine adecvată și o meditație corectă), iar asta îl învrednicește să surprindă o frântură a Sinelui care se află la baza individualității lui distincte. „După ce și-a văzut propriul sine ca Sine, iese din sine (și, ca atare, acționează dezinteresat) și în

virtutea ieșirii din sine trebuie să fie conceput ca necondiționat. Aceasta este taina cea mai adâncă, ce anunță emanciparea; prin ieșirea din sine el nu mai are nimic de-a face cu plăcerea sau cu durerea (cu alte cuvinte, intră într-o stare de detașare sau de sfântă indiferență), dar atinge absolutul” (sau, după cum spunea Albertus Magnus, „devine neschimbător și ajunge la viața cea adevărată care este Însuși Dumnezeu”).

Când mortificarea este desăvârșită, rodul cel mai caracteristic este simplitatea.

> O inimă simplă va iubi tot ce este mai de preț pe pământ, soț sau soție, părinte sau copil, frate sau prieten, fără să-i știrbească neasemuirea; cele din afară nu vor avea niciun farmec atât timp cât nu conduc sufletele înspre El; orice exagerare sau neadevăr, prefăcătorie și perfidie trebuie șterse dintr-o astfel de inimă, precum roua care se usucă înaintea zorilor. Singurul motiv este acela de a-l bucura pe Dumnezeu, iar de aici izvorăște toată indiferența față de tot ceea ce spun sau gândesc ceilalți, astfel încât cuvintele și faptele sunt simple și firești într-un fel desăvârșit, ca și când ar fi văzute doar de el. O asemenea simplitate creștină este însăși perfecțiunea vieții interioare – Dumnezeu, voia și plăcerea lui, singurul său obiect.
>
> Jean Nicolas Grou

Și iată o explicație mai amănunțită a acestei probleme oferită de unul dintre cei mai mari maeștri ai analizei psihologice.

În lume, când oamenii spun despre cineva că e simplu, în general vor să spună că persoana respectivă este naivă, neștiutoare, credulă. Dar adevărata simplitate, atât de departe de a fi prostească, este aproape sublimă. Tuturor oamenilor buni le place și o admiră, sunt conștienți că păcătuiesc împotriva ei, o remarcă la alții și știu ce presupune; totuși, nu ar putea-o defini exact. Aș spune că simplitatea este o verticalitate a sufletului care împiedică vanitatea. Nu este totuna cu sinceritatea, care este o virtute mult mai umilă. Mulți oameni care nu sunt simpli sunt sinceri. Aceștia nu spun decât ce cred ei că este adevărat, și nu țin să pară decât așa cum sunt. Dar se gândesc întotdeauna la ei înșiși, își cântăresc fiecare cuvânt și gând și se concentrează asupra propriilor persoane de teamă că au făcut fie prea mult, fie prea puțin. Acești oameni sunt sinceri, însă nu sunt simpli. Nu se simt în largul lor în compania altora, nici alții în compania lor. Nu au nimic lejer, onest, spontan sau firesc. Simți că ai îndrăgi mai mult oameni mai puțin merituoși care să nu fie atât de țepeni.
Să fii absorbit de lumea din jurul tău și să nu ai niciodată un gând lăuntric, ca în orbirea unora care sunt copleșiți de ce este plăcut și tangibil, este o extremă aflată la polul opus al simplității. Și să fii absorbit de toate problemele, fie că este vorba despre datoria față de Dumnezeu sau față de oameni, este extrema cealaltă, care face o persoană înțeleaptă în propria-i îngâmfare – rezervată, vanitoasă, stingheră până și în fața celui mai mărunt lucru care îi tulbură mulțumirea de sine. În ciuda solemnității sale, o astfel de înțelepciune falsă nu este mai puțin deșartă și

prostească decât nebunia celor care se aruncă fără rezerve în oceanul plăcerilor lumești. Unul se îmbată de toate cele din afară care-l înconjoară, altul, de ceea ce crede că dobândește lăuntric; însă ambii se află într-o stare de beție, iar cel din urmă este mai rău decât primul, pentru că pare a fi înțelept, deși nu este cu adevărat, și astfel oamenii nu încearcă să se tămăduiască. Adevărata simplitate se află într-un *juste milieu* lipsit în egală măsură de nechibzuință și afectare, în care sufletul nu este nici copleșit de cele din afară, astfel încât să nu poată reflecta, nici nu este încă acaparat cu totul de finețurile nesfârșite pe care le induce conștiința de sine. Acel suflet care privește în direcția spre care se îndreaptă fără să piardă timpul justificându-se la fiecare pas sau uitându-se mereu în urmă are adevărata simplitate. O asemenea simplitate este cu adevărat o mare comoară. Cum să o dobândim? Aș da tot ce am în schimbul ei; este giuvaerul de mare preț din Sfânta Scriptură.

Așadar, primul pas al sufletului este acela de a le da deoparte pe cele din afară și de a privi înăuntru, astfel încât să-și cunoască propriul interes adevărat; până aici totul este așa cum trebuie să fie și firesc; până aici totul este doar o dragoste de sine înțeleaptă, care caută să evite beția pe care o provoacă lumea.

La următorul pas sufletul trebuie să adauge contemplarea lui Dumnezeu, de care se teme, la contemplarea sinelui. Este o palidă apropiere de înțelepciunea cea adevărată, dar sufletul este încă mult absorbit de sine: nu se mulțumește cu teama de Dumnezeu; vrea să fie sigur că într-adevăr se teme de El și se teme să nu-și piardă teama

de El, rotindu-se într-un permanent cerc al conștiinței de sine. Toată această concentrare neliniștită asupra sinelui este foarte departe de pacea și libertatea iubirii adevărate; dar asta se află încă departe; sufletul trebuie să treacă printr-o perioadă de probă, iar dacă ar fi să fie dintr-odată împins într-o stare de tihnă, nu ar ști cum s-o folosească.

Al treilea pas este acela în care, punând capăt unei autocontemplări neliniștite, sufletul începe în schimb să se preocupe de Dumnezeu și, treptat, se uită pe sine în El. Se umple de El și încetează să se mai hrănească din sine. Un astfel de suflet nu este orb în fața propriilor greșeli sau nepăsător în fața propriilor erori; este mai conștient de ele ca niciodată, iar o lumină mai puternică i le arată într-o formă mai clară, dar această cunoaștere de sine vine de la Dumnezeu și, ca atare, nu este nici neliniștită, nici stânjenită.

François Fénelon

Minunat de profund și de subtil! Una dintre cele mai extraordinare, fiind absolut nefondată, mostre de vanitate ale secolului XX este presupunerea că nimeni nu știa nimic despre psihologie înainte de vremea lui Freud. Însă adevărul adevărat este că majoritatea psihologilor moderni înțeleg ființele umane într-o mai mică măsură decât au făcut-o cei mai pricepuți dintre predecesorii lor. Fénelon și La Rochefoucauld știau totul despre justificarea de suprafață a motivelor ascunse, rușinoase ale subconștientului, și erau pe deplin conștienți că sexualitatea și voința de putere erau, mult prea adesea, forțele active care lucrau sub masca politicoasă a *personei*. Machiavelli făcuse distincția lui Pareto între

„reziduuri” și „derivări” – între motivele reale, egoiste ale acțiunii politice și teoriile, principiile și idealurile fanteziste în termenii cărora o asemenea acțiune este explicată și justificată publicului credul. Ca și în cazul lui Buddha și al Sfântului Augustin, părerea lui Pascal despre virtutea și rațiunea umane nu ar fi putut fi mai defavorabilă, în mod realist. Însă toți acești oameni, chiar și La Rochefoucauld, chiar și Machiavelli, au fost conștienți de anumite lucruri pe care psihologii secolului XX au ales să le ignore – faptul că natura umană este tripartită, fiind alcătuită dintr-un spirit, o minte și un trup; faptul că trăim la granița dintre două lumi, cea vremelnică și cea veșnică, cea fizic-vital-umană și cea divină; faptul că, deși nimic în sine, omul este „un nimic înconjurat de Dumnezeu, însetat de Dumnezeu, vrednic de Dumnezeu și plin de Dumnezeu, dacă asta își dorește”.

Simplitatea creștină, despre care scriu Grou și Fénelon, este același lucru cu virtutea într-atât de admirată de Lao Zi și de urmașii lui. Potrivit acestor înțelepți chinezi, păcatele personale și nepotrivirile sociale se datorează toate faptului că oamenii s-au rupt de izvorul divin și trăiesc potrivit propriilor lor voințe și principii, și nu potrivit lui Tao – care este Calea cea Mare, Logosul, Natura Lucrurilor, așa cum se manifestă la fiecare nivel, plecând de la cel fizic, trecând prin cel animal și mental, până la cel spiritual. Iluminarea vine atunci când renunțăm la propria voință și ne supunem acțiunilor lui Tao în lumea din jurul nostru și în propriile noastre trupuri, minți și spirite. Uneori filosofii taoiști scriu ca și când ar crede în „nobilul sălbatic” al lui Rousseau și, fiind chinezi – prin urmare, mult mai preocupați de aspectul concret și practic decât de cel pur speculativ –, le place să prescrie metode prin

care stăpânitorii pot reduce complexitatea civilizației, protejându-și astfel supușii de influențele corupătoare ale convențiilor de gândire, simțire și acțiune plăsmuite de om și, ca atare, rupte de Tao. Dar conducătorii care urmează să îndeplinească această sarcină în beneficiul maselor trebuie ei înșiși să fie înțelepți; iar ca să devii înțelept, trebuie să renunți la toate rigiditățile proprii vârstei adulte neregenerate și să devii iarăși mic copil. Pentru că doar ceea ce este moale și docil este cu adevărat viu; ceea ce cucerește și supraviețuiește tuturor este ceea ce se adaptează la orice, ceea ce caută întotdeauna locul cel mai de jos – nu stânca cea tare, ci apa care sfarmă dealurile nemuritoare. Simplitatea și spontaneitatea înțeleptului desăvârșit sunt roadele mortificării – mortificare a voinței și, prin stăpânire de sine și meditație, a minții. Doar artistul cel mai disciplinat poate surprinde, la un nivel mai înalt, spontaneitatea copilului aflat în fața primei lui cutii de culori. Nimic nu este mai greu decât să fii simplu.

> Yen Hui spuse: „Îndrăznesc să întreb despre postul inimii". Zhong Ni (Confucius) îi răspunse: „Voința să-ți fie una. Nu asculta cu urechea, ci cu mintea. Nu asculta cu mintea, ci cu sufletul. Ascultarea se oprește în ureche, iar lucrarea minții las-o să se oprească de la sine. Atunci sufletul, fiind vid, ia forma lucrurilor. Numai Tao cuprinde vidul. Vidul este chiar postul inimii". Yen Hui comentă: „Atunci nu am cunoscut postul inimii din cauza individualității mele. Când voi ajunge să-l cunosc, individualitatea mea va dispărea. Oare acesta este Vidul?". Maestrul răspunse: „Întocmai! Hai să-ți explic. Dacă poți intra pe domeniul

> acestui prinț (un stăpânitor rău pe care Yen Hui avea ambiția să-l îmbuneze) fără să-l rănești în al său *amour propre*, dar să nu te impresioneze renumele lui, vesel dacă te aude, nepăsător dacă nu te aude; fără știință, fără leacuri, viețuind pur și simplu într-o stare de totală nepăsare – vei fi aproape de izbândă... Privește acea fereastră: datorită ei, vidul încăperii prinde strălucire prin peisajul pe care-l dezvăluie; dar peisajul se sfârșește afară. În sensul acesta, îți poți folosi urechile și ochii ca să poți comunica înăuntru, dar înlătură orice înțelepciune (în sensul unor maxime convenționale, gata făcute) din mintea ta. Aceasta este metoda de a regenera orice creație".
>
> Zhuangzi[4]

În acest context, mortificarea poate fi privită ca fiind procesul de studiu prin care învățăm în cele din urmă să avem reacții spontane în fața evenimentelor – reacții în armonie cu Tao, cu Realitatea absolută, cu Voia lui Dumnezeu. Cei care s-au supus Naturii Lucrurilor, cei care reacționează în împrejurări diferite nu cu patimă și ranchiună, ci cu iubirea care le îngăduie să înfăptuiască spontan ce le place să facă; cei care pot spune cu adevărat „Nu eu, ci Dumnezeu în mine" – asemenea oameni sunt comparați de exponenții Filosofiei perene cu copiii, nebunii și proștii, uneori, ca în fragmentul următor, chiar și cu bețivii.

> Un bețiv cade din căruță, se lovește, dar nu moare. Oasele și încheieturile lui sunt la fel ca ale altora, dar el se rănește altfel decât ceilalți. Spiritul său este întreg. Nu știe când s-a

> urcat în căruță și nici nu știe când a căzut. Moartea și viața, groaza și teama nu pătrund în inima sa. De aceea, el se confruntă cu lucrurile fără să se teamă. Acela își găsește deplinătatea în vin; cu atât mai mult și-ar găsi-o de la Dumnezeu.
>
> Zhuangzi[5]

Doar printr-o îndelungă ascultare și trudă asiduă ajunge artistul la o spontaneitate firească și la o măiestrie desăvârșită. Știind că nu va putea crea niciodată ceva din proprie voință, din straturile de deasupra, să zicem așa, ale propriei conștiințe, el se supune docil acțiunii „inspirației”; și știind că materia cu care lucrează își are propria natură, care nu trebuie ignorată sau încălcată în mod violent, se face servitor răbdător al acesteia și, în acest fel, ajunge la o totală libertate de expresie. Dar și viața este o artă, iar cine vrea să devină un artist desăvârșit al viețuirii trebuie să urmeze, la toate nivelurile ființei sale, aceeași cale ca aceea prin care pictorul, sculptorul sau oricare alt artizan ajunge la propria-i perfecțiune limitată.

> Măcelarul Ding tranșează vite pentru principele Wen Hui. Mâna apucă vita, umărul o proptește, piciorul o țintuiește, genunchiul o sprijină. Se aude fâșâit de piele și scrâșnet de oase. Cuțitul se împlântă și despică. Nu există decât sunet în armonie cu dansul *Pădurea de duzi* și ritmul din *Jing shou*. Principele Wen Hui spuse: „Oh! Câtă îndemânare! Cum ai ajuns atât de departe?”. Măcelarul Ding, lăsând jos cuțitul, răspunse: „Eu nu-l iubesc decât pe Tao și astfel am ajuns la măiestrie. La început, când tăiam vite, nu vedeam

decât vita. După trei ani, nu mai vedeam vita în întregimea ei. Acum o întâmpin cu spiritul și n-o privesc cu ochii. Simțurile știu să se oprească, dar spiritul dorește să acționeze. Bazându-se pe Principiul Cerului, pătrunde în Marele Gol, se conduce pe Marea Scobitură, se conformează firii sale, cuțitul trece prin interstițiile dintre oase, mușchi și ligamente și ocolește oasele mari. Un măcelar bun schimbă cuțitul în fiecare an, căci taie carnea. Un măcelar obișnuit schimbă cuțitul în fiecare lună, căci sfărâmă oasele. Acum cuțitul meu are nouăsprezece ani și, deși a tranșat multe mii de vite, lama lui este ca proaspăt ieșită de la tocilă. Orice articulație prezintă interstiții și lama cuțitului nu are grosime; neavând grosime, pătrunde în interstiții. Fiind atât de mult spațiu, cuțitul se mișcă în voie, căci are destul loc. Deși folosesc cuțitul acesta de nouăsprezece ani, lama lui este ca proaspăt ieșită de la tocilă. Cu toate acestea, ori de câte ori ajung la încheieturi, zăresc ce este de făcut, acționez temător și reținut și rămân cu privirea ațintită. Acționez lent, mișcând cuțitul încet. Hârșâind, carnea se desface de pe oase precum cade țărâna pe pământ. Atunci, ridicând cuțitul, îmi îndrept spatele, privesc în cele patru zări șovăitor. Odată treaba împlinită, șterg cuțitul și-l pun la loc". Principele Wen Hui spuse: „Câtă îndemânare! Auzind vorbele măcelarului Ding am aflat cum să am grijă de viața mea".

Zhuangzi[6]

Pe primele șapte ramuri ale Căii sale cu opt brațe, Buddha descrie condițiile care trebuie îndeplinite de oricine dorește să

ajungă la dreapta contemplare care este a opta și ultima ramură. Îndeplinirea acestor condiții implică asumarea unei mortificări dintre cele mai pătrunzătoare și mai cuprinzătoare – mortificarea intelectului și a voinței, a dorinței și a emoției, a gândului, a vorbei, a faptei și, într-un final, a mijloacelor de subzistență. Anumite profesii sunt mai mult sau mai puțin incompatibile cu atingerea scopului final al omului; și există anumite modalități de a-ți asigura traiul care provoacă atât de mult rău fizic și, mai presus de toate, atât de mult rău moral, intelectual și spiritual încât, chiar dacă ar putea fi exercitate într-un spirit detașat (ceea ce în general este imposibil), tot ar trebui evitate de toți cei care se dedică sarcinii de a se elibera, nu doar pe sine, ci și pe ceilalți. Exponenții Filosofiei perene nu se mulțumesc să evite și să interzică practicarea unor profesii infracționale, precum administrarea bordelurilor, falsificările, crima organizată și altele de acest gen; totodată evită – și îi avertizează și pe alții în acest sens – anumite feluri de trai considerate în mod obișnuit legitime. Astfel, în multe societăți budiste, fabricarea armelor, producerea băuturilor alcoolice și procurarea în cantități mari a cărnii de măcelărie nu au fost, ca în lumea contemporană creștină, recompensate cu averi, ranguri și influență politică; au fost deplânse ca fiind meșteșuguri despre care se considera că îngreunează în mod deosebit atingerea iluminării și a eliberării de către practicanții lor și de către alți membri ai comunităților în care acestea erau practicate. În mod asemănător, în Europa medievală, creștinilor le era interzis să-și câștige traiul din cămătărie sau din speculă. După cum au arătat Tawney și alții, abia după Reformă tăierea cupoanelor, cămătăria și specula cu lichidități

și mărfuri au devenit respectabile și au primit aprobarea ecleziastică.

Pentru quakeri, profesia de soldat a fost și este un mod de viață greșit – războiul fiind, după părerea lor, anticreștin, nu doar pentru că provoacă suferință, dar și pentru că propagă ura, pune preț pe fraudă și cruzime, infectează societăți întregi cu mânie, teamă, mândrie și lipsă de compasiune. Asemenea patimi întunecă Lumina lăuntrică și, ca atare, războaiele prin care sunt stârnite și intensificate trebuie privite, indiferent de rezultatul lor politic imediat, drept cruciade pornite pentru a arunca lumea în întunericul spiritual.

Ca urmare a experienței, s-a descoperit că este periculos să impui reguli detaliate și inflexibile pentru o dreaptă viețuire – este periculos pentru că majoritatea oamenilor nu văd niciun motiv pentru a fi exagerat de drepți, așa încât, în fața impunerii unui cod prea rigid de conduită, răspund prin ipocrizie sau revoltă fățișă. În tradiția creștină, de pildă, se face distincție între precepte, care îi vizează pe toți oamenii deopotrivă, și sfaturile pentru desăvârșire, adresate doar acelora care se simt atrași spre renunțarea totală în fața „lumii”. Preceptele includ codul moral obișnuit și porunca de a-l iubi pe Dumnezeu din toată inima, puterea și cugetul, iar pe aproapele nostru ca pe noi înșine. Dintre cei care fac un efort serios pentru a îndeplini această ultimă și cea mai mare poruncă, unii descoperă că nu pot face lucrul acesta cu inima deschisă decât dacă urmează sfaturile respective și rup toate legăturile lor cu lumea. Este totuși posibil ca oamenii să atingă acea „perfecțiune”, care înseamnă eliberarea spre cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu, fără să-și abandoneze

căsnicia și fără să vândă tot ceea ce au și să dea banii săracilor. Sărăcia efectivă (lipsa banilor) nu înseamnă întotdeauna, neapărat, sărăcie afectivă (nepăsare față de bani). Unul poate fi sărac, dar preocupat cu disperare de ceea ce se poate cumpăra cu bani, plin de dorințe aprinse, de invidie și de autocompătimire amară. Altul poate să aibă bani, dar să nu fie deloc atașat de bani sau de lucruri, de puterile și privilegiile pe care le-ar putea cumpăra cu bani. „Sărăcia evanghelică" este o combinație de sărăcie efectivă și afectivă; dar sărăcia adevărată a spiritului este posibilă chiar și pentru cei care nu sunt de-a dreptul săraci. Atunci se va vedea că problemele dreptei viețuiri sunt strict personale, câtă vreme aceștia se află dincolo de jurisdicția codului moral comun. Felul în care ne confruntăm cu orice problemă individuală și natura soluției potrivite depind de gradul de cunoaștere, de sensibilitatea morală și intuiția spirituală dobândite de individul respectiv. Din acest motiv, nu se pot formula reguli universal valabile, cu excepția formulărilor exprimate în termenii cei mai generali. „Eu am trei comori", spune Lao Zi, „pe care bine le țin și le păstrez: prima se cheamă «blândețe», a doua se cheamă «chibzuință», iar a treia se cheamă «a nu îndrăzni să fii primul între toate câte sunt pe pământ»."[7] Și când un străin îi cere lui Iisus să lămurească o dispută între el și fratele lui asupra unei moșteniri, acesta refuză (pentru că nu cunoaște împrejurările) să judece pricina și rostește doar o avertizare generală împotriva invidiei.

> Într-o zi, Gasan și-a sfătuit discipolii: „Cei care vorbesc împotriva uciderii și doresc să salveze viețile tuturor ființelor conștiente au dreptate. Este bine să protejăm

până și animalele și insectele. Dar ce se întâmplă cu cei care omoară timpul, cu cei care distrug averi și cu cei care ucid economia societății lor? Nu trebuie să-i trecem cu vederea. Și iarăși, ce se întâmplă cu cel care predică fără a fi iluminat? Acela ucide budismul”.

101 povestiri Zen

Odată, când Ibrahim cel nobil ședea pe tron slăvit,
O mare zarvă și strigăte pe acoperișul casei sale a auzit,
Și zgomot de pași grei pe al palatului acoperiș au duduit.
Și-a zis în sinea lui: „Ai cui să fie acești pași grei?”,
Iar de la fereastră strigat-a: „Cine-i acolo? Hei!”.
Gărzile, nedumerite, și-au plecat capetele, spunând:
„Noi suntem, și facem rondul de gardă căutând”.
„Ce căutați?”, a întrebat el, iar ei au răspuns: „Ale noastre cămile”.
„Cine a mai căutat vreodată pe un acoperiș cămile?”, făcu el,
Iar ei au răspuns: „Noi îți urmăm exemplul, la unison,
Tu, cel ce cauți unirea cu Dumnezeu șezând pe tron”.

Jalal ad-Din Rumi

Dintre toate problemele sociale, morale și spirituale, problema puterii este cea mai urgentă în mod cronic și cel mai greu de rezolvat. Setea de putere nu este un viciu al trupului, prin urmare nu cunoaște niciuna dintre limitările impuse lăcomiei, necumpătării și poftei de o fiziologie obosită sau îmbuibată. Crescând cu fiecare ostoire succesivă, setea de putere se poate manifesta la nesfârșit, fără întreruperea provocată de

oboseală sau boală trupească. Mai mult decât atât, natura societății este în așa fel încât cu cât urcă mai sus omul în ierarhia politică, economică sau religioasă, cu atât mai mari sunt oportunitățile și resursele de a-și exercita puterea. Însă urcușul pe scara socială este de obicei un proces lent, iar cei ambițioși rareori ajung în vârf înainte de a fi înaintat binișor în vârstă. Pe măsură ce îmbătrânește, iubitorul de putere are mai multe șanse de a se lăsa în voia păcatului ce-l stăpânește, este mai supus în mod constant ispitelor și cu atât mai fermecătoare devin acele ispite. În această privință, situația lui este profund diferită de cea a libertinului. Acesta nu poate renunța nicicând la viciile sale din proprie voință, dar cel puțin, pe măsură ce îmbătrânește, descoperă că viciile îl părăsesc; primul nici nu renunță la vicii, nici nu e părăsit de ele. În loc să-i aducă iubitorului de putere un răgaz blând care să-l rupă de dependențele sale, bătrânețea poate să i le intensifice, facilitându-i satisfacerea dorințelor pe o scară mai largă și într-un fel mai spectaculos. Iată de ce, potrivit lui Acton, „toți oamenii mari sunt răi”. Mai putem fi așadar surprinși dacă acțiunea politică, realizată în mult prea multe cazuri nu pentru binele public, ci doar – sau, cel puțin, în primul rând – pentru a răsplăti setea de putere a oamenilor răi, se dovedește atât de des fie un instrument de autoimbecilizare, fie o acțiune de-a dreptul dezastruoasă?

L’état c’est moi, spune tiranul; iar acest lucru e adevărat, firește, nu numai despre autocratul aflat în vârful piramidei, ci și despre toți membrii minorității cârmuitoare prin care acesta guvernează și care sunt, de fapt, adevărații conducători ai națiunii. Mai mult, câtă vreme politica ce satisface setea de putere a clasei conducătoare este una de succes și câtă vreme

prețul succesului nu este prea mare, până și masele supușilor vor simți că ele sunt statul – o vastă și splendidă proiecție a sinelui fiecărui individ, în esență nesemnificativ. Omul mărunt își poate satisface setea de putere în diverse moduri prin activitățile statului imperialist, la fel cum face și omul important; diferența dintre ei este una de nuanță, nu de esență.

Nu s-a inventat nicicând o metodă infailibilă de control al manifestațiilor politice ale setei de putere. Pentru că, din fire, puterea este expansibilă în mod nedefinit, neputând fi ținută în frâu decât când se ciocnește cu o altă putere. De aici rezultă că orice societate care pune preț pe libertate, în sensul guvernării mai degrabă prin lege decât prin interese de clasă sau voință personală, trebuie să se asigure că puterea conducătorilor ei este divizată. Unitatea națională înseamnă servitute națională față de un singur om și oligarhia care îl susține. Lipsa de unitate organizată și echilibrată este condiția necesară a libertății. În Marea Britanie, opoziția oficială (*His Majesty's Loyal Opposition*) este cea mai loială, pentru că reprezintă cu adevărat cea mai folositoare secțiune a oricărei comunități iubitoare de libertate. În plus, din moment ce setea de putere este pur mentală și, ca atare, de nepotolit și imună la boală sau bătrânețe, nicio comunitate care prețuiește libertatea nu-și poate permite să le acorde cârmuitorilor ei mandate lungi în funcție. Ordinul cartusian, care nu a fost „niciodată reformat, nefiind niciodată deformat", și-a datorat lunga perioadă de imunitate în fața corupției faptului că abații erau aleși pe perioade de un singur an. În Roma antică, gradul de libertate conform legii era invers proporțional cu durata mandatelor magistraților. Aceste reguli de control al setei de

putere sunt foarte ușor de formulat, dar foarte greu (după cum ne arată istoria) de pus în practică. Sunt deosebit de dificil de pus în practică într-o perioadă cum este cea actuală, când mecanismul politic consacrat de-a lungul timpului devine tot mai perimat ca urmare a schimbărilor tehnologice rapide și când principiul salutar al lipsei de unitate organizată și echilibrată necesită materializarea lui în instituții mai noi și mai potrivite.

Acton, înțeleptul istoric catolic, era de părere că toți oamenii mari sunt răi; Rumi, poetul și misticul persan, considera că a căuta unirea cu Dumnezeu câtă vreme ocupi un tron era o încercare aproape la fel de absurdă precum căutarea unor cămile printre coșurile de fum. O notă ceva mai optimistă este dată de Sfântul François de Sales, ale cărui opinii asupra acestei chestiuni au fost păstrate de discipolul lui boswellian, tânărul episcop de Belley.

> „*Mon père*”, am spus într-o zi, „cum pot cei aflați în funcții înalte să practice virtutea ascultării?”.
> François de Sales a răspuns: „Ei au mijloace mai bune și mai deosebite de a face lucrul acesta decât inferiorii lor”.
> Cum nu înțelegeam răspunsul său, a continuat: „Cei legați prin ascultare sunt de obicei supușii unui singur superior… Dar cei care sunt ei înșiși superiori au un câmp mai larg de ascultare, chiar și când poruncesc; pentru că, dacă păstrează în minte faptul că Dumnezeu este cel care i-a așezat deasupra altor oameni și le dă stăpânirea pe care o au, își vor exercita puterea din ascultare față de Dumnezeu și astfel, chiar și atunci când vor porunci, vor face ascultare. În plus, nu există o funcție mai înaltă decât

aceea care se supune unui superior spiritual în ceea ce privește conștiința și sufletul. Există totuși un grad și mai înalt de ascultare către care pot aspira toți cei aflați pe poziții superioare, chiar aceea la care face aluzie Sfântul Pavel când spune: «Căci, deși sunt liber față de toți, m-am făcut rob tuturor». Printr-o astfel de ascultare universală către toți devenim «de toate pentru toți»; și slujindu-i pe toți din iubire față de Domnul, îi considerăm pe toți superiori".

Potrivit acestei reguli, am observat adesea cum trata François de Sales pe fiecare, până și pe cele mai neînsemnate persoane care-l abordau, ca și când le-ar fi fost inferior, nerespingând niciodată pe nimeni, nerefuzând niciodată să poarte o conversație, să vorbească sau să asculte, fără să manifeste nici cel mai mic semn de oboseală, de nerăbdare și de supărare, oricât de deranjantă sau de nepotrivită ar fi fost întreruperea. Celor care îl întrebau de ce-și irosea timpul în felul acesta le răspundea invariabil: „E voia lui Dumnezeu; asta așteaptă El de la mine; ce altceva aș mai putea cere? Câtă vreme fac asta, nu mi se cere să mai fac altceva. Voia Sfântă a lui Dumnezeu este centrul din care trebuie să radieze tot ceea ce facem; tot restul nu-i decât oboseală și tulburare".

Jean-Pierre Camus

Vedem astfel că un „om mare" poate fi bun – chiar destul de bun ca să aspire către cunoașterea unitivă a Temeiului divin –, cu condiția ca, atâta vreme cât își exercită puterea, să îndeplinească două condiții. Mai întâi, trebuie să-și refuze

toate avantajele personale pe care i le oferă puterea și să practice răbdarea și liniștea sufletească fără de care nu poate exista iubire nici de om, nici de Dumnezeu. Iar în al doilea rând, trebuie să-și dea seama că întâmplarea care-i aduce puterea seculară nu îi conferă autoritatea spirituală, care le aparține doar acelor clarvăzători, vii sau răposați, ajunși la o percepție directă a Naturii Lucrurilor. O societate în care șeful este suficient de nebun încât să se creadă profet este o societate condamnată la distrugere. O societate viabilă este una în care cei ce s-au învrednicit să vadă dezvăluie țelurile ce trebuie urmărite, în timp ce acei a căror datorie este să conducă respectă autoritatea clarvăzătorilor și le ascultă sfatul. În teorie, cel puțin, toate acestea au fost bine înțelese în India și, până la Reformă, și în Europa, unde nu exista „o funcție mai înaltă decât aceea care se supune unui superior spiritual în ceea ce privește conștiința și sufletul”. Din păcate, Bisericile au încercat să obțină avantaje din ambele lumi – combinarea autorității spirituale cu puterea seculară, exercitată fie direct, fie indirect, din spatele tronului. Însă autoritatea spirituală poate fi exercitată doar de cei complet dezinteresați și ale căror motive sunt așadar mai presus de orice suspiciune. O organizație ecleziastică poate să-și spună Trupul Mistic al lui Hristos; dar dacă prelații ei sunt tirani și conducători de state, așa cum au fost în trecut, sau dacă acea corporație este una capitalistă pe scară largă, cum se întâmplă astăzi, niciun titlu, oricât ar fi de onorific, nu poate ascunde faptul că, atunci când formulează o judecată, o face ca parte interesată, cu un scop personal de natură politică sau economică. Într-adevăr, în chestiuni care nu privesc în mod direct puterile seculare ale corporației, oamenii Bisericii, luați

individual, pot fi (după cum s-au și dovedit de fapt) perfect dezinteresați – prin urmare, pot să aibă (și au avut) o autoritate spirituală autentică. Sfântul Filippo Neri este un asemenea exemplu. Fără să aibă absolut nicio putere seculară, acesta a exercitat totuși o influență semnificativă asupra Europei secolului al XVI-lea. Fără acea influență, nu se știe dacă eforturile Conciliului de la Trento de a reforma Biserica Catolică din interior s-ar fi bucurat de prea mult succes.

În realitate, câți oameni mari au îndeplinit sau au șanse să îndeplinească vreodată condițiile care fac puterea inofensivă și pentru conducător, și pentru supuși? Evident, foarte puțini. Dacă-i exceptăm pe sfinți, problema puterii este absolut insolubilă. Dar din moment ce autoguvernarea autentică este posibilă doar în grupurile foarte mici, societățile la scară națională și supranațională vor fi mereu conduse de minorități oligarhice ai căror membri ajung la putere pentru că sunt mânați de setea de putere. Asta înseamnă că întotdeauna se va pune problema puterii – care, din moment ce nu poate fi rezolvată decât de oameni precum François de Sales, va fi mereu una spinoasă. Iar lucrul acesta, la rândul lui, înseamnă că nu ne putem aștepta ca societățile pe scară largă ale viitorului să fie mult mai bune decât au fost societățile din trecut în timpul scurtelor perioade când au cunoscut cele mai bune vremuri.

1. Text preluat, cu mici modificări, din Zhuangzi, *op.cit*., pp. 207-208 (n. tr.).
2. Lao Zi, *Cartea despre Dao și Putere*, introducere, traducere din chineza veche și note de Dinu Luca, Editura Humanitas, București, 1993, p. 92 (n.tr.).
3. Zhuangzi, *op.cit.*, pp. 195-196 (n.tr.).
4. Text preluat, cu modificări, din Zhuangzi, *op.cit.*, pp. 77-78 (n.tr.).
5. *Ibidem*, p. 185 (n.tr.).
6. *Ibidem*, pp. 71-72 (n.tr.).

7. Text preluat, cu mici modificări, din Lao Zi, *op.cit*., p. 283 (n.tr.).

Capitolul VII

Adevărul

> De ce vorbești în van despre Dumnezeu? Orice ai spune despre El nu este adevărat.
>
> Meister Eckhart

În literatura religioasă, cuvântul „adevăr” este folosit nediferențiat în cel puțin trei sensuri distincte și foarte diferite. Astfel, uneori este tratat ca un sinonim al lui „fapt”, ca atunci când se afirmă că Dumnezeu este Adevărul – însemnând că El este Realitatea primordială. Însă e clar că nu acesta este sensul cuvântului într-o frază precum „se vor închina lui Dumnezeu în duh și în adevăr”. Evident, aici „adevăr” înseamnă o abordare directă a Faptului spiritual, opusă unei cunoașteri indirecte *asupra* Realității, formulată în fraze și acceptată pe baza autorității sau pentru că un argument din postulatele stabilite anterior au fost convingătoare în mod logic. Și, în final, există sensul mai obișnuit al cuvântului, ca în propoziții precum: „Această afirmație este adevărul”, prin care vrem să enunțăm că simbolurile verbale din care este alcătuită afirmația

corespund faptelor la care acestea se referă. Când Eckhart scrie că „orice ai spune despre Dumnezeu nu este adevărat”, el nu afirmă că toate enunțurile teologice sunt false. Câtă vreme poate exista o corespondență între simboluri umane și Faptul divin, unele afirmații teologice sunt pe atât de adevărate pe cât ne stă nouă în putere să le facem să fie. Ca teolog, Eckhart ar fi recunoscut în mod sigur acest lucru. Dar în afară de faptul că era teolog, Eckhart mai era și mistic. Și mistic fiind, a înțeles foarte bine ceea ce semioticianul modern încearcă cu atâta zel (și fără succes totodată) să întipărească în mințile contemporanilor – ideea diferenței dintre cuvinte și lucruri, și că o cunoaștere a cuvintelor care desemnează fapte nu este câtuși de puțin același lucru cu înțelegerea directă și imediată a faptelor în sine. Ceea ce Eckhart afirmă de fapt este aceasta: orice am spune despre Dumnezeu nu poate nicidecum să fie „adevărul” în primele două accepțiuni ale acestui cuvânt mult vehiculat și ambiguu. Indirect, Sfântul Toma de Aquino spunea exact același lucru atunci când, în urma experienței sale de contemplare inspirată, a refuzat să-și mai continue lucrarea teologică, declarând că tot ce scrisese până atunci nu era decât un biet fir de pai în comparație cu cunoașterea imediată care îi fusese încredințată. Două sute de ani mai devreme, la Bagdad, marele teolog mahomedan al-Ghazali se întorsese, într-un mod asemănător, de la reflecția asupra adevărurilor despre Dumnezeu la contemplarea și înțelegerea directă a Adevărului-Fapt, de la disciplina pur intelectuală a filosofilor la disciplina morală și spirituală a sufiților.

Morala este evidentă. Ori de câte ori auzim sau citim despre „adevăr” ar trebui să ne oprim și să ne întrebăm în

care dintre cele trei sensuri amintite este folosit, în clipa aceea, cuvântul respectiv. Adoptând această simplă măsură de precauție (iar a o adopta reprezintă un adevărat act virtuos de probitate intelectuală), ne vom feri de multă confuzie mentală tulburătoare și destul de inutilă.

Dorind să-i ispitească pe cei orbi,
Buddha a lăsat, jucăuș, să-i cadă vorbe din gura lui de aur;
Și de-atunci cerul și pământul sunt năpădite de hățișuri dese de mărăcini.

Daio Kokushi

Nu există nicăieri nimic adevărat,
Adevărul nu mai poate fi aflat.
De spui cumva că Adevăru-l vezi aievea,
Această vedenie e doar o simplă părere.
Atunci când Adevăru-i lăsat așa cum este,
Nu are-n el nimic neadevărat, căci însuși Cugetul vestește.
Când însuși Cugetul de neadevăr rămâne strâns legat,
Nu mai e nimic adevărat; Adevărul niciunde nu mai poate fi aflat.

Huineng

Ce-i drept, Buddha nu a predicat niciodată adevărul, căci a văzut că fiecare trebuie să-l găsească în sine însuși.

Sutralamkara

Cu cât te îndepărtezi mai mult, cu-atât vei cunoaște mai puțin.

Lao Zi[1]

„Ascultați aici!”, a strigat Maimuța. „După tot necazul pe care l-am avut venit aici din China, și după ce ai dat poruncă anume să ni se dea scripturile, Ananda și Kasyapa au dat bunuri în mod fraudulos. Ne-au dat să luăm cu noi foi albe; te întreb, la ce ne trebuie nouă astea?”
„Nu-i nevoie să strigi”, a spus Buddha zâmbind. „…De fapt, adevăratele scripturi sunt chiar astfel de pergamente goale. Dar văd că oamenii din China sunt prea proști și ignoranți să creadă asta, așa că nu-i nimic de făcut decât să le dăm foi cu ceva scris pe ele.”

Wu Cheng’en

Într-adevăr, filosofii sunt destul de descuiați la minte, dar le lipsește înțelepciunea;
Cât despre ceilalți, sunt fie ignoranți, fie naivi!
Confundă pumnul gol cu ceea ce-ar putea conține și degetul cu însuși obiectul arătat.
Și pentru că degetul este atât de legat de el ca și când acesta ar fi Luna, toate eforturile lor sunt în zadar.

Yoka Daishi

Ceea ce cunoaștem drept învățătura lui Buddha nu este învățătura lui Buddha.

Sutra Diamantului

„Care este cea mai înaltă învățătură a budismului?”
„N-o vei înțelege până ce n-o vei primi.”

Shih-t’ou

Tema fundamentală a Filosofiei perene este natura Realității eterne, spirituale; însă limbajul în care aceasta trebuie formulată a fost dezvoltat cu scopul de a trata fenomenele ce se desfășoară în timp. Iată de ce în toate aceste formulări găsim un element paradoxal. Natura Adevărului-Fapt nu poate fi descrisă prin intermediul unor simboluri verbale care nu-i corespund în mod adecvat. Cel mult, putem face aluzie la ea prin termeni de *non sequitur* și contradicții.

Unii scriitori pe teme spirituale au ales să adauge acestor paradoxuri inevitabile niște exagerări lingvistice voite și calculate – cuvinte grele, exagerări, extravaganțe ironice sau amuzante, formulate astfel încât să uimească și să șocheze cititorul, scoțându-l din acea complacere plină de automulțumire care este păcatul originar al intelectului. Maeștrii taoismului și cei ai budismului Zen erau atașați cu precădere de acest al doilea tip de paradox. Într-adevăr, cei din urmă foloseau paralogismele și chiar nonsensul ca mijloace de a „lua împărăția cerurilor cu violență”. Aspiranții la o viață desăvârșită erau încurajați să practice meditația discursivă asupra vreunei formule absolut ilogice. Rezultatul era un fel de *reductio ad absurdum* a întregului proces discursiv centrat pe sine și pe lume, o trecere bruscă de la „rațiune” (în limbajul filosofiei scolastice) la „intelectul” intuitiv, capabil de o înțelegere autentică a Temeiului divin al întregii făpturi. Această metodă ne șochează prin ciudățenia și excentricitatea ei; dar cert este că a funcționat, provocând în

multe persoane acea *metanoia* finală sau transformarea conștiinței și a caracterului.

Folosirea de către budismul Zen a unei extravaganțe aproape comice pentru accentuarea adevărurilor filosofice pe care le-a considerat cele mai importante este bine ilustrată în primul fragment din seria celor citate mai sus. Nu ni se cere în mod serios să ne imaginăm că un Avatar predică pentru a-i juca un renghi rasei umane. Între timp însă, autorul reușește să ne surprindă, scoțându-ne din zona noastră de confort obișnuită legată de universul verbal familiar în care ne ducem viața în mod normal. Cuvintele nu sunt fapte, cu atât mai puțin Faptul primordial. Dacă le luăm prea în serios, ne vom rătăci într-un hățiș de mărăcini. Dar dacă, dimpotrivă, nu le luăm destul de în serios, nu vom fi conștienți că ne putem rătăci sau putem rata un țel care trebuie atins. Dacă cel iluminat nu ar predica, nu ar exista izbăvire pentru nimeni. Dar pentru că mintea umană și limbajele omenești sunt ceea ce sunt, această predică necesară și indispensabilă este presărată cu pericole. Istoriile tuturor religiilor sunt similare într-un aspect important; unii dintre adepții lor sunt luminați și eliberați pentru că au ales să reacționeze în mod adecvat la cuvintele rostite de fondatorii lor; alții dobândesc o mântuire parțială deoarece reacționează adecvat doar în parte; iar alții își fac rău lor înșiși și semenilor lor deoarece reacționează total nepotrivit – fie ignorând cu totul cuvintele acelora, fie, mai frecvent, luându-le prea în serios și tratându-le ca și când ar fi identice cu Faptul la care se referă.

Toți exponenții Filosofiei perene au spus despre cuvinte că sunt deopotrivă indispensabile și, în multe cazuri, fatale. Astfel, Iisus a vorbit despre sine însuși ca aducând în lume

ceva mai rău până și decât mărăcinii – sabia. Sfântul Pavel a făcut distincție între litera care ucide și spiritul care dă viață. Și de-a lungul secolelor care au urmat, învățătorii spiritualității creștine au găsit de cuviință să aducă iar și iar în discuție o temă care nu s-a demodat niciodată pentru că *homo loquax*, animalul vorbitor, este în continuare la fel de naiv încântat de realizarea lui principală, în aceeași măsură victimă fără drept de apel a propriilor lui cuvinte pe cât a fost și atunci când se construia Turnul Babel. În ultimii ani s-au publicat numeroase lucrări de semantică și un ocean de propagandă naționalistă, rasistă și militară. Niciodată până acum umanitatea nu a mai fost avertizată de un număr atât de mare de scriitori valoroși asupra pericolelor pe care le implică folosirea greșită a cuvintelor – și niciodată cuvintele nu au fost folosite în mod mai nesăbuit de politicieni sau luate mai în serios de public. Acest lucru este cu siguranță o dovadă suficientă că, sub înfățișări care se schimbă, problemele vechi rămân ce au fost dintotdeauna – urgente, nerezolvate și, după toate aparențele, de nerezolvat.

> Ceea ce imaginația poate să imagineze și rațiunea să conceapă și să înțeleagă în această viață nu este, și nu poate să fie, un mijloc potrivit de unire cu Dumnezeu.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Speculațiile simpliste și goale pot să desfacă pliurile veșmântului Adevărului, dar nu pot să-i dezvăluie chipul cel frumos.
>
> John Smith, platonicianul

Pe toate chipurile se arată Chipul chipurilor, învăluit și ascuns vederii. Totuși, chiar și dezvăluit, nu poate fi văzut până când, mai presus de toate chipurile, omul nu cade într-o tăcere tainică și mistică, în care nu există cunoaștere și conceptul de chip. Această ceață, acest nor, întuneric sau această neștiință în care intră cel care caută Chipul tău, atunci când trece dincolo de orice cunoaștere sau concept, este starea mai jos de care Chipul tău nu poate fi găsit decât învăluit; dar chiar acel întuneric dezvăluie Chipul tău ca fiind dincolo de orice văluri. Așadar îmi dau seama cât de folositor îmi este să intru în acel întuneric și să recunosc coincidența contrariilor, dincolo de puterea de înțelegere, și să caut Adevărul acolo unde ne întâmpină imposibilul.

Nicolaus Cusanus

Cum Divinitatea nu are nume și orice nume îi este străin, la fel și sufletul este fără de nume; pentru că aici este asemenea lui Dumnezeu.

Meister Eckhart

Dumnezeu fiind așa cum este, inaccesibil, nu se află în contemplarea obiectelor perceptibile simțurilor și accesibile înțelegerii. Asta înseamnă să te mulțumești cu ceva ce este mai prejos de Dumnezeu; făcând astfel, vei distruge energia sufletului, care este necesară pentru a putea păși alături de El.

Sfântul Ioan al Crucii

> A-l găsi sau a-l cunoaște pe Dumnezeu în realitate prin orice dovadă exterioară sau prin orice altceva care nu s-a făcut cunoscut și vădit în tine de Însuși Dumnezeu nu îți va fi niciodată cu putință aici sau în lumea cealaltă. Pentru că nici Dumnezeu, nici raiul, nici iadul, nici diavolul, nici trupul nu pot fi altminteri cunoscute în adâncul tău sau de tine decât prin propria lor existență și manifestare înăuntrul tău. Și orice falsă cunoaștere a oricăruia dintre aceste lucruri, dincolo de această sensibilitate evidentă a nașterii lor în tine, și fără de ea, nu e decât cunoașterea pe care o are cel orb despre lumina ce nu a pătruns niciodată în el.
>
> William Law

Ceea ce urmează este un rezumat făcut de un eminent învățat în doctrinele indiene privitoare la *jnana*, cunoașterea eliberatoare a lui Brahman sau a Temeiului divin.

> *Jnana* este eternă, este generală, este necesară, și nu este o cunoaștere personală a vreunui om oarecare. Ea există, ca o cunoaștere în însuși *Atman,* și se află ascunsă în el, sub toate straturile de *avidya* (neștiință) – de nezdruncinat, deși poate fi ascunsă, de nedovedit, pentru că este evidentă, fără să aibă nevoie de nicio dovadă, pentru că ea însăși este cea care dă tuturor dovezilor temeiul posibilității. Afirmațiile acestea se apropie de „cunoașterea” lui Eckhart și de învățăturile lui Augustin asupra Adevărului Veșnic din suflet care, el însuși sigur în mod imediat, este temeiul tuturor certitudinilor și înseamnă a fi în posesia nu a lui A sau B, ci a „sufletului”.

Rudolf Otto

Știința esteticii nu este același lucru, nici măcar pe-aproape, cu practicarea și aprecierea artelor. Cum poate învăța cineva să aprecieze tablourile sau să devină pictor bun? Cu siguranță nu citindu-l pe Benedetto Croce. Înveți să pictezi pictând și înveți să apreciezi tablourile mergând prin galerii de pictură și privindu-le.

Dar asta nu înseamnă că Benedetto Croce și urmașii lui și-au irosit timpul degeaba. Ar trebui să le fim recunoscători pentru eforturile depuse în construirea unui sistem de gândire prin intermediul căruia semnificația ce poate fi înțeleasă imediat și valoarea artei pot fi evaluate în lumina cunoașterii generale, în relație cu alte date ale experienței și, în felul acesta și în măsura aceasta, „explicate".

Ce este adevărat despre estetică este adevărat și despre teologie. Speculația teologică este valoroasă câtă vreme le permite celor care au avut experiența imediată a unor aspecte diverse ale lui Dumnezeu să-și formuleze idei inteligibile despre natura Temeiului divin și a propriei lor experiențe legate de Temei în relație cu alte experiențe. Și odată stabilit un sistem teologic coerent, acesta este folositor câtă vreme îi convinge pe cei care îl studiază că nu există nimic inerent contradictoriu în postulatul Temeiului divin și că, pentru cei pregătiți să îndeplinească anumite condiții, postulatul poate deveni un Fapt împlinit. Totuși, în nicio împrejurare studiul teologiei sau acceptul minții în fața unor afirmații teologice nu poate înlocui ceea ce Law numește „nașterea lăuntrică a lui Dumnezeu". Pentru că teoria nu este practică, iar cuvintele nu sunt lucrurile pe care acestea le denumesc.

> Teologia, așa cum o cunoaștem, a fost creată de marii mistici, în special de Sfântul Augustin și Sfântul Toma. Mulți alți mari teologi – cu precădere Sfântul Grigore și Sfântul Bernard, ajungând chiar până la Suarez – nu ar fi avut o asemenea perspectivă fără supracunoașterea mistică.
>
> Abatele John Chapman

La acesta trebuie să contrapunem opinia doctorului Tennant – și anume că experiența religioasă este ceva real și unic, dar care nu adaugă nimic cunoașterii Realității supreme a celui care o trăiește și trebuie să fie întotdeauna interpretată în termenii unei concepții asupra lui Dumnezeu derivate din alte surse. Un studiu al datelor ar sugera că ambele opinii sunt corecte până la un anumit punct. Datele perspectivei mistice (laolaltă cu datele a ceea ce se consideră a fi revelație istorică) sunt raționalizate în termenii unei cunoașteri generale și devin baza teologiei. Și, reciproc, o teologie existentă în termenii unei cunoașteri generale exercită o influență profundă asupra celor care au îmbrățișat viața spirituală, făcându-i, dacă este vorba de o formă inferioară, să se mulțumească cu o formă inferioară de experiență, iar dacă este vorba de o formă superioară, să respingă drept nepotrivită experiența oricărei forme de realitate având caracteristici incompatibile cu ale acelui Dumnezeu descris în cărți. Astfel, misticii creează teologie, iar teologia creează mistici.

O persoană care acceptă o dogmă falsă sau care acordă întreaga atenție și manifestă supunere deplină față de o

singură dogmă adevărată dintr-un sistem cuprinzător, în timp ce le neglijează pe celelalte (așa cum mulți creștini se concentrează exclusiv asupra umanității celei de-a doua Persoane a Treimii și-i ignoră pe Tatăl și pe Sfântul Duh), riscă să-și limiteze dinainte înțelegerea directă a Realității. În religie, ca și în științele naturale, experiența este determinată doar de experiență. Este fatal să avem prejudecăți, să o constrângem să se muleze pe anumite tipare impuse de o teorie care fie nu corespunde deloc faptelor, fie corespunde doar anumitor fapte. „Nu vă străduiți să căutați adevărul", scrie un maestru Zen, „încetați doar să mai faceți judecăți". Există un singur mod de a vindeca rezultatele credinței într-o teologie falsă sau incompletă și este identic cu singurul mod cunoscut de a trece de la credința în până și cea mai adevărată teologie la cunoaștere sau la Faptul primordial – lepădare de sine, ascultare, deschidere în fața dimensiunilor Veșniciei. Opiniile sunt lucruri pe care le formăm și pe care putem așadar să le înțelegem, să le formulăm și să le argumentăm. Dar „să zăbovim în considerația asupra unor obiecte perceptibile simțurilor sau accesibile înțelegerii înseamnă să te mulțumești", potrivit spuselor Sfântului Ioan al Crucii, „cu ceva ce este mai prejos de Dumnezeu". Cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu este posibilă doar celor care „au încetat să mai facă judecăți" – chiar și judecăți care sunt pe cât de adevărate pot fi niște noțiuni abstracte verbalizate.

> Înalță-te, deci, suflet nobil! Pune-ți pantofii cei comozi care sunt intelectul și iubirea și sari peste venerarea propriilor puteri mentale, sari peste înțelegerea obișnuită și țâșnește

> în inima lui Dumnezeu, în ascunzișul unde ești ascuns de toate celelalte ființe zidite.
>
> Meister Eckhart

> Cu lampa cuvântului și a discernământului trebuie să trecem dincolo de cuvânt și discernământ și să intrăm pe calea înfăptuirii.
>
> *Lankavatara Sutra*

Cuvântul „intelect” este folosit de Eckhart în sensul scolastic de intuiție imediată. „Intelectul și rațiunea”, spune Toma de Aquino, „nu sunt două puteri egale, ci sunt distincte precum desăvârșirea de nedesăvârșire... Intelectul înseamnă o înțelegere intimă a adevărului; rațiunea înseamnă cercetare și discurs”. Doar urmând și abandonând apoi calea rațională și emoțională a „cuvântului și discriminării” ne învrednicim să ajungem pe „calea înfăptuirii” cea intelectuală sau intuitivă. Și totuși, în ciuda avertismentelor rostite de cei care, prin lepădare de sine, au trecut de la literă la spirit și de la teorie la cunoaștere imediată, bisericile creștine organizate au persistat în greșeala fatală de a confunda mijloacele cu scopurile. Enunțurile verbale ale raționalizărilor teologice mai mult sau mai puțin adecvate ale experienței au fost luate prea în serios și tratate cu respectul cuvenit doar Faptului pe care intenționau să-l descrie. Se întreținea iluzia că sufletele se mântuiau dacă se accepta ceva ce pe plan local era privit drept formula corectă și erau pierdute dacă lucrul acesta nu se consfințea. Poate că cele două cuvinte, *filioque*, nu au fost

singurul motiv al schismei dintre Biserica de Răsărit și cea de Apus; dar au fost neîndoios pretextul și *casus belli*.

Supraevaluarea unor cuvinte și formule poate fi privită ca un caz special de supraevaluare a lucrurilor vremelnice, lucru atât de caracteristic în mod fatal creștinismului istoric. Să cunoști Adevărul-ca-Fapt și să-l cunoști în mod unitiv „în duh și în adevăr-ca-înțelegere-imediată” înseamnă eliberare, de asta depinde „viața noastră cea veșnică”. Să fii familiarizat cu adevărurile enunțate, care corespund în mod simbolic Adevărului-ca-Fapt, în măsura în care acesta poate fi cunoscut sau dedus din adevărul-ca-înțelegere-imediată sau adevărul-ca-revelație-istorică – asta nu înseamnă eliberare, ci reprezintă doar studiul unei ramuri speciale a filosofiei. Până și experiența cea mai obișnuită a unui lucru sau a unui eveniment plasat în timp nu poate fi complet sau adecvat descrisă în cuvinte. Experiența contemplării cerului sau a resimțirii unei nevralgii este incomunicabilă; tot ce putem face este să spunem „albastru” sau „durere”, sperând că cei care ne aud au avut poate experiențe asemănătoare cu a noastră, putând astfel să ofere o versiune proprie a sensului. Însă Dumnezeu nu este un lucru sau un eveniment temporal, iar cuvintele limitate în timp care nu pot reda în mod potrivit nici măcar chestiunile temporale sunt și mai inadecvate naturii intrinseci și experienței noastre unitive legate de ceva aparținând unui ordin în mod incomensurabil diferit. Să presupunem că oamenii pot fi mântuiți prin studierea și acceptarea unor formule e ca și când am presupune că cineva ar putea ajunge la Timbuktu analizând o hartă a Africii. Hărțile sunt simboluri – până și cele mai bune dintre ele sunt niște simboluri incomplete și imperfecte. Dar pentru oricine

dorește cu adevărat să ajungă la o anumită destinație, o hartă este absolut necesară deoarece indică direcția în care călătorul ar trebui s-o pornească și drumurile pe care ar trebui să meargă.

În filosofia budistă de mai târziu cuvintele sunt privite ca unul dintre factorii determinanți în evoluția creativă a ființelor umane. În această filosofie sunt recunoscute cinci categorii de ființare – Nume, Aparență, Discriminare, Cunoaștere corectă, Realitate absolută. Primele trei sunt legate de rău, ultimele două de bine. Aparențele sunt diferențiate de organele de simț, apoi reificate prin numire, astfel încât cuvintele sunt luate drept lucruri, iar simbolurile sunt folosite ca măsură a realității. Potrivit acestei concepții, limba este o sursă principală a simțului de separare și a ideii blasfematoare a autosuficienței individuale, cu inevitabilele lor corolare – lăcomia, invidia, goana după putere, mânia și cruzimea. Iar din aceste patimi rele se ivește necesitatea unei existențe separate, amânată la infinit și repetată în aceleași condiții autoperpetuante de dorințe și infatuare. Singura scăpare este prin intermediul unui act creator al voinței, ajutat de harul lui Buddha, care conduce prin lepădare de sine până la Cunoașterea Corectă ce constă, printre altele, într-o evaluare corectă a Numelor, Aparențelor și Discriminărilor. În și prin Cunoașterea Corectă ieșim din iluzia infatuată a lui „eu”, „mie”, „al meu” și, rezistând ispitei de a nega lumea într-o stare de extaz prematur și unilateral sau de a o afirma trăind ca oameni obișnuiți ai simțurilor, ajungem în cele din urmă la conștientizarea transfigurantă a faptului că *samsara* și *nirvana* sunt unul și același lucru, la înțelegerea unitivă a

Realității absolute pure – Temeiul suprem care poate fi doar sugerat, niciodată descris corespunzător în simboluri verbale.

Legat de concepția Mahayana asupra rolului important și chiar creativ pe care îl joacă cuvintele în evoluția naturii umane neregenerate, putem menționa argumentele lui Hume împotriva realității cauzalității. Aceste argumente pornesc de la postulatul că toate evenimentele sunt „distincte și separate" unul de celălalt și ajung, printr-o logică fără greș, la o concluzie care transformă într-un nonsens total întreaga gândire organizată și acțiunea deliberată. După cum ne arată profesorul Stout, eroarea se află în postulatul preliminar. Și când ne întrebăm ce anume l-a determinat pe Hume să facă această presupunere ciudată și destul de nerealistă cum că evenimentele sunt „distincte și separate", înțelegem că singurul motiv care l-a făcut să sfideze experiența imediată a fost faptul că lucrurile și întâmplările sunt reprezentate simbolic în gândirea noastră prin substantive, verbe și adjective și că aceste cuvinte sunt într-adevăr „distincte și separate" unul de celălalt într-un fel în care evenimentele și lucrurile desemnate în mod evident nu sunt. Luând cuvintele drept măsură a lucrurilor, în loc să folosim lucrurile ca măsură a cuvintelor, Hume a impus tiparul discret și, să spunem așa, *pointilliste* al limbajului asupra continuumului experienței reale – cu rezultatele imposibile și paradoxale cu care suntem cu toții obișnuiți. Majoritatea oamenilor nu sunt filosofi și nu sunt deloc preocupați de consecvența gândirii sau acțiunii. Astfel, în anumite circumstanțe iau de bun faptul că evenimentele nu sunt „distincte și separate", ci coexistă sau se succed unul altuia în interiorul câmpului organizat și organizant al unui întreg cosmic. Dar în alte împrejurări, când

părerea opusă este mai îndeaproape în concordanță cu pasiunile și interesele lor, aceștia adoptă, într-un mod cu totul inconștient, poziția lui Hume și tratează evenimentele ca și când ar fi la fel de independente unul de celălalt și de restul lumii ca și cuvintele prin care sunt simbolizate. Acest lucru este în general adevărat despre toate evenimentele care implică un „eu", „mie", „al meu". Prin reificarea numelor „distincte și separate" privim lucrurile ca și când ar fi și ele distincte și separate – fără să fie supuse legii, fără să fie implicate în rețeaua de relații de care sunt de fapt atât de evident legate prin mediul lor fizic, social și spiritual. Considerăm absurdă ideea că nu există niciun proces cauzal în natură și nicio legătură organică între evenimentele și lucrurile din viețile altor oameni; dar în același timp acceptăm drept axiomatică ideea că egoul nostru sacru este „distinct și separat" de univers, o lege în sine aflată deasupra *dharmei* morale și chiar, în multe privințe, deasupra legii naturale a cauzalității. Și în budism, și în catolicism, călugării au fost încurajați să evite pronumele personal și să vorbească despre ei înșiși în termenii unor circumlocuțiuni care indicau în mod clar relația lor adevărată cu realitatea cosmică și cu semenii lor. Precauția aceasta era una înțeleaptă. Răspunsurile noastre în fața unor cuvinte familiare sunt reflexe condiționate. Schimbând stimulul, putem face ceva pentru a schimba răspunsul. Fără vreun clopoțel al lui Pavlov, fără vreo picătură de salivă; fără să zăbovim asupra unor cuvinte precum „mie" și „al meu", nici egocentrism pur și simplu automat și necugetat. Când un monah vorbește despre sine nu ca despre un „eu", ci ca despre „acest păcătos" sau „acest nevrednic slujitor", încetează să mai ia de bună individualitatea

„distinctă și separată” și devine conștient de relația lui reală, organică cu Dumnezeu și cu apropiații săi.

În practică, cuvintele sunt folosite în alte scopuri decât pentru a formula aserțiuni asupra faptelor. Foarte adesea sunt folosite retoric, pentru a stârni pasiuni și a orienta voința înspre un anumit curs al acțiunii considerat dezirabil. Iar uneori sunt folosite poetic – adică utilizate astfel încât, în afară de a formula un enunț despre lucruri sau evenimente reale ori imaginare și în afară de a face un apel retoric la voință și la pasiuni, îl fac pe cititor conștient de frumusețea lor. Frumusețea în artă sau în natură este o chestiune de relații între lucruri ce nu sunt intrinsec frumoase prin ele însele. De pildă, nu este nimic frumos în cuvintele „timp” sau „silabă”. Dar când sunt folosite într-o frază precum „până la cea din urmă silabă a timpului scurs”, relația dintre sunetele cuvintelor componente, dintre ideile noastre legate de lucrurile pe care le denumesc și dintre nuanțele de asociații cu care fiecare cuvânt și frază ca întreg sunt încărcate este înțeleasă, printr-o intuiție directă și imediată, ca fiind frumoasă.

Nu mai este nevoie să adăugăm nimic despre folosirea retorică a cuvintelor. Există o retorică a cauzelor bune și o retorică a cauzelor proaste – o retorică satisfăcător de adecvată faptelor și, în același timp, emoționantă, și o retorică ce este în mod inconștient sau deliberat o minciună. A învăța să distingem între diferitele feluri de retorici este o parte esențială a moralității intelectuale; iar moralitatea intelectuală este o precondiție a vieții spirituale la fel de necesară precum controlul voinței și paza inimii și a limbii.

Să ne oprim acum asupra unei probleme mai dificile. Cum ar putea fi legată valoarea poetică a cuvintelor de viața spiritului? (Și, bineînțeles, ce se aplică folosirii poetice a cuvintelor se aplică în egală măsură și folosirii picturale a pigmenților, folosirii muzicale a sunetelor, folosirii sculpturale a lutului sau a pietrei – într-un cuvânt, tuturor artelor.)

„Frumosu-i adevăr, adevărul, frumusețe.”[2] Din păcate însă, Keats a omis să specifice cu care din sensurile lui principale a folosit cuvântul „adevăr”. Unii critici au presupus că a folosit al treilea dintre sensurile enumerate la începutul acestui capitol și, ca atare, au respins aforismul ca fiind lipsit de sens. $Zn + H_2SO_4 = ZnSO_4 + H_2$. Acesta este un adevăr în al treilea sens al cuvântului – și, în mod evident, acest adevăr nu este identic cu frumusețea. Dar, nu mai puțin evident, Keats nu se referea la acest tip de „adevăr”. El folosea cuvântul mai ales cu primul lui sens, ca sinonim pentru „fapt”, iar în al doilea rând cu semnificația atașată acestuia în sintagma ioanină „a se închina lui Dumnezeu în adevăr”. Fraza lui are așadar două sensuri. „Frumusețea este Faptul Primordial, iar Faptul Primordial este Frumusețe, principiul tuturor frumuseților particulare”; și „Frumusețea este o experiență imediată, iar această experiență imediată este identică cu Frumusețea-ca-Principiu, Frumusețea-ca-Fapt-Primordial”. Prima dintre aceste afirmații este în deplină concordanță cu doctrinele Filosofiei perene. Printre treimile în care se face simțit acel Unu inefabil este treimea Bine-Adevăr-Frumos. Percepem frumusețea în intervalele armonioase dintre părțile unui întreg. În acest context, Temeiul divin ar putea fi definit în mod paradoxal drept Intervalul Pur, independent de ceea ce este separat și armonizat cu întregul.

Adepții Filosofiei perene ar dezaproba cu siguranță afirmația lui Keats, folosită în al doilea sens. Experiența frumuseții în artă sau în natură poate fi calitativ înrudită cu experiența imediată, unitivă a Temeiului divin sau a Divinității; dar nu este identică cu acea experiență, iar acea frumusețe-fapt experimentată, deși aparține într-un fel naturii divine, este oarecum îndepărtată de Divinitate. Poetului, iubitorului de natură, estetului le sunt oferite înțelegeri ale Realității similare cu cele atinse de contemplativul depersonalizat; dar pentru că aceștia nu s-au învrednicit să ajungă cu totul la depersonalizare, sunt incapabili să cunoască Frumusețea divină în deplinătatea ei, așa cum este cu adevărat. Poetul se naște cu capacitatea de a aranja cuvintele în așa fel încât ceva din însușirea harurilor și a inspirațiilor primite se poate face simțit și de alți semeni în spațiile albe, ca să spunem așa, dintre rândurile versurilor sale. Acesta este un dar măreț și prețios; dar dacă poetul rămâne mulțumit de darul său, dacă perseverează în venerarea frumuseții în artă și natură fără să continue să devină, prin lepădare de sine, vrednic să înțeleagă Frumusețea așa cum este ea prezentă în Temeiul divin, atunci nu este decât un idolatru. E adevărat, idolatria lui este una dintre cele mai înalte de care sunt capabile ființele umane; însă rămâne idolatrie.

> Experiența frumosului este curată, apare de la sine, alcătuită deopotrivă din bucurie și conștiință, fără niciun amestec al vreunei alte percepții, sora geamănă a experienței mistice, și însăși viața ei este o minune suprasenzorială… De ea se bucură cei care o pot realiza,

identificându-se cu ea, așa cum forma lui Dumnezeu este însăși bucuria prin care aceasta este recunoscută.

Visvanatha

Ce urmează este ultima creație a unei călugărițe Zen, care în tinerețe fusese o mare frumusețe și o poetă desăvârșită.

De șaizeci și șase de ori ochii aceștia văzut-au
schimbătoarele priveliști ale Toamnei.
Despre clarul de lună am povestit destule,
Nu mă mai întreba fără temei.
Ascultă doar al pinilor și cedrilor blând glas, atunci când
nu adie vântul.

Ryonen

Tăcerea de sub pomii nescuturați de vânt este ceea ce Mallarmé ar numi un *creux néant musicien*. Dar în vreme ce muzica pe care o asculta poeta era pur estetică și imaginativă, contemplativul, lepădat cu totul de sine, se deschide doar în fața purei Realități absolute. „Opriți-vă și cunoașteți că Eu sunt Dumnezeu.”

Adevărul acesta trebuie trăit, nu doar rostit cu gura…
N-ai cum să contrazici această-nvățătură;
E cert că orice discuție-i denaturează sensul.
Doctrinele, lăsate-n voia controversei, spre naștere și
moarte le e mersul.

Huineng

Plecați, deci, cu ficțiunile și lucrările rațiunii discursive, fie pentru, fie împotriva creștinătății! Sunt doar spiritul nestatornic al minții, neștiutoare de Dumnezeu și insensibile la esența și condiția acestuia. Moartea și viața sunt singurele lucruri puse în discuție; viața este Dumnezeu care viețuiește și lucrează în suflet; moartea este sufletul ce viețuiește și lucrează potrivit simțurilor și rațiunii cărnii și sângelui trupești. Iar viața aceasta și moartea își au propria evoluție, evoluție din propria lor sămânță înăuntrul nostru, nu așa cum rațiunea cea agitată vorbește și poruncește, ci așa cum inima se întoarce când spre una, când spre cealaltă.

William Law

Pot să descriu Prietenul unuia căruia El nu-i este Prieten?

Când o mamă-i strigă bebelușului ei sugar „Vino, fiule, eu îți sunt mamă!”.
Oare copilul îi răspunde „O, mamă, dă-mi o dovadă
C-am să aflu alinare când mă voi hrăni cu laptele tău”?

Jalal ad-Din Rumi

Marile adevăruri nu pun stăpânire pe inimile maselor. Iar acum, când toată lumea trăiește în greșeală, cum aș putea, deși cunosc adevărata cale, cum aș putea fi călăuză? Dacă știu că nu pot reuși, dar totuși caut să-mi forțez izbânda, lucrul acesta ar fi o altă sursă de greșeală. Este mai bine deci să renunț și să nu mai lupt. Dar dacă nu lupt, cine-o va face?

Între cele două variante ale dilemei lui Zhuangzi nu există altă cale decât cea a iubirii, păcii și bucuriei. Doar cei care dovedesc că se află cât de cât în posesia roadelor Spiritului îi pot convinge pe ceilalți că viața spiritului merită trăită. Disputa și controversa sunt aproape inutile; ce-i drept, în multe cazuri sunt de-a dreptul dăunătoare. Dar acesta, firește, este un lucru pe care oamenii deștepți, cu harul silogismelor și al sarcasmului, îl găsesc deosebit de greu de acceptat. Fără îndoială, Milton a crezut cu adevărat că lucra în slujba adevărului, a dreptei măsuri și a slavei lui Dumnezeu când se dezlănțuia în torente de calomnii savante împotriva dușmanilor dictatorului său preferat și a mărcii preferate de nonconformism. De fapt, bineînțeles, el și ceilalți polemiști ai secolelor al XVI-lea și al XVII-lea nu au făcut decât să pericliteze cauza religiei adevărate, pentru care, de o parte sau de cealaltă, au luptat cu egală deșteptăciune și ingeniozitate și cu același limbaj excesiv și deocheat. Controversele au continuat timp de aproape două sute de ani, întrerupte de intervale ocazionale de luciditate – papiștii împotriva antipapiștilor, protestanții împotriva altor protestanți, iezuiții împotriva chietiștilor și jansenișilor. Când în cele din urmă zarva s-a stins, creștinismul (care, ca orice altă religie, nu poate supraviețui decât dacă manifestă roadele Spiritului) era cu totul mort; adevărata religie a majorității europenilor educați era acum idolatria naționalistă. În timpul secolului al XVIII-lea, această schimbare către idolatrie părea să fie (după atrocitățile comise în numele creștinismului de Wallenstein și Tilly) o schimbare în bine. Asta se întâmpla

deoarece clasele conducătoare erau convinse că ororile războaielor purtate în numele religiei nu trebuiau să se mai repete și, ca atare, atenuau în mod deliberat politica puterii prin eleganță. Simptomele eleganței mai pot fi observate în războaiele napoleoniene și în cel al Crimeii. Dar monștrii naționali continuau să devoreze idealul secolului al XVIII-lea. În timpul celor două războaie mondiale am fost martorii eliminării totale a vechilor cenzuri și forme de autocontrol. Consecințele idolatriei politice se manifestă acum fără nici cea mai mică atenuare fie prin onoare umanistă și etichetă, fie printr-o religie transcendentală. Prin certurile dezastruoase iscate pe marginea cuvintelor, formelor de organizare, banilor și puterii, creștinismul istoric a desăvârșit opera de autodistrugere la care îl condusese de la bun început, în mod tragic, preocuparea lui excesivă pentru lucruri vremelnice.

> Vinde-ți deșteptăciunea și cumpără uluire;
> Deșteptăciunea e doar o biată judecată, uluirea este intuiție.
>
> Rațiunea este ca un ofițer atunci când regele apare;
> Ofițerul își pierde atunci puterea și se ascunde.
> Rațiunea este umbra aruncată de Dumnezeu; Dumnezeu este soarele.
>
> Jalal ad-Din Rumi

Ființele neraționale nu privesc nici înainte, nici după, ci trăiesc în veșnicia animalică a prezentului perpetuu; instinctul este harul lor animal și permanenta inspirație; și nu sunt nicicând tentate să trăiască altfel decât în concordanță cu

propria lor *dharma* animală sau cu legea imanentă. Datorită puterilor lui raționale și a instrumentului rațiunii, limbajul, omul (în simpla lui condiție umană) trăiește nostalgic, temător și plin de speranță în trecut și în viitor, precum și în prezent; nu are instincte care să-i spună ce să facă; trebuie să se bazeze mai degrabă pe propria-i isteține decât pe inspirația trimisă de divina Natură a Lucrurilor; se trezește într-o situație de război civil cronic între pasiune și prudență și, la un nivel mai înalt de conștientizare și sensibilitate etică, între egotism și spiritualitate născândă. Însă această „condiție plictisitoare a umanității" este condiția preliminară indispensabilă a iluminării și a izbăvirii. Omul trebuie să trăiască în timp pentru a putea înainta în veșnicie fără să se mai afle pe treapta animală, ci la nivel spiritual; trebuie să fie conștient de el însuși ca un ego separat pentru a putea transcende în mod conștient individualitatea separată; trebuie să se războiască cu sinele inferior pentru a deveni una cu Sinele mai înalt dinăuntrul lui, care este înrudit cu Non-Sinele divin; iar într-un final trebuie să-și folosească isteține pentru a trece de isteține, către viziunea intelectuală a Adevărului, la cunoașterea imediată, unitivă a Temeiului divin. Rațiunea și lucrările ei „nu sunt și nu pot fi cele mai apropiate mijloace ale unirii cu Dumnezeu". Mijlocul imediat este „intelectul", în sensul scolastic al cuvântului, sau spiritul. În ultimă instanță, utilitatea și scopul rațiunii sunt de a crea condițiile interne și externe favorabile propriei transfigurări prin și în duh. Aceasta este lampa cu care își găsește drumul dincolo de ea însăși. Vedem așadar că, în calitate de mijloc spre un mijloc imediat către un Scop, raționamentul discursiv are o imensă valoare. Dar dacă, în mândria și nebunia noastră, îl tratăm ca

pe un mijloc imediat către Scopul divin (așa cum multe popoare religioase au făcut și încă mai fac), sau dacă, negând existența unui Scop etern, îl privim și ca pe un mijloc de progres, și ca pe un scop tot mai îndepărtat în timp, istețimea devine dușmanul, o sursă a orbirii spirituale, a răului moral și a dezastrului social. În nicio perioadă din istorie istețimea nu a mai fost atât de prețuită sau, în anumite privințe, atât de eficient exersată pe scară largă precum în vremurile de acum. Și în nicio altă perioadă viziunea intelectuală și spiritualitatea nu au fost mai puțin prețuite sau Scopul pentru care acestea sunt mijloace imediate mai puțin căutat pe scară largă și în mod sincer. Pentru că tehnologia avansează, ne închipuim că înregistrăm un progres corespunzător pe toate planurile; deoarece avem o putere considerabilă asupra naturii neînsuflețite, rămânem încredințați că suntem stăpânii autosuficienți ai destinului nostru și căpitanii sufletelor noastre; și pentru că istețimea ne-a dat tehnologia și puterea, credem, în ciuda tuturor dovezilor contrare, că nu trebuie decât să continuăm să fim și mai isteți într-un mod încă și mai sistematic pentru a înfăptui ordinea socială, pacea internațională și fericirea personală.

În capodopera extraordinară a lui Wu Cheng'en (atât de admirabil tradusă în engleză de Arthur Waley) există un episod, comic și profund deopotrivă, în care Maimuța (care, în această alegorie, este întruchiparea istețimii umane) ajunge în rai și provoacă acolo o dezordine atât de mare, încât, în cele din urmă, trebuie să fie chemat Buddha pentru a se ocupa de ea. Episodul se încheie cu următorul fragment:

— Am să fac o prinsoare cu tine, a spus Buddha. Dacă ești cu adevărat isteț, sari peste palma mâinii mele drepte. Dacă reușești, am să-i spun Împăratului de Jad să vină să stea cu mine în Paradisul de Apus, iar tu vei avea tronul lui fără alte comentarii. Dar dacă dai greș, te vei întoarce pe pământ și vei ispăși o pedeapsă timp de mai mulți eoni înainte să vii din nou la mine cu sporovăiala ta.
„Buddha ăsta”, gândi Maimuțoiul, „e un mare fraier. Pot să sar o sută opt mii de leghe, iar palma lui nu poate fi mai lată de douăzeci de centimetri. Cum să nu fiu în stare să sar peste ea fără s-o ating?”
— Ești sigur că poți să faci asta pentru mine? l-a întrebat.
— Sigur că da, a spus Buddha.
Și a întins mâna dreaptă, ce părea să fie cam de mărimea unei frunze de lotus. Maimuțoiul și-a pus bâta după ureche și a sărit cu toată puterea. „E bine”, și-a spus în sinea lui. „Acum trec cu bine.” Se mișca atât de repede încât era aproape invizibil, iar Buddha, care-l privea cu ochiul înțelepciunii, văzu doar un biet titirez care se învârtea căpiat.
Maimuțoiul ajunse în cele din urmă la cinci stâlpi roz, care se înălțau în aer. „Aici este sfârșitul Lumii”, și-a spus Maimuțoiul. „Tot ce trebuie să fac este să mă întorc la Buddha și să-mi cer premiul. Tronul este al meu.”
„Stai puțin”, își zise el imediat, „ar fi mai bine să las un semn oarecare, în caz că voi avea probleme cu Buddha”. Și, smulgându-și un fir de păr, suflă asupra lui o vrajă și strigă: „Preschimbă-te!”. Și firul de păr se preschimbă pe loc într-o pensulă de scris înmuiată în cerneală groasă, cu care scrise la baza stâlpului din mijloc: „Marele Înțelept

Egal cu Cerul a ajuns până aici”. Apoi, ca să-și arate lipsa de respect, s-a ușurat la baza primului stâlp și a făcut un salt uimitor în spate până în locul de unde plecase. Stând pe palma lui Buddha, a spus:

— Ei bine, am fost și m-am întors. Poți să mergi să-i spui Împăratului de Jad să-mi predea palatele Cerului.

— Maimuțoi nenorocit, spuse Buddha, în tot timpul ăsta te-ai aflat în palma mea.

— Te înșeli amarnic, spuse Maimuțoiul. Am ajuns până la capătul Lumii, unde am văzut cinci stâlpi viu colorați care se înălțau până la cer. Am scris ceva pe unul dintre ei. Dacă vrei, te duc acolo să-ți arăt.

— Nu-i nevoie, spuse Buddha. Privește-n jos.

Maimuțoiul privi în jos cu ochii săi fioroși, ca de oțel, și chiar acolo, la baza degetului mijlociu al mâinii lui Buddha văzu scrise cuvintele „Marele Înțelept Egal cu Cerul a ajuns până aici”, iar dintre degetul mare și arătător venea un miros de urină de maimuță.

Maimuțoiul

Și așa, după ce urinează triumfător pe mâna întinsă a Înțelepciunii, Maimuțoiul dinăuntrul nostru se întoarce și, plin de încredere nesăbuită în propria-i atotputere, se apucă să reclădească lumea oamenilor și a lucrurilor, transformând-o în ceva mai pe placul său. Uneori intențiile-i sunt bune, alteori rele, cu bună știință. Dar oricare i-ar fi intențiile, rezultatele acțiunii întreprinse până și de cea mai iscusită isteține, atunci când nu este iluminată de divina Natură a Lucrurilor, când nu este subordonată Spiritului, sunt în general rele. Că acest lucru a fost întotdeauna clar înțeles de

întreaga umanitate este dovedit de folosirea limbajului. *Cunning* („șiret”) și *canny* („șmecher”) sunt echivalente cu *knowing* („priceput”), și toate cele trei adjective oferă o judecată morală mai mult sau mai puțin nefavorabilă asupra celor cărora le sunt aplicate. *Conceit* („înfumurare”) e același cu *concept* („concept”); dar ceea ce mintea unui om concepe în modul cel mai limpede este valoarea supremă a propriului său ego. *Shrewd*, care este participiul trecut al lui *shrew*, în sensul de „răutăcios”, și este legat de *beshrew*, „a blestema”, este aplicat acum, ca un soi de compliment îndoielnic, oamenilor de afaceri și avocaților șmecheri. *Wizards* („vrăjitorii”) sunt numiți așa pentru că sunt *wise* („înțelepți”) – firește, înțelepți în sensul jargonului american, în care un tip șmecher este numit *wise guy*. În schimb, despre idiot se spunea cândva în mod obișnuit că este „inocent”. „Această folosire a cuvântului «inocent»”, spune Richard Trench, „presupune că a răni și a vătăma este îndeletnicirea principală, spre care oamenii își îndreaptă puterile intelectuale; doar că atunci când sunt înțelepți, cel mai adesea sunt înțelepți spre a face rău”. În orice caz, se înțelege de la sine că istețimea și cunoașterea acumulată sunt indispensabile, dar întotdeauna ca mijloace pentru mijloace imediate, niciodată ca mijloace imediate sau, ceea ce e chiar mai rău, ca scopuri în sine. *Quid faceret eruditio sine dilectione?* spune Sfântul Bernard. *Inflaret. Quid, absque eruditione dilectio? Erraret.* Ce ar însemna cunoașterea fără iubire? S-ar umfla în pene. Dar iubirea fără cunoaștere? Ar lua-o razna.

Dumnezeu le va părea oamenilor după cum sunt ei înșiși.

John Smith, platonicianul

Mințile oamenilor percep cauze secunde,
Însă doar profeții percep acțiunea Primei Cauze.

Jalal ad-Din Rumi

Măsura și felul cunoașterii pe care o dobândim depinde în primul rând de voință și, în al doilea rând, de constituția noastră psiho-fizică și de modificările impuse asupra acesteia de mediul înconjurător și de propria noastră alegere. Astfel, profesorul Burkitt a atras atenția asupra faptului că, acolo unde este vorba despre descoperire tehnologică, „dorința omului este factorul important. Odată ce-ți dorești ceva cu adevărat, lucrul acela este produs iar și iar într-o perioadă de timp extrem de scurtă... În schimb, nimic nu îi va învăța pe boșimanii din Africa de Sud să planteze și să crească animale. Nu-și doresc să facă asta". Același lucru este adevărat în privința descoperirilor etice și spirituale. „Ești pe cât de sfânt îți dorești să fii", era mottoul sugerat de Ruysbroeck studenților veniți să-l viziteze. Și ar mai fi putut adăuga: „Puteți așadar cunoaște Realitatea în măsura în care vreți s-o cunoașteți" – deoarece cunoașterea se află în cel care cunoaște în funcție de dispoziția sa, iar dispoziția celui care cunoaște este, în anumite privințe foarte importante, în puterea de control a cunoscătorului. Cunoașterea eliberatoare a lui Dumnezeu apare la cei curați cu inima și săraci cu duhul; și deși o asemenea curăție și sărăcie sunt foarte greu de dobândit, ele sunt totuși posibile.

> Mai spune că, dacă cineva vrea să ajungă la curăția minții, ar trebui să se abțină cu totul de la orice judecată a aproapelui și de la orice vorbe deșarte legate de purtarea acestuia. În creaturi trebuie întotdeauna să cauți doar voia lui Dumnezeu. Cu mare putere rosti: „Pentru absolut niciun motiv nu ar trebui să judecăm acțiunile semenilor sau motivațiile lor. Chiar și atunci când vedem că aceștia comit un păcat, nu ar trebui să-l judecăm, ci să manifestăm o compasiune sfântă și sinceră și să i-o dăruim lui Dumnezeu însoțită de rugăciune smerită și pioasă”.
>
> Testamentul Sfintei Ecaterina de Siena,
> scris de Tommaso di Petra

Această abținere deplină de la judecarea aproapelui este doar una dintre condițiile curăției lăuntrice. Celelalte au fost descrise deja în capitolul „Mortificare, detașare, dreaptă viețuire”.

> Dacă te dedici învățăturii, vei spori cu fiecare zi; dacă te dedici lui Tao, vei descrește cu fiecare zi; vei descrește iar și iar, până când vei ajunge la nonacțiune.
>
> Lao Zi[3]

Inactivitatea voinței proprii și a istețimii egocentrice este cea care face posibilă activitatea în sufletul golit și purificat al eternei Realități absolute. Iar când veșnicia e cunoscută în înălțimile lăuntrice, ea este cunoscută și în deplinătatea experienței, în lumea de afară.

> Ai zărit vreodată o veșnicie măreață într-un moment înaripat al timpului? Ai văzut vreodată un infinit strălucitor în vârful îngust al unui obiect? Atunci știi ce înseamnă spirit – vârful piscului, spre care toate lucrurile se înalță armonios, unde se întâlnesc și se așază mulțumite într-o nemăsurată Profunzime a Vieții.
>
> Peter Sterry

1. Lao Zi, *Cartea despre Tao și virtuțile sale*, traducere din limba chineză veche, introducere, comentariu și note de Șerban Toader, Editura Științifică, București, 1999, p. 128 (n.tr.).
2. Vers din poezia *Ode on a Grecian Urn* de John Keats (n.tr.).
3. Lao Zi, *Cartea despre Tao și virtuțile sale*, *op.cit*., p. 130 (n.tr.).

Capitolul VIII

Religie și temperament

În acest moment, cel mai bun lucru pe care-l putem face este să ne întoarcem o clipă de la etică înspre psihologie, unde ne așteaptă o problemă foarte importantă – o problemă căreia adepții Filosofiei perene i-au acordat multă atenție. Care este mai exact relația dintre constituția individuală și temperament, pe de o parte, și felul și gradul cunoașterii spirituale, pe de alta? Materialele necesare unui răspuns cuprinzător și exact la această întrebare nu sunt disponibile – decât poate doar sub forma acelei științe incomunicabile, bazate pe intuiție și practică îndelungată, care există în mințile unor „formatori spirituali” experimentați. Însă răspunsul care *poate* fi dat, deși incomplet, este foarte semnificativ.

După cum am văzut, întreaga cunoaștere este o funcție a ființării. Sau, ca să exprimăm aceeași idee în termeni scolastici, lucrul cunoscut se află în cel care cunoaște potrivit firii celui care cunoaște. În „Introducere” s-a făcut referire la efectul asupra cunoașterii al schimbărilor ființării de-a lungul a ceea ce poate fi numită axa sa verticală, în direcția sfințeniei sau în direcție opusă. Există însă variație și în plan orizontal.

În mod congenital, prin constituție psiho-fizică, fiecare dintre noi se naște pe o anumită poziție din acest plan orizontal. Este un teritoriu vast, încă neexplorat în totalitate, un continent ce se întinde de la condiția de imbecilitate până la cea de geniu, de la slăbiciunea zdrobitoare până la puterea agresivă, de la cruzime la amabilitatea pickwickiană, de la sociabilitatea dezinhibată la mizantropia taciturnă și iubirea de singurătate, de la o lascivitate aproape nebună la o abstinență aproape ferită de ispite. Din oricare punct de pe această întindere imensă a posibilei firi umane, un individ se poate mișca aproape la nesfârșit în sus și-n jos, înspre unirea cu propriul său Temei divin și al tuturor celorlalte ființe sau înspre ultimele extreme, infernale, ale separării și individualismului. Dar în ceea ce privește mișcarea orizontală, există mult mai puțină libertate. Este imposibil ca un tip anume de constituție fizică să se transforme într-un alt tip; iar temperamentul specific asociat unei constituții fizice date poate fi modificat doar între anumite limite. Cu cea mai puternică voință din lume și cel mai bun mediu social, tot ce poate spera cineva să facă este să profite la maximum de alcătuirea sa psiho-fizică înnăscută, fiindu-i peste puteri să-și schimbe tiparele fundamentale ale constituției și temperamentului.

În ultimele treizeci de secole s-au făcut multe încercări de a se stabili un sistem de clasificare prin care diferențele umane să fie evaluate și descrise. De exemplu, există o veche metodă hindusă de clasificare a oamenilor conform categoriilor psiho-fizico-sociale ale castelor. Există mai ales clasificări medicale asociate numelui lui Hipocrate, clasificări făcute prin prisma a două „habitusuri” principale – ftizic și apoplectic – sau a celor patru umori (sânge, flegmă, bilă neagă și bilă galbenă) și a

celor patru calități (fierbinte, rece, umed și uscat). Mai de curând au apărut diversele sisteme fizionomice din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea; dihotomia frustă și pur psihologică a introversiunii și extraversiunii; clasificările mai cuprinzătoare, dar tot inadecvate, propuse de Kretschmer, Stockard, Viola și alții; și, în sfârșit, sistemul mai cuprinzător, mai adecvat într-un mod flexibil faptelor complexe decât toate cele care l-au precedat, elaborat de doctorul William Sheldon și colaboratorii săi.

În capitolul de față suntem interesați de clasificările unor diferențe umane în relație cu problemele vieții spirituale. Vor fi descrise și ilustrate sisteme tradiționale, iar descoperirile Filosofiei perene vor fi comparate cu concluziile la care au ajuns cele mai recente cercetări științifice.

În Occident, clasificarea catolică tradițională a ființelor umane se bazează pe parabola evanghelică a Martei și Mariei. Calea Martei este calea mântuirii prin acțiune, în vreme ce Maria adoptă calea contemplației. Urmându-l pe Aristotel, care în această privință, ca și în multe altele, era în concordanță cu Filosofia perenă, gânditorii catolici au privit contemplația (al cărei cel mai înalt nivel este cunoașterea unitivă a Divinității) ca țel final al omului și, ca atare, au susținut întotdeauna că cea mai bună cale este într-adevăr calea Mariei.

În mod destul de semnificativ, în termeni aproape similari dr. Radin clasifică și (indirect) evaluează ființele omenești primitive în măsura în care acestea sunt filosofi și credincioși. El este convins că cele mai înalte forme monoteiste de religie primitivă sunt create (sau ar fi oare mai potrivit să spunem, ca Platon, *descoperite*?) de oameni aparținând primei din cele

două mari clase psiho-fizice de ființe umane – gânditorii. Celor din cealaltă clasă, a oamenilor de acțiune, li se datorează crearea sau descoperirea tipurilor de religie politeistă inferioară, nefilosofică.

Această simplă dihotomie este o clasificare a diferențelor umane care este valabilă câtă vreme funcționează. Dar ca toate dihotomiile de acest fel, fie ele fizice (în felul în care Hipocrate împarte umanitatea în tipul ftizic și cel apoplectic) sau psihologice (precum clasificarea lui Jung în introvertiți și extravertiți), această grupare a celor credincioși în cei care gândesc și cei care acționează, cei care urmează calea Martei și cei care urmează calea Mariei nu este adecvată faptelor. Și, bineînțeles, niciun duhovnic, niciun cap al vreunei organizații religioase nu este vreodată, în mod practic, mulțumit de acest sistem mult prea simplu. Urmărind cele mai bune scrieri catolice despre rugăciune și cea mai bună activitate catolică practică în materie de recunoaștere a vocațiilor și a îndatoririlor asumate, simțim existența unei clasificări implicite și neformulate a diferențelor umane mai completă și mai realistă decât dihotomia explicită a acțiunii și contemplației.

În gândirea hindusă, datele generale ale acestei clasificări mai cuprinzătoare și mai adecvate sunt indicate în mod clar. Căile care conduc la unirea mântuitoare cu Dumnezeu nu sunt două, ci trei – calea lucrărilor, calea cunoașterii și calea devoțiunii. În *Bhagavad-Gita*, Sri Krișna îl instruiește pe Arjuna în privința tuturor celor trei căi: eliberarea prin acțiune detașată; eliberarea prin cunoașterea Sinelui și a Temeiului Absolut al întregii ființări cu care este identic; și

eliberarea prin devoțiune intensă către Dumnezeul personal sau întruparea divină.

> Săvârșește deci fapta ce trebuie făcută mereu desprins [de ea], căci omul care făptuiește desprins atinge cu adevărat Țelul Suprem. Căci prin fapte au obținut Janaka și ceilalți desăvârșirea[1].

Există însă și calea Mariei.

> Desprinși de pasiune, frică și ură, de o ființă cu Mine, cu sprijin în Mine, purificați prin văpăile Cunoașterii, mulți au devenit una cu Ființa Mea[2].

Și iarăși:

> Cei care-l adoră pe Cel Indestructibil, Cel Nenumit, Cel Nemanifestat, Cel Atotpătrunzător, Cel ce nu poate fi gândit, Cel Neclintit, Cel Nemișcat, Cel Încremenit, stăpânindu-și totalitatea simțurilor, mereu cu mintea egală, dăruiți binelui tuturor ființelor, aceia mă dobândesc[3].

Însă calea contemplației nu este ușoară.

> Cei care-și îndreaptă mintea asupra Celui Nemanifestat au parte de nenumărate greutăți, căci condiția de nemanifestare este cu greu dobândită de cei ce au trup. Cei care, renunțând la toate faptele lor pentru Mine (pentru Mine ca Dumnezeu personal sau ca Întrupare

> divină), care mă consideră Țelul suprem, devotați Mie, care mă adoră în timp ce meditează la Mine printr-o concentrare exclusivă – pentru ei, care au pătruns cu gândirea în Mine, eu sunt cel care îi scoate fără întârziere din oceanul morții[4].

Aceste trei căi de eliberare sunt strict corelate cu cele trei categorii, pe baza cărora Sheldon a elaborat ceea ce, fără îndoială, constituie cea mai bună și mai adecvată clasificare a diferențelor umane. Ființele umane, ne arată el, variază în permanență între extremele viabile ale unui sistem tripolar; se pot stabili și măsurători fizice și psihologice, prin care orice individ poate fi precis localizat în funcție de cele trei coordonate. Sau putem pune problema altfel și să spunem că orice individ este un amestec, în proporții variate, a trei componente fizice și trei componente psihologice aflate în strânsă legătură. Puterea fiecărei componente poate fi măsurată potrivit unor proceduri determinate empiric. Sheldon numește cele trei componente fizice endomorfism, mezomorfism și ectomorfism. Individul endomorf este predominant pufos și rotunjor, cu tendințe de îngrășare rapidă. Mezomorful este un dur, cu oase mari și mușchi puternici, iar ectomorful este zvelt și are oase subțiri și mușchi slabi, lipsiți de putere și puțin proeminenți. Endomorful are un intestin imens, care poate fi de mai bine de două ori mai puternic și de două ori mai lung decât cel al ectomorfului aflat la extremă. În realitate, trupul său este construit în jurul tractului digestiv. În schimb, elementul cel mai important al fizicului mezomorfic este musculatura puternică, în timp ce fizicul ectomorf are ca element central

sistemul nervos suprasensibil și (de vreme ce raportul dintre suprafața corpului și greutate este mai mare la ectomorfi decât la celelalte tipuri) relativ neprotejat.

Constituția endomorfică este strâns corelată cu un tipar temperamental pe care Sheldon îl numește viscerotonie. Printre trăsăturile viscerotonice semnificative se numără plăcerea de a mânca și, în mod caracteristic, plăcerea de a mânca în comun; dragostea pentru confort și lux; predilecția pentru ceremonial; amabilitate nepărtinitoare și iubire de oameni ca atare; teamă de singurătate și nevoie intensă de companie; exprimare dezinhibată a emoției; dragostea de copilărie, sub forma nostalgiei față de trecut și o trăire intensă și plină de bucurie a vieții de familie; nevoia acută de afecțiune și sprijin social și nevoia de companie în situații dificile. Temperamentul asociat mezomorfismului se numește somatotonie. La aceasta trăsăturile dominante sunt preferința pentru activitatea musculară, agresivitatea și setea de putere; indiferența la durere; nepăsarea față de sentimentele altor oameni; plăcere pentru luptă și competiție; un grad înalt de curaj fizic; un sentiment nostalgic, dar nu față de copilărie, ci față de tinerețe, perioada de maximă putere musculară; nevoia de activitate atunci când se află în situații dificile.

Din descrierile de mai sus se vede cât de inadecvat este conceptul lui Jung despre extraversiune ca o simplă antiteză la introversiune. Extraversiunea nu este simplă; este de două feluri fundamental diferite. Există extraversiunea emoțională, sociabilă a endomorfului viscerotonic – persoana care caută întotdeauna companie și le spune tuturor doar ceea ce simte. Și mai există extraversiunea somatotonicului musculos – persoana care privește înspre lume ca la un loc unde își poate

exercita puterea, unde îi poate face pe oameni să se supună voinței lui și să modeleze lucrurile după placul inimii. Una este extraversiunea prietenoasă a comis-voiajorului, a sociabilului rotarian, a slujbașului bisericesc liberal și protestant. Cealaltă este extraversiunea inginerului care-și revarsă setea de putere asupra lucrurilor, a sportivului și a soldatului profesionist dârz și neînfricat, a omului de afaceri ambițios și a politicianului, a directorului, fie de acasă, fie din fruntea statului.

Când vine vorba de cerebrotonie, temperamentul corelat cu fizicul ectomorfic, părăsim lumea veselă a lui Pickwick, lumea stresant de competitivă a lui Hotspur, și pătrundem într-un univers cu totul diferit și oarecum tulburător – acela al lui Hamlet și al lui Ivan Karamazov. Cerebrotonicul extrem este introvertitul hiperagitat și hipersensibil, mai preocupat de ce se întâmplă în mintea sa – de plăsmuirile gândurilor și imaginației, de variațiile sentimentelor și conștiinței – decât de lumea din afară spre care, în felurile lor diferite, viscerotonicul și somatotonicul își îndreaptă cu precădere atenția și credința. Cerebrotonicii au prea puțină dorință de a domina, sau nu au deloc, și nici nu simt afecțiunea nediscriminatorie a viscerotonicului pentru oameni ca oameni; dimpotrivă, ei vor să trăiască și să fie lăsați să trăiască, iar dorința lor de intimitate este intensă. Izolarea în singurătate, cea mai groaznică pedeapsă ce-i poate fi impusă unei persoane bonome, rotunjoare, vesele nu este pentru cerebrotonic o pedeapsă în sine. Pentru acesta, internatul școlar și cazarma sunt chinul suprem. În societate, cerebrotonicii sunt emoționați și timizi, încordați și inhibați și imprevizibil de capricioși. (Faptul că niciun cerebrotonic

extrem nu a fost vreodată un bun actor spune multe.) Cerebrotonicilor nu le place deloc să trântească uși ori să ridice vocea și suferă din plin din pricina urletelor necenzurate și a tropăielilor somatotonicilor. Au un comportament reținut, iar când sunt puși în situația de a-și exprima sentimentele sunt extrem de rezervați. Efuziunile emoționale ale viscerotonicului li se par jignitor de superficiale și chiar nesincere, și nici nu au răbdare cu formalitățile reverențioase ale viscerotonicului și predilecția lui pentru lux și opulență. Nu dezvoltă cu ușurință obișnuințe și le este greu să-și adapteze viețile rutinei, două lucruri atât de firești somatotonicilor. Din cauza sensibilității lor excesive, cerebrotonicii sunt adesea extrem de aplecați înspre sex, aproape în mod nesănătos; dar nu sunt mai niciodată tentați să se apuce de băutură – pentru că alcoolul, care sporește agresivitatea naturală a somatotonicului și mărește afabilitatea relaxată a viscerotonicului, pe ei doar îi îmbolnăvește și îi deprimă. Viscerotonicul și somatotonicul, fiecare în felul lui, sunt bine adaptați la lumea în care trăiesc; însă cerebrotonicul introvertit este într-un fel incompatibil cu lucrurile, oamenii și instituțiile din jur. Prin urmare, un număr deosebit de mare de cerebrotonici extremi nu reușesc să fie cetățeni normali și stâlpi obișnuiți ai societății. Dar dacă mulți nu reușesc, mulți alții devin anormali în partea superioară a mediocrității. În universități, mănăstiri și laboratoare de cercetare – oriunde se oferă condiții prielnice celor ale căror intestine scurte și mușchi slabi nu le permit să mănânce și să-și croiască drum în nebunia vieții de zi cu zi –, procentajul de cerebrotonici remarcabil de dotați și realizați va fi întotdeauna foarte mare. Conștientizând importanța

acestui tip de ființă umană extremă, supraevoluată și puțin viabilă, într-un fel sau altul, toate civilizațiile au depus eforturi pentru protecția lui.

În lumina acestor descrieri putem înțelege mai clar clasificarea căilor de mântuire propusă de *Bhagavad-Gita*. Calea devoțiunii este urmată în mod natural de persoana în care componenta viscerotonică este mare. Tendința sa înnăscută de a-și exterioriza emoțiile pe care le încearcă în mod spontan față de persoane poate fi disciplinată și canalizată, așa încât un gregarism pur animal și o bunătate pur umană se transformă în caritate – devoțiune față de Dumnezeul personal și bunăvoință universală și compasiune față de toate ființele sensibile.

Calea acțiunii este destinată celor a căror extraversiune este de tip somatotonic, celor care în toate împrejurările simt nevoia să „facă ceva”. În somatotonicul neregenerat această dorință puternică de acțiune este întotdeauna asociată cu agresivitatea, ambiția de a se impune și setea de putere. Pentru cel născut *kshatriya*, stăpânitor-războinic, îi explică Krișna lui Arjuna, datoria este să scape de acele tovarășe fatale ale dragostei de acțiune și să muncească fără a urmări roadele muncii, într-o stare de absolută detașare de sine. Ceea ce, firește, ca toate celelalte, este mult mai ușor de spus decât de făcut.

În sfârșit, există calea cunoașterii, prin modificări ale conștiinței, până când aceasta încetează să mai fie egocentrică și se axează pe Temeiul divin, unindu-se cu el. Aceasta este calea spre care este atras în mod firesc cerebrotonicul extrem. Disciplina sa specială constă în înăbușirea tendinței înnăscute spre introversiune de dragul introversiunii, spre gândire și

imaginație și autoanaliză ca scopuri în sine, mai degrabă decât ca mijloace îndreptate spre transcenderea finală a fanteziei și rațiunii discursive în procesul atemporal al purei intuiții intelectuale.

După cum am văzut, în cadrul general al populației variația este continuă, iar în majoritatea oamenilor cele trei componente sunt destul de echilibrat amestecate. Cei care prezintă o preponderență extremă a oricărei componente sunt relativ puțini. Și totuși, în ciuda rarității lor, tocmai tiparele de gândire caracteristice acestor indivizi extremi au dominat – în special din punct de vedere teoretic – teologia și etica. Motivul e simplu. Orice poziție extremă este mai limpede în mod neîndoios și, prin urmare, mai ușor de recunoscut și de înțeles decât pozițiile intermediare, care reprezintă tiparul de gândire natural al persoanei în care componentele constituente ale personalității sunt echilibrate. De remarcat că aceste poziții intermediare nu conțin și nu reconciliază în niciun fel aceste poziții extreme; nu sunt decât alte tipare de gândire adăugate pe lista unor posibile sisteme. Elaborarea unui sistem atotcuprinzător al metafizicii, eticii și psihologiei este o sarcină care nu poate fi dusă la bun sfârșit de un singur individ, pentru motivul întemeiat că acesta *este* un individ cu un fel anume de constituție și temperament și, ca atare, e capabil să cunoască doar prin prisma felului său de a fi. De aici rezultă avantajele inerente a ceea ce putem numi abordarea antologică a adevărului.

Dharma sanscrită – unul dintre cuvintele-cheie ale formulărilor indiene ale Filosofiei perene – are două înțelesuri principale. *Dharma* unui individ este, întâi de toate, firea lui înnăscută, legea intrinsecă a ființei și evoluției lui. Însă

dharma reprezintă și legea dreptei viețuiri și a pioșeniei. Implicațiile acestui dublu înțeles sunt clare: datoria unui om, felul în care ar trebui să trăiască, ce ar trebui să creadă și ce ar trebui să facă în privința crezurilor lui – aceste lucruri sunt condiționate de firea lui înnăscută, de constituția și temperamentul său. Mergând considerabil mai departe decât o fac catolicii, prin doctrina vocațiilor, indienii recunosc dreptul indivizilor cu *dharme* diferite de a venera aspecte sau concepții diferite ale divinului. De aici rezultă absența aproape totală, printre hinduși și budiști, a persecuțiilor sângeroase, a războaielor religioase și a imperialismului în căutare de prozeliți.

Totuși, ar trebui remarcat că în interiorul structurii sale ecleziastice, catolicismul a fost aproape la fel de tolerant ca hinduismul și budismul Mahayana. La drept vorbind una și aceeași, fiecare dintre aceste religii constă de fapt într-un număr oarecare de alte religii diferite care acoperă întreaga gamă de gândire și comportament, începând cu fetișismul, trecând prin politeism, prin monoteismul legalist, prin devoțiunea față de umanitatea sacră a Avatarului, până la adoptarea Filosofiei perene și practicarea unei religii pur spirituale care caută cunoașterea unitivă a Divinității Absolute. Firește, aceste religii tolerate în cadrul altei religii nu sunt considerate la fel de valoroase sau la fel de adevărate. A venera în mod politeist poate să fie *dharma* cuiva; rămâne totuși cert faptul că menirea cea de pe urmă a omului este cunoașterea unitivă a Divinității și toate formulările istorice ale Filosofiei perene ajung la concluzia că fiecare ființă umană ar trebui – și poate, într-un fel sau altul, chiar va ajunge – să îndeplinească acea menire. „Toate sufletele primesc o vagă

chemare generală îndepărtată înspre viața mistică”, scrie părintele Garrigou-Lagrange. „Iar dacă toți oamenii ar fi consecvenți în a evita, așa cum ar trebui, nu doar păcatul de moarte, dar și pe cel mai mărunt, dacă s-ar lăsa fiecare, potrivit propriei condiții, stăpânit de Sfântul Duh, și dacă ar trăi suficient de mult, ar veni o zi când ar primi vocația imediată și eficientă pentru atingerea unei înalte perfecțiuni și a unei vieți mistice propriu-zise.” O afirmație cu care teologii hinduși și budiști ar fi probabil de acord; însă ar adăuga că fiecare suflet va atinge într-un final această „înaltă perfecțiune”. Toți sunt chemați, dar la fiecare generație numai câțiva sunt aleși, pentru că prea puțini se aleg pe ei înșiși. Dar seria de existențe conștiente, trupești sau netrupești, este indefinit de lungă; așa că fiecare are timpul și ocazia să învețe lecțiile necesare. În plus, întotdeauna vor exista ajutoare. Pentru că în mod periodic se petrec „pogorâri” ale Divinității în formă fizică; și în toate timpurile vor exista viitori Buddha pregătiți, în pragul reunificării cu Lumina Inteligibilă, să renunțe la binecuvântarea eliberării imediate pentru a se întoarce iar și iar, ca mântuitori și maeștri în lumea suferinței, a timpului și a răului până când, în cele din urmă, fiecare ființă sensibilă va fi izbăvită în veșnicie.

Consecințele practice ale acestei doctrine sunt destul de clare. Formele inferioare de religie, fie ele emoționale, active sau intelectuale, nu trebuie acceptate niciodată drept finale. Într-adevăr, fiecare dintre ele se potrivește în mod firesc unor persoane cu un anumit fel de constituție și temperament; însă *dharma* sau datoria oricărui individ nu este aceea de a rămâne fixat, complăcându-se în religia imperfectă care se întâmplă să i se potrivească; ci mai degrabă aceea de a o

transcende, nu negându-i, într-un fel de neconceput, modurile de gândire, de comportament și simțire care-i sunt naturale, ci folosindu-le, așa încât, prin intermediul firii, să treacă dincolo de fire. Astfel introvertitul folosește „diferențierea” (în sintagma indiană), învățând în felul acesta să distingă activitățile mentale ale egoului de conștiința principială a Sinelui, care este înrudit sau identic cu Temeiul divin. Extravertitul emoțional învață „să-și urască tatăl și mama” (cu alte cuvinte, să renunțe la atașamentul său egoist față de plăcerea de a iubi fără discriminare și a fi iubit), își concentrează devoțiunea asupra aspectului personal sau întrupat al lui Dumnezeu și ajunge în cele din urmă să iubească Divinitatea Absolută printr-un act care nu mai este de simțire, ci de voință iluminată de cunoaștere. În fine, există și celălalt tip de extravertit al cărui interes nu se concentrează asupra plăcerilor de a oferi sau primi afecțiune, ci asupra satisfacerii dorinței lui de putere asupra lucrurilor, evenimentelor și persoanelor. Folosindu-se de propria lui fire pentru a-și transcende propria fire, acesta trebuie să urmeze calea trasată în *Bhagavad-Gita* pentru nedumeritului Arjuna – calea acțiunii fără a te atașa de roadele faptelor, calea pe care Sfântul François de Sales o numește „sfânta indiferență”, calea care prin uitarea de sine duce la descoperirea Sinelui.

În decursul istoriei s-a întâmplat adesea ca vreuna din religiile imperfecte să fie luată prea în serios și să fie privită ca bună și adevărată în sine, în loc să fie considerată o cale de atingere a scopului suprem al oricărei religii. De multe ori, efectele unor asemenea greșeli sunt dezastruoase. De exemplu, multe secte protestante au insistat asupra necesității (sau cel puțin a dezirabilității extreme) a unei convertiri

violente. Însă așa cum a arătat Sheldon, convertirea violentă este un fenomen limitat aproape exclusiv la persoanele cu un grad ridicat de somatotonie. Aceste persoane sunt atât de intens extravertite, încât ar putea ajunge aproape să nu conștientizeze ceea ce se petrece la nivelurile inferioare ale minții lor. Dacă dintr-un motiv anume atenția lor ajunge să fie îndreptată spre interior, autocunoașterea realizată în felul acesta se prezintă, datorită noutății și insolitului ei, cu forța și calitatea unei revelații, iar *metanoia* lor, sau schimbarea spiritului, este bruscă și tulburătoare. Această schimbare poate surveni înspre religie sau înspre altceva – de exemplu, spre psihanaliză. A insista asupra necesității unei convertiri violente ca fiind singura modalitate de mântuire este o atitudine aproape la fel de rațională ca și a insista asupra necesității de a avea o față lată, oase viguroase și mușchi puternici. Acelora care sunt în mod natural sensibili la acest fel de elan emoțional, doctrina care face ca mântuirea să depindă de convertire le conferă o mulțumire de sine care este fatală dezvoltării spirituale, în vreme ce acei care sunt incapabili să resimtă lucrul ăsta sunt copleșiți de o disperare nu mai puțin fatală. Ar putea fi lesne enumerate și alte exemple de teologii inadecvate bazate pe ignoranța psihologică. Să ne amintim, de pildă, cazul nefericit al lui Calvin, cerebrotonicul care și-a luat atât de în serios propriile construcții intelectuale, încât a pierdut orice simț al realității, umană și spirituală. Apoi mai există și propriul nostru protestantism liberal, acea erezie predominant viscerotonică ce pare să fi uitat chiar de existența Tatălui, a Duhului și a Logosului, și pune semnul de egalitate între creștinism și un atașament emoțional față de umanitatea lui Hristos sau (ca să

folosim expresia întâlnită în mod obișnuit) față de „personalitatea lui Iisus”, venerat în mod idolatru ca și când nu ar mai exista un alt Dumnezeu. Chiar și în cadrul atotcuprinzătorului catolicism auzim în mod constant plângeri ale duhovnicilor ignoranți și egoiști care impun sufletelor aflate în grija lor o *dharma* religioasă cu totul nepotrivită firii lor – cu rezultate pe care scriitori precum Sfântul Ioan al Crucii le descriu ca total dăunătoare. Vedem așadar că este firesc să gândim că Dumnezeu posedă calitățile pe care temperamentul nostru tinde să ne facă să le vedem la El; însă suntem pierduți dacă natura noastră nu găsește o cale de a se transcende pe sine prin sine. În ultimă instanță, Philon are dreptate când spune că cei care nu-l concep pe Dumnezeu pur și simplu ca pe Unul, nu-l rănesc pe Dumnezeu, bineînțeles, ci se rănesc pe ei înșiși, iar odată cu ei și pe semenii lor.

Calea cunoașterii este accesibilă cât mai firesc persoanelor al căror temperament este predominant cerebrotonic. Prin asta nu vreau să spun că cerebrotonicului îi este ușor să urmeze această cale. Păcatele lui caracteristice sunt la fel de greu de depășit ca păcatele ce-l caracterizează pe somatotonicul iubitor de putere și pe viscerotonicul extrem cu lăcomia lui pentru mâncare și confort și recunoaștere socială. Vreau să spun mai degrabă că ideea că o astfel de cale există și poate fi urmată (fie prin diferențiere, fie prin acțiune detașată și devoțiune orientată într-o singură direcție) apare spontan în mintea cerebrotonicului. La toate nivelurile culturii acesta este monoteistul firesc; iar acest monoteist firesc, după cum ne arată clar exemplele de teologie primitivă ale dr. Radin, este adesea un monoteist al școlii *tat tvam asi*, a luminii

lăuntrice. Cei predispuși prin temperament la unul dintre cele două tipuri de extraversiune sunt politeiști naturali. Dar politeiștii naturali pot fi convinși fără prea multă dificultate de superioritatea teoretică a monoteismului. Natura rațiunii umane este astfel construită încât există o plauzibilitate intrinsecă proprie oricărei ipoteze care încearcă să explice pluralitatea în termeni de unitate, să reducă aparenta multiplicitate la o identitate esențială. Iar de la acest monoteism teoretic, politeistul convertit pe jumătate poate, dacă asta este alegerea lui, să-și continue (prin practici potrivite propriului temperament) drumul către conștientizarea adevărată a Temeiului divin, al său și al tuturor celorlalte ființe. El *poate*, repet, iar uneori chiar realizează acest lucru. Dar foarte adesea nu se întâmplă așa. Există mulți monoteiști de nivel teoretic a căror viață întreagă și fiecare acțiune dovedesc că în realitate sunt încă ceea ce temperamentele lor îi predispun să fie – politeiști, adoratori nu ai unui singur Dumnezeu despre care vorbesc adesea, ci ai mai multor zei, naționaliști și tehnologici, financiari și familiali, cărora, practic vorbind, li se supun întru totul.

În arta creștină, Mântuitorul a fost aproape întotdeauna reprezentat ca o persoană zveltă, cu oase delicate, fără mușchi proeminenți. Hristoșii robuști, puternici sunt mai degrabă o excepție șocantă de la o regulă străveche. Despre crucificările lui Rubens, William Blake a scris cu dispreț:

> Tâmplar am înțeles c-a fost Hristos,
> Nu sluga vreunui cârciumar vânjos.

Prin urmare, în mod tradițional, Iisus este imaginat ca un om cu un fizic predominant ectomorfic și, ca atare, prin implicație, cu un temperament predominant cerebrotonic. Elementul central al doctrinei creștine primitive confirmă corectitudinea esențială a tradiției iconografice. Religia Evangheliilor este lucrul la care ar trebui să ne așteptăm de la un cerebrotonic – bineînțeles, nu de la oricare cerebrotonic, ci de la unul care și-a folosit caracteristicile particulare psiho-fizice ale propriei firi pentru a transcende firea, care și-a urmat *dharma* proprie către țelul ei spiritual. Insistența asupra faptului că Împărăția Cerurilor este lăuntrică; nesocotirea ritualului; atitudinea ușor disprețuitoare față de legalism, față de rutinele ceremoniale ale religiei organizate, față de sărbători și sanctuare; impresia generală de „dincolo de lume”; importanța acordată înfrânării nu doar a acțiunii directe, ci și a dorinței și a intenției neexprimate; indiferența în fața splendorilor civilizației materiale și dragostea pentru sărăcie ca una dintre cele mai mari binefaceri; doctrina potrivit căreia detașarea trebuie împinsă chiar și în sfera relațiilor de familie și că până și devoțiunea față de idealurile umane cele mai înalte, chiar și vrednicia scribilor și a fariseilor pot fi abateri idolatre de la iubirea de Dumnezeu – toate acestea sunt idei specific cerebrotonice, așa cum nici iubitorului de putere extravertit, nici viscerotonicului la fel de extravertit nu le-ar fi trecut vreodată spontan prin minte.

Budismul primitiv nu este mai puțin predominant cerebrotonic decât creștinismul primitiv, și la fel este și Vedanta, disciplina metafizică ce stă la baza hinduismului. În schimb, confucianismul este un sistem cu precădere viscerotonic – familial, ceremonios și bine ancorat în lumea

aceasta. Iar în mahomedanism găsim un sistem care încorporează elemente puternic somatotonice. De aici și lista neagră de războaie sfinte și persecuții întreprinse de Islam – o listă comparabilă cu cea a creștinismului de mai târziu, după ce religia făcuse până atunci, cu somatotonia neregenerată, un compromis într-atât de mare încât și-a numit organizația ecleziastică „Biserica Militantă”.

În ceea ce privește realizarea scopului final al omului, este la fel de dezavantajos să fii și un cerebrotonic extrem sau un viscerotonic extrem, și un somatotonic extrem. Dar în vreme ce cerebrotonicul și viscerotonicul nu pot să provoace prea mult rău decât lor înșile și celor aflați în imediata lor vecinătate, somatotonicul extrem, cu agresivitatea lui înnăscută, dă peste cap societăți întregi. Dintr-un punct de vedere, civilizația poate fi definită ca un complex de mecanisme religioase, legale și educaționale menite să-i împiedice pe somatotonicii extremi să facă prea mult rău și să le canalizeze energiile nestăvilite spre lucruri dezirabile din punct de vedere social. Confucianismul și cultura chineză au căutat să atingă acest scop prin inducerea pietății filiale, a bunelor maniere și a unui epicurianism viscerotonic plăcut – totul accentuat, într-un fel oarecum nepotrivit, prin spiritualitatea cerebrotonică și prin restricțiile budismului și taoismului clasic. În India, sistemul castelor reprezintă o încercare de subordonare față de autoritatea spirituală a puterii militare, politice și financiare; iar educația oferită tuturor claselor sociale încă mai insistă cu atâta putere asupra faptului că scopul final al omului este cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu, încât chiar și în vremurile de astăzi, chiar și după aproape două sute de ani de europenizare accelerată

treptat, somatotonicii de succes vor renunța, pe la mijlocul vieții, la avere, ranguri și putere, pentru a-și sfârși zilele ca umili căutători ai iluminării. În Europa catolică, la fel ca în India, s-au făcut eforturi pentru subordonarea puterii seculare față de autoritatea spirituală; dar din moment ce Biserica însăși a exercitat o putere seculară prin intermediul unor prelați implicați politic și a unor oameni de afaceri unși arhierei, aceste eforturi nu au înregistrat mai mult decât un succes parțial. După Reformă, până și dorința pioasă de a limita puterea seculară prin intermediul autorității spirituale a fost complet abandonată. Conform cuvintelor lui Stubbs, Henric al VIII-lea s-a declarat pe sine „Papă, papă pe de-a-ntregul și ceva mai mult decât papă" – după care exemplul său a fost urmat de majoritatea șefilor de stat. Puterea a fost limitată doar de alte puteri, nu prin recurgerea la principii de bază interpretate de cei care au calificarea morală și spirituală să știe despre ce vorbesc. Între timp, interesul pentru religie a scăzut pretutindeni; chiar și printre credincioșii creștini Filosofia perenă a fost înlocuită în mare parte cu o metafizică a progresului inevitabil și cu un Dumnezeu evolutiv, cu un interes plin de pasiune nu față de veșnicie, ci față de viitor. Și aproape dintr-odată, în ultimul sfert de secol a survenit ceea ce Sheldon numește o „revoluție somatotonică", îndreptată împotriva tuturor elementelor specific cerebrotonice din teoria și practica culturii creștine tradiționale. Iată câteva simptome ale acestei revoluții somatotonice.

În creștinismul tradițional, ca de altfel în toate formulările religioase importante ale Filosofiei perene, ideea că finalitatea și scopul acțiunii sunt reprezentate de contemplație era ceva

axiomatic. Astăzi, până și marea majoritate a creștinilor practicanți privesc acțiunea (îndreptată spre progres material și social) ca fiind scopul, iar gândirea analitică (nici nu se mai pune problema gândirii integrative sau a contemplației) – mijlocul pentru atingerea acelui scop.

În creștinismul tradițional, ca și în alte formulări ale Filosofiei perene, secretul fericirii și calea către mântuire urmau să fie căutate nu în mediul extern, ci în starea de spirit a individului, determinată de mediul înconjurător. Astăzi, cel mai important lucru nu este starea de spirit, ci starea mediului înconjurător. Se consideră că fericirea și progresul moral depind de gadgeturi mai mari și mai performante și de un standard de viață mai ridicat.

În educația creștină tradițională, accentul a fost pus în întregime pe înfrânare; odată cu apariția recentă a „școlii progresive", acesta cade întru totul pe activitate și „exprimarea de sine".

Bunele maniere din tradiția creștină au fost puse mai presus de toate formele plăcerii obținute prin satisfacerea dorințelor fizice. „Poți iubi o bufniță care țipă, dar nu trebuie să iubești o pasăre friptă" – așa suna poezioara cu care copiii creșteau în grădinițe în urmă cu mai puțin de cincizeci de ani. În ziua de azi, tinerii proclamă fără încetare cât de mult „iubesc" și „adoră" diferite feluri de mâncare și băutură; adolescenții și adulții vorbesc despre „emoțiile" prilejuite de stimularea sexualității. Filosofia populară a vieții a încetat să se mai bazeze pe clasicii devoțiunii și pe regulile de bună creștere aristocratică, fiind modelată astăzi de scriitorii de reclame, a căror unică idee este aceea de a-i convinge pe toți să fie cât mai extravertiți și nestăpânit de lacomi, deoarece,

bineînțeles, doar cei posesivi, neliniștiți și împrăștiați își cheltuie banii pe lucrurile pe care producătorii de reclame vor să le vândă. Progresul tehnologic este în parte produsul revoluției somatotonice, în parte producătorul și susținătorul acelei revoluții. Atenția extravertită duce la descoperiri tehnologice. (În mod destul de semnificativ, un grad înalt de civilizație materială a fost dintotdeauna asociat cu practicarea pe scară largă și oficial sancționată a politeismului.) La rândul lor, descoperirile tehnologice au avut ca rezultat producția de masă; iar producția de masă, evident, nu poate fi păstrată la randament maxim decât prin convingerea întregii populații să accepte acel *Weltanschauung* somatotonic și să acționeze în consecință.

Ca și progresul tehnologic, cu care este atât de strâns asociat în atâtea moduri, războiul modern este deopotrivă o cauză și un rezultat al revoluției somatotonice. Educația nazistă, care a fost o educație special destinată războiului, a avut două scopuri principale: să încurajeze manifestarea somatotoniei în oamenii cei mai înzestrați cu această componentă a personalității, și să determine restul populației să se simtă rușinat de afabilitatea relaxată sau de sensibilitatea introvertită și aplecarea spre inhibare și blândețe. În timpul războiului, dușmanii nazismului au fost obligați, bineînțeles, să împrumute din filosofia educațională a naziștilor. În lumea întreagă, milioane de tineri sunt educați în mod sistematic să fie „duri” și să prețuiască „duritatea” mai presus de orice altă calitate morală. Acestui sistem de etică somatotonică îi este asociată teologia idolatră și politeistă a naționalismului – o pseudoreligie cu mult mai puternică în momentul de față (orientată în direcția răului și a scindării)

decât creștinismul sau oricare altă religie monoteistă (în direcția unificării și a binelui). În trecut, majoritatea societăților au încercat în mod sistematic să descurajeze somatotonia. Aceasta a fost o măsură de autoapărare; nu au vrut să fie distruse fizic de agresivitatea iubitoare de putere a celei mai active minorități a lor și nu au vrut să fie orbite spiritual printr-un exces de extraversiune. În ultimii câțiva ani, toate acestea s-au schimbat. Ne putem întreba, temători, care va fi rezultatul răsturnării actuale, vizibile la nivel mondial, a unei politici sociale imemoriale? Doar timpul ne va putea spune.

1. Text preluat, cu mici modificări, din *Bhagavad-Gita*, în *Filosofia indiană în texte*, *op.cit*., p. 53 (n.tr.).
2. *Ibidem*, p. 56 (n.tr.).
3. *Ibidem*, p. 86 (n.tr.).
4. *Ibidem* (n.tr.).

Capitolul IX

Autocunoașterea

> Pentru celelalte animale ignoranța față de sine e naturală, pe când la oameni este un viciu.
>
> Boethius[1]

Viciul poate fi definit ca un comportament încuviințat de voință și având rezultate proaste în primul rând pentru că acestea îl eclipsează pe Dumnezeu, iar în al doilea rând pentru că sunt dăunătoare din punct de vedere fizic și psihologic agentului sau semenilor lui. Ignoranța față de sine este ceva ce corespunde acestei descrieri. La origini este voită; deoarece prin introspecție și ascultând judecățile altor oameni asupra caracterului nostru putem cu toții, dacă ne dorim, să ajungem la o înțelegere foarte pertinentă a defectelor și a slăbiciunilor noastre și la motivele reale, nu cele mărturisite și trâmbițate, ale acțiunilor noastre. Dacă cei mai mulți dintre noi rămân neștiutori în privința sinelui, asta se întâmplă pentru că autocunoașterea este dureroasă și preferăm plăcerile iluziei. Cât despre consecințele unei astfel de ignoranțe, acestea sunt rele indiferent de criteriul de apreciere, de la cel utilitarist

până la cel transcendental. Rele, pentru că ignoranța față de sine conduce la un comportament nerealist, provocând astfel tot felul de necazuri pentru toți cei implicați; și rele pentru că fără cunoaștere de sine nu poate exista smerenie adevărată, deci nici lepădare de sine eficientă, prin urmare nici cunoaștere unitivă a Temeiului divin aflat la baza sinelui și de obicei eclipsat de acesta.

Importanța, necesitatea indispensabilă a autocunoașterii a fost accentuată de sfinții și teologii fiecăreia dintre marile tradiții religioase. Pentru noi, cei din Occident, cea mai familiară voce este aceea a lui Socrate. Mai sistematic decât Socrate, adepții indieni ai Filosofiei perene au insistat asupra aceleiași teme. De pildă Buddha, al cărui discurs despre „Focalizarea atenției conștiente" explică (cu acea complexitate de-a dreptul inexorabilă caracteristică scripturilor pali) întreaga artă a cunoașterii de sine în toate variantele ei – cunoașterea propriului trup, a propriilor simțuri, sentimente, gânduri. Arta cunoașterii de sine se practică în două scopuri, dintre care cel mai apropiat este acela că „un frate, când vine vorba de trup, continuă să se îngrijească de trup pentru ca acesta să rămână entuziast, hotărât și atent, după ce a reușit să depășească dorințele și deznădejdea obișnuite în lume. Și în același fel, când vine vorba despre sentimente, gânduri și idei, le cercetează pe fiecare astfel încât să rămână entuziast, hotărât și atent, fără dorințe și deznădejdi". Dincolo de această condiție psihologică dezirabilă, și prin ea, se află menirea cea de pe urmă a omului, cunoașterea a ceea ce se află în miezul sinelui individual. În termenii lor obișnuiți, scriitorii creștini dau glas aceleiași idei.

> Omul are multe straturi de piele înăuntrul lui, care-i acoperă adâncurile inimii. Omul cunoaște atât de multe lucruri; nu se cunoaște pe sine. Vezi bine, treizeci sau patruzeci de straturi de piei, întocmai ca la bou sau la urs, atât de groase și tari, îi acoperă sufletul. Intră în adâncurile tale și acolo învață să te cunoști pe tine.
>
> Meister Eckhart

> Omul prost se consideră treaz acum – într-atât de personală îi este cunoașterea. Poate ca prinț ori ca văcar, dar la fel de trufaș și de sigur pe el!
>
> Zhuangzi

Această metaforă a deșteptării din vise reapare iar și iar în diferite formulări ale Filosofiei perene. În acest context, eliberarea poate fi definită drept procesul de deșteptare din nonsensul, coșmarurile și plăcerile iluzorii a ceea ce poartă de obicei numele de viață reală, în conștientizarea veșniciei. Această „certitudine sobră a unei fericiri în plină trezie” – fraza minunată prin care Milton a descris experiența celei mai nobile muzici – se apropie, presupun, la fel de mult ca și puterea cuvintelor de a o descrie, de iluminare și eliberare.

> Tu (ființa umană) ești ceea ce nu este. Eu sunt ceea ce sunt. Dacă vezi adevărul acesta în sufletul tău, dușmanul nu te va amăgi niciodată; vei scăpa de toate vicleniile lui.
>
> Sfânta Ecaterina de Siena

> Cunoașterea de sine ne învață de unde venim, unde ne aflăm și încotro mergem. Venim de la Dumnezeu și ne aflăm în exil; și tocmai pentru că puterea noastră de afecțiune se îndreaptă către Dumnezeu, ne dăm seama de această stare de exil.
>
> Jan van Ruysbroeck

Progresul spiritual se realizează prin cunoașterea treptată a sinelui ca nimic și a Divinității ca Realitate atotcuprinzătoare. (Bineînțeles, o astfel de cunoaștere este lipsită de valoare dacă este pur teoretică; pentru a fi eficientă, trebuie să fie conștientizată ca o experiență imediată, intuitivă și să se acționeze asupra ei în mod corespunzător.) Despre unul dintre cei mai mari maeștri ai vieții spirituale, profesorul Étienne Gilson scrie: „Înlocuirea fricii cu milostenia prin practicarea smereniei – în asta constă întreaga asceză a Sfântului Bernard: începutul ei, evoluția și finalul". Teama, grija, neliniștea – acestea formează miezul central al sinelui individualizat. Frica nu poate fi alungată prin efort personal, ci doar prin absorbirea egoului într-o cauză mai mare decât propriile interese. Implicarea în orice fel de cauză va goli mintea de unele dintre temerile ei; însă doar îmbrățișarea iubirii și cunoașterii Temeiului divin o poate goli de *orice* temere. Pentru că atunci când cauza nu este cea mai înaltă, sentimentul de frică și neliniște este transferat de la sine către cauză – ca atunci când sacrificiul eroic de sine pentru un individ iubit sau o instituție îndrăgită este însoțit de neliniște pentru cel față de care este făcut sacrificiul. În schimb, dacă sacrificiul este făcut pentru Dumnezeu sau pentru alții de dragul lui Dumnezeu, nu poate exista frică sau neliniște

continuă, din moment ce nimic nu poate constitui o amenințare la adresa Temeiului divin, și chiar și eșecul și dezastrul trebuie acceptate ca fiind dictate de voia divină. În puțini bărbați sau femei iubirea de Dumnezeu este destul de puternică încât să alunge această teamă și neliniște proiectate asupra unor persoane și instituții îndrăgite. Motivul trebuie căutat în faptul că puțini oameni sunt destul de smeriți încât să fie capabili de dragostea pe care ar trebui s-o simtă. Și le lipsește smerenia necesară pentru că sunt lipsiți de cunoașterea pe deplin conștientizată a propriei lor nimicnicii.

> Smerenia nu constă în a ne ascunde talentele și virtuțile, în a ne închipui pe noi înșine mai răi și mai obișnuiți decât suntem, ci în a avea o cunoaștere clară a tot ceea ce ne lipsește și a nu ne împăuna cu ceea ce avem, văzând că Dumnezeu ni le-a dat pe toate pe degeaba și că, în ciuda tuturor darurilor Lui, încă suntem infinit de mărunți și lipsiți de însemnătate.
>
> Henri Lacordaire

> Pe măsură ce lumina sporește, ne vedem mai răi decât am crezut. Suntem uimiți de vechea noastră orbire pe măsură ce vedem ieșind din inima noastră un întreg șuvoi de sentimente rușinoase, ca niște târâtoare scârboase ieșind dintr-o grotă tăinuită. Dar nu trebuie să fim nici uimiți, nici tulburați. Nu suntem mai răi decât am fost; dimpotrivă, suntem mai buni. Dar pe măsură ce greșelile noastre se micșorează, lumina în care le vedem pâlpâie mai puternic și suntem cuprinși de groază. Câtă vreme nu există niciun semn de vindecare, nu suntem conștienți de

gravitatea bolii noastre; ne aflăm într-o stare de oarbă îngâmfare și nesimțire, victime ale autoamăgirii. Cât timp ne lăsăm purtați de val, nu suntem conștienți de curgerea lui rapidă; dar când încercăm să ne deplasăm cât de puțin împotriva curentului, se face simțit.

François Fénelon

Fiica mea, fă-ți două chilii. Mai întâi una adevărată, ca să nu alergi fără rost prea mult și să vorbești, decât dacă e necesar, sau s-o faci din dragoste pentru aproapele tău. Apoi clădește-ți o chilie spirituală, pe care s-o poți lua întotdeauna cu tine, chilia adevăratei cunoașteri de sine; acolo vei găsi cunoașterea bunătății lui Dumnezeu față de tine. Aici sunt două chilii într-una, iar dacă trăiești în una trebuie să trăiești și în cealaltă; altminteri sufletul fie va deznădăjdui, fie se va semeți. Dacă ai locui doar în cunoașterea de sine, ai deznădăjdui; dacă ai locui doar în cunoașterea lui Dumnezeu, ai fi ispitită să te semețești. Una trebuie să fie însoțită de cealaltă, și astfel vei atinge desăvârșirea.

Sfânta Ecaterina de Siena

1. Boethius, *Consolarea Filosofiei*, ediție bilingvă, traducere de Otniel Vereș, îngrijire critică de Alexander Baumgarten, postfață de Adrian Papahagi, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 111 (n.tr.).

Capitolul X

Har și liber-arbitru

Eliberarea se află dincolo de timp, în veșnicie, și se obține prin ascultare și supunere față de eterna Natură a Lucrurilor. Ni s-a dat liber-arbitru pentru ca, printr-un act de voință, să ne putem anula voința personală, alungând-o din existența noastră și astfel să ajungem să trăim într-o permanentă „stare de grație”. În ultimă instanță, toate acțiunile noastre trebuie canalizate în așa fel încât să devenim pasivi în raport cu activitatea și ființa Realității divine. Suntem, să spunem așa, niște harpe eoliene înzestrate cu puterea fie de a se expune adierii Spiritului, fie de a se închide în fața ei.

Spiritul văii e fără de moarte
și se cheamă „misterioasa femelă”.
Poarta misterioasei femele se cheamă
„rădăcina Cerului și Pământului”.
Necurmat, necontenit,
el pare că există,
și folosit, nicicând nu istovește.

Lao Zi[1]

În fiecare formulare a Filosofiei perene, sufletul uman este privit ca fiind feminin în relație cu Divinitatea, cu Dumnezeul personal și chiar cu Ordinea Naturii. *Hybris*, care este păcatul originar, constă în a privi egoul personal ca fiind masculin și autosuficient în raport cu Spiritul lăuntric și cu Natura exterioară și în a se comporta ca atare.

Sfântul Pavel a făcut o distincție foarte utilă și edificatoare între *psyche* și *pneuma*. Însă al doilea cuvânt n-a ajuns niciodată să fie prea popular, iar *psyche*, un termen teribil de ambiguu, a ajuns să fie folosit în mod nediferențiat fie pentru conștiința personală, fie pentru spirit. Și de ce oare în Biserica apuseană scriitori evlavioși au ales să vorbească despre *anima* omului (care pentru romani însemna sufletul inferior, animal) în loc să folosească cuvântul rezervat în mod tradițional sufletului rațional, și anume *animus*? Răspunsul, cred eu, este că erau nerăbdători să accentueze prin orice mijloc aflat în puterea lor caracterul esențialmente feminin al spiritului uman în relația lui cu Dumnezeu. *Pneuma* fiind neutru din punct de vedere gramatical, iar *animus* masculin, erau resimțite a fi mai puțin potrivite decât *anima* și *psyche*. Să luăm aminte la acest exemplu concret: dată fiind structura limbilor greacă și latină, ar fi fost foarte dificil pentru vorbitorii acestor limbi să nu identifice un suflet feminin din punct de vedere gramatical cu eroina din *Cântarea Cântărilor* – o figură alegorică ce a jucat în gândirea și simțirea creștine, de-a lungul secolelor, același rol ca fecioarele *gopi* în teologia și devoțiunea hindușilor.

> Luați aminte la acest adevăr fundamental. Tot ce acționează în natură și ființă, cu excepția păcatului, este lucrarea lui Dumnezeu în natură și în ființă. Creaturii nu-i stă altceva în putere decât libera utilizare a propriei voințe, iar liberul său arbitru nu are altă putere decât aceea de a conlucra sau de a se opune lucrării lui Dumnezeu în natură. Ființa nu poate să creeze nimic prin propria voință, nici să provoace vreo schimbare în lucrările naturii; nu poate decât să-și schimbe propria stare sau propriul loc în lucrarea naturii și să simtă sau să găsească în starea sa ceva ce nu a mai simțit sau găsit până atunci.
>
> William Law

Definit în termeni psihologici, harul este ceva diferit de sinele personal autoconștient care intervine în ajutorul nostru. Avem experiența a trei feluri de astfel de ajutoare – har animal, har uman și har spiritual. Harul animal apare atunci când trăim în deplină armonie cu propria noastră natură la nivel biologic – fără să abuzăm de trupurile noastre prin excese, fără să intervenim în lucrarea inteligenței noastre animale lăuntrice prin dorințe și aversiuni conștiente, ci ducând o viață plină și deschizându-ne în fața „virtuții soarelui și spiritului aerului”. Recompensa unei asemenea existențe în armonie cu Tao sau cu Logosul în aspectele lui fizice și fiziologice, în sensul unei bunăstări, a unei conștientizări a vieții ca fiind bună nu dintr-un motiv anume, ci pur și simplu pentru că este viață. *Propter vitam vivendi perdere causas*[2] iese cu totul din discuție atunci când ne aflăm în condiția de har animal; pentru că în starea aceasta nu

există distincție între rațiunea de a trăi și viața însăși. Viața, ca și virtutea, își este așadar propria recompensă. Dar, bineînțeles, deplinătatea harului animal este rezervată animalelor. Firea omului este alcătuită în așa fel încât acesta trebuie să trăiască în mod conștient o viață ancorată în timp, nu într-o veșnicie subrațională binecuvântată, dincoace de bine și de rău. Prin urmare, harul animal este ceva ce acesta cunoaște doar în mod spasmodic, într-o vacanță ocazională a conștiinței de sine, sau ca însoțitor al altor stări în care viața nu își este propria recompensă, ci trebuie trăită pentru un motiv aflat dincolo de ea.

Harul uman ne vine fie de la persoane, fie de la grupuri sociale sau din propriile noastre dorințe, speranțe și născociri proiectate dincolo de noi înșine și care persistă oarecum în mediul psihic într-o stare pe care am putea-o numi obiectivitate la mâna a doua. Cu toții am avut experiența unor tipuri diferite de har uman. De pildă, harul care, în vremea copilăriei, vine de la mamă, tată, dădacă sau de la profesorul mult iubit. Într-o perioadă mai târzie experimentăm harul prietenilor; harul unor oameni mai buni din punct de vedere moral și mai înțelepți decât noi; harul unui *guru* sau al unui duhovnic. Apoi mai este harul care ne vine din atașamentul față de țară, partid, Biserică sau altă organizație socială – un har care i-a ajutat până și pe indivizii cei mai slabi și mai timizi să realizeze ceea ce, fără el, le-ar fi fost imposibil. Iar în final există harul pe care îl dobândim din idealurile noastre, fie ele mărunte sau înalte, concepute în termeni abstracți sau întruchipate în personificări imaginare. Acestui ultim tip se pare că îi aparțin multe dintre harurile trăite de adepții pioși ai diferitelor religii. Putem deduce că ajutorul primit de cei

care slăvesc cu evlavie sau se roagă unui sfânt personal, zeitate sau avatar nu este adesea un har spiritual autentic, ci un har uman, care se întoarce către cel ce aduce slavă prin vortexul puterii psihice inițiat de acte repetate (ale lui sau ale altora) de credință, speranță și imaginație.

Harul spiritual nu poate fi primit în mod continuu sau în toată deplinătatea decât de cei care s-au lepădat în mod conștient de propria voință până în punctul în care pot spune cu adevărat „Nu eu, ci Dumnezeu din mine”. Totuși, puțini oameni sunt într-atât de iremediabil condamnați la închisoare în propria lor personalitate încât să fie pe de-a-ntregul incapabili să primească harurile care, de la o clipă la alta, sunt oferite fiecărui suflet. Din când în când, cei mai mulți dintre noi reușesc să uite, chiar dacă nu întru totul, preocuparea pentru „eu”, „mie”, „al meu”, devenind astfel capabili să primească, fie și parțial, harurile care, în acel moment, ni se oferă.

Harul spiritual își are originea în Temeiul divin al întregii ființări și este oferit cu scopul de a-l ajuta pe om să-și îndeplinească menirea cea de pe urmă, aceea de a se întoarce din timp și din individualitate la acel Temei. Se aseamănă harului animal prin aceea că s-a născut dintr-o sursă cu totul diferită de propriul nostru sine uman, conștient; într-adevăr, este același lucru cu harul animal, dar se manifestă la un nivel mai înalt al spiralei ascendente care duce de la materie la Divinitate. În orice situație dată, harul uman poate fi pe de-a-ntregul bun, câtă vreme îl ajută pe cel care-l primește în sarcina de a înfăptui cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu; dar pentru că provine din sinele individualizat, este întotdeauna puțin suspect și, în multe cazuri, desigur, ajutorul pe care-l

oferă este îndreptat spre îndeplinirea unor scopuri foarte diferite de adevăratul scop al existenței noastre.

> Toată bunătatea noastră este un împrumut; Dumnezeu este proprietarul. Dumnezeu lucrează, iar lucrarea lui este Dumnezeu.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> Inspirația perpetuă este tot atât de necesară vieții în bunătate, sfințenie și fericire pe cât de necesară este respirația permanentă pentru viața animală.
>
> William Law

Pe de altă parte, bineînțeles, viața în bunătate, sfințenie și fericire este o condiție necesară inspirației perpetue. Relațiile dintre acțiune și contemplare, etică și spiritualitate sunt circulare și reciproce. Fiecare dintre ele este în același timp cauză și efect.

> De îndată ce Marea Cale e părăsită apar omenia și dreapta judecată.
>
> Lao Zi[3]

Verbele chinezești nu au timp. Această afirmație legată de un eveniment ipotetic din istorie se referă în același timp la prezent și la viitor. Ceea ce înseamnă pur și simplu următorul lucru: odată cu intensificarea conștiinței de sine, harul animal nu mai este suficient pentru menținerea vieții și trebuie suplimentat prin alegeri conștiente și deliberate între bine și

rău – alegeri care trebuie făcute în lumina unui cod etic clar formulat. Dar, așa cum înțelepții taoiști repetă la nesfârșit, codurile etice și alegerile deliberate făcute de voința superficială vin abia pe un plan inferior. Voința individualizată și inteligența superficială trebuie folosite în scopul recâștigării vechii relații animale cu Tao, dar pe un plan spiritual mai înalt. Scopul este inspirația perpetuă venită din surse aflate dincolo de sinele personal; iar mijloacele sunt „bunătatea umană și moralitatea", ce conduc la milostenie, care este cunoașterea unitivă a lui Tao, ca fiind în același timp Temeiul și Logosul.

> Doamne, Tu mi-ai dat ființă astfel plămădită încât poate deveni tot mai vrednică să primească harul și bunătatea Ta. Iar această putere, pe care o am de la Tine, prin care dobândesc o imagine vie a puterii Tale atotțiitoare, este liberul-arbitru. Prin ea pot fie să-mi sporesc, fie să-mi reduc puterea de a primi harul Tău.
>
> Nicolaus Cusanus

> Împăratul Shun îl întrebă pe înțeleptul Cheng: „Oare Tao poate fi dobândit și păstrat?". Cheng îi răspunse: „Trupul tău nu-ți aparține, cum ai putea să-l dobândești și să-l păstrezi pe Tao?". Shun mai întrebă: „Dacă trupul meu nu-mi aparține, atunci cui aparține?". Cheng îi răspunse: „Aceasta este imaginea pe care ți-a încredințat-o Dumnezeu. Viața ta nu-ți aparține. Ea este armonia pe care ți-a încredințat-o Dumnezeu. Firea și destinul nu-ți aparțin. Ele sunt adaptabilitatea pe care ți-a încredințat-o Dumnezeu. Fiii și nepoții nu-ți aparțin. Ei sunt urma pe

care ți-a încredințat-o Dumnezeu. De aceea, mergi fără să știi încotro te îndrepți, locuiești fără să știi unde ți-e sălașul, mănânci fără să știi ce gust are mâncarea. Acestea sunt lucrări ale legii lui Dumnezeu. Cum deci să-l dobândești pe Tao și să-l ai doar pentru tine?”.

Zhuangzi[4]

Îmi stă în putere fie să-l slujesc pe Dumnezeu, fie să nu-l slujesc. Slujindu-l îmi sporesc binele propriu și binele întregii lumi. Neslujindu-l îmi știrbesc binele și-i răpesc lumii întregi acel bine care-mi stătea în putere să-l creez.

Lev Tolstoi

Dumnezeu nu te-a lipsit de lucrarea iubirii lui, dar tu l-ai lipsit de conlucrarea ta. Dumnezeu nu te-ar fi respins niciodată dacă tu nu i-ai fi respins iubirea. Doamne, Dumnezeule prea-bun, tu nu părăsești câtă vreme nu ești părăsit, nu-ți iei niciodată darurile înapoi până când nu ne luăm inimile înapoi.

Sfântul François de Sales

Zi Qing, meșterul dulgher, cioplea lemnul ca să facă ansambluri de clopote. Cine vedea ansamblul gata se speria de parcă acolo erau demoni și spirite. Prințul din regatul Lu, de cum văzu clopotele, îl întrebă: „Ce mister ascunde arta ta?”. Acela îi răspunse: „Sunt doar un meșter. Ce mister să fie? Cu toate că-s un simplu meșter, am o metodă. Când mă pregătesc să fac un ansamblu de clopote, nu mai îndrăznesc să-mi risipesc suflul. Trebuie să postesc

pentru a-mi liniști inima. După ce postesc trei zile, nu îndrăznesc să mă gândesc la mulțumire, răsplată, ranguri și fericire. După ce postesc alte cinci zile, nu îndrăznesc să mă mai gândesc la ponegrire, laudă, dibăcie și neîndemânare. După ce postesc încă șapte zile, încremenit, uit că am patru membre, formă și corp. Atunci, pentru mine, nu mai există curtea princiară. Priceperile acestea s-au adunat, iar dezordinea din afară s-a risipit. Apoi intru în pădurea de pe munte și privesc copacii. Forma și trunchiul lor sunt desăvârșite și văd în ele ansamblul de clopote. Apoi mă pun pe treabă. Dacă n-ar fi așa, m-aș opri. Prin fire m-am unit cu Natura. De aceea se bănuiește că aceste instrumente sunt făcute de spirite".

Zhuangzi[5]

Inspirația artistului poate să vină fie dintr-un har uman sau spiritual, fie dintr-un amestec al celor două. O realizare artistică de excepție este imposibilă fără cel puțin acele forme de mortificare intelectuală, emoțională și fizică potrivită felului de artă practicat. În afara acestui proces pe care îl putem numi mortificare profesională, unii artiști au practicat genul de lepădare de sine care este precondiția indispensabilă a cunoașterii unitive a Temeiului divin. Fra Angelico, de pildă, se pregătea de muncă prin rugăciune și meditație; iar din fragmentul precedent extras din opera lui Zhuangzi vedem cât de profund religios (și nu doar profesional) era felul în care meșteșugarul taoist își aborda arta.

Aici am putea remarca în treacăt faptul că mecanizarea este incompatibilă cu inspirația. Artizanul ar fi putut să facă și

adesea făcea o treabă cu totul jalnică. Dar dacă, asemenea lui Zi Qing, meșterul dulgher, îi păsa de arta lui și ar fi fost gata să facă ceea ce era necesar pentru a se supune inspirației, putea și uneori chiar făcea o treabă atât de bună, „de parcă acolo erau demoni și spirite”. Printre numeroasele și imensele avantaje ale mașinăriilor automate eficiente se numără și acesta: sunt absolut rezistente la acțiunea proștilor. Dar fiecare câștig are și un cost. Mașina automată este rezistentă la acțiunea proștilor; dar tocmai de aceea este rezistentă și la lucrarea harului. Omul care mânuiește o astfel de mașină este impenetrabil în fața oricărei forme de inspirație estetică, fie ea de origine umană sau autentic spirituală. „Industria fără artă e sălbăticie.” Dar de fapt Ruskin ofensează animalele. Atunci când muncește, pasărea sau insecta cea harnică este inspirată de harul animal infailibil al instinctului – de Tao, așa cum se manifestă la nivelul imediat superior celui fiziologic. Muncitorul din industrie care lucrează la mașina lui rezistentă la acțiunea proștilor și la lucrările harului își face treaba într-un univers creat de om al mașinilor automate de precizie – un univers ce se întinde cu totul dincolo de granițele lui Tao la orice nivel animal, uman și spiritual.

În acest context putem menționa acele teofanii bruște ce sunt acordate uneori copiilor și alteori adulților, care pot fi poeți sau filistini, învățați sau ignoranți, dar care au în comun faptul că nu au făcut absolut nimic să se pregătească pentru ce li s-a întâmplat. Aceste haruri gratuite, care au inspirat multe opere de artă literare și picturale, unele splendide, iar altele (acolo unde inspirația nu a fost însoțită de un talent înnăscut) jalnic de nepotrivite, par în general să aparțină uneia din două clase principale – percepția bruscă și profund

impresionantă a Realității supreme, ca Dragoste, Lumină și Fericire, și percepția nu mai puțin impresionantă a acesteia ca Putere întunecată, înfricoșătoare și de nepătruns. În cuvinte memorabile, Wordsworth și-a povestit propria experiență legată de cele două aspecte ale Temeiului divin.

> Era o vreme când pajiști, crâng, izvoarele șoptite,
> Pământul tot și orice priveliște s-arată
> Mie-mi păreau ca neasemuite,
> Învești mântate în lumina preacurată[6].

Și așa mai departe. Dar aceea nu a fost unica viziune.

> Cu sete,
> Mi-am cufundat în lacul cel tăcut a mele vâsle
> Și, când pluteam pe valuri, luntrea mea
> Se legăna alene ca o lebădă pe ape;
> Când, de după povârnișul cel înalt, ce până atunci întruchipase
> Hotarul orizontului îndepărtat, o culme uriașă, întunecată și masivă,
> Ca prin a ei voință instinctivă,
> S-a înălțat măreață. Am tot vâslit apoi cu teamă,
> Și tot crescând semeață-n înălțime, acea înnegurată siluetă
> S-a ridicat asemeni unui turn înalt între mine și stelele pe cer...
> Dar după ce văzusem cu uimire
> Un astfel de spectacol, zile întregi în mintea mea a dăinuit
> Un sentiment nedefinit și vag

Ce îmi trimite gândul la alte moduri neștiute de ființare; pe cugetele mele s-a lăsat
O beznă-adâncă, numește-o singurătate
Sau pustiu orb[7].

Destul de semnificativ, mințile primitive par să fi fost cele mai receptive tocmai la acest al doilea aspect al Realității. Dumnezeul înspăimântător, căruia Iov i se supune în cele din urmă, este „un mod neștiut de Ființare”, ale cărui creații caracteristice sunt Behemoth și Leviathanul. El este genul de Dumnezeu care, potrivit lui Kierkegaard, cheamă la „suspendări teleologice ale moralității”, mai ales sub forma unor sacrificii sângeroase, chiar umane. Sub aspectele ei cele mai înspăimântătoare, Kali, zeița hindusă, este o altă manifestare a aceluiași mod neștiut de Ființare. Iar mulți sălbatici contemporani înțeleg și raționalizează în mod teologic Temeiul subiacent ca fiind o simplă putere neîndurătoare, care trebuie venerată spre îmbunare și, dacă este posibil, folosită în mod profitabil prin magie compulsivă.

Să-l gândești pe Dumnezeu doar ca Putere, și nu ca Putere, Iubire și Înțelepciune în același timp e ceva firesc pentru mintea umană obișnuită, neregenerată. Doar cei absolut depersonalizați sunt în măsură să știe din experiență că, orice s-ar întâmpla, „totul va fi bine” și, într-un fel, deja *este* bine. „Filosoful care neagă providența divină”, spune Rumi, „e străin de percepția sfinților”. Doar cei înzestrați cu felul de a percepe al sfinților pot ști în orice moment și din experiență imediată că Realitatea divină se manifestă ca o Putere iubitoare, plină de compasiune și înțeleaptă. Noi, ceilalți, nu ne aflăm încă pe o poziție spirituală care să ne permită să

facem mai mult decât să le acceptăm descoperirile în materie de credință. Dacă nu ar exista mărturiile pe care le-au lăsat în urmă, am fi mai tentați să le dăm dreptate lui Iov și primitivilor.

> Inspirațiile ne înștiințează și se fac simțite chiar înainte de a fi gândite; dar după ce le-am simțit, de noi depinde fie să le acceptăm, așa încât să le primim și să ne lăsăm seduși de atracțiile lor, fie să le negăm și să le respingem. Ele se fac simțite fără voia noastră, dar nu ne impun să le acceptăm în ciuda voinței noastre.
>
> Liberul nostru arbitru poate împiedica cursul inspirației, iar când adierea binevoitoare a harului lui Dumnezeu umflă pânzele sufletului nostru, stă în puterea noastră să o refuzăm, împiedicând astfel efectul adierii; dar când spiritul nostru se lasă purtat și-și continuă călătoria cu succes, nu noi facem să sufle vântul inspirației, și nici nu punem în mișcare corabia inimii noastre; noi doar primim adierea, îi acceptăm mișcarea și ne lăsăm corabia să fie purtată de ea, fără a-i opune rezistență.
>
> Sfântul François de Sales

> Harul este necesar izbăvirii, la fel și liberul-arbitru – dar harul pentru a acorda mântuire, iar liberul-arbitru pentru a o primi. De aceea nu ar trebui să atribuim din treaba cea bună o parte harului și o parte liberului-arbitru; ea este realizată în toată deplinătatea sa prin acțiunea obișnuită și inseparabilă a ambelor elemente; întru totul prin har,

întru totul prin liber-arbitru, dar izvorând din primul în al doilea.

Sfântul Bernard

Sfântul Bernard face distincție între *voluntas communis* și *voluntas propria*. *Voluntas communis* este comună în două sensuri: este voința de a împărtăși și este voința comună omului și lui Dumnezeu. Din rațiuni practice, este echivalentă cu milostenia. *Voluntas propria* este voința de a obține și de a păstra pentru sine, fiind rădăcina tuturor păcatelor. În dimensiunea sa cognitivă, *voluntas propria* este același lucru cu *sensum proprium*, care este părerea personală a cuiva, preferată pentru că este proprie și de aceea întotdeauna greșită din punct de vedere moral, chiar dacă este corectă din punct de vedere teoretic.

Doi studenți de la Universitatea din Paris s-au dus să-l viziteze pe Ruysbroeck și i-au cerut să le ofere o povață scurtă sau o cugetare care să le poată servi drept principiu de viață.
Vos estis tam sancti sicut vultis, le-a răspuns Ruysbroeck. „Sunteți pe cât de sfinți vreți să fiți.”

Dumnezeu este obligat să lucreze, să se reverse în tine de îndată ce te află pregătit.

Meister Eckhart

Voința deține toată puterea; ea face raiul și tot ea face iadul; căci nu există iad decât acolo unde voia creaturii

este îndepărtată de Dumnezeu, nici rai decât acolo unde voia creaturii lucrează prin Dumnezeu.

Ah, omule, privește-te! Iată cum stai neștiutor în mijlocul luptei permanente dintre bine și rău; întreaga fire lucrează continuu pentru a dobândi mântuirea cea mare; întreaga creație trudește în durere și munci grele pentru se elibera din deșertăciunea timpului; iar tu dormi? Tot ceea ce auzi sau vezi nu-ți spune nimic, nu-ți arată nimic altceva decât ceea ce a plăsmuit lumina cea veșnică sau bezna cea veșnică; pentru că, așa cum ziua și noaptea împart tot timpul nostru, la fel și raiul și iadul ne împart gândurile, vorbele și acțiunile. Mișcă-te în orice direcție dorești, fă sau plănuiește tot ce vrei, însă trebuie să rămâi un agent al unuia sau al celuilalt. Nu poți să rămâi liniștit, pentru că trăiești între lucrările perpetue ale firii trecătoare și a celei veșnice; dacă nu lucrezi de partea binelui, răul ce se află în lume te poartă cu el. Ai în tine înălțimea și abisul veșniciei, așa încât poți să faci ceea ce voiești, fie pe ascuns, fie pe câmp, la prăvălie sau la biserică, însă ai grijă să semeni ceea ce crește și trebuie secerat în veșnicie.

William Law

Dumnezeu nu așteaptă decât un singur lucru de la tine, iar acesta este să ieși din tine în măsura în care ești ființă zidită și să-l lași pe Dumnezeu să fie Dumnezeu în tine.

Meister Eckhart

Pentru cei cărora le plac speculațiile teologice bazate pe texte scripturale și postulate dogmatice există miile de pagini ale controversei catolice și protestante pe tema harului, lucrărilor, credinței și justificării. Iar pentru cei care studiază religia comparată există comentarii academice la *Bhagavad-Gita,* la lucrările lui Ramanuja și ale vișnuiților de mai târziu, a căror doctrină a harului se aseamănă izbitor cu aceea a lui Luther; există istorii ale budismului care trasează fidel evoluția acestei religii începând cu doctrina Hinayana potrivit căreia mântuirea este rodul ajutorului susținut pe care ți-l oferi singur, și până la doctrina Mahayana care susține că mântuirea nu poate fi atinsă fără harul unui Buddha primordial, ale cărui conștiință interioară și „inimă mare și plină de compasiune" reprezintă veșnica Realitate absolută a lucrurilor. Pentru noi ceilalți, citatele anterioare extrase din scriitori aparținând tradițiilor timpurii ale creștinismului și taoismului ne oferă, cred eu, o imagine adecvată a lucrărilor vizibile ale harului și inspirației și a relației acestora cu lucrările vizibile ale liberului-arbitru.

1. Lao Zi, *Cartea despre Dao și Putere*, *op.cit.*, p. 62 (n.tr.).
2. „Pentru a trăi, să pierzi rațiunea de a trăi" – vers din Iuvenal, *Satire,* VIII, 83 (n.tr.).
3. Text preluat, cu mici modificări, din *Lao Zi, Cartea despre Dao și Putere, op.cit.*, p. 99 (n.tr.).
4. Text preluat, cu modificări, din Zhuangzi, *op.cit.*, p. 214 (n.tr.).
5. Text preluat, cu modificări, din Zhuangzi, *op.cit*., p. 190 (n.tr.).
6. W. Wordsworth, *Ode. Intimations of Immortality*, vv. 1-4 (n.tr.).
7. W. Wordsworth, *The Prelude*, cartea I (n.tr.).

Capitolul XI

Binele și răul

Dorința este prima coordonată a conștiinței noastre; ne naștem între simpatie și antipatie, între dorință și voință. La început în mod inconștient, apoi conștient, începem să evaluăm: „Asta e bine, asta e rău”. Și puțin mai târziu descoperim obligația. „Lucrul acesta, fiind ceva bun, trebuie înfăptuit; acela, rău fiind, nu trebuie făcut.”

Nu toate evaluările sunt la fel de valide. Suntem puși în situația să judecăm lucruri pe care dorințele și antipatiile noastre le afirmă drept bune sau rele. Foarte adesea descoperim că verdictul curții supreme este în contradicție cu hotărârea luată atât de repede și de superficial într-o instanță inferioară. În lumina a ceea ce știm despre noi înșine, despre semenii noștri și despre lumea întreagă, descoperim că ceea ce la început părea a fi bun poate fi, în timp sau într-un context mai larg, ceva rău; și că ceea ce la început părea a fi rău poate fi un bine pe care simțim că suntem obligați să-l îndeplinim.

Când spunem despre cineva că este înzestrat cu o intuiție morală pătrunzătoare înțelegem că are o judecată sănătoasă în ceea ce privește aprecierea valorii; că știe destul de multe

încât să poată spune ce este bine pe termenul cel mai lung și în cel mai larg context. Când spunem despre cineva că are un puternic caracter moral, ne referim la faptul că este pregătit să acționeze în sensul descoperirilor intuiției sale, chiar și atunci când aceste descoperiri sunt în contradicție, într-un mod neplăcut sau chiar dureros, cu primele lui evaluări spontane.

În practica obișnuită, intuiția morală nu este niciodată o chestiune strict personală. Judecătorul aplică un sistem de legi și este călăuzit de precedent. Cu alte cuvinte, fiecare individ este membrul unei comunități, cu un cod moral bazat pe constatări din trecut legate de ceea ce este de fapt bun pe termen lung și într-un context mai amplu. În majoritatea împrejurărilor, cei mai mulți dintre membrii unei societăți își permit să se lase călăuziți de codul moral general acceptat; câțiva resping codul, fie în întregime, fie în parte; iar alți câțiva aleg să trăiască în conformitate cu un alt cod mai înalt, mai precis. În terminologia creștină, există acei câțiva care se încăpățânează să trăiască într-o stare de păcat de moarte și în răzvrătire antisocială; există cei mulți care respectă legile, își fac călăuză din preceptele moralității, se căiesc pentru păcatele lor capitale atunci când le comit, însă nu fac un efort prea mare să evite păcatele minore; și, în fine, mai sunt cei câțiva a căror dreaptă judecată „prisosește mai mult decât dreptatea cărturarilor și a fariseilor”, care sunt călăuziți de Poveștele Desăvârșirii și au suficientă intuiție pentru a percepe și tăria de caracter pentru a evita păcatele minore și chiar imperfecțiunile.

Filosofii și teologii au căutat să stabilească o bază teoretică pentru codurile morale existente, cu ajutorul căreia

persoanele individuale să formuleze judecăți asupra evaluărilor lor spontane. De la Moise la Bentham, de la Epicur la Calvin, de la filosofiile creștine și budiste ale iubirii universale până la doctrinele nebunești ale naționalismului și ale superiorității rasiale – lista este lungă, iar deschiderea gândirii este extraordinar de mare. Din fericire însă, nu trebuie să luăm în considerare aceste diverse teorii. Atenția noastră se concentrează doar asupra Filosofiei perene și a sistemului de principii etice folosite de cei care cred în această filosofie atunci când formulează judecăți asupra propriilor evaluări și a celor ale altor oameni. Întrebările pe care trebuie să le punem în acest capitol sunt destul de simple, și la fel de simple sunt și răspunsurile. Ca întotdeauna, greutățile încep doar atunci când trecem de la teorie la practică, de la principiul etic la aplicarea lui specifică.

Dat fiind că temeiul sufletului individual este înrudit sau identic cu Temeiul divin al oricărei ființări și dat fiind că acest Temei divin este o Divinitate inefabilă ce se manifestă ca un Dumnezeu personal sau chiar ca Logosul întrupat, care este natura supremă a binelui și a răului și care sunt adevărata menire și scopul final al vieții omenești?

Răspunsurile la aceste întrebări vor fi date în mare măsură prin cuvintele celui mai surprinzător produs al secolului al XVIII-lea englezesc, William Law. (Cât de ciudat este sistemul nostru educațional! Studenții secțiilor de literatură engleză sunt obligați să citească ziaristica plină de grație a lui Steele și Addison, se așteptă din partea lor să cunoască toate romanele minore ale lui Defoe și finețurile mărunte ale lui Matthew Prior. Însă își pot trece toate examenele *summa cum laude* fără măcar să arunce o privire asupra scrierilor unui om

care a fost nu doar un maestru al prozei engleze, ci și unul dintre cei mai interesanți gânditori ai epocii sale și una dintre cele mai înduhovnicite și mai îndrăgite figuri din întreaga istorie a anglicanismului.) Neglijarea actuală a lui Law este încă unul dintre numeroasele indicii ale faptului că educatorii secolului XX au încetat să mai fie preocupați de problemele adevărului sau ale înțelesului ultim și (în afara simplei pregătiri vocaționale) nu sunt interesați decât de diseminarea unei culturi dezrădăcinate și irelevante și de încurajarea unui simulacru solemn de erudiție de dragul erudiției.

> În iad nu arde nimic altceva decât sinele.
>
> *Theologia Germanica*

> Mintea este în flăcări, gândurile sunt în flăcări. Trezvia minții și impresiile primite de minte și senzațiile care iau naștere din impresiile pe care le primește mintea – și acestea sunt în flăcări.
> Și cu ce ard în flăcări? Cu focul lăcomiei, cu focul resentimentului, cu focul îngâmfării; cu nașterea, bătrânețea și moartea, cu tristețea și jelania, cu nefericirea și suferința și disperarea sunt ele în flăcări.
>
> *Predica Focului* (Buddha)

> Dacă nu l-ai văzut pe diavol, privește-te pe tine însuți.
>
> Jalal ad-Din Rumi

> Sinele tău îți este propriul Cain care ți-l ucide pe Abel. Pentru că fiecare acțiune și mișcare a sinelui are în ea

spiritul Antihristului și ucide viața divină din tine.

William Law

Cetatea lui Dumnezeu este zidită cu iubirea față de Dumnezeu împinsă până la disprețul de sine; cetatea pământească, cu iubirea de sine împinsă până la disprețul față de Dumnezeu.

Sfântul Augustin

Diferența dintre un om bun și unul rău nu constă în faptul că unul vrea ceea ce este bine, iar celălalt nu, ci doar în aceasta: unul este de acord cu spiritul lui Dumnezeu care sălășluiește în el și îl inspiră, iar celălalt i se opune și poate fi acuzat de rău doar pentru că i se opune.

William Law

Oamenii ar trebui să se gândească mai puțin la ce ar trebui să facă și mai mult la ce ar trebui să fie. Dacă ființa lor ar fi bună, faptele lor ar străluci cu putere. Nu vă închipuiți că vă puteți clădi mântuirea pe fapte; trebuie să se sprijine pe ceea ce *sunteți.* Temelia pe care se sprijină caracterul cel bun este aceeași temelie de unde își derivă valoarea și fapta omului, și anume de la o minte cu totul orientată către Dumnezeu. Într-adevăr, dacă ai avea o astfel de minte, ai putea să frământi o piatră și asta ar fi o faptă mai pioasă decât dacă, pur și simplu pentru propriul tău folos, ar trebui să primești Trupul Domnului și ți-ar lipsi detașarea spirituală.

Meister Eckhart

> Omul e făcut după credința lui. Așa cum crede, așa și este.
>
> *Bhagavad-Gita*

> Mintea este cea care le dă lucrurilor calitatea, temelia și ființa. Oricine vorbește sau acționează cu o minte impură va fi urmărit de tristețe, așa cum roata urmează pașii boului care trage căruța.
>
> *Dhammapada*

Natura ființei unui om determină natura faptelor sale; iar natura ființei sale ajunge să se manifeste mai întâi de toate în minte. Ceea ce-și dorește fierbinte și gândește, ceea ce crede și simte – acesta este, să spunem așa, Logosul, prin intermediul căruia caracterul de bază al unui individ își duce la îndeplinire actele sale creatoare. Aceste acte vor fi frumoase și bune din punct de vedere moral dacă ființa este centrată pe Dumnezeu, rele și urâte dacă este centrată pe sinele personal. „Piatra își face treaba fără încetare, zi și noapte", spune Eckhart. Pentru că și atunci când nu cade, piatra are greutate. Ființa unui om reprezintă energia lui potențială îndreptată spre Dumnezeu sau îndepărtându-se de El; și în funcție de această energie potențială va fi judecat drept bun sau rău – pentru că este posibil, în limbajul Evangheliei, să comiți adulter și crimă cu inima, chiar dacă, prin fapte, rămâi fără pată.

Lăcomia, invidia, mândria și furia sunt cele patru elemente ale sinelui, sau ale naturii, sau ale iadului, toate inseparabile de asta. Iar motivul pentru care trebuie să se întâmple așa, și nu altminteri, este că viața naturală a creaturii e realizată în vederea participării la înfăptuirea în Creator a unui bine supranatural înalt. Însă creatura ar putea să nu fie potrivită, să nu aibă capacitatea de a primi un astfel de bine, dacă nu ar exista în ea, în același timp, două extreme – a unei nevoi și a unei dorințe a unui bine superior. Prin urmare, când această viață naturală este lipsită de Dumnezeu sau căzută din harul lui Dumnezeu, în sine nu poate fi altceva decât o nevoie extremă dorită în permanență și o dorință extremă a unei nevoi permanente. Și pentru că așa stau lucrurile, întreaga viață nu poate fi decât o pacoste și un chin al lăcomiei, invidiei, mândriei și furiei, tot ceea ce înseamnă mai exact natură, sine sau iad. Așadar lăcomia, mândria și invidia nu sunt trei lucruri diferite, ci doar trei denumiri diferite pentru faptele nechibzuite ale aceleiași voințe sau dorințe. Furia, care este un al patrulea vlăstar al celor trei, nu poate avea o existență proprie până când una sau toate cele trei nu sunt contrazise sau nu li se întâmplă ceva care să fie contrar voinței lor. Aceste patru proprietăți își generează propriul chin. Ele nu au o cauză externă, nici vreo putere lăuntrică de a se schimba. Și, ca atare, orice natură sau sine trebuie să se afle în această stare până când vreun bine supranatural nu poposește înăuntrul lui sau ia naștere în el. În vreme ce omul trăiește cu adevărat printre deșertăciunile timpului, lăcomia, invidia, mândria și furia lui se pot afla într-o stare tolerabilă, îl pot menține

într-un amestec de pace și tulburare; la răstimpuri își pot primi recompensele la fel de bine ca și pedepsele. Dar când moartea pune capăt deșertăciunii tuturor înșelăciunilor pământești, sufletul care nu renaște din Cuvântul supranatural și din Duhul lui Dumnezeu trebuie să se trezească devorat în mod inevitabil sau închis în propria-i lăcomie, invidie, mândrie și furie de nepotolit, neschimbate și autochinuitoare.

William Law

Este adevărat că nu poți să exprimi cum trebuie gradul tău de păcătoșenie; dar asta se întâmplă pentru că în viața aceasta este imposibil să redai păcatele în toată urâțenia lor adevărată; nici nu le vom cunoaște vreodată așa cum sunt în realitate altfel decât prin lumina lui Dumnezeu. Dumnezeu dă anumitor suflete impresia enormității păcatului, prin care le face să simtă că păcatul este incomparabil mai mare decât pare. Astfel de suflete trebuie să-și conștientizeze păcatele în felul în care le reprezintă credința (adică așa cum sunt de fapt), dar trebuie să se mulțumească să le descrie în cuvintele omenești pe care gura lor le poate rosti.

Charles de Condren

Când se bucura de noblețea lui firească, așa cum îl crease Dumnezeu, Lucifer era o ființă pură și nobilă. Dar când s-a închis în sine, când s-a considerat pe sine și noblețea lui firească drept proprietate personală, a căzut și a devenit, în loc de înger, diavol. La fel și omul. Dacă rămâne în sine

și-și consideră propria ființă și noblețea firească drept o proprietate, cade și devine, în loc de om, diavol.

Urmarea lui Hristos (Johannes Tauler)

Dacă un fruct delicios și parfumat ar avea puterea de a se detașa de principiul vital, de gustul bun, de miros și culoare, pe care le primește prin virtutea aerului și prin spiritul soarelui, sau dacă ar putea, la începutul creșterii sale, să se îndepărteze de soare și să nu mai primească nicio virtute de la el, atunci s-ar afla la prima lui naștere întru mânie, acreală, amărăciune, asprime, exact așa cum fac și diavolii care s-au întors la rădăcinile lor întunecate și au respins Lumina și Duhul lui Dumnezeu. Astfel că firea infernală a diavolului nu reprezintă altceva decât primele sale forme de viață retrase sau separate de Lumina și Iubirea cerești; la fel cum acreala, amărăciunea și asprimea unui fruct nu sunt altceva decât prima lui formă de viață vegetală, înainte să atingă virtutea soarelui și spiritul aerului. Iar ca fruct, dacă ar avea o sensibilitate proprie, ar fi plin de tulburare imediat ce ar fi închis în primele sale forme de viață, în propria-i asprime, acreală și amăreală pătrunzătoare, tot așa și îngerii, după ce s-au întors la aceste prime forme ale propriei lor vieți și s-au rupt de Lumina cerească și de Iubirea lui Dumnezeu, au devenit propriul lor iad. Nu s-a creat niciun iad pentru ei, nu le-au fost atribuite niciun fel de calități noi, nicio răzbunare sau dureri venite din partea Domnului Iubirii nu s-au abătut asupra lor; au rămas doar în acea stare de rupere și separare de Fiul și Sfântul Duh al lui Dumnezeu pe care și-au creat-o din proprie inițiativă. Nu aveau în ei

nimic altceva decât aveau de la Dumnezeu, primele forme ale unei vieți cerești; însă le aveau într-o stare de tulburare, pentru că îi desprinseseră de nașterea întru Iubire și Lumină.

În toată gama de posibilități ale lucrurilor nu există și nu poate exista decât o fericire și o nefericire. Nefericirea este natura și creatura lăsată sieși, fericirea este Viața, Lumina, Duhul lui Dumnezeu, manifestate în natură și în făptura creată. Acesta este adevăratul înțeles al cuvintelor Domnului Nostru: „Nimeni nu este bun decât unul Dumnezeu”.

Oamenii se află în iad nu pentru că Dumnezeu este furios pe ei; se află în mânie și întuneric pentru că s-au purtat față de lumină, ce se revarsă infinită de la Dumnezeu, la fel cum a făcut cu lumina soarelui un om care și-a scos singur ochii.

Deși lumina și alinarea lumii exterioare îi ține chiar și pe cei mai răi oameni la distanță de orice manifestare puternică și constantă a acelei firi pline de mânie, dușmănie, întunecare și autoflagelantă care este însăși esența fiecărui suflet căzut neregenerat, oricărui om de pe lume i se oferă iluminări puternice, mai mult sau mai puțin frecvente, care îl ating în cea mai lăuntrică esență a sufletului. La câte invenții sunt forțați să recurgă unii oameni ca să alunge o anumită neliniște interioară, de care se tem și despre care nu știu de unde le vine? Vai, asta se întâmplă pentru că există un spirit căzut, un foc

întunecat mocnind în suferință înăuntrul lor, care nu și-a găsit nicicând alinarea și încearcă să se descopere pe sine și strigă după ajutor la fiecare încetare a bucuriei pământești.

William Law

În tradiția iudeo-creștină Căderea este urmarea creației și se datorează exclusiv folosirii egocentrice a liberului-arbitru, care ar fi trebuit să rămână concentrat pe Temeiul divin, și nu pe sinele individualizat. Mitul Genezei întruchipează un foarte important adevăr psihologic, dar nu reușește să fie un simbol pe de-a-ntregul satisfăcător, pentru că omite să menționeze, cu atât mai puțin să explice răul și suferința din lumea nonumană. Potrivit experienței noastre, mitul ar fi trebuit modificat în două feluri. În primul rând, ar fi trebuit să explice clar faptul că zidirea, trecerea de neînțeles de la Unul cel nemanifestat la multiplicitatea manifestă în natură, de la veșnicie la vremelnicie, nu este numai preludiul și condiția necesară Căderii; într-o oarecare măsură este *chiar* Căderea. Iar în al doilea rând, ar trebui să indice că ceva analog liberului-arbitru poate exista și sub nivelul uman.

Faptul că trecerea de la unitatea ființei spirituale la varietatea ființei temporale este o parte esențială a Căderii este clar afirmat în formulările budiste și hinduse ale Filosofiei perene. Durerea și răul nu pot fi separate de existența individuală într-o lume supusă trecerii timpului; iar în cazul ființelor umane are loc o intensificare a acestei dureri și acestui rău inevitabile atunci când dorința se întoarce înspre sine și înspre cei mulți, în loc să se întoarcă spre Temeiul divin. La acestea am putea adăuga în mod speculativ

părerea că probabil chiar și existențele subumane ar putea fi înzestrate (și individual, și colectiv, ca tipuri și specii) cu ceva asemănător puterii de a alege. Este faptul extraordinar că „omul e singur” – că, pe cât ne putem da seama, orice altă specie este o specie a fosilelor vii, capabile doar de degenerare și moarte, nu și de diferite trepte de progres evolutiv. În terminologia aristotelismului scolastic, materia are o predilecție pentru formă – nu neapărat pentru cea mai bună formă, ci pentru formă ca atare. Privind lumea lucrurilor vii din jurul nostru, observăm (cu o uimire plină de încântare, impregnată ocazional, trebuie să recunoaștem, de o anumită tristețe iscoditoare) nenumăratele forme, întotdeauna frumoase, adesea extravagant de ciudate și uneori chiar sinistre, în care apetitul insațiabil al materiei și-a găsit ostoirea. Din toată această materie vie, doar ceea ce este organizat la nivelul ființelor umane a reușit să găsească o formă capabilă de dezvoltare continuă – în orice caz, la nivel mental. Restul este acum închis în forme ce pot rămâne doar ceea ce sunt – sau, dacă se schimbă, se schimbă doar în rău. Totul arată ca și când, în testul cosmic al inteligenței, întreaga materie vie, cu excepția umanului, a cedat (într-un moment al evoluției sale biologice) tentației de a adopta nu cea mai bună formă posibilă, ci cea mai profitabilă pe termen scurt. Printr-un act oarecum analog liberului-arbitru, fiecare specie, cu excepția speciei umane, a ales avantajele facile ale specializării, farmecul actual al desăvârșirii, însă desăvârșire la un nivel inferior al ființării. Rezultatul este că toate speciile se află acum la capătul unor fundături evolutive. La Căderea cosmică inițială a creației, a manifestării diversității în timp, s-a adăugat echivalentul biologic obscur al Căderii voluntare a

omului. Ca specie, omul a ales mai degrabă satisfacția imediată a sinelui decât capacitatea de reunire cu Temeiul divin. Pentru această alegere proastă, formele de viață nonumane sunt pedepsite în mod negativ, interzicându-li-se dobândirea binelui suprem, de care este capabilă doar forma umană nespecializată și, ca atare, mai liberă, mai conștientă. Dar, bineînțeles, trebuie amintit că tendința spre binele suprem se obține doar cu prețul dobândirii unei capacități de a face un rău extrem. Animalele nu suferă în atâtea feluri, și nici, putem fi siguri de asta, în măsura în care suferă oamenii. În plus, ele nu cunosc acea răutate cu adevărat diabolică ce, alături de sfințenie, este una dintre mărcile distinctive ale speciei umane.

Vedem așadar că pentru Filosofia perenă, binele este armonizarea sinelui separat cu Temeiul divin care-i dă naștere și în care, în cele din urmă, se anihilează; răul, în schimb, este intensificarea separării, refuzul de a ști că Temeiul există. Bineînțeles, această doctrină este perfect compatibilă cu formularea unor principii etice ca o serie de porunci divine negative și pozitive, sau chiar în termeni de utilitate socială. Infracțiunile interzise pretutindeni decurg din stări de spirit condamnate pretutindeni ca fiind greșite; iar aceste stări de spirit greșite sunt, din punct de vedere empiric, absolut incompatibile cu acea cunoaștere unitivă a Temeiului divin care, potrivit Filosofiei perene, este binele suprem.

Capitolul XII

Timp și eternitate

Universul este o veșnică succesiune de evenimente; dar temeiul său, potrivit Filosofiei perene, este prezentul atemporal al Duhului divin. O formulare clasică a relației dintre timp și eternitate poate fi găsită în ultimele capitole din *Consolarea Filosofiei*, în care Boethius sintetizează concepțiile predecesorilor săi, mai ales cele ale lui Plotin.

> Căci una este a duce o viață fără sfârșit și alta a îmbrățișa la fel întreaga prezență a vieții nesfârșite, fapt care, în mod clar, este propriu Minții divine. [...]
> Lumea temporală [...] pare să rivalizeze într-o anumită măsură cu ceea ce nu poate realiza sau reda, atașându-se de orice condiție prezentă dintr-un moment mic și trecător; și, din moment ce această stare poartă o anumită imagine a acelui Prezent permanent, face ca orice lucruri cu care vine în contact să pară că există cu adevărat. Dar pentru că această stare nu a putut persista, a luat drumul infinit al timpului și în acest mod s-a întâmplat că a continuat să urmeze o viață a cărei plinătate nu a putut-o cuprinde rămânând neclintită.

> Deci, fiindcă [...] Dumnezeu se găsește într-o stare de etern prezent, știința Sa, care trece peste orice mișcare a timpului, rămâne în simplitatea prezentului Său și, îmbrățișând întinderile infinite ale trecutului și viitorului, înțelege toate [...] ca și cum [acestea] s-ar desfășura în prezent.
>
> Boethius[1]

Cunoașterea celor care se desfășoară acum nu determină natura evenimentului. Ceea ce în mod obișnuit se numește pre-vederea lui Dumnezeu este de fapt o cunoaștere atemporală a prezentului, compatibilă cu libertatea în timp a voinței creaturii umane.

> Lumea manifestă și orice lucru care se mișcă într-un anumit fel își au cauza, ordinea și forma în stabilitatea Minții divine. Aceasta, așezată în fortăreața simplității sale, a stabilit un mod variat în cazul celor pe care urma să le realizeze. Când acest mod este privit din punctul de vedere al înseși purității inteligenței divine, el se numește Providență; dar când este raportat la lucrurile pe care le pune în mișcare și le orânduiește, cei din vechime l-au numit Destin. [...] Providența este însăși Rațiunea divină, aflată în principele suprem al tuturor lucrurilor, care le dispune pe toate; Destinul este acea dispunere inerentă a lucrurilor care se mișcă, prin care Providența leagă toate lucrurile în ordinile proprii. Providența cuprinde toate lucrurile deodată, oricât de diverse, oricât de infinite, în timp ce Destinul le pune în mișcare pe fiecare în parte,

> atribuindu-le locuri, forme și timpuri, astfel încât această desfășurare a ordinii temporale unită din perspectiva Minții divine este Providență, pe când aceeași unitate divizată și desfășurată în timp se numește Destin. [...]
> La fel cum un artist, anticipând în minte forma lucrului pe care urmează să îl facă, își duce la îndeplinire opera și realizează în ordini temporale ceea ce prevăzuse într-un singur moment în sine, tot astfel Dumnezeu, prin Providența sa, orânduiește toate lucrurile în mod individual și statornic, dar prin Destin execută acele lucruri pe care le-a orânduit în mod felurit și în timp. [...]
> Toate cele care sunt supuse Destinului sunt supuse și Providenței, pe când unele lucruri aflate sub puterea Providenței sunt mai presus de cursul Destinului; sunt acele lucruri stabil fixate în apropierea divinității prime, care depășesc ordinea mobilității Destinului.
>
> Boethius[2]

> Conceptul de ceas cuprinde în el orice succesiune în timp. În concept, a șasea oră nu vine mai devreme de a șaptea sau a opta, deși ceasul nu bate niciodată ora decât atunci când conceptul i-o poruncește.
>
> Nicolaus Cusanus

Începând cu Hobbes, dușmanii Filosofiei perene au negat existența unui prezent veșnic. Potrivit acestor gânditori, timpul și schimbarea sunt fundamentale; nu există altă realitate. În plus, evenimentele viitoare sunt absolut nedeterminate – nici Dumnezeu nu le cunoaște. Prin urmare,

Dumnezeu nu poate fi descris drept Alfa și Omega, ci pur și simplu Alfa și Lambda, sau oricare altă literă intermediară din alfabetul timpului ce este în curs a fi rostită în momentul de față. Însă mărturiile empirice adunate de Society for Psychical Research și dovezile statistice strânse în decursul multor teste de laborator asupra percepției extrasenzoriale duc în mod evident la concluzia că până și mințile umane sunt capabile de pre-vedere. Și dacă o conștiință limitată poate să știe ce carte urmează să fie întoarsă peste trei secunde sau ce naufragiu urmează să se producă săptămâna următoare, atunci nimic nu-i imposibil sau măcar intrinsec improbabil în ideea unei conștiințe infinite care să poată cunoaște acum evenimente foarte îndepărtate în ceea ce, pentru noi, este timpul viitor. „Prezentul iluzoriu" în care viețuiesc făpturile umane poate fi – și poate că este întotdeauna – ceva mai mult decât o scurtă secțiune tranzitorie de la trecutul cunoscut la viitorul necunoscut privit, datorită caracterului viu al memoriei, drept clipa pe care o numim „acum"; aceasta poate conține și probabil chiar conține întotdeauna o porțiune din viitorul imediat și chiar din cel relativ îndepărtat. Pentru Divinitate, prezentul iluzoriu poate fi tocmai acel *interminabilis vitae tota simul et perpetua possessio* („posesia completă, simultană și perfectă a vieții nesfârșite") de care vorbește Boethius.

Existența unui acum etern este uneori negată pe motiv că o ordine temporală nu poate coexista cu o altă ordine care este nontemporală; și că este imposibil ca o substanță în schimbare să se unească cu o substanță neschimbătoare. Evident, această obiecție ar fi validă dacă ordinea nontemporală ar fi de natură mecanică sau dacă substanța neschimbătoare ar avea calități spațiale și materiale. Dar, potrivit Filosofiei perene,

prezentul etern este o conștiință; Temeiul divin e spirit; ființa lui Brahman este *chit* sau cunoaștere. Nu există nimic contradictoriu în ideea că o lume temporală ar trebui să fie cunoscută și, fiind cunoscută, susținută și mereu creată de o conștiință eternă.

În cele din urmă ajungem la argumentele îndreptate împotriva celor care au afirmat că veșnicul Temei poate fi cunoscut unitiv de mințile umane. Este o declarație considerată absurdă pentru că implică afirmația „Acum sunt etern, acum sunt supus timpului”. Însă această afirmație este absurdă doar dacă omul este o ființă cu o natură dual capabilă să viețuiască doar pe un singur nivel. Dar dacă, așa cum au susținut întotdeauna adepții Filosofiei perene, omul nu este doar trup și psihic, ci și duh, și dacă poate să trăiască, după bunul său plac, fie pe planul pur uman, fie în armonie sau chiar în uniune cu Temeiul divin al ființei sale, atunci afirmația este pe deplin îndreptățită. Trupul este mereu supus timpului, spiritul este întotdeauna atemporal, iar psihicul este o creatură amfibie obligată de legile ființei omului să se asocieze până la un punct cu trupul acestuia, dar rămânând capabil, dacă așa dorește, să experimenteze și să se identifice cu spiritul și, prin spirit, cu Temeiul divin. Spiritul rămâne întotdeauna ceea ce este mereu; însă omul este alcătuit astfel încât psihicul său nu poate rămâne întotdeauna identificat cu spiritul. În afirmația „Acum sunt etern, acum sunt supus timpului” este vorba de psihic, care trece din timp în eternitate atunci când este identificat cu spiritul, iar din eternitate din nou în timp, fie în mod voluntar, fie din necesitate involuntară, atunci când alege sau este nevoit să se identifice cu trupul.

„Sufitul este fiul timpului prezent”, spune Jalal ad-Din Rumi. Progresul spiritual este o înaintare în spirală. Începem ca prunci în eternitatea animală a vieții într-un punct temporal, fără grijă pentru viitor sau regret față de trecut; creștem îmbrățișând condiția umană specifică celor care privesc înainte și în urmă, care trăiesc în mare măsură nu în prezent, ci în memorie și anticipație, nu spontan, ci după reguli și cu prudență, în pocăință și teamă și nădejde; și putem continua, dacă dorim, mergând mai departe și mai sus, într-o mișcare de întoarcere către un punct ce corespunde locului de start din animalitate, dar aflat incomensurabil mai sus. Încă o dată, viața este trăită în clipa respectivă – viața din clipa de față, nu aceea a unei viețuitoare subumane, ci a unei ființe în care milostenia a alungat teama, vederea a luat locul nădejdii, depersonalizarea a înlăturat egocentrismul pozitiv al amintirii duioase și egocentrismul negativ al remușcării. Momentul prezent este singura deschidere prin care sufletul poate trece din timp în veșnicie, prin care harul poate trece din veșnicie în suflet și prin care milostenia poate trece dintr-un suflet în timp într-alt suflet în timp. De aceea sufitul și, împreună cu el, orice alt adept practicant al Filosofiei perene este sau încearcă să fie un fiu al timpului prezent.

Trecut și viitor ascund pe Dumnezeu privirii noastre;
Arde-le-n foc pe amândouă. Cât timp vei mai lăsa aste segmente
Să-mpartă-n două ființa ta, ca pe o trestie?
Atâta vreme cât trestia e ruptă, nu-i ascunziș bun de secrete,
Nici voce n-are să răspundă, nici buzelor, nici răsuflării.

Jalal ad-Din Rumi

> Deși avantajele ei nu sunt la fel de mari precum cele ale stării de uniune, această golire a memoriei este în realitate un mare bine, fie și numai pentru că eliberează sufletele de mare suferință, durere și tristețe, dincolo de nedesăvârșiri și de păcate.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

În cosmologia idealistă a budismului Mahayana, amintirea joacă rolul unui demiurg mai degrabă malefic. „Când lumea cea întreită e cercetată de Bodhisattva, acesta observă că își datorează existența amintirilor acumulate din trecutul cel fără de început, dar greșit interpretat” (*Lankavatara Sutra*). Cuvântul tradus aici prin „amintire” înseamnă literal „aromă”. Binomul minte-trup poartă cu el mirosul de nesters a tot ceea ce a fost gândit și înfăptuit, dorit și simțit în decursul trecutului său rasial și personal. Chinezii traduc acest termen din sanscrită prin două simboluri ce desemnează „energia obișnuinței”. Lumea (văzută prin ochii noștri) este ceea ce este din pricina tuturor deprinderilor, amintite în mod conștient sau inconștient și fiziologic, dobândite de strămoșii noștri sau de noi înșine, fie în viața noastră prezentă, fie în existențele anterioare. Aceste deprinderi proaste rememorate ne fac să credem că multitudinea este singura realitate și că ideea de „eu”, „mie”, „al meu” reprezintă adevărul suprem. *Nirvana* înseamnă „să privești în sălașul realității așa cum este”, și nu realitatea *quoad nos*, așa cum ni se pare. Evident, acest lucru nu se poate realiza câtă vreme există un „noi” pentru care realitatea poate fi relativă. De aici nevoia (întărită de fiecare

adept al Filosofiei perene) de mortificare, de lepădare de sine. Iar aceasta trebuie să fie o mortificare nu numai a dorințelor, sentimentelor și voinței, ci și a puterilor rațiunii, a conștiinței înseși și a ceea ce face conștiința noastră să fie ceea ce este – memoria noastră personală și energiile obișnuinței pe care le-am moștenit. Ca să dobândim eliberarea totală, nu este suficientă preschimbarea păcatului; trebuie să se producă și o preschimbare a minții, o *paravritti*, cum îi spun adepții Mahayana, sau o întoarcere în profunzimile conștiinței. În urma acestei întoarceri, energiile obișnuinței ale amintirilor acumulate sunt distruse și, odată cu ele, sentimentul de a fi un sine separat. Realitatea nu mai este percepută *quoad nos* (pentru bunul motiv că nu mai există un *nos* care să o perceapă), ci așa cum este de fapt. Potrivit lui Blake, „Dacă ușile percepției ar fi curățate, totul ar fi perceput așa cum este, infinit". Pentru cei cu inima curată și săraci cu duhul, *samsara* și *nirvana*, aparența și realitatea, timpul și eternitatea, sunt resimțite ca fiind unul și același lucru.

> Timpul este cel care împiedică lumina să ajungă până la noi. Nu există obstacol mai mare între noi și Dumnezeu decât timpul. Și nu atât timpul, cât temporalitățile, nu atât lucrurile temporale, cât afecțiunile temporale; nu atât afecțiunile temporale, cât însăși prihănirea și mirosul timpului.
>
> Bucurați-vă pururea întru Domnul, spune Sfântul Pavel. Se bucură mereu cel care se bucură mai presus de timp și eliberat din timp. Trei lucruri îl împiedică pe om să-l cunoască pe Dumnezeu. Primul este timpul, al doilea este

> corporalitatea, al treilea este multiplicitatea. Pentru ca Dumnezeu să intre, aceste lucruri trebuie să iasă – afară doar de cazul în care ele există într-un grad mai înalt, mai bun: multitudinea adunată în tine în Unul.
>
> Meister Eckhart

Ori de câte ori Dumnezeu este conceput ca ființând întru totul în timp, există tendința de a-L privi mai curând ca pe un „numinos" decât ca o ființă morală, mai degrabă un Dumnezeu al simplei Puteri absolute decât un Dumnezeu al Puterii, Înțelepciunii și al Iubirii, un potentat de nepătruns și periculos care trebuie îmbunat prin sacrificii, nu un Spirit care să fie adorat în spirit. Toate acestea sunt firești; pentru că timpul este o distrugere permanentă, iar un Dumnezeu care se află cu totul în timp este un Dumnezeu care distruge la fel de repede pe cât creează. Natura este pe cât de frumoasă și de generoasă, pe atât de neînțeles de înspăimântătoare. Dacă Divinul nu transcende ordinea temporală în care este imanent și dacă spiritul uman nu-și transcende sufletul legat de timp, atunci nu există nicio posibilitate de a-i „lămuri omului căile lui Dumnezeu". Dumnezeu, așa cum se manifestă în univers, este Ființa irezistibilă care-i vorbește lui Iov din sânul vijeliei și ale cărui embleme sunt Behemoth și Leviathanul, calul de luptă și vulturul. Aceeași Ființă este descrisă în a unsprezecea carte apocaliptică din *Bhagavad-Gita*. „O, Spirit Suprem", spune Arjuna adresându-se lui Krișna, pe care îl recunoaște acum ca fiind întruparea Divinității, „doresc să-ți văd forma ta de Ishvara" – adică înfățișarea sa de Dumnezeu al lumii, Natura, ordinea temporală. Krișna răspunde: „Privește aici, în trupul meu, stând la un loc întreaga lume, [tot] ce se mișcă și

nu se mișcă”. Reacția lui Arjuna la auzul acestei revelații este una de uimire și teamă.

> Văzând toți zeii în trupul tău, Dumnezeul meu, și feluritele ființe adunate, pe Brahman Stăpânul așezat pe lotus, pe toți înțelepții și pe toți șerpii divini.
> Te văd cu nenumărate brațe, pântece, guri și ochi, pretutindeni formă nesfârșită; nici sfârșitul, nici mijlocul și nici chiar începutul nu ți le văd, Formă a Lumii![3]

Urmează un pasaj lung, care dezvoltă ideea atotputerniciei și atotcunoașterii lui Dumnezeu în forma sa de Ishvara. Apoi calitatea viziunii se schimbă și Arjuna își dă seama, cu teamă și înfiorare, că Dumnezeul universului este un Dumnezeu al distrugerii ca și al creației.

> Privind colții tăi îngrozitori și gurile tale ca focul Timpului de Apoi, nu [mai] știu [unde-s] zările, nu-mi găsesc loc de apărare; îndurare, Stăpâne al zeilor, adăpost al lumii!
> Precum valurile cele multe ale fluviilor curg numai spre ocean, așa și eroii din lumea oamenilor intră în gurile tale care aruncă flăcări.
> Precum spre flacăra aprinsă fluturii merg în grabă, la pieire, așa merge în grabă și omenirea spre gurile tale, la pieire.
> Spune-mi cine ești Tu, formă îngrozitoare? Plecăciune Ție, Stăpâne al zeilor, îndurare! Vreau să te cunosc pe tine, obârșie, că nu-ți înțeleg căile.

„Spune-mi cine ești.” Răspunsul este clar și fără echivoc.

> Eu sunt Timpul [atot]puternic, distrugător de lumi, pus în mișcare aici spre a trage lumea înapoi[4].

Dar Dumnezeu care vine atât de aprig ca Timp există și dincolo de timp ca Divinitate, ca Brahman, a cărui esență este *sat*, *chit*, *ananda*, Ființă, Conștiință, Fericire; iar în și dincolo de psihicul chinuit de timp al omului se află spiritul său, „necreat și de necreat”, după cum spune Eckhart, Atman care este înrudit sau chiar identic cu Brahman. Ca toate celelalte formulări ale Filosofiei perene, *Gita* îi explică omului căile lui Dumnezeu afirmând – iar afirmația este bazată pe observație și experiență imediată – că omul poate, dacă dorește, să moară pentru sinele lui temporal și separat, ajungând astfel la unirea cu Spiritul atemporal. Mai afirmă, de asemenea, că Avatarul se întrupează pentru a ajuta făpturile umane să ajungă la această uniune. Și face acest lucru în trei feluri – predicând doctrina adevărată într-o lume orbită de ignoranța voluntară; invitând sufletele la o „dragoste trupească” a umanității sale, nu ca scop în sine, ci ca mijloc spre cunoașterea-iubire spirituală a Spiritului; și, în fine, servind drept transmițător al harului.

Dumnezeu care este Spirit nu poate fi adorat decât în spirit și pentru el însuși; dar Dumnezeu în timp este adorat în mod firesc prin mijloace materiale ce urmăresc să atingă țeluri temporale. Dumnezeu în timp este în mod evident și distrugător, și creator; și pentru că așa stau lucrurile, pare firesc să fie adorat prin mijloace la fel de îngrozitoare ca distrugerile pe care el însuși le provoacă. Ca atare, întâlnim în India sacrificiile sângeroase aduse lui Kali, în calitatea ei de

Natură-Distrugătoare; sau acele jertfe de copii aduse lui „Moloh”, criticate de profeții evrei; ori sacrificiile umane practicate, de pildă, de fenicieni, cartaginezi, druizi, azteci. În toate aceste cazuri, divinitatea invocată era un zeu în timp sau o personificare a Naturii, care nu este altceva decât însuși Timpul, devoratorul propriilor vlăstare; și în toate cazurile scopul ritului era obținerea unui beneficiu viitor sau evitarea unuia dintre imensele rele pe care Timpul și Natura ni le pregătesc întotdeauna. Din această cauză se considera că e bine să plătim un preț mare în moneda suferinței, pe care Distrugătorul o prețuia într-un mod atât de evident. Importanța scopului temporal justifica folosirea unor mijloace intrinsec înfricoșătoare, pentru că, în sine, erau aidoma timpului. Urme sublimate ale acestor vechi tipare de gândire și comportament încă mai pot fi găsite în unele teorii ale Ispășirii și în înțelegerea Liturghiei ca un sacrificiu repetat la nesfârșit al Dumnezeului-Om.

În lumea modernă, zeii cărora le este adus un sacrificiu uman sunt personificări nu ale Naturii, ci ale unor idealuri politice ticluite de om. Bineînțeles, toate acestea se referă la evenimente plasate în timp – evenimente reale din trecut sau din prezent, evenimente închipuite din viitor. Iar aici ar trebui să remarcăm că filosofia care afirmă existența și posibilitatea imediată a eternității are legătură cu un anume fel de teorie și practică politică; filosofia care afirmă că ceea ce se desfășoară în timp este singura realitate determină un alt fel de teorie și justifică un cu totul alt tip de practică politică. Acest lucru a fost clar recunoscut de unii scriitori marxiști[*5] care subliniază faptul că atunci când creștinismul este preocupat cu precădere de evenimente temporale, este o „religie

revoluționară”, iar atunci când, sub amprenta influențelor mistice, se concentrează asupra Evangheliei Veșnice, ale cărei fapte istorice sau pseudoistorice relatate în Scripturi nu sunt decât simboluri, devine „statică” din punct de vedere politic și „reacționară”.

Această interpretare marxistă a problemei este oarecum simplificată în mod excesiv. Nu este tocmai adevărat să spunem că toate teologiile și filosofiile al căror interes principal vizează mai degrabă timpul decât eternitatea sunt neapărat revoluționare. Scopul tuturor revoluțiilor este de a face viitorul radical diferit de trecut și mai bun decât el. Însă unele filosofii obsedate de problematica timpului sunt preocupate mai ales de trecut, nu de viitor, iar politica lor este întru totul o chestiune de păstrare sau restaurare a *statu-quoului* și întoarcere la vremurile de altădată. Dar închinătorii timpului retrospectiv au un lucru în comun cu adoratorii revoluționari ai unui viitor mai măreț și mai bun; aceștia sunt pregătiți să folosească o violență fără margini pentru a-și atinge scopurile. Tocmai aici descoperim diferența esențială dintre politica filosofilor veșniciei și politica filosofilor timpului. Pentru cei din urmă, binele suprem se află în lumea temporală – într-un viitor în care toți vor fi fericiți pentru că toți vor face și vor gândi ceva fie cu totul nou și fără precedent, fie, pe de altă parte, ceva vechi, tradițional și venerat. Și pentru că binele suprem e plasat în timp, se simt îndreptățiți să folosească orice mijloc temporal pentru a-l atinge. Inchiziția arde pe rug și torturează cu scopul de a perpetua un crez, un ritual și o organizație ecleziastico-politico-financiară considerată a fi necesară mântuirii veșnice a omului. Protestanții care venerează Biblia poartă războaie

lungi și sălbatice pentru a pregăti lumea de ceea ce-și imaginează cu drag a fi creștinismul străvechi și autentic al vremurilor apostolice. Iacobinii și bolșevicii sunt gata să sacrifice milioane de vieți omenești de dragul unui viitor politic și economic diferit față de prezent într-un mod minunat. Iar acum întreaga Europă și o mare parte din Asia au trebuit să fie sacrificate unei viziuni de ghicitoare: o permanentă fericire colectivă și Reichul milenar. Din datele istorice reiese foarte clar că majoritatea religiilor și filosofiilor care iau timpul prea în serios sunt corelate cu teorii politice care inspiră și justifică folosirea pe scară largă a violenței. Singurele excepții sunt acele simple credințe epicuriene în care reacția în fața unui timp mult prea real este „Mâncați, beți și vă veseliți, pentru că mâine vom muri”. Această moralitate nu este una foarte nobilă, nici măcar una foarte realistă. Dar pare a fi mult mai coerentă decât etica revoluționară: „Mori (și ucide), pentru că mâine altcineva va mânca, va bea și se va veseli”. În practică, bineînțeles, până și perspectiva veseliei viitoare a altcuiva este extrem de firavă. Pentru că procesul morții și al uciderii pe scară largă creează condiții materiale, sociale și psihologice care practic garantează revoluția împotriva atingerii scopurilor sale benefice.

Pentru cei a căror filosofie nu-i obligă să ia timpul mult prea în serios, binele suprem nu trebuie căutat nici în apocalipsa socială și progresistă a revoluționarului, nici în trecutul reînviat și perpetuat al reacționarului, ci într-un veșnic prezent divin pe care cei care-și doresc destul de mult acest bine îl pot dobândi ca pe un dat al experienței imediate. Simplul act al morții nu este în sine un pașaport către

eternitate; nici uciderea pe scară largă nu poate contribui la mântuirea nici a ucigașilor, nici a celor uciși și nici a urmașilor lor. Pacea care depășește orice putere de înțelegere este rodul eliberării în eternitate; dar în forma ei obișnuită, de zi cu zi, pacea este și rădăcina eliberării. Pentru că acolo unde există patimi violente și ispite irezistibile, acest bine suprem nu poate fi obținut niciodată. Acesta este unul dintre motivele pentru care politica atent corelată cu filosofiile veșniciei este toleranță și lipsită de violență. Celălalt motiv este că veșnicia, a cărei dobândire reprezintă binele suprem, este o împărăție lăuntrică a cerurilor. Acela ești tu; și deși Acela este nemuritor și impasibil, uciderea și torturarea unor „tu” individuali este o chestiune cu o semnificație cosmică, câtă vreme interferează cu relația normală și firească dintre sufletele individuale și Temeiul divin și veșnic al întregii ființări. Mai presus de orice, un act de violență este o revoltă profanatoare împotriva ordinii divine.

Trecând acum de la teorie la faptul istoric, descoperim că religiile, a căror teologie a fost mai puțin preocupată de evenimente temporale și interesată la culme de eternitate, au fost în mod constant cel mai puțin violente și cele mai umane în practica politică. Spre deosebire de iudaismul timpuriu, de creștinism și mahomedanism (toate obsedate de timp), hinduismul și budismul nu au fost niciodată credințe care să se fi dedat la persecuții, nu au predicat în favoarea niciunui război sfânt și s-au abținut de la adoptarea unui imperialism religios prozelit, care a mers mână în mână cu oprimarea politică și economică a oamenilor de culoare. Timp de patru sute de ani, de la începutul secolului al XVI-lea până la începutul secolului XX, majoritatea națiunilor creștine

europene și-au cheltuit o bună parte a timpului și energiei atacând, cucerind și exploatându-și vecinii necreștini de pe alte continente. În decursul acestor secole, mulți oameni ai bisericii au făcut tot posibilul să atenueze consecințele unor asemenea nedreptăți; dar niciuna dintre bisericile creștine importante nu le-a condamnat în mod oficial. Primul protest colectiv împotriva sistemului sclavagist introdus în Lumea Nouă de englezi și de spanioli a fost organizat în 1688 de întrunirea quakerilor din Germantown. Acest lucru este foarte semnificativ. Dintre toate sectele creștine ale secolului al XVII-lea, quakerii erau cel mai puțin obsedați de istorie, cel mai puțin dependenți de idolatria față de lucruri temporale. Ei credeau că lumina lăuntrică se afla în toate ființele umane și că mântuirea era pentru cei care trăiau în conformitate cu acea lumină și nu depindea de o profesiune de credință în evenimente istorice sau pseudoistorice, nici de îndeplinirea anumitor ritualuri, nici de susținerea unei anumite organizații ecleziastice. În plus, filosofia veșniciei pe care o profesau i-a ferit de apocalipsa materialistă a acelei venerări a progresului care, în vremurile din urmă, a justificat orice fel de nedreptate, de la război și revoluție până la truda amarnică, sclavie și exploatarea sălbaticilor și a copiilor – le-a motivat pe temeiul că binele suprem se află în viitor și că orice mijloace temporale, oricât de groaznice ar fi ele în sine, pot fi folosite pentru dobândirea acelui bine. Pentru că teologia quakerilor era o formă de filosofie a veșniciei, teoria lor politică a respins războiul și persecuția ca mijloace de atingere a unor scopuri ideale, a denunțat sclavia și a proclamat egalitatea rasială. Membrii altor confesiuni religioase făcuseră lucruri bune pentru africanii căzuți

victime ale rapacității omului alb. Ne gândim, de pildă, la Sfântul Pedro Claver din Cartagena. Însă acest „sclav al sclavilor”, milostiv în mod eroic, nu a ridicat nicicând vocea împotriva instituției sclaviei sau a negoțului criminal prin care aceasta era susținută; și, după câte ne dezvăluie documentele existente, nici nu a încercat vreodată, precum John Woolman, să-i convingă pe proprietarii de sclavi să-și elibereze truditorii umani. Probabil deoarece Claver era iezuit, legat prin jurământ de ascultare desăvârșită și constrâns de teologia sa să privească o anumită organizație ecleziastică și politică drept trupul mistic al lui Hristos. Conducătorii acestei organizații nu se pronunțaseră împotriva sclaviei sau a negoțului cu sclavi. Cine era el, Pedro Claver, să dea glas unui gând ce nu fusese aprobat în mod oficial de superiorii săi?

Un alt corolar practic al marilor filosofii istorice ale veșniciei, precum hinduismul și budismul, este o moralitate ce inspiră bunătate față de animale. Iudaismul și creștinismul ortodox afirmau că animalele ar putea fi folosite ca unelte pentru îndeplinirea unor scopuri vremelnice ale omului. Nici măcar atitudinea Sfântului Francisc față de animale nu a fost întru totul lipsită de echivoc. E adevărat, a convertit un lup și a ținut predici în fața păsărilor; dar când Fra Ginepro a tăiat picioarele unui porc viu pentru a satisface pofta de mâncare a unui om bolnav, sfântul s-a mulțumit doar să-l acuze pe ucenic pentru zelul necumpătat de a strica un element valoros de proprietate privată. Abia în secolul al XIX-lea, când creștinătatea ortodoxă își pierduse mult din puterea pe care o avusese asupra cugetelor europene, ideea că ar putea fi un lucru bun să ne purtăm omenește cu animalele a început să

câștige teren. Această nouă moralitate a fost corelată cu un interes nou față de Natură, care fusese stimulat de poeții romantici și de oamenii de știință. Pentru că nu a fost clădită pe o filosofie a veșniciei, o doctrină a divinității ce sălășluiește în toate ființele vii, mișcarea modernă ce favorizează bunătatea față de animale a fost și este perfect compatibilă cu intoleranța, persecuția și cruzimea sistematică față de ființele umane. Tinerii naziști sunt învățați să fie blânzi cu câinii și pisicile, dar nemiloși cu evreii. Asta pentru că nazismul este o filosofie tipică a timpului ce privește binele suprem ca existând nu în veșnicie, ci în viitor. Evreii sunt, *ex hypothesi*, obstacole în calea realizării binelui suprem; câinii și pisicile, nu. Restul decurge în mod logic.

> Egoismul și părtinirea sunt calități foarte inumane și josnice, chiar și pentru lucrurile acestei lumi; dar în doctrinele religiei, acestea au un caracter și mai josnic. Deci acesta este cel mai mare rău pe care l-a produs schisma Bisericii; el provoacă în fiecare comunitate apariția unei ortodoxii egoiste, părtinitoare, care constă în a apăra curajos tot ceea ce are și a condamna tot ceea ce nu are. Și astfel, orice luptător este antrenat să-și apere propriul adevăr, propria știință și propria biserică și se bucură de meritul cel mai mare, de cea mai mare onoare, cel căruia îi place totul, apără totul, și nu lasă nimic necenzurat la cei aparținând unei alte confesiuni. Așadar, cum pot adevărul, și bunătatea, și uniunea, și religia să fie mai lovite decât sunt lovite de asemenea apărători? Dacă vă întrebați de ce marele episcop de Meaux a scris atât de multe cărți savante împotriva tuturor părților implicate în

Reformă, asta s-a întâmplat pentru că era născut în Franța și crescut în sânul Bisericii-Mamă. Dacă s-ar fi născut în Anglia, dacă Oxford sau Cambridge i-ar fi fost *Alma Mater*, ar fi putut rivaliza cu marele nostru episcop Stillingfleet și ar fi scris la fel de multe folio savante împotriva Bisericii de la Roma. Și totuși aș îndrăzni să spun că, dacă fiecare Biserică ar putea da un singur om care să aibă credința unui apostol și dragostea nepărtinitoare a primilor creștini din prima Biserică a Ierusalimului, atunci unui protestant și unui papist astfel generați nu le-ar trebui mai mult de o jumătate de coală de hârtie pentru a-și pecetlui actele de unire, și nici n-ar trece mai mult de o jumătate de oră până să fie de aceeași religie. Prin urmare, dacă am spune că bisericile sunt divizate, înstrăinate și învrăjbite una împotriva alteia printr-o cunoaștere, o logică, o istorie, o critică aflate în mâinile părtinirii, ar însemna să spunem că în cazul fiecărei biserici individuale prea multe se dovedesc a fi adevărate. Întrebați-vă de ce până și cei mai buni dintre catolici sunt foarte puțin dornici să se afle în posesia validității ordinelor ierarhice ale Bisericii noastre; asta se întâmplă pentru că le este teamă să înlăture din Reformă orice urmă de ură. Întrebați-vă de ce niciun protestant de nicăieri nu insistă asupra beneficiilor sau a necesității celibatului la cei rupți de treburile lumești pentru a predica Evanghelia; e pentru că lucrul acesta ar părea să minimalizeze greșeala Romei de a nu accepta căsătoria în rândul clerului său. Întrebați-vă de ce până și cei mai vrednici și mai evlavioși membri ai clerului Bisericii Anglicane se tem să afirme suficiența Luminii Divine, necesitatea căutării exclusive a călăuzirii

și inspirației Duhului Sfânt; e pentru că quakerii, care s-au desprins de Biserică, și-au făcut din această doctrină piatra lor de temelie. Dacă am iubi adevărul ca atare, dacă l-am căuta de dragul lui, dacă ne-am iubi aproapele ca pe noi înșine, dacă prin religia noastră nu am dori altceva decât să fim plăcuți lui Dumnezeu, dacă am dori în egală măsură mântuirea tuturor oamenilor, dacă ne-am teme de greșeală doar din pricina naturii ei dăunătoare pentru noi și semenii noștri, atunci nimic de felul acesta nu și-ar mai afla loc înăuntrul nostru.

Există așadar un spirit catolic, o comuniune a sfinților în iubirea de Dumnezeu și în bunătate, pe care nimeni nu le poate afla în ceea ce, în anumite Biserici, se numește ortodoxie, ci pot fi dobândite doar printr-o renunțare deplină la toate perspectivele lumești, printr-o iubire curată de Dumnezeu și printr-o miruire de sus de natură să elibereze mintea de tot egoismul și să o facă să iubească cu adâncă nepărtinire adevărul și bunătatea din fiecare om, fie el creștin, evreu sau neevreu. Cine ar obține acest spirit divin și catolic în această stare de lucruri haotică și scindată și ar trăi într-o parte divizată a Bisericii fără să-i împărtășească scindarea trebuie să aibă aceste trei adevăruri adânc întipărite în minte. Primul, că iubirea universală, care ne îndreaptă întreaga putere a inimii către Dumnezeu și ne face să iubim fiecare om ca pe noi înșine, este cea mai nobilă, cea mai divină stare sufletească, cea mai apropiată de Dumnezeu și este desăvârșirea supremă la care ne poate înălța cea mai desăvârșită religie; și că nicio religie nu-i aduce omului vreun bine decât în măsura în care îi aduce în sine această

desăvârșire a iubirii. Acest adevăr ne va arăta că adevărata ortodoxie nu poate fi găsită decât într-o iubire curată și dezinteresată față de Dumnezeu și de aproapele nostru. Al doilea, că în această stare actuală de scindare a Bisericii, adevărul însuși este rupt și făcut bucăți; și că, prin urmare, singurul catolic adevărat este cel care are parte de mai mult adevăr și de mai puțin neadevăr decât ar conține oricare dintre părțile scindării. Acest adevăr ne va permite să trăim într-o parte scindată fără să fim afectați de schismă și ne menține într-o stare de reală eliberare și adecvare pentru a fi lămuriți și ajutați de tot binele pe care îl auzim sau îl vedem în oricare altă parte a Bisericii... În al treilea rând, trebuie avut mereu în minte acest mare adevăr, că slava Dreptății Divine constă în a nu respecta nicio fracțiune anume sau persoană, rămânând nepărtinitoare față de ceea ce este bine sau rău, în egală măsură față de evrei și neevrei. Prin urmare, cel care, asemenea lui Dumnezeu, iubește ceea ce este plăcut lui Dumnezeu și condamnă ceea ce și Dumnezeu condamnă nu trebuie să aibă nici ochii papistului, nici pe cei ai protestantului; nu trebuie să prefere vreun adevăr anume în mai mică măsură pentru că Ignațiu de Loyola sau John Bunyan au fost susținătorii lui înfocați, nici să urască vreo greșeală în mai mică măsură pentru că dr. Trapp sau George Fox au scos-o la iveală.

William Law

Dr. Trapp este autorul unui tratat religios intitulat *On the Nature, Folly, Sin and Danger of Being Righteous Overmuch* (*Despre natură, nebunie, păcat și pericolul de a fi mult prea*

virtuos). Una dintre scrierile controversate ale lui Law a fost un răspuns la această lucrare.

> Benares e la răsărit, Mecca la apus; dar cercetează-ți propria inimă, căci acolo sunt și Rama și Allah.
>
> Kabir

> Precum albina ce strânge miere din diferite flori, înțeleptul acceptă esența diferitelor Scripturi și vede doar binele din toate religiile.
>
> *Srimad Bhagavatam*

> Majestatea Sa cea Sfântă, Regele, îi cinstește pe oamenii care aparțin tuturor sectelor, fie ei asceți sau proprietari, prin daruri și diverse forme de respect. Totuși, Majestății Sale celei Sfinte nu-i pasă prea mult de daruri sau de cinstea exterioară ca atare, pentru că ar trebui să existe o sporire a esenței materiei în toate aceste secte. Această sporire capătă diverse forme, dar rădăcina ei este abținerea de la vorbe deșarte, adică omul nu trebuie să-și ridice în slăvi propria-i credință sau să disprețuiască o alta fără motiv. Critica trebuie să vină doar din motive întemeiate; deoarece toate credințele altor oameni merită respect, dintr-un motiv sau altul... Acela care-și respectă propria confesiune, în timp ce le denigrează pe altele doar dintr-un prea mare atașament față de a lui, cu intenția de a spori slava propriei sale credințe, de fapt, prin propriul său comportament, aduce credinței sale cel mai mare rău. Armonia este așadar meritorie, adică ascultarea în

> repetate rânduri și de bunăvoie a Legii Cucerniciei, așa cum este acceptată de alți oameni.
>
> Edict al lui Așoka

Din păcate ar fi dificil să găsim un edict al vreunui rege creștin pe măsura celui al lui Așoka. În Apus, vechea regulă, planul cel simplu, era slăvirea propriei credințe, denigrarea și chiar persecutarea tuturor celorlalte. Totuși, recent, guvernele și-au schimbat politica. Prozelitismul și zelul persecuției sunt rezervate pseudoreligiilor politice, precum comunismul, fascismul și naționalismul; iar dacă nu sunt gândite ca fiind un obstacol în calea progresului către scopurile temporale profesate de astfel de pseudoreligii, diferitele manifestări ale Filosofiei perene sunt tratate cu o indiferență disprețuitor de tolerantă.

> Copiii lui Dumnezeu sunt foarte dragi, dar foarte ciudați, foarte drăguți, dar foarte limitați.
>
> Sadhu Sundar Singh

La o asemenea concluzie a fost nevoit să ajungă cel mai faimos convertit indian după câțiva ani de conviețuire cu semenii lui creștini. Firește, există multe excepții onorabile; însă regula, chiar și printre protestanții și catolicii luminați, este un anumit provincialism blând și trufaș care, dacă nu ar reprezenta o ofensă atât de gravă împotriva milosteniei și a adevărului, ar fi nemaipomenit de amuzant. În urmă cu o sută de ani nu se știa mai nimic de sanscrită, pali sau chineză. Ignoranța unor învățați europeni era un motiv suficient

pentru provincialismul lor. Astăzi, când avem la dispoziție numeroase traduceri mai mult sau mai puțin corecte, nu numai că nu mai există niciun motiv pentru asta, dar nu mai există nici scuză. Și totuși, cei mai mulți dintre autorii europeni și americani de cărți de religie și metafizică scriu ca și când nimeni nu s-a mai gândit vreodată la aceste subiecte, cu excepția evreilor, grecilor și creștinilor din bazinul mediteranean și din vestul Europei. Afișarea a ceea ce, în secolul XX, este o ignoranță întru totul voită și deliberată nu este numai absurdă, dar și rușinoasă; mai este și periculoasă din punct de vedere social. Ca oricare altă formă de imperialism, imperialismul teologic este o amenințare la adresa păcii mondiale. Domnia violenței nu va lua niciodată sfârșit până când, în primul rând, majoritatea făpturilor umane nu vor accepta aceeași filosofie adevărată a vieții; până când, în al doilea rând, această Filosofie perenă nu va fi recunoscută drept cel mai înalt factor comun tuturor religiilor lumii; până când, în al treilea rând, adepții fiecărei religii nu vor renunța la filosofiile idolatre ale momentului, cu care, în credința proprie, Filosofia perenă a veșniciei a fost amestecată; până când, în al patrulea rând, nu va exista o respingere la scară mondială a tuturor pseudoreligiilor politice care plasează binele suprem al omului într-un timp viitor și, de aceea, motivează și dispun comiterea a tot felul de nedreptăți prezente ca mijloace de atingere a acelui scop. Dacă aceste condiții nu sunt îndeplinite, niciun fel de planificare politică, niciun plan economic, indiferent cât de ingenios ar fi concepute, nu pot împiedica recrudescența războiului și a revoluției.

1. Texte preluate, cu mici modificări, din Boethius, *op.cit.*, pp. 303, 305 (n.tr.).

2. Text preluat, cu mici modificări, din Boethius, *op.cit*., pp. 243, 245 (n.tr.).
3. Text preluat, cu unele modificări, din *Bhagavad-Gita*, în *Filosofia indiană în texte*, *op.cit*., pp. 80-81 (n.tr.).
4. *Ibidem*, pp. 82-83 (n.tr.).
5* Vezi, de exemplu, lucrarea profesorului J.B.S. Haldane *The Marxist Philosophy and the Sciences*.

Capitolul XIII

Izbăvire, eliberare, iluminare

Izbăvire – dar de ce anume? Eliberare – dar din ce situație anume și spre ce altă situație? Oamenii au dat multe răspunsuri la aceste întrebări și, pentru că temperamentele umane sunt atât de profund diferite, pentru că situațiile sociale sunt atât de variate, iar modurile de gândire și simțire atât de stringente câtă vreme durează, răspunsurile sunt multe și reciproc incompatibile.

În primul rând, există o izbăvire materială. În forma sa cea mai simplă, ea nu este altceva decât voința de a trăi care se exprimă în formularea unei dorințe de a scăpa din împrejurările ce amenință viața. În practică, îndeplinirea efectivă a unei asemenea dorințe depinde de două lucruri: de folosirea inteligenței în probleme economice și politice specifice și de crearea și menținerea unei atmosfere de bunăvoință în care inteligența să poată acționa în cele mai bune condiții. Însă oamenii nu se mulțumesc să fie doar buni și deștepți în limitele unei situații concrete. Ei speră să-și coreleze acțiunile, precum și gândurile și sentimentele ce însoțesc acele acțiuni cu principii generale și o filosofie la scară cosmică. Când nu este Filosofia perenă sau vreuna

dintre teologiile istorice mai mult sau mai puțin strâns legate de Filosofia perenă, această filosofie călăuzitoare și explicativă capătă forma unei pseudoreligii, a unui sistem de idolatrie organizată. Astfel, simpla dorință de a nu muri de foame, convingerea bine înrădăcinată că este foarte greu să fii bun, înțelept sau fericit atunci când ești lihnit de foame, ajunge să fie transformată, sub influența metafizicii Progresului Inevitabil, în utopism profetic; dorința de a scăpa de oprimare și exploatare ajunge să fie explicată și îndrumată de o credință în revoluționismul apocaliptic, combinată, nu întotdeauna în plan teoretic, dar invariabil în plan practic, cu cultul molohian al națiunii ca bine suprem. În toate aceste cazuri izbăvirea este privită ca o eliberare (prin intermediul unei varietăți de mijloace politice și economice) de nefericirile și relele asociate condițiilor materiale precare, spre un alt set de condiții materiale viitoare, mai bune decât cele prezente, într-atât de mult încât, într-un fel sau altul, îi va face pe toți să fie absolut fericiți, înțelepți și virtuoși. Promulgată oficial în toate țările totalitariste, fie de dreapta, fie de stânga, această mărturie de credință are încă doar un caracter semioficial în lumea creștină a democrației capitaliste, unde este întipărită în mintea oamenilor nu de reprezentanți ai statului sau ai bisericii, ci de cei mai influenți și mai populari moraliști și filosofi, de autorii de reclame (singurii autori din toată istoria literaturii ale căror opere sunt citite în fiecare zi de fiecare membru al populației).

În teologiile diverselor religii, izbăvirea este privită și ca o eliberare din nebunie, rău și nefericire către fericire, bine și înțelepciune. Însă mijloacele politice și economice sunt considerate a fi auxiliare cultivării sfințeniei personale,

dobândirii valorii personale și menținerii credinței personale într-un anumit principiu divin sau o persoană divină având puterea, într-un fel sau altul, de a ierta și sfinți sufletul individual. În plus, scopul de atins nu se consideră că ar exista într-o perioadă viitoare utopică, începând, să zicem, din secolul XXII sau poate puțin mai devreme, dacă politicienii noștri preferați rămân la putere și dau legile potrivite; scopul există „în ceruri”. Această ultimă sintagmă are două sensuri foarte diferite. Pentru cei care reprezintă probabil majoritatea oamenilor care profesează marile religii istorice, ea înseamnă și a însemnat dintotdeauna o fericită condiție postumă a unei supraviețuiri personale nedefinite, concepută ca o răsplată pentru buna purtare și dreapta credință și o compensație pentru nefericirile inerente vieții trupești. Dar pentru cei care, în cadrul diverselor tradiții religioase, au acceptat Filosofia perenă ca teorie și au făcut tot posibilul s-o și pună în practică, „în ceruri” înseamnă altceva. Ei speră să fie eliberați din individualitatea lor separată existentă în timp și proiectați în veșnicia dobândită prin cunoașterea unitivă a Temeiului divin. Din moment ce Temeiul poate și trebuie cunoscut unitiv în viața actuală (al cărei scop suprem și menire finală este doar această cunoaștere), „cerurile” nu reprezintă o condiție exclusiv postumă. Este complet „izbăvit” cel care este eliberat aici și acum. Cât despre mijloacele izbăvirii, acestea sunt în același timp etice, intelectuale și spirituale și au fost sintetizate admirabil de clar și succint în Calea cu opt brațe a lui Buddha. Eliberarea deplină este condiționată de următoarele: mai întâi de Dreapta Credință în adevărul mult prea evident cum că sursa durerii și a răului este dorința fierbinte după o existență individualistă, egocentrică, având

drept corolar faptul că nu poate exista eliberare de rău, personală sau colectivă, dacă nu se elimină o astfel de dorință și obsesia pentru „eu”, „mie”, „al meu”; în al doilea rând, de Dreapta Voință, voința de a se elibera pe sine și pe ceilalți; în al treilea rând, de Dreapta Rostire, inspirată de compasiune și milostenie față de toate făpturile simțitoare; în al patrulea rând, de Dreapta Făptuire, cu scopul de a crea și menține pacea și bunăvoința; în al cincilea rând, de Dreptele Mijloace de Trai sau alegerea doar a acelor profesii care, prin exercitarea lor, nu sunt dăunătoare niciunei făpturi umane sau, pe cât posibil, niciunei viețuitoare; în al șaselea rând, de Dreapta Osteneală către autocontrol; în al șaptelea rând, de Dreapta Atenție sau Concentrare, ce trebuie practicată în toate împrejurările vieții, astfel încât să nu provocăm niciodată răul prin simpla necugetare, pentru că „nu știm ce facem”; iar în al optulea rând, de Dreapta Contemplare, cunoașterea unitivă a Temeiului, la care oferă acces concentrarea și lepădarea etică de sine prescrisă în primele șase brațe ale Căii. Acestea sunt așadar mijlocele pe care ființa umană le poate folosi pentru a atinge scopul final al omului și să se „izbăvească”. Buddha din scripturile pali (un învățător a cărui repulsie față de „întrebările nefondate” nu este mai puțin intensă decât cea a celui mai riguros fizician experimental din secolul XX) refuză să vorbească despre mijloacele folosite de Temeiul divin pentru a ajuta făpturile umane să-și atingă scopul. El nu este pregătit să vorbească decât despre „durere și sfârșitul durerii” – faptul groaznic și amenințător al durerii și răului și celălalt fapt, nu mai puțin empiric, cum că există o metodă prin care individul se poate elibera de rău și poate face ceva pentru a diminua cantitatea de rău din lumea înconjurătoare. Doar în

budismul Mahayana tainele harului sunt discutate aproape cu aceeași deplină atenție și considerație acordate acestui subiect în speculațiile teologiei hinduse și în special a celei creștine. Învățătura primitivă, Hinayana, asupra eliberării este pur și simplu o elaborare a ultimelor cuvinte păstrate ale lui Buddha: „Descompunerea este inerentă tuturor elementelor individuale. Lucrați cu sârguință la izbăvirea voastră". Ca și în pasajul bine-cunoscut citat mai jos, accentul se pune în întregime pe efortul personal.

> De aceea, Ananda, fiți propriile voastre făclii, propriile refugii. Nu vă adăpostiți în niciun refugiu din afară. Agățați-vă de Adevăr ca de o făclie; agățați-vă bine de Adevăr ca de un refugiu. Nu căutați adăpost în nimeni în afară de voi înșivă. Și aceia, Ananda, care fie acum, fie după ce eu nu voi mai fi își vor fi făclie lor înșile, nu-și vor găsi adăpost în afară, ci agățându-se de Adevăr ca de făclia lor, și agățându-se de Adevăr ca de adăpostul lor, nu vor căuta adăpost în nimeni altcineva decât în ei înșiși – ei vor ajunge pe Înălțimea cea mai de sus. Dar trebuie să fie nerăbdători să învețe.

Redau în continuare un fragment tradus liber din *Chandogya-Upanișad*. Adevărul pe care acest mit mărunt vrea să-l ilustreze este acela că există la fel de multe concepții despre izbăvire câte trepte ale cunoașterii spirituale și că felul eliberării (sau al înrobirii) dobândite de fapt de orice suflet individual depinde de măsura în care sufletul alege să-și risipească ignoranța în esență voită.

Sinele dezbărat de rău, fără bătrânețe, fără moarte, fără suferință, fără foame și fără sete, cu dorințe adevărate și reprezentări adevărate este cel care trebuie căutat, cel care trebuie cercetat.

La acest adevăr au luat aminte atât zeii (*devas*), cât și demonii (*asuras*). Ei au spus: „Hai să căutăm Sinele, acel Sine prin a cărui căutare se dobândesc toate lumile și toate dorințele!”. Și dintre zei s-a desprins Indra, iar dintre demoni Virocana. Fără să știe unul de altul, s-au înfățișat amândoi la Prajapati.

Ei au rămas în ucenicie treizeci și doi de ani. Prajapati le-a spus: „Ce ați urmărit rămânând la mine?”. Ei au răspuns: „Sinele dezbărat de rău, fără bătrânețe, fără moarte, fără suferință, fără foame și fără sete, cu dorințe adevărate și reprezentări adevărate este cel care trebuie căutat, cel care trebuie cercetat. Dobândește toate lumile și toate dorințele cel care, găsindu-l, își cunoaște Sinele. [Sinele] acesta l-am urmărit rămânând la tine”.

Prajapati le-a spus: „Omul acesta care se vede în ochi este Sinele, este nemurirea și neteama, este Brahman”. – „Dar cel care se zărește în apă, Preafericitule, sau în oglindă, acesta cine e?” – „El, *atman*, se zărește în toate părțile”, a răspuns el.

Și Prajapati a continuat: „Priviți-vă, fiecare pe sine însuși, în oglinda apei, iar când nu înțelegeți, veniți să-mi spuneți!”. Și cei doi și-au privit reflexiile în apă. Prajapati le-a spus: „Ce vedeți?”. Ei au răspuns: „Ne vedem Sinele, Preafericitule, până și firele de păr și unghiile”.

Prajapati le-a spus: „Împodobiți-vă frumos, cu straie mândre și găteli, iar apoi uitați-vă din nou în apă!”. Cei doi

s-au împodobit frumos, cu straie mândre și găteli, privind apoi în oglinda apei. Prajapati le-a spus: „Ce vedeți?”. Ei au răspuns: „Am văzut Sinele așa cum suntem noi, Preafericitule, împodobiți frumos, cu straie mândre și găteli, la fel și acolo”. „Acesta este Sinele, este nemurirea și neteama, este Brahman”, a spus Prajapati. Și cei doi au plecat cu inima împăcată.

Privind după ei, Prajapati a spus: „Se duc fără să fi dibuit adevăratul Sine, fără să-l fi găsit. Cei cărora aceasta le va fi învățătura, aceia vor pieri”.

Și mulțumit că a găsit Sinele, Virocana a mers la *asuras* cu inima împăcată. El le-a rostit învățătura: „Corpul trebuie desfătat [în lumea de] aici, corpul trebuie îngrijit. Corpul desfătându-l [în lumea de] aici, corpul îngrijindu-l, dobândești amândouă lumile, atât pe aceasta, cât și pe cealaltă”. Aceasta e învățătura demonilor.

Dar Indra, până să ajungă la *devas*, a înțeles inutilitatea învățăturii: „Desigur, după cum acest Sine este frumos împodobit, cu straie mândre și găteli, când trupul e frumos împodobit, cu straie mândre și găteli, la fel este și orb, beteag ori schilod când acesta e orb, beteag ori schilod. El piere urmând pieirea trupului. Eu nu văd în asta niciun câștig”.

Așa încât s-a întors la Prajapati, care l-a silit să rămână încă treizeci și doi de ani, după care a început să-l învețe, pas cu pas, după cum urmează.

„Cel care petrece bucuros în vis, acesta este Sinele – așa i-a spus –, este nemurirea și neteama, este Brahman.”

Și Indra a plecat din nou cu inima împăcată. Până să ajungă la zei, a înțeles și inutilitatea acestei învățături:

„Așadar, chiar dacă trupul este orb sau beteag, acest nou Sine nu este nici orb, nici beteag; nu este nici stricat de stricăciunea acestuia. Nu e ucis de doborârea acestuia, nici beteag de beteșugul lui. Pare totuși că este ucis, că este hărțuit, că simte neplăcerea, ba chiar că plânge. Eu nu văd în asta niciun câștig”.

Așa că s-a întors la Prajapati, care l-a convins să rămână încă treizeci și doi de ani, după care a început să-l învețe după cum urmează.

„Astfel, când cel adormit pe de-a-ntregul și adâncit în tihnă nu mai cunoaște visul, acesta este Sinele – așa i-a spus –, este nemurirea și neteama, este Brahman.”

Și Indra a plecat cu inima împăcată. Până să ajungă la zei, a înțeles și inutilitatea acestei învățături: „Fără îndoială, așa cum este el adormit, nici nu știe de sine – cum că el e acela – și nici de celelalte ființe. Se află chiar în pragul pierzaniei. Eu nu văd în asta niciun câștig”.

Așa încât a revenit la Prajapati, care l-a convins să rămână încă cinci ani, după care l-a învățat adevărul suprem al Sinelui.

„Trupul acesta e muritor, pradă morții. Însă el este sălașul Sinelui, cel nemuritor și neîntrupat. Întrupat, el este cu adevărat pradă plăcerii și durerii. Fiind întrupat, nu are scăpare de plăcere și durere; fiind însă neîntrupat, plăcerea și durerea nu-l ating. Ridicându-se deasupra conștiinței fizice, cunoscând Sinele ca diferit de organele de simț și de minte, cunoscându-L în lumina Lui cea adevărată, te bucuri și ești izbăvit.”

Chandogya-Upanișad[1]

După ce și-a conștientizat propriul sine drept Sinele, omul devine depersonalizat; și în virtutea acestei lepădări de sine trebuie să se închipuie ca rupt de orice condiționare. Aceasta este cea mai mare taină, care prevestește emanciparea; prin lepădare de sine nu mai este legat de durere sau de plăcere, ci atinge absolutul.

Maitrayana-Upanișad

Ar trebui să dăm atenție și să cunoaștem un mare adevăr ce spune că niciun fel de virtute și bunătate, nici măcar Binele Etern, care este însuși Dumnezeu, nu poate face vreodată un om virtuos, bun sau fericit câtă vreme acesta se află în afara sufletului, adică atât timp cât omul se leagă de lucruri exterioare prin simțuri și rațiune și nu se retrage în el însuși și nu învață să-și înțeleagă propria viață, cine și ce anume este.

Theologia Germanica

E drept, Buddha nu a propovăduit niciodată adevărul izbăvitor, înțelegând că fiecare trebuie să-l conștientizeze lăuntric.

Sutralamkara

În ce constă izbăvirea? Nu în vreo credință istorică sau în cunoașterea a ceva absent sau îndepărtat, nici în vreun soi de constrângeri, reguli și metode de practicare a virtuții, nici în vreo opinie convențională legată de credință și de fapte, de căință, iertare de păcate sau de justificare și sfințenie, nici în vreun adevăr sau virtute pe care poți s-o

> ai din tine însuți, din tot ce-i mai bun în oameni și cărți, ci doar din viața lui Dumnezeu sau a lui Hristos al lui Dumnezeu, însuflețită și renăscută în tine, cu alte cuvinte, în refacerea și uniunea perfectă a primei vieți duble a umanității.
>
> William Law

Law folosește aici terminologia lui Böhme și a celorlalți „reformatori spirituali” pe care protestanții, luteranii, calviniștii și anglicanii ortodocși au căzut de acord (a fost unul dintre puținele puncte asupra cărora au reușit să cadă de acord) fie să-i ignore, fie să-i persecute. Dar este clar că ceea ce și el, și ei numesc noua naștere a lui Dumnezeu în suflet este de fapt același dat al experienței ca acela pe care hindușii, acum mai bine de două mii de ani, l-au descris drept conștientizarea Sinelui în forma lui lăuntrică și totuși în mod transcendent diferit de sinele individual.

> *Nirvana*, care este dezlegarea tuturor nodurilor, nu poate fi atinsă nici de trântor, nici de omul prost, nici de cel nechibzuit.
>
> *Itivuttaka*

Acest lucru pare destul de evident. Însă cei mai mulți dintre noi se desfată în trândăvie, nu se sinchisesc să-și mențină constant mintea trează și totuși doresc cu patimă să fie izbăviți de urmările trândăviei și ale ignoranței. În consecință, au existat o dorință arzătoare și o credință în apariția unor Mântuitori care să pășească în viețile noastre, mai presus de

toate în ceasul sfârșitului lor, și, ca Alexandru, să taie nodurile gordiene pe care am fost prea leneși să le deznodăm. Însă Dumnezeu nu este luat în derâdere. Natura lucrurilor este astfel orânduită încât cunoașterea unitivă a Temeiului, care este condiționată de realizarea unei totale lepădări de sine, nu poate fi dobândită, nici măcar cu ajutor din afară, de cei care încă nu sunt depersonalizați. Izbăvirea obținută prin credința în puterea izbăvitoare a lui Amida, să spunem, sau a lui Iisus nu este eliberarea absolută descrisă în *Upanișade*, în scripturile budiste și în scrierile misticilor creștini. E ceva diferit, nu doar ca intensitate, dar și ca esență.

> Filosofați cât poftiți, veniți cât de mulți zei doriți, participați la toate sărbătorile, înălțați imnuri de slavă oricâtor divinități doriți – eliberarea nu vine niciodată, nici măcar la sfârșitul veacurilor, fără realizarea Unicității Sinelui.
>
> Shankara

> Acest Sine nu se poate realiza nici prin studiu, nici măcar prin inteligență și învățătură. Sinele își dezvăluie esența doar aceluia care se apleacă asupra Sinelui. Cine nu a renunțat la căile viciului, care nu se poate controla, care nu a dobândit pacea lăuntrică, a cărui minte este împrăștiată nu poate cunoaște niciodată Sinele, deși poate avea toată știința din lume.
>
> *Katha-Upanișad*

> *Nirvana* e acolo unde nu există nici naștere, nici moarte; înseamnă a scruta starea de Realitate absolută, ce transcende în mod absolut toate categoriile construite de minte; pentru că este conștiința lăuntrică a Tathagata.
>
> *Lankavatara Sutra*

Falsele sau cel mult imperfectele izbăviri descrise în *Chandogya-Upanișad* sunt de trei feluri. Mai întâi este pseudoizbăvirea asociată credinței că materia este Realitatea ultimă. Virocana, ființa demonică ce reprezintă apoteoza iubirii de putere, a somatotoniei extravertite, consideră ceva absolut firesc să se identifice cu trupul său și se întoarce la ceilalți Titani să caute o izbăvire pur materială. Întrupat în secolul actual, Virocana ar fi fost un înfocat comunist, fascist sau naționalist. Indra înțelege natura salvaționismului material și atunci îi este oferită izbăvirea prin intermediul visului, eliberarea din existența trupească spre lumea intermediară aflată între materie și spirit – acel univers psihic fascinant de ciudat și de tulburător, de unde miracolele și previziunile, „comunicările cu spirite” și percepțiile extrasenzoriale își fac brusc apariția în viața obișnuită. Dar acest fel mai liber de existență individualizată este încă prea personal și egocentric pentru a satisface un suflet conștient de propria-i nedesăvârșire și dornic să devină întreg. Indra merge așadar mai departe și este tentat să accepte ca eliberare finală starea de conștiență nediferențiată a somnului profund, a falsului *samadhi* și a transei chietiste. Dar refuză, potrivit spuselor lui Brahmananda, să confunde *tamas* cu *sattvas*, trândăvia și subconștientul cu echilibrul și supraconștiența. Și astfel, prin diferențiere, ajunge la cunoașterea Sinelui, care

este iluminarea întunericului reprezentat de ignoranță și eliberarea de consecințele fatale ale acelei ignoranțe.

Izbăvirile iluzorii, împotriva cărora suntem avertizați în celelalte fragmente, sunt diferite. Aici accentul cade asupra idolatriei și superstiției – mai presus de toate, asupra venerării idolatre a rațiunii analitice și a noțiunilor sale, și asupra credinței superstițioase în rituri, dogme și mărturisiri de credință ca fiind, într-un fel oarecum magic, eficace prin ele însele. După cum spune Legea, mulți creștini s-au făcut vinovați de aceste idolatrii și superstiții. Pentru aceștia, eliberarea deplină în uniunea cu Temeiul divin nu este posibilă, nici în lumea aceasta, nici după moarte. În cel mai bun caz, pot spera la o viață trupească virtuoasă, însă tot egocentrică, și la un fel de „longevitate" postumă fericită, cum îi spun chinezii, o formă oarecare de supraviețuire, probabil paradiziacă, dar totuși legată de timp, de separare și multiplicitate.

Beatitudinea la care ajunge sufletul iluminat prin eliberare este ceva cu totul diferit de plăcere. Așadar care este natura ei? Citatele de mai jos oferă un răspuns cel puțin parțial. Starea de binecuvântare depinde de detașare și de lepădarea de sine, așa încât se poate profita de ea fără să se ajungă la sațietate și fără repulsie; este o participare la veșnicie și, ca atare, nu cunoaște diminuare sau fluctuație.

> Prin urmare, în Brahman cel adevărat, acesta (spiritul eliberat) se desăvârșește și devine un altul. Rodul lui este dezlegarea legăturilor. Fără dorințe, el atinge fericirea veșnică și nemăsurată, în care își află sălaș.
>
> *Maitrayana-Upanișad*

Trebuie să ne bucurăm de Dumnezeu, de ființele create ne putem doar folosi ca mijloace de a ajunge la Acela de care trebuie să ne bucurăm.

Sfântul Augustin

Există această diferență între plăcerile spirituale și cele trupești, și anume faptul că cele trupești dau naștere unei dorințe înainte de a le obține, iar după ce le-am obținut, la dezgust; dimpotrivă însă, de plăcerile spirituale nu ne sinchisim câtă vreme nu le avem, dar le dorim atunci când le avem.

Sfântul Grigore cel Mare

Când omul se află într-una din aceste două stări (beatitudine sau noaptea neagră a sufletului), totul îi merge bine și se simte la fel de bine și în iad, și în rai. Și câtă vreme omul se află pe pământ, i se poate întâmpla adesea să treacă la răstimpuri din unul în celălalt – ba chiar în decursul unei zile și a unei nopți, și asta fără să facă nimic. Când însă nu se află în niciuna dintre aceste stări, omul intră în legătură cu ființele create și oscilează dintr-o parte în alta, și nu știe ce fel de om este.

Theologia Germanica

O mare parte din literatura sufistă este poetică. Uneori această poezie este mai degrabă tensionată și extravagantă, uneori frumoasă cu o simplitate luminoasă, alteori întunecată și aproape tulburător de enigmatică. Acestei ultime categorii îi

aparțin spusele lui Niffari Egipteanul, un sfânt musulman din secolul al X-lea. Iată ce a scris el pe tema mântuirii.

> Dumnezeu m-a făcut să privesc marea, și am văzut corăbii scufundându-se și scânduri plutind pe apă; apoi scândurile s-au scufundat și ele. Iar Dumnezeu mi-a spus: „Cei care călătoresc pe mare nu sunt izbăviți”. Și mi-a spus: „Cei care, în loc să călătorească, se aruncă în mare, își asumă un risc”. Și iarăși mi-a spus: „Cei care călătoresc pe mare și nu-și asumă niciun risc vor pieri”. Și mi-a spus: „Suprafața mării este o lucire ce nu poate fi atinsă. Iar fundul mării este o beznă de nepătruns. Iar între cele două se află peștii cei mari, de care trebuie să ne temem”.

Alegoria este destul de clară. Corăbiile care-i poartă pe fiecare dintre călători peste cuprinsul mării vieții sunt sectele și bisericile, seturile de dogme și organizațiile religioase. Scândurile care se scufundă și ele în cele din urmă sunt faptele bune care nu reușesc pe deplin renunțarea la sine și orice credință care este mai puțin absolută decât cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu. Eliberarea în veșnicie este rezultatul „aruncării în mare”; în limbajul Evangheliei, trebuie să-ți pierzi viața ca s-o salvezi. Însă aruncarea în mare este o treabă riscantă – firește, nu atât de riscantă cum ar fi să călătorești pe un vas *Queen Mary* enorm, echipat cu dotările de ultimă oră în materie de utilități dogmatice și decorații liturgice, și având ca destinație fie fundul mării, fie, în cel mai bun caz, un port greșit, însă iarăși destul de periculos. Pentru că suprafața mării – Temeiul divin așa cum se manifestă el în lumea temporală și a multiplicității – strălucește cu o sclipire

reflectată care nu poate fi surprinsă, cum nu poate fi surprinsă nici imaginea frumuseții într-o oglindă; în vreme ce fundul mării, Temeiul, așa cum este veșnic prin el însuși, se înfățișează pur și simplu ca întuneric unei minți analitice ce scrutează adâncurile; iar când mintea analitică hotărăște să se supună voinței în plonjonul final necesar întru lepădarea de sine, pe măsură ce se scufundă, trebuie să treacă prin furcile caudine ale acelor pseudoizbăviri devoratoare descrise în *Chandogya- Upanișad* – eliberarea prin vis în acea lume psihică fascinantă, unde egoul încă mai supraviețuiește, dar într-o existență mai fericită și mai liberă, sau, pe de altă parte, eliberarea prin somn a falsei *samadhi*, a unității subconștiente în locul unității supraconștiente.

Estimările lui Niffari legate de șansele fiecărui individ de a îndeplini menirea cea mai de pe urmă a omului nu rătăcesc pe panta optimismului excesiv. Însă niciun sfânt sau fondator al vreunei religii, niciun adept al Filosofiei perene nu a fost vreodată optimist. „Mulți chemați, puțini aleși.” Cei care nu aleg să fie aleși nu pot spera la nimic mai bun decât la o formă de mântuire parțială într-un context care le va permite să înainteze spre eliberarea totală.

1. Text preluat, cu unele modificări, din *Chandogya-Upanișad*, în *Cele mai vechi Upanișade*, *op.cit.*, pp. 215-219 (n.tr.).

Capitolul XIV

Nemurire și supraviețuire

Nemurirea este participarea la prezentul veșnic al Temeiului divin; supraviețuirea este dăinuirea într-una din formele temporalității. Nemurirea este rezultatul eliberării totale. Supraviețuirea este soarta celor care sunt parțial eliberați și așezați într-un fel de paradis sau care nu sunt eliberați deloc, dar se trezesc, prin legea propriei lor naturi netranscendente, obligați să aleagă vreo formă de servitute purgatorială sau întrupată chiar mai dureroasă decât cea din care tocmai au ieșit.

> Bunătatea și virtutea îi fac pe oameni să cunoască și să iubească, să creadă și să se bucure de nemurirea lor. Când sufletul este curățit și iluminat de adevărata sfințenie, este mai receptiv la acele iradieri divine, prin care acesta se simte legat de Dumnezeu. Știe că Iubirea atotputernică, prin care trăiește, este mai tare decât moartea. Știe că Dumnezeu nu-și va abandona niciodată propria-I viață, pe care a amplificat-o în suflet. Acele respirații și răsuflări adânci de după o veșnică participare a Lui nu sunt decât energia propriei Sale răsuflări în noi.

John Smith, platonicianul

Am susținut și încă mai susțin faptul că deja posed tot ceea ce mi s-a acordat în veșnicie. Pentru că Dumnezeu, în deplinătatea Divinității sale, sălășluiește de-a pururi în imaginea sa – sufletul.

Meister Eckhart

Tulburată sau nu, apa rămâne întotdeauna apă. Pentru un eliberat, ce diferență poate fi între întrupare și desprindere de trup? Indiferent că este vreme liniștită sau furtună, identitatea oceanului nu suferă schimbări.

Yogavasistha

La întrebarea „Unde pleacă sufletul atunci când trupul moare?" Jakob Böhme a răspuns: „Nu-i nevoie să plece nicăieri".

Cuvântul Tathagata (unul dintre numele lui Buddha) îl desemnează pe cel care nu merge nicăieri și nu vine de niciunde; și de aceea este numit Tathagata („Astfel plecat"), sfânt și pe deplin iluminat.

Sutra Diamantului

Doar văzându-L, treci dincolo de moarte; nu există altă cale.

Shvetashvatara-Upanișad

Dumnezeu, în cunoașterea căruia se află viața noastră veșnică…

Carte de rugăciuni

Am murit piatră și am renăscut plantă.
Am murit plantă și m-am ridicat animal.
Am murit animal și am devenit om.
De ce m-aș teme? Când am fost mai puțin murind?
Totuși voi muri încă o dată ca om, ca să mă înalț
Alături de îngerii binecuvântați; dar chiar și de printre îngeri
Va trebui să mor. Totul piere, în afara lui Dumnezeu.
După ce-mi voi fi jertfit sufletul de înger,
Voi deveni ceea ce nicio minte nu a închipuit vreodată.
Ah, fă-mă să nu mai fiu! pentru că Ne-ființa strigă
„La El ne vom întoarce”.

Jalal ad-Din Rumi

În Răsărit și în Apus există un consens general cum că doar viața trupească oferă șanse bune de a ajunge la mântuire sau la eliberare. Doctrina catolică și cea a budismului Mahayana se aseamănă prin aceea că ambele insistă asupra faptului că, în starea sa netrupească de după moarte, sufletul nu mai poate spori în virtute, ci doar suferă în purgatoriu consecințele acțiunilor sale din trecut. Dar în vreme ce ortodoxia catolică declară că nu există nicio posibilitate de progres în viața viitoare și că gradul de beatitudine a sufletului este determinat doar de ceea ce a făcut și a gândit în timpul vieții pământești, eshatologii din Orient afirmă că

există anumite circumstanțe postume în care sufletele virtuoase sunt vrednice să înainteze de la un paradis al supraviețuirii personale fericite până la o nemurire adevărată în unire cu Divinitatea atemporală, veșnică. Și, bineînțeles, există și posibilitatea (iar pentru cei mai mulți indivizi necesitatea) întoarcerii la o formă de viață întrupată, în care înaintarea spre deplina beatificare sau eliberare prin iluminare poate să continue. Între timp, faptul că cineva s-a născut într-un trup omenesc este unul dintre lucrurile pentru care, spune Shankara, ar trebui să-i aducem zilnic mulțumire lui Dumnezeu.

> Făptura spirituală care suntem are nevoie de un trup, fără de care nu ar putea nicidecum atinge acea cunoaștere pe care o dobândește ca singurul mod de a ajunge la acele lucruri prin a căror cunoaștere obține binecuvântarea.
>
> Sfântul Bernard

> După ce a dobândit nașterea ca om, o întrupare rară și binecuvântată, înțeleptul, lăsând celor orgolioși orice urmă de deșertăciune, ar trebui să lupte să-l cunoască pe Dumnezeu, și doar pe El, înainte ca viața să treacă în moarte.
>
> *Srimad Bhagavatam*

> Oamenii buni își spiritualizează trupurile; oamenii răi își întrupează sufletele.
>
> Benjamin Whichcote

Mai exact, oamenii buni își spiritualizează mintea-trupul; oamenii răi își întrupează și mentalizează spiritele. Binomul total spiritualizat minte-trup este o Tathagata, care nu pleacă nicăieri atunci când moare pentru simplul motiv că se află deja, în fapt și în mod conștient, acolo unde cu toții ne-am aflat dintotdeauna, într-un fel ipotetic, fără să știm. Persoana care în această viață nu a pătruns în Realitatea absolută, în principiul etern al tuturor stărilor de ființare merge către moarte într-o stare anume, fie purgatorială, fie paradiziacă. În scripturile hinduse și în comentariile lor se disting mai multe feluri de mântuire postumă. Sufletul „astfel plecat" este cu totul eliberat în deplină uniune cu Temeiul divin; dar ne stă în putere să realizăm alte feluri de *mukti*, sau de eliberare, chiar și păstrând o formă de conștiință purificată a eului. Natura eliberării oricărui individ după moarte depinde de trei factori: de gradul de sfințenie atins de acesta în timpul vieții trupești, de aspectul particular al Realității divine căreia i-a închinat întâiași dată credința sa și de calea particulară pe care a ales să o urmeze. În mod similar, în *Divina Comedie*, Paradisul își are diversele lui cercuri; dar în vreme ce în cadrul escatologiilor orientale sufletul mântuit poate să iasă până și din sfera individualității sublimate, din sfera supraviețuirii chiar și într-un fel de timp celest, până la o eliberare totală în veșnicie, sufletele lui Dante rămân de-a pururi acolo unde se află (după ce trec prin suferințele nemeritate ale purgatoriului) ca rezultat al unicei lor întrupări. Doctrina creștină ortodoxă nu admite, nici într-o stare postumă, nici în vreo altă întrupare, posibilitatea unei înălțări treptate înspre desăvârșirea absolută a unirii cu Divinitatea. Dar în versiunile hindusă și budistă ale Filosofiei perene, îndurarea divină este

pe măsura răbdării divine: ambele sunt infinite. Pentru teologii orientali nu există osândă veșnică; există doar purgatorii, iar apoi o serie infinită de alte șanse de a merge înainte înspre menirea cea de pe urmă nu doar a omului, dar și a întregii creații – deplina reuniune cu Temeiul oricărei ființări.

Preocuparea față de eliberarea postumă nu este unul dintre mijloacele de a obține o astfel de eliberare și poate cu ușurință, ce-i drept, să devină un obstacol în calea înaintării spre ea. Nu există nici cel mai mic motiv să presupunem că spiritualiștii înflăcărați au mai multe șanse de a fi mântuiți decât cei care nu au asistat nicicând la o ședință de spiritism ori nu s-au familiarizat cu literatura de specialitate, speculativă sau obiectivă. Nu intenționez să sporesc această literatură, ci mai degrabă să fac cel mai îndrăzneț rezumat a ceea ce s-a scris pe tema supraviețuirii în diversele tradiții religioase.

În discuțiile orientale pe marginea acestui subiect, ceea ce supraviețuiește morții nu este personalitatea. Budismul acceptă doctrina reîncarnării; însă nu sufletul este cel care trece mai departe (budismul neagă existența sufletului), ci caracterul. Ceea ce alegem să facem din constituția noastră mentală și fizică în cursul vieții noastre pământești afectează mediul psihic în care mințile individuale își duc cel puțin o parte a existenței lor amfibii, iar această modificare a mediului are ca rezultat, după moartea trupului, inițierea unei noi existențe fie în paradis, fie într-un purgatoriu, fie în alt trup.

În cosmologia Vedanta, dincolo și mai presus de Atman ori de Sinele spiritual, identic cu Temeiul divin, există ceva

anume din natura unui suflet care se reîncarnează într-un trup grosolan sau delicat, sau se manifestă în vreo stare necorporală. Acest suflet nu este personalitatea defunctului, ci mai degrabă conștiința particularizată a eului, din care se naște personalitatea.

Fiecare dintre aceste concepții despre supraviețuire este în mod logic coerentă și poate fi folosită pentru a „salva aparențele” – cu alte cuvinte, să se potrivească datelor ciudate și obscure ale cercetării psihice. Singurele personalități cu care avem o relație directă sunt ființele încarnate, componente ale unui trup și ale unei necunoscute *x*. Dar dacă *x* plus un trup este egal cu o personalitate, atunci, în mod evident, este imposibil ca *x* minus un trup să dea același lucru. Entitățile aparent personale pe care cercetarea psihică pare să le descopere uneori pot fi privite doar ca niște pseudopersonalități temporare alcătuite din *x* și din trupul mediului.

Cele două concepții nu se exclud reciproc, iar supraviețuirea poate fi produsul comun al unei conștiințe care dăinuie și al unei modificări a mediului psihic. Dacă așa stau lucrurile, este posibil ca o ființă umană să supraviețuiască în mai multe forme postume. „Sufletul” acestuia – temeiul și principiul nonpersonale ale personalităților trecute și viitoare – poate merge mai departe într-un mod de ființare, în vreme ce urmele lăsate de gândurile și de actele lui de voință în mediul psihic pot deveni originea unor noi existențe individualizate, având cu totul ale moduri de ființare.

Capitolul XV

Tăcerea

Tatăl a rostit un Cuvânt; acel Cuvânt este Fiul Său, iar El Îl rostește de-a pururea într-o tăcere veșnică; și tot în tăcere sufletul trebuie să-l asculte.

Sfântul Ioan al Crucii

Viața spirituală nu este altceva decât lucrarea Duhului lui Dumnezeu înăuntrul nostru, și de aceea propria noastră tăcere trebuie să fie o mare parte din pregătirea noastră pentru asta, iar prea multe vorbe sau desfătarea adusă de ele vor fi adesea o piedică destul de mare în calea acelui bine pe care îl putem obține doar ascultând ceea ce Duhul și vocea lui Dumnezeu glăsuiesc înăuntrul nostru... Retorica și vorbirea aleasă despre cele ale spiritului este o pălăvrăgeală mai goală decât cea legată de alte probleme; iar cel care crede că sporește adevărata bunătate auzind sau rostind cuvinte înflăcărate sau expresii meșteșugite, așa cum se obișnuiește acum în lume, poate să vorbească mult și bine, însă prea puține din vorbele lui vor ajunge la ceruri.

William Law

> Cel care știe nu vorbește,
> cel care vorbește nu știe.
>
> Lao Zi

Vorbirea necugetată și fără noimă este un rău moral și spiritual periculos. „Vă spun că pentru orice cuvânt deșert pe care-l vor rosti, oamenii vor da socoteală în ziua judecății.” Pare să fie o afirmație foarte aspră. Și totuși, dacă trecem în revistă cuvintele rostite în decursul unei zile obișnuite, vom descoperi că cele mai multe dintre ele pot fi rânduite în trei grupe principale: cuvinte inspirate de răutate și asprime față de semenii noștri; cuvinte inspirate de lăcomie, senzualitate și dragoste de sine; cuvinte izvorâte din pură prostie și rostite fără noimă și miez, doar de dragul de a face zgomot. Acestea sunt vorbele deșarte; iar dacă cercetăm atent, vom vedea că ele tind să depășească numeric cuvintele care izvorăsc din rațiune, milostenie sau necesitate. Iar dacă vorbele nerostite ale monologului nesfârșit, prostesc al minții noastre ar fi numărate, am observa că, pentru mulți dintre noi, majoritatea celor deșarte sunt copleșitor de multe.

Toate aceste vorbe deșarte, cele prostești, ca și cele ce ne privesc și cele pline de asprime, sunt impedimente în calea cunoașterii unitive a Temeiului divin, un dans al prafului și al mușchilor care întunecă Lumina lăuntrică și pe cea din afară. Paza limbii (care, firește, este și o pază a minții) nu numai că este una dintre cele mai grele și mai solicitante mortificări; este totodată și cea mai rodnică.

Atunci când găina face un ou, trebuie să cotcodăcească. Și ce obține cu asta? Imediat apare gaia și-i ia ouăle și-i devorează ceea ce ar fi trebuit să-i aducă pe lume puișorii. Și astfel gaia cea rea, diavolul, le jefuiește pe anahoretele cele guralive și le înghite toate bunurile pe care acestea le-au dobândit și care ar fi trebuit, ca pe păsări, să le înalțe sus, spre ceruri, dacă nu ar fi fost trâmbițate.

Ancrene Riwle

Nu poți să ții un post prea aspru de la farmecul vorbelor deșarte ale lumii.

François Fénelon

Care-i rostul atâtor vești din afară, când tot ceea ce privește viața sau moartea se negociază și se lucrează înăuntrul nostru?

William Law

Draga mea Mamă, ai mare grijă la poveștele sfinților, care-i sfătuiesc cu toții pe cei ce vor să se înduhovnicească să vorbească puțin despre ei înșiși și faptele lor.

Sfântul François de Sales

(într-o scrisoare adresată Sfintei Jeanne de Chantal)

Un câine nu este considerat bun pentru că latră tare; un om nu este considerat virtuos pentru că rostește vorbe de duh.

Zhuangzi[1]

Câinele latră, caravana trece.

Proverb arab

Nu din lipsă de voință am tot amânat să-ți scriu, pentru că îți doresc din suflet toate cele bune; ci pentru că mi s-a părut că s-au spus deja destule spre înfăptuirea celor necesare și că ceea ce lipsește (dacă într-adevăr lipsește ceva) nu este scrisul sau vorbitul – de care avem parte în mod obișnuit mai mult decât ar fi nevoie –, ci liniștea și fapta. Pentru că în vreme ce vorba tulbură, tăcerea și fapta adună gândurile și întărește duhul. Așadar cu cât cineva înțelege mai repede ceea ce i se spune pentru binele lui, cu atât are mai puțină nevoie să mai asculte sau să discute în plus; însă trebuie să înceapă cu tragere de inimă să pună în practică ceea ce a învățat prin tăcere și atenție, cu smerenie, milostenie și lepădare de sine.

Sfântul Ioan al Crucii

Molinos (și fără îndoială nu a fost primul care a folosit această clasificare) a distins trei grade de tăcere – tăcerea limbii, tăcerea minții și tăcerea voinței. E greu să te abții de la vorbirea în deșert; să liniștești vorbăria amintirilor și a imaginației este mult mai greu; cel mai greu dintre toate este să amuțești vocile dorinței și ale repulsiei în interiorul voinței.

Printre altele, secolul XX este Epoca Zgomotului. Zgomotul fizic, zgomotul mental și zgomotul dorinței – deținem recordul istoric pentru toate acestea. Și nu este de mirare; pentru că

toate resursele tehnologiei noastre aproape miraculoase au fost mobilizate pentru actuala luare cu asalt a tăcerii. Cea mai populară și mai influentă dintre toate invențiile recente, radioul, nu este decât un mijloc prin care zarva prefabricată poate curge direct în casele noastre. Iar această zarvă pătrunde, bineînțeles, mult dincolo de timpanele noastre. Pătrunde în minte, umplând-o cu o învălmășeală de elemente ce distrag atenția – știri, frânturi irelevante de informație, izbucniri de muzică coribantică sau sentimentală, doze repetate în mod continuu de drame care nu provoacă niciun soi de catharsis, creând doar o jinduire după niște purgative emoționale, zilnic sau chiar din oră-n oră. Și acolo unde, ca în majoritatea țărilor, stațiile de emisie se finanțează din vânzarea timpului de reclamă, zgomotul este purtat de la urechi, prin tărâmurile fanteziei, cunoașterii și simțirii, până la centrul dorinței și poftei egoului. Rostite sau tipărite, transmise prin eter sau așternute pe hârtie, toate reclamele au un singur scop – să împiedice voința să îmbrățișeze vreodată tăcerea. Lipsa dorinței este condiția eliberării și a iluminării. Condiția existenței unui sistem de producție în masă, în plină extindere și progres tehnologic, este dorința universală. Publicitatea este efortul organizat de a extinde și intensifica dorința – cu alte cuvinte, de a extinde și intensifica lucrările acelei forțe care (așa cum ne-au învățat mereu sfinții și propovăduitorii tuturor religiilor importante) este cauza principală a suferinței și a faptelor rele și este cel mai mare obstacol interpus între sufletul omenesc și Temeiul său divin.

1. Zhuangzi, *op.cit.*, p. 240 (n.tr.).

Capitolul XVI

Rugăciunea

Cuvântul „rugăciune” se folosește în cazul a cel puțin patru proceduri distincte – cerere, mijlocire, venerare, contemplare. Cererea se referă la a solicita ceva pentru tine însuți. Mijlocirea înseamnă să ceri ceva pentru alți oameni. Venerarea este folosirea intelectului, a simțirii, voinței și imaginației spre înfăptuirea unor acte de evlavie îndreptate către Dumnezeu sub aspectul lui personal sau ca întrupare în formă umană. Contemplarea este acea condiție a pasivității atente în care sufletul se deschide Temeiului divin dinăuntru și din afară, Divinității imanente și transcendente.

Din punct de vedere psihologic, unei ființe umane îi este absolut imposibil să practice contemplația fără să se pregătească în acest sens printr-un fel de adorare și fără să simtă nevoia de a reveni, la intervale mai mult sau mai puțin dese, la mijlocire și cel puțin la o formă oarecare de cerere. Pe de altă parte, în același timp este și posibil, și ușor să practicăm cererea separat nu numai de contemplație, ci și de adorare și, în cazuri rare, de egotism dus la extrem și absolut, chiar și de mijlocire. Rugăciunea de cerere și mijlocire poate fi folosită – și mai mult decât atât, folosită cu ceea ce de obicei se

consideră a fi succes – fără vreo altă referință (decât poate cea mai întâmplătoare și superficială) la Dumnezeu în oricare dintre aspectele lui. Ca să dobândească iscusința de a primi răspuns la cererile sale, omul nu trebuie să-l cunoască ori să-l iubească pe Dumnezeu, sau măcar să cunoască sau să iubească imaginea lui Dumnezeu din mintea lui. Tot ce solicită el este un sentiment arzător al importanței propriului său ego și a dorințelor sale, însoțit de convingerea fermă că, undeva acolo, în univers, există ceva, care nu este el însuși, ce poate fi împins sau forțat să-i satisfacă dorințele. Dacă repet „Facă-se voia mea" cu un anumit grad de credință și insistență, sunt șanse ca, mai devreme sau mai târziu și într-un fel sau altul, să obțin ceea ce-mi doresc. Dacă voia mea coincide cu voia lui Dumnezeu, și dacă obținând ceea ce-mi doresc voi dobândi binele meu spiritual, moral sau chiar material sunt întrebări la care nu pot răspunde dinainte. Doar timpul și veșnicia o vor arăta. Între timp, vom fi sfătuiți să acordăm atenție avertismentelor din folclor. Acei realiști anonimi care au scris basmele lumii știau multe despre dorințe și îndeplinirea lor. Știau, mai presus de toate, că în anumite împrejurări rugăciunile de cerere chiar primesc răspuns; dar mai știau și că Dumnezeu nu este singurul care trimite răspuns și că dacă cineva cere ceva într-un mod greșit, i se poate oferi – dar i se oferă din răzbunare, și nu de un Donator divin. A obține ce-ți dorești prin intermediul unei egoiste rugăciuni de cerere este o formă de *hybris*, care-și invită *nemesisul* nedemn și adecvat. Astfel, folclorul indienilor nord-americani este plin de povești despre oameni care postesc și se roagă într-un mod egoist, pentru a obține mai mult decât ar trebui să aibă un om rațional, și care, primind ce solicită, își provoacă propria

distrugere. Din cealaltă parte a lumii vin toate poveștile despre bărbați și femei care folosesc un anumit fel de magie pentru a-și face rugăciunile ascultate – mereu cu consecințe năstrușnice sau catastrofale. Aproape niciodată cele Trei Dorințe din folclorul nostru tradițional nu duc la altceva decât la un final nefericit pentru cel căruia i se îndeplinesc dorințele cu succes.

> Imaginați-vă că Dumnezeu vă spune: „Fiule, de ce oare te ridici și te rogi în fiecare zi, îngenunchezi, chiar te lovești cu fruntea de pământ, ba uneori verși lacrimi, în vreme ce-mi spui: «Tată, Dumnezeul meu, dă-mi avuție!». Dacă ar fi să ți-o dau, te-ai crede important, ți-ai imagina că ai dobândit ceva măreț. Pentru că asta ai cerut, asta o să ai. Dar ai grijă să te folosești bine de ea. Înainte s-o ai, erai smerit; acum, că ai început să fii bogat, îi disprețuiești pe săraci. Ce fel de bine este acela care doar te face mai rău? Căci ești mai rău, din moment ce deja erai rău. Și nu știai că asta avea să te facă și mai rău; de aceea ai cerut de la Mine. Ți-am dat și ți-am dovedit; ai aflat – și ai fost aflat! Cere-mi lucruri mai bune decât acestea, lucruri mai mari decât acestea. Cere-mi lucruri spirituale. Cere-mă pe Mine Însumi”.
>
> Sfântul Augustin

> O, Doamne, eu, un cerșetor, îți cer mai mult decât ți-ar putea cere o mie de regi. Fiecare dintre aceștia cere de la Tine ceva ce-i e de trebuință; eu îți cer să mi te dai pe Tine Însuți.

Ansari din Herat

Pentru a folosi cuvintele Aquinatului, suntem îndreptățiți să ne rugăm cerând orice suntem îndreptățiți să dorim. Există anumite lucruri pe care nimeni nu are dreptul să și le dorească – cum sunt roadele uciderii sau ale nelegiuirilor. Alte lucruri pot fi dorite în mod legitim de oameni aflați la un anumit nivel de evoluție spirituală, dar nu ar trebui să fie dorite (și chiar încetează a mai fi dorite) de cei aflați la un alt nivel, mai înalt. Astfel, Sfântul François de Sales ajunsese într-un punct în care putea să spună: „Nu prea mai am nicio dorință, dar, dacă ar fi să mă nasc a doua oară, n-aș mai avea niciuna. Nu ar trebui să cerem și să refuzăm nimic, ci să ne lăsăm în voia Providenței fără să irosim timp cu nicio dorință, afară de a voi ceea ce Dumnezeu vrea de la noi". Până una-alta însă, a treia propoziție din Rugăciunea Domnească este repetată zi de zi de milioane de oameni care nu au nici cea mai mică intenție de a lăsa să se facă voia altcuiva, și nu a lor.

> Farmecul rătăcirii pe oceanul vieții fără de moarte m-a curățat de orice dorință;
> Precum copacul se află în sămânță, tot așa bolile se află în dorință.
>
> Kabir

> Doamne, nu știu ce să-ți cer. Doar Tu știi ce-mi este de trebuință. Tu mă iubești mai mult decât știu eu să mă iubesc pe mine. Tată, dă-i fiului tău ceea ce el nu știe cum să ceară. Lovește sau tămăduiește, doboară-mă sau înalță-mă: ador toate intențiile tale fără să le cunosc. Eu tac; mă

ofer ca jertfă; mă supun Ție; nu voi avea altă dorință decât să fac voia Ta. Învață-mă să mă rog. Roagă-te Tu întru mine.

François Fénelon

(Un derviș a fost ispitit de diavol să înceteze a-l mai invoca pe Allah, pe motiv că Allah nu i-a răspuns niciodată „Iată-mă". Profetul Khadir i-a apărut într-o viziune, aducând un mesaj de la Dumnezeu.)
Nu Eu am fost cel care te-am chemat în slujba mea?
Nu Eu am fost cel care ți-am încredințat rostirea numelui meu?
Strigătul tău „Allah!"*a fost* răspunsul meu „Iată-mă!".

Jalal ad-Din Rumi

Îl rog pe Dumnezeu cel Atotputernic să ne așeze în rândurile aleșilor lui, printre cei pe care îi îndrumă pe calea cea sigură; în care insuflă ardoare ca să nu-L uite; pe care-i curățâ de orice prihană, ca să nu mai rămână în ei nimic altceva decât El însuși; da, printre cei în care sălășluiește cu totul pentru ca aceștia să-l poată slăvi numai pe El.

Al-Ghazali

În privința mijlocirii, ca în privința multor altor subiecte, William Law este cel care scrie cu cea mai mare claritate, simplu și concis.

> Considerându-te pe tine avocat alături de Dumnezeu pentru semenii tăi și aproapele tău, nu ți se va părea niciodată greu să fii împăcat cu toți. Îți va fi ușor să fii îngăduitor și să-i ierți pe cei pentru care ai implorat în mod deosebit mila și iertarea divină.
>
> Mijlocirea este cea mai bună mediatoare pentru toate neînțelegerile, cea mai bună propovăduitoare a prieteniei adevărate, leacul cel mai bun și pavăza cea mai solidă împotriva răutăților, a patimilor pline de furie și mândrie.
>
> Nu se poate să fii potrivnic sau să arăți orice urmă de purtare răutăcioasă în fața unui om al cărui bine te preocupă într-atât de mult încât să-i fii avocat în fața lui Dumnezeu, în intimitatea ta. Pentru că nu se poate să-l disprețuiești și să-l ridiculizezi pe omul pe care rugăciunile tale personale îl recomandă iubirii și bunăvoinței lui Dumnezeu.
>
> William Law

Așadar mijlocirea este deopotrivă mijlocul și expresia iubirii față de aproapele tău. Și în același fel, adorarea lui Dumnezeu este mijlocul și expresia iubirii față de El – o iubire care-și găsește împlinirea în cunoașterea unitivă a Divinității, care este rodul contemplației. La aceste forme mai înalte de comuniune cu Dumnezeu se referă autorii următoarelor fragmente ori de câte ori folosesc cuvântul „rugăciune”.

> Scopul și menirea rugăciunii este de a cinsti, a recunoaște și a venera măreția suverană a lui Dumnezeu mai degrabă

> prin ceea ce este El în sine decât prin ceea ce este în raport cu noi, și mai curând să-i iubim bunătatea iubind acea bunătate în sine decât ceea ce ne oferă.
>
> François Bourgoing

> În rugăciune el [Charles de Condren] nu s-a oprit la granițele cunoașterii și rațiunii sale. L-a venerat pe Dumnezeu și tainele Lui așa cum sunt, și nu așa cum le-a înțeles el.
>
> Denis Amelote

„Ceea ce este Dumnezeu în sine”, „Dumnezeu și tainele Lui așa cum sunt” sunt expresii cu o nuanță kantiană. Dar dacă avea dreptate Kant, iar Lucrul în sine este de necunoscut, atunci Bourgoing, De Condren și toți ceilalți maeștri ai vieții spirituale erau angajați într-o căutare zadarnică. Însă Kant avea dreptate doar în privința minților care nu au ajuns încă la iluminare și eliberare. Pentru astfel de minți, Realitatea, fie ea materială, psihică sau spirituală, se prezintă întunecată, pătată și refractată de mediul propriilor lor firi. Dar în cei curați cu inima și săraci cu duhul nu există distorsiune a Realității, pentru că nu există o personalitate care să întunece sau să refracte, o lanternă magică care să proiecteze credințe intelectuale și imagini venerate care să dea o coloratură personală și istorică acelei „străluciri albe a Veșniciei”. După cum spune Olier, pentru astfel de minți, „până și ideea de sfinți, de Fecioară Preacurată și imaginea lui Iisus Hristos în umanitatea sa sunt obstacole în calea vederii lui Dumnezeu în toată neprihănirea Lui”. Lucrul în sine *poate*

fi perceput – însă doar de cineva care, în sine, nu este nimic, este un „ne-lucru”.

> Prin rugăciune nu înțeleg cerere sau implorare, care, potrivit doctrinelor diverselor școli, este exercitată în principal de intelect, semnificând ceea ce persoana respectivă dorește să primească de la Dumnezeu. Dar aici, rugăciunea desemnează în special o ofrandă și se referă la a-i da lui Dumnezeu orice ar putea să ne ceară pe bună dreptate.
> Rugăciunea, în înțelesul ei general, poate fi definită ca o înălțare a minții către Dumnezeu sau, în sens mai larg și explicit, astfel: rugăciunea este o punere în mișcare a unui suflet intelectiv către Dumnezeu, exprimând sau cel puțin sugerând o dependență totală față de El ca autor și izvor al binelui desăvârșit, voința și disponibilitatea de a-I oferi ce i se cuvine, ceea ce înseamnă deplina iubire, ascultare, adorație, slavă și preacinstire, prin smerire și lepădare de sine și de toate celelalte ființe zidite, în prezența Lui; și în ultimul rând, o dorință și intenție de a aspira la o uniune spirituală cu El.
> Așadar se pare că rugăciunea este acțiunea cea mai desăvârșită și divină de care este capabil un suflet rațional. Dintre toate acțiunile și datoriile, este cea mai indispensabilă și necesară.
>
> Augustine Baker

> Doamne, învață-mă să te caut și arată-te căutătorului: căci nu te pot căuta de nu mă înveți și nici să te găsesc de nu mi te arăți. Te-aș căuta dorindu-te, te-aș dori căutându-te,

te-aș găsi iubind și te-aș iubi găsind. Mărturisesc, Doamne, și aduc mulțumire, căci ai creat în mine acest chip al tău pentru ca ție să-ți fiu amintire, să te gândesc, să te iubesc: dar acesta a fost întrerupt de vicii care au ros, întunecat de fumul păcatelor, astfel încât nu-i chip de a-l face așa precum a fost țintit, doar dacă nu îl reînnoiești și-i dai o formă nouă. [...] E oare ochiul sufletului întunecat prin neputința lui sau sclipirea ta ți se răsfrânge într-însul? E sigur că se și întunecă în neputința lui, se și răsfrânge de la tine sclipirea. [...] Lumina cea de nepătruns ce-o locuiești într-adevăr, Doamne, aceasta este. Pentru a te vedea acolo nu trebuie decât lumina aceasta străbătută. Și-apoi, aceasta eu cu adevărat n-o văd, căci e prea mult pentru mine; și totuși tot ceea ce văd, prin dânsa văd, precum infirmul ochi ce vede doar prin lumina soarelui zărește, însă în soarele însuși nu poate privi. [...] O, măreață și inaccesibilă lumină! O, adevăr deplin și fericit, cât de departe ești de mine, ce totuși ție-ți sunt așa aproape! Ce îndepărtat ești de privirea mea, ce sunt prezent privirii tale! Tu ești prezent cu totul pretutindeni, și nu te văd. În tine sunt mișcat și-n tine sunt, iar către tine nu pot ajunge. Ești înlăuntrul și împrejurul meu, și nu te simt.

Sfântul Anselm din Canterbury[1]

O, Doamne, nu-ți pune nădejdea în mine; căci cu siguranță voi cădea dacă Tu nu mă ridici.

Sfântul Filippo Neri

A te crede evlavios fără mare smerenie și renunțare la toate deșertăciunile lumești înseamnă să pretinzi imposibilul. Cel care vrea să fie cuvios trebuie mai întâi să fie smerit, să aibă întreaga măsură a propriilor necazuri și lipsuri și a deșertăciunii lumii și apoi sufletul lui va fi plin de dorința de Dumnezeu. Un om mândru sau vanitos sau aplecat înspre lucrurile lumești poate să folosească un manual de rugăciuni, însă asta nu-l face evlavios, pentru că evlavia este alipirea de Dumnezeu a unei inimi smerite ca singura ei fericire.

William Law

Duhul, ca să lucreze, trebuie să îndepărteze toate imaginile, bune sau rele, produse de simțuri. Novicele unui proces de spiritualizare începe prin buna folosire a imaginilor simțurilor, și este imposibil să o pornești pe acest drum bun al spiritualității cu exerciții ale spiritului… Sufletele acelea care nu au o aplecare spre lăuntric trebuie să se supună mereu exercițiilor, prin care sunt folosite imagini sensibile, iar sufletele acestea vor considera exercițiile sensibile ca fiind foarte profitabile lor înșile și celorlalți, și plăcute lui Dumnezeu. Și acesta este mersul vieții active. Dar alții, care au aplecare către lăuntric, nu rămân întotdeauna ancorați în exercițiile simțurilor, ci după o vreme acestea vor face loc exercițiilor spiritului, care sunt independente de simțuri și de imaginație și constau pur și simplu în înălțarea voinței sufletului cognitiv către Dumnezeu… Sufletul își înalță voința către Dumnezeu, înțeles cu puterea minții ca duh, și nu ca un

lucru imaginar, spiritul uman aspirând în felul acesta către unirea cu Duhul Divin.

Augustine Baker

Îmi spui că nu faci nimic atunci când te rogi. Dar ce vrei să faci prin rugăciune în afară de ceea ce faci de fapt, adică îți prezinți și-ți reprezinți nimicnicia și nevrednicia în fața lui Dumnezeu? Când cerșetorii își expun ulcerațiile și lipsurile vederii noastre, aceasta este cea mai convingătoare rugă pe care-o pot face. Dar din ceea ce-mi spui, uneori nu faci nimic din toate astea, ci doar zaci acolo precum o umbră sau o statuie. Statuile se așază în palate doar pentru plăcerea ochilor prințului. Fii mulțumit să fii chiar și numai atât în prezența lui Dumnezeu: El va aduce statuia la viață atunci când va voi.

Sfântul François de Sales

Am ajuns să văd că nu-mi canalizez îndeajuns mintea doar pentru rugăciune, că întotdeauna vreau să fac eu însumi ceva cu ea, lucru pe care-l fac foarte prost… Îmi doresc foarte tare să-mi desprind mintea și să o separ de toate astea, și s-o țin cu toată puterea mea, atât cât pot, ațintită asupra singurului scop și a simplei unități. Permițând fricii de a fi nevrednică să-mi intre în starea de rugăciune, și dorind eu însămi să realizez ceva, am stricat-o cu totul.

Sfânta Jeanne de Chantal

Câtă vreme cauți starea de Buddha, antrenându-te anume pentru asta, nu există mântuire pentru tine.

Yung-chia Ta-shih

„Cum intră omul în armonie cu Tao?” „Am ieșit deja din armonie.”

Shih-t’ou

Cum pot să-l înțeleg? Nu-l înțelege. Ceea ce rămâne atunci când nu mai există înțelegere este Sinele.

Panchadasi

Îți poruncesc să rămâi pur și simplu fie în Dumnezeu, fie aproape de Dumnezeu, fără să încerci să faci ceva acolo și fără să-I ceri ceva, decât dacă te îndeamnă El.

Sfântul François de Sales

Venerarea este o activitate a individualității iubitoare, dar separate. Contemplarea e starea de unire cu Temeiul divin al întregii ființe. Cea mai înaltă rugăciune este cea mai pasivă. În mod inevitabil; pentru că pe măsură ce sinele se smerește, cu atât mai mult se umple de Dumnezeu. Iată de ce calea către contemplarea pasivă sau insuflată este atât de grea și, pentru mulți, atât de dureroasă – o trecere prin Nopți Întunecate succesive sau simultane, în care pelerinul trebuie să moară pentru viața simțurilor, ca un scop în sine, pentru viața gândirii și credinței personale, chiar și a celor venerate prin tradiție, iar în final, pentru izvorul profund al ignoranței și al răului, pentru viața voinței separate, individualizate.

1. Sfântul Anselm din Canterbury, *Proslogion sau Discurs despre existența lui Dumnezeu*, traducere din limba latină, note și postfață de Alexander Baumgarten, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 1996, pp. 12, 34, 36 (n.tr.).

Capitolul XVII

Suferința

Divinitatea este impasibilă; pentru că acolo unde există desăvârșire și unitate nu poate exista suferință. Capacitatea de a suferi se ivește acolo unde există nedesăvârșire, lipsă de unitate și desprindere de o deplinătate atotcuprinzătoare; și această capacitate este pusă în practică până când nedesăvârșirea, lipsa de unitate și separarea sunt însoțite de imboldul de a intensifica aceste condiții omenești. Pentru individul care înfăptuiește unitatea în cadrul propriului său organism și unirea cu Temeiul divin există un sfârșit al suferinței. Scopul creației este întoarcerea tuturor ființelor sensibile dinspre separare și de la acea tendință vanitoasă către separare care are drept urmare suferința, prin cunoaștere unitivă, în deplinătatea Realității eterne.

Elementele care alcătuiesc făptura omenească dau naștere capacității ei de a suferi.
Cauza durerii este dorința intensă pentru o viață individuală.
Eliberarea de dorință elimină durerea.
Calea eliberării este Calea cu opt brațe.

Tendința de separare sau dorința intensă după o existență independentă și individualizată se poate manifesta la toate nivelurile vieții, de la cel pur celular și fiziologic, trecând prin cel instinctiv, până la cel pe deplin conștient. Poate lua forma dorinței unui întreg organism de a-și intensifica separarea față de mediu și față de Temeiul divin. Sau poate fi impulsul unei părți a organismului de a-și intensifica propria viață parțială ca o formă distinctă de viața organismului ca întreg (și, ca atare, pe socoteala acesteia). În primul caz vorbim despre impuls, pasiune, dorință, voință individuală, păcat; în al doilea descriem ceea ce se întâmplă ca boală, vătămare, tulburare funcțională sau organică. În ambele cazuri, dorința de separare are ca rezultat suferința, nu numai a celui care dorește, ci și a mediului său sensibil – alte organisme din lumea exterioară sau alte organe din cadrul aceluiași organism. Într-un fel suferința este absolut personală; într-altul, contagioasă într-un mod fatal. Nicio ființă vie nu are capacitatea de a simți durerea altei ființe. Însă dorința puternică de separare care, mai devreme sau mai târziu, direct sau indirect, produce o formă oarecare de suferință personală, imposibil de împărtășit, a celui care dorește are drept consecință, mai devreme sau mai târziu, direct sau indirect, și suferința (la fel de personală și de neîmpărtășită) pentru alții. Suferința și răul moral au aceeași sursă – o dorință fierbinte de intensificare a separării care este prima trăsătură a oricărei ființe create.

Ar fi bine să ilustrăm aceste generalizări prin câteva exemple. Haideți să ne gândim mai întâi la suferința

provocată de organismele vii asupra lor însele și asupra altor organisme vii în procesul de supraviețuire. Cauza unei astfel de suferințe este dorința intensă pentru o existență individuală, care se exprimă în mod specific prin foame. Foamea este întru totul firească – o parte din *dharma* oricărei ființe. Suferința pe care o provoacă în egală măsură celui flămând și celor care își satisfac foamea este inseparabilă de existența ființelor sensibile. Existența ființelor sensibile are un scop și o menire care în final sunt reprezentate de binele suprem al fiecăreia dintre ele. Dar între timp, suferința făpturilor rămâne o realitate și o parte necesară a condiției de ființă zidită. Câtă vreme așa stau lucrurile, creația este începutul Căderii. Căderea se produce atunci când creaturile încearcă să-și intensifice starea de separare dincolo de limitele impuse de legea propriei lor firi. La nivel biologic, Căderea ar părea să se fi întâmplat foarte des în decursul istoriei evolutive. Fiecare specie, cu excepția celei umane, a ales succesul imediat, pe termen scurt, prin intermediul specializării. Dar specializarea conduce întotdeauna spre drumuri înfundate. Doar rămânând în mod precar într-o sferă generalizată un organism poate avansa spre acea inteligență rațională care compensează faptul că nu are un trup și instincte perfect adaptate unui anumit fel de viață, într-un anumit mediu. Inteligența rațională face posibil succesul lumesc fără egal, pe de o parte, iar pe de alta, un pas înainte spre spiritualitate și o întoarcere, prin cunoaștere unitivă, la Temeiul divin.

Pentru că specia umană s-a abținut să consume Căderea la nivel biologic, indivizii umani se află acum în posesia unei puteri neobișnuite de a alege fie lepădarea de sine și unirea cu

Dumnezeu, fie intensificarea individualității separate în feluri și într-o măsură absolut superioare capacității animalelor inferioare. Capacitatea lor de a face bine este infinită, din moment ce pot, dacă vor, să facă loc Realității divine înăuntrul lor. În același timp însă, deschiderea lor în fața răului nu este chiar infinită (din moment ce răul este întotdeauna autodistructiv în cele din urmă și, ca atare, temporar), dar neobișnuit de mare. Iadul este o rupere totală de Dumnezeu, iar diavolul este voința de separare. Fiind raționale și libere, făpturile umane pot deveni diabolice. Aceasta este o realizare pe care niciun animal nu o poate egala, pentru că niciun animal nu este îndeajuns de inteligent, de ambițios, de hotărât sau de moral pentru a deveni diavol. (Ar trebui să remarcăm că, pentru a fi diabolic pe scară mare trebuie, precum Satana lui Milton, să dai dovadă de toate virtuțile morale într-un grad înalt, cu excepția milosteniei și a înțelepciunii.)

Capacitatea omului de a tânji mai violent decât oricare alt animal spre intensificarea stării lui de separare are drept consecință nu numai răul moral și suferințele pe care răul moral le provoacă, într-un fel sau altul, asupra victimelor răului și asupra celor ce îl comit, ci și anumite disfuncționalități specific umane ale trupului. Animalele suferă cu precădere de boli contagioase, care ating proporții epidemice ori de câte ori nevoia de reproducere se combină cu circumstanțele excepțional de favorabile de generare a suprapopulării, și de boli cauzate de infestarea cu paraziți. (Acestea din urmă sunt pur și simplu un caz special de suferințe care se produc în mod inevitabil atunci când multe specii de ființe coexistă și pot supraviețui doar unele pe seama altora.) Omul civilizat a avut destul de mult succes în a se

proteja de aceste flageluri, dar în locul acestora a dezlănțuit o serie formidabilă de boli degenerative care nu sunt prea cunoscute printre animalele inferioare. Majoritatea acestor boli degenerative se datorează faptului că ființele umane civilizate nu trăiesc, la niciun nivel al ființării lor, în armonie cu Tao sau cu divina Natură a Lucrurilor. Le place să-și intensifice individualitatea prin lăcomie, așa încât mănâncă ceea ce nu trebuie și în cantități prea mari; se supun unei anxietăți cronice din pricina banilor și, pentru că tânjesc după senzații tari, suprastimulării cronice; în timpul orelor de muncă suferă de plictiseală cronică și de frustrarea impusă de tipul de muncă pe care trebuie să o facă pentru a-și satisface cererea artificial stimulată de roade ale producției de masă pe deplin mecanizate. Printre consecințele acestor moduri greșite de folosire a organismului psiho-fizic se numără transformări degenerative survenite în anumite organe, precum inima, rinichii, pancreasul, intestinele și arterele. Afirmându-și individualitatea parțială printr-un fel de declarație de independență față de organism ca întreg, organele degenerescente își provoacă suferință lor și mediului lor fiziologic. În exact același mod, individul uman își afirmă individualitatea parțială și starea sa de separare de aproapele său, de Natură și de Dumnezeu – cu consecințe dezastruoase pentru el însuși, pentru familia sa, prietenii săi și pentru societate în general. Și reciproc, o societate, un grup profesional sau o familie dezordonate, care-și duc existența conform unei false filosofii, își influențează membrii făcându-i să-și afirme sinele individual și starea de separare, tot așa cum individul care trăiește și gândește în mod greșit își influențează propriile organe făcându-le să afirme, printr-un

exces oarecare sau printr-un defect de funcționare, individualitatea parțială în dauna întregului organism.

Efectele suferinței pot fi rele, neutre sau bune din punct de vedere moral și spiritual, în funcție de felul în care este suportată suferința și de reacțiile pe care le provoacă. Cu alte cuvinte, poate stimula în cel care suferă o dorință conștientă sau inconștientă de intensificare a stării lui de separare; sau poate lăsa dorința așa cum era înainte de suferință; sau, în fine, o poate atenua, devenind astfel un mijloc de a înainta spre lepădarea de sine și spre iubirea și cunoașterea lui Dumnezeu. Care anume din aceste trei posibilități va fi realizată depinde, în ultimă instanță, de alegerea celui care suferă. Acest lucru pare să fie adevărat chiar și la nivel subuman. În orice caz, adeseori, în fața durerii, a bolii și a morții, animalele de la nivelurile superioare par să se resemneze cu un fel de acceptare senină a ceea ce divina Natură a Lucrurilor a stabilit în cazul lor. Însă în alte cazuri există o teamă nebună și o împotrivire, o rezistență frenetică în fața celor stabilite. Într-o oarecare măsură, cel puțin, în fața suferinței, sinele animal întrupat pare să fie liber să aleagă lepădarea sau afirmarea de sine. Pentru sinele uman întrupat, această libertate de alegere există fără niciun dubiu. Alegerea lepădării de sine în suferință face posibilă primirea harului – har la nivel spiritual, sub forma unei intensificări a iubirii și a cunoașterii lui Dumnezeu, și har la nivel mental și fiziologic, sub forma unei diminuări a fricii, a preocupării de sine și chiar a durerii.

> Când înțelegem iubirea de suferință, pierdem sensibilitatea simțurilor și în fața morții, și morți vom trăi

în acea grădină.

Sfânta Ecaterina de Siena

Cine suferă din iubire nu suferă, pentru că orice suferință este dată uitării.

Meister Eckhart

În această viață nu există purgatoriu, numai rai sau iad; căci cel care suportă necazurile cu răbdare are parte de rai, iar cine nu reușește lucrul ăsta, de iad.

Sfântul Filippo Neri

Multe suferințe sunt consecința imediată a unui rău moral, iar acestea nu pot avea vreun efect pozitiv asupra celui care suferă, câtă vreme nu sunt înlăturate cauzele suferinței sale.

Fiecare păcat dă naștere unei anumite suferințe spirituale. O suferință de acest fel este asemănătoare cu aceea a iadului, deoarece cu cât suferi mai tare, cu atât devii mai rău. Asta se întâmplă în cazul păcătoșilor; cu cât suferă mai mult prin păcatele lor, cu atât devin mai răi; și se adâncesc încontinuu, din ce în ce mai mult, în păcatele lor, ca să scape de suferință.

Urmarea lui Hristos (Johannes Tauler)

Ideea suferinței îndurate în locul altcuiva a fost prea adesea formulată grosolan în termeni juridici și comerciali. *A* a comis o infracțiune pentru care legea recomandă o anumită pedeapsă; *B* suportă pedeapsa din proprie voință; dreptatea și

onoarea legiuitorului sunt satisfăcute; ca urmare, *A* e liber să plece. Altminteri totul este o chestiune de plată și răsplată. *A* îi datorează lui *C* o sumă de bani pe care nu o poate plăti; *B* intervine aducând suma de bani, împiedicându-l astfel pe *C* să încaseze gajul. Aplicate realității suferinței omului și relațiilor lui cu Temeiul divin, aceste concepte nu sunt nici înălțătoare, nici edificatoare. Doctrina ortodoxă a Ispășirii îi atribuie lui Dumnezeu trăsături care ar fi înjositoare chiar și în cazul unui despot uman, iar modelul de univers pe care-l propune nu este produsul unei intuiții spirituale raționalizate prin reflecție filosofică, ci mai degrabă proiecția unei fantezii de avocat. Dar în ciuda acestor vulgarități deplorabile în felul cum sunt formulate, ideea suferinței îndurate în locul altcuiva și cealaltă idee, strâns înrudită cu aceasta, a transferabilității virtuții se bazează pe faptele autentice ale experienței. Persoana depersonalizată și plină de Dumnezeu poate acționa și chiar acționează ca un canal prin care harul poate ajunge la ființa nefericită care a devenit nesimțitoare în fața divinului prin dorința obișnuită de a-și intensifica starea de separare și individualitatea. Din această cauză sfinții sunt capabili să-și exercite autoritatea asupra semenilor lor, cu atât mai mare cu cât aceasta este total lipsită de obligativitate. Ei „transferă virtute” celor care au nevoie de ea; dar ceea ce transformă victimele propriilor voințe și le așază pe calea eliberării nu este virtutea individului înduhovnicit – o virtute care constă în faptul că s-a făcut vrednic de Realitatea veșnică, întocmai cum o conductă, curățată fiind, este pregătită să primească apa; el duce cu sine mai degrabă încărcătura divină, Realitatea divină căreia i-a devenit canal de transmisie. Și în mod similar, în cazul suferinței îndurate în locul altcuiva, nu

suferințele reale îndurate de sfânt sunt mântuitoare – pentru că a crede că Dumnezeu se înfurie din cauza păcatului și că mânia Lui nu poate fi domolită decât prin ofranda unei anume cantități de durere este o blasfemie împotriva Naturii divine. Nu, ceea ce mântuiește este darul venit de dincolo de ordinea temporală, adus celor închiși în individualitate de aceste persoane depersonalizate și pline de Dumnezeu, care au fost pregătite să accepte suferința pentru a-și ajuta semenii. Jurământul lui Bodhisattva este o promisiune de a renunța la roadele imediate ale iluminării și de a accepta renașterea și corelativele ei inevitabile, durerea și moartea, iar și iar, până când, datorită lucrărilor sale și harurilor pentru care el, fiind depersonalizat, devine canal de transfer, toate ființele sensibile vor ajunge la eliberarea finală și deplină.

> Între Miazănoapte și Răsărit am văzut o masă de materie de o culoare întunecată și ștearsă și mi s-a spus că erau ființe umane aflate într-o stare cât se poate de jalnică; și că eram unul dintre ei, așa încât nu trebuie să mă consider o ființă distinctă și separată.
>
> John Woolman

De ce trebuie ca cei drepți și curați să îndure suferință nemeritată? Pentru oricine vede indivizii umani în felul în care Hume vedea evenimentele și lucrurile, ca fiind „distincte și separate”, întrebarea nu are niciun răspuns acceptabil. Dar, de fapt, indivizii umani nu sunt distincți și separați, iar singurul motiv pentru care credem că sunt așa este propriul nostru interes prost interpretat. Vrem să „facem ceea ce ne place al dracului de tare”, să „ne distrăm” și să nu avem nicio

responsabilitate. Ca urmare, ni se pare convenabil să ne lăsăm duși în eroare de inadvertențele limbajului și să credem (nu întotdeauna, firește, ci doar atunci când ne convine) că lucrurile, persoanele și evenimentele sunt la fel de distincte și separate unul de celălalt ca și cuvintele prin intermediul cărora ne gândim la ele. Adevărul este, bineînțeles, că suntem cu toții organic legați de Dumnezeu, de Natură și de semenii noștri. Dacă fiecare ființă umană s-ar afla în mod constant și conștient într-o relație adecvată cu mediul ei divin, natural și social, nu ar mai exista decât acea suferință pe care Creația a făcut-o inevitabilă. Dar de fapt, majoritatea ființelor umane se află în mod cronic într-o relație nepotrivită cu Dumnezeu, Natura și cel puțin cu unii dintre semenii lor. Rezultatele acestor relații nepotrivite sunt vizibile la nivel social sub formă de războaie, revoluții, exploatare și dezordine; la nivel natural, sub formă de risipă și epuizarea unor resurse de neînlocuit; la nivel biologic, sub forma bolilor degenerative și deteriorarea fondurilor rasiale; la nivel moral, sub forma unei îngâmfări arogante; iar la nivel spiritual, sub forma unei orbiri în fața Realității divine și a unei totale ignorări a motivului și scopului existenței umane. În astfel de circumstanțe ar fi extraordinar dacă cei neprihăniți și drepți nu ar suferi – la fel cum ar fi extraordinar dacă rinichii cei neprihăniți și inimile drepte nu ar trebui să sufere pentru păcatele palatului bucal iubitor de licori și a stomacului preaplin, păcate, am putea adăuga, impuse acelor organe prin voința individului lacom căruia îi aparțin, așa cum și el aparține unei societăți pe care alți indivizi, contemporanii și predecesorii lui, au construit-o ca o vastă și rezistentă întrupare a dezordinii, aducând suferință membrilor ei și

infectându-i cu propria ignoranță și răutate. Omul drept poate scăpa de suferință doar acceptând-o și trecând dincolo de ea; și poate înfăptui asta doar convertindu-se de la dreapta viețuire la deplina depersonalizare și concentrarea asupra lui Dumnezeu, încetând a mai fi doar un fariseu sau un bun cetățean și devenind „desăvârșit precum Tatăl cel ceresc desăvârșit este”. Firește, dificultățile ce apar în calea unei asemenea transfigurări sunt imense. Dar dintre cei care „vorbesc ca unul care are putere”, cine a spus vreodată că drumul către eliberarea totală ar fi ușor sau că poarta ar fi altfel decât „îngustă și strâmtă”?

Capitolul XVIII

Credința

Cuvântul „credință” are o varietate de înțelesuri, pe care e important să le diferențiem. În unele contexte este folosit ca sinonim pentru „încredere”, ca atunci când spunem că avem încredere în priceperea doctorului X de a stabili diagnostice sau în integritatea avocatului Y. Analogul acestuia este „credința” noastră în autoritate – convingerea că ceea ce anumite persoane spun despre anumite subiecte este posibil să fie adevărat, datorită calificărilor lor speciale. În alte ocazii, „credința” ține locul încrederii în afirmații pe care nu am avut ocazia să le verificăm noi înșine, dar despre care știm că le-am putea verifica dacă am avea disponibilitatea, ocazia și capacitățile necesare. În acest sens al cuvântului, chiar dacă nu am fost niciodată în Australia, suntem „încredințați” că există o creatură precum ornitorincul cu bot de rață; „credem” în teoria atomică, chiar dacă nu am făcut niciodată experimentele pe care se bazează teoria respectivă și suntem incapabili să înțelegem noțiunile de matematică pe care se sprijină. Și, în fine, mai este „credința” care se referă la a crede afirmații pe care știm că nu le putem verifica, chiar dacă ar trebui să dorim să facem asta – afirmații precum cele ale

Crezului atanasian sau cele care alcătuiesc doctrina Imaculatei Concepții. Acest fel de „credință” este definit de scolastici ca un act al intelectului convins să accepte prin lucrarea voinței.

Credința în primele trei sensuri ale cuvântului joacă un rol foarte important, nu numai în activitățile vieții de zi cu zi, dar chiar și în cele legate de știința pură și aplicată. *Credo ut intelligam* – și totodată, am putea adăuga, *ut agam* și *ut vivam*. Credința este o precondiție a oricărei cunoașteri sistematice, a oricăror fapte îndreptate către un scop și a oricărui trai decent. Societățile sunt ținute laolaltă nu atât de teama celor mulți în fața puterii coercitive a celor puțini, ci de o credință larg răspândită în decența aproapelui. O asemenea credință tinde să-și creeze propriul obiect, în vreme ce lipsa de încredere reciprocă larg răspândită, datorată, de pildă, războiului sau disensiunilor domestice, creează obiectul neîncrederii. Trecând acum de la sfera morală la cea intelectuală, descoperim credința aflată la baza oricărei gândiri organizate. Știința și tehnologia nu ar putea exista dacă nu am avea credința în stabilitatea universului – dacă nu am crede implicit că, după spusele lui Clerk Maxwell, Cartea Naturii este într-adevăr o carte, și nu o revistă, o operă de artă coerentă, și nu un ghiveci de frânturi reciproc irelevante. Acestei credințe generale în caracterul rațional și demn de încredere al lumii cel aflat în căutarea adevărului trebuie să-i mai adauge două feluri de credințe speciale – credința în autoritatea experților calificați, suficientă cât să-i permită să îi creadă pe cuvânt în cazul afirmațiilor pe care el, personal, nu le-a verificat; și credința în propriile ipoteze de lucru, de ajuns cât să-l facă să-și testeze credințele provizorii prin intermediul

acțiunii potrivite. Această acțiune poate confirma credința care a inspirat-o. În mod alternativ, aceasta poate aduce dovada că ipoteza de lucru originară a fost prost stabilită, în care caz va trebui să fie modificată până devine conformă faptelor și astfel trece de pe tărâmul credinței pe cel al cunoașterii.

Al patrulea fel de credință este ceea ce în general poartă numele „credință religioasă”. Folosirea lui este justificată nu pentru că celelalte tipuri de credință nu ar fi fundamentale în religie așa cum sunt în treburile lumești, ci pentru că această acceptare voluntară a afirmațiilor despre care se știe că nu sunt verificabile apare în religie, și doar în religie, ca o completare caracteristică la noțiunea de credință ca încredere, credința în autoritate și credința în afirmațiile neverificate, însă verificabile. Acesta este tipul de credință care, potrivit teologilor creștini, justifică și mântuiește. În forma ei extremă și cea mai inflexibilă, o asemenea doctrină poate fi foarte periculoasă. Iată, de exemplu, un fragment din una dintre scrisorile lui Luther. *Esto peccator, et pecca fortiter; sed fortius crede et gaude in Christo, qui victor est peccati, mortis et mundi. Peccandum est quam diu sic sumus; vita haec non est habitatio justitiae* („Fii păcătos și păcătuiește cu toată puterea; dar cu și mai multă putere crede și bucură-te întru Hristos, care este învingătorul păcatului, al morții și al lumii. Câtă vreme suntem așa cum suntem, păcatul trebuie să existe; viața aceasta nu este locul unde sălășluiește corectitudinea”). La pericolul pe care-l reprezintă faptul că a crede în doctrina justificării prin credință poate servi ca scuză și chiar ca invitație la a păcătui trebuie adăugat un alt pericol, și anume acela prin care credința considerată mântuitoare

poate fi credința în afirmații nu numai imposibil de verificat, dar și respingătoare pentru rațiune și simțul moral și cu totul în contradicție cu descoperirile celor care au îndeplinit condițiile pătrunderii spirituale a Naturii Lucrurilor. „Aceasta este culmea credinței”, spune Luther în *De servo arbitrio*, „să crezi că Dumnezeu care mântuiește atât de puțini și condamnă atât de mulți este milostiv; că este drept Cel care, după bunul său plac, ne-a condamnat pe veci, astfel încât pare să se delecteze cu chinul nefericiților și să merite mai multă ură decât dragoste. Dacă printr-un efort al rațiunii mi-aș putea imagina felul în care Dumnezeu, care dă dovadă de atâta furie și asprime, ar putea fi milostiv și drept, nu ar mai fi nevoie de credință”. Revelația (care, atunci când este autentică, nu este altceva decât înregistrarea experienței imediate a celor destul de curați cu inima și destul de săraci cu duhul să-l poată vedea pe Dumnezeu) nu spune absolut nimic despre aceste doctrine îngrozitoare pe care voința silește intelectul destul de reticent, pe bună dreptate și în mod natural, să le accepte. Asemenea noțiuni sunt produsul nu al intuiției sfinților, ci al fanteziei bogate a juriștilor, care au fost atât de departe de a transcende individualitatea și prejudecățile educației, încât au avut prostia și aroganța să interpreteze universul în termenii dreptului iudaic și al celui roman cu care, întâmplător, erau familiarizați. „Vai vouă, învățătorilor de lege”, a spus Hristos. Strigătul a fost profetic și pentru toate veacurile.

Miezul și esența spirituală a tuturor religiilor importante este Filosofia perenă; iar Filosofia perenă poate fi acceptată și profesată fără să fie nevoie de acel gen de credință despre care scria Luther în fragmentele precedente. Bineînțeles,

trebuie să existe credință ca încredere – pentru că încrederea în semeni este începutul milosteniei față de oameni, iar încrederea nu numai în temeinicia materială, dar și în cea morală și spirituală a universului este începutul milosteniei sau a iubirii-cunoaștere în relația cu Dumnezeu. De asemenea, trebuie să existe și încredere în autoritate – autoritatea celor a căror lepădare de sine i-a învrednicit să cunoască Temeiul spiritual al ființării atât prin cunoaștere directă, cât și prin mărturisire. Iar în final trebuie să existe încredere în afirmații legate de Realitate precum cele enunțate de filosofi în lumina adevăratei revelații – afirmații despre care credinciosul știe că le poate verifica el însuși dacă este pregătit să îndeplinească condițiile necesare. Dar câtă vreme Filosofia perenă este acceptată în simplitatea ei esențială, nu mai este nevoie de o acceptare impusă a afirmațiilor despre care se știe dinainte că nu pot fi verificate. Este necesar să adăugăm aici că astfel de afirmații care nu pot fi verificate pot deveni verificabile în măsura în care credința intensă acționează asupra substratului psihic și creează astfel o existență a cărei obiectivitate derivată poate fi în fapt descoperită „în exterior". Totuși, să nu uităm că o existență care își derivă obiectivitatea din activitatea mentală a celor care cred intens în ea nu poate fi Temeiul spiritual al lumii și că o minte pe deplin implicată în activitatea voluntară și intelectuală, care este „credința religioasă", nu poate nicicum să se afle într-o stare de depersonalizare și pasivitate trează, care sunt condițiile necesare unei cunoașteri unitive a Temeiului. Iată de ce budiștii afirmă că „acea credință plină de iubire duce în rai; dar ascultarea *dharmei* duce la *nirvana*". Credința în existența și puterea oricărei entități supranaturale inferioare Realității

spirituale supreme și în orice formă de venerație care nu reușește să atingă lepădarea de sine va duce în mod sigur, în cazul în care obiectul credinței este în esență bun, la îmbunătățirea caracterului și, probabil, supraviețuirea postumă a personalității îmbunătățite în condiții „cerești”. Dar această supraviețuire personală în cadrul a ceea ce încă reprezintă ordinea temporală nu este viața eternă a unirii atemporale cu Duhul. Această viață veșnică „constă în cunoașterea” Divinității, nu în credința în ceva inferior Divinității.

> Nemurirea atinsă prin dobândirea oricărei condiții obiective (de pildă, condiția – câștigată prin fapte bune, care au fost insuflate de iubirea și credința în ceva mai prejos decât Divinitatea supremă – de a fi una în faptă cu ceea ce este venerat) este posibil să se sfârșească; pentru că se menționează clar în Scripturi că niciodată *karma* nu este cauza emancipării.
>
> Shankara

Karma este secvența cauzală în timp de care suntem eliberați doar „murind” pentru sinele temporal și devenind una cu veșnicia, care este mai presus de timp și cauză. Pentru că, „legat de noțiunea unei Prime Cauze sau a unei *Causa Sui*” (ca să citățm cuvintele unui eminent teolog și filosof, dr. F.R. Tennant), „pe de o parte trebuie să avem în minte faptul că ne negăm pe noi înșine atunci când încercăm să o stabilim prin extinderea aplicației categoriei cauzale, deoarece cauzalitatea, odată universalizată, conține o contradicție; iar pe de altă parte, să nu uităm că Temeiul suprem pur și simplu «este»”.

Doar atunci când și individul „este pur și simplu”, pe motivul uniunii sale prin iubire-cunoaștere cu Temeiul, se poate vorbi despre o eliberare deplină și veșnică.

Capitolul XIX

Dumnezeu nu se lasă batjocorit

De ce ai spus „Păcătuit-am în așa mare măsură,
Dar Dumnezeu, în îndurarea-i nesfârșită, păcatele nu mi le-a pedepsit”?
De câte ori Eu te lovesc și nici nu bănuiești!
În lanțurile mele din cap până-n picioare ești bine țintuit.
Pe inimă-ți se-adună rugina, strat peste strat,
Astfel încât ești orb în fața tainelor dumnezeiești.
Când omul e încăpățânat și-n fapte rele rămâne ancorat,
Ridică praf și-aruncă în ochii puterii sale de discernământ.
Vechea rușine față de păcat și strigarea către Domnul au încetat;
Praf gros ca de cinci straturi oglinda-i murdărește,
Rugina, prin pete multe, îi roade fierul,
Culoarea nestematei lui pălește tot mai mult.

Jalal ad-Din Rumi

Dacă există libertate (și până și determiniștii se poartă în mod constant ca și când ar fi siguri de lucrul ăsta) și dacă (după cum s-a convins deja oricine s-a învrednicit să vorbească

despre acest subiect) există o Realitate spirituală care este menirea cea mai de pe urmă și scopul conștiinței de a cunoaște, atunci viața întreagă este un fel de test de inteligență, și cu cât nivelul de conștientizare și capacitățile potențiale ale creaturii sunt mai mari, cu atât mai dificile vor fi întrebările puse. Pentru că, potrivit cuvintelor lui Bagehot, „nu am putea fi ceea ce trebuie să fim dacă am trăi în universul la care ne-am aștepta... O Providență latentă, o viață confuză, o lume materială ciudată, o existență frântă brusc la mijloc nu sunt greutăți adevărate, ci ajutoare adevărate; pentru că acestea, sau altele asemenea, sunt condiții esențiale ale unei vieți morale într-o ființă inferioară". Pentru că suntem liberi, avem posibilitatea să dăm răspunsuri bune sau rele la întrebările vieții. Dacă dăm răspunsuri proaste, vom atrage ridicolul asupra noastră. Cel mai adesea, această autoridiculizare va căpăta forme subtile și nu imediat detectabile, ca atunci când eșecul nostru de a da răspunsul potrivit ne face imposibilă conștientizarea înaltelor potențiale ale ființei noastre. Însă uneori autoridiculizarea se manifestă la nivel fizic și poate implica nu numai indivizi ca indivizi, ci și societăți întregi care se prăbușesc în catastrofe sau se scufundă, mai lent, în decădere. Răspunsurile corecte sunt recompensate în primul rând prin evoluție spirituală și conștientizare treptată a potențialelor latente, iar în al doilea rând (atunci când împrejurările fac posibil acest lucru), prin adăugarea tuturor celorlalte la împărăția dobândită a lui Dumnezeu. *Karma* există; dar echivalentul ei în faptă și răsplată nu este întotdeauna evident și material, așa cum scriitorii budiști și iudaici timpurii și-au imaginat cu naivitate că ar trebui să fie. Omul cel rău, câtă vreme îi merge bine,

poate fi, fără să știe, întunecat și ros de rugină lăuntrică, în timp ce omul bun, în vremuri dificile, se poate afla în situația de a-și primi răsplata evoluției spirituale. Nu, Dumnezeu nu se lasă batjocorit; dar să nu uităm că nici nu se lasă înțeles.

> *Però nella giustizia sempiterna*
> *la vista che riceve vostro mondo,*
> *com'occhio per lo mar, dentro s'interna,*
> *chè, benchè dalla proda veggia il fondo,*
> *in pelago nol vede, e non di meno*
> *è lì, ma cela lui l'esser profondo*[1].

Iubirea este povara, dar și astrolabul tainelor lui Dumnezeu, iar cei curați cu inima pot să vadă în profunzimile judecății divine, putând zări dacă nu detaliile procesului cosmic, cel puțin principiile și natura acestuia. Aceste viziuni le permit să spună, la fel ca Juliana de Norwich, că totul va fi bine, că, în ciuda timpului, totul *este* bine, și că problema răului își are soluția în veșnicie, pe care oamenii, dacă vor, pot s-o experimenteze, dar nicicând nu o pot descrie.

> Dar, insiști tu, dacă oamenii păcătuiesc din necesitatea firii lor, au o scuză; totuși, nu explici ce anume vrei să spui cu asta. Poate vrei să zici că Dumnezeu va fi împiedicat să se mânie pe dânșii? Sau că mai degrabă au meritat acea binecuvântare ce vine din cunoașterea și iubirea de Dumnezeu? Dacă te referi la prima idee, și eu sunt de acord că Dumnezeu nu se mânie și că toate lucrurile se întâmplă din voia sa. Dar nu sunt de acord că din acest motiv toți oamenii ar trebui să fie fericiți. Cu siguranță,

> oamenii pot avea câte o scuză și totuși să rateze fericirea și să se chinuie în multe feluri. Este scuzabil pentru un cal că este cal și nu om; dar totuși, trebuie să fie cal, nu om. Cine înnebunește din cauza mușcăturii unui câine este scuzabil; totuși, este normal să moară prin sufocare. În fine, cine nu-și poate stăpâni dorințele și nu le poate ține în frâu cu frica de porunci, deși are scuza slăbiciunii, nu se poate bucura de satisfacția cunoașterii și dragostei de Dumnezeu; și este inevitabil pierdut.
>
> Baruch Spinoza

Pe plan orizontal și vertical, în registru fizic și temperamental, precum și din punctul de vedere al nivelului capacității înnăscute și al bunătății native, ființele umane diferă în mod profund una de alta. De ce? Cu ce scop și din ce cauze trecute? „Învățătorule, cine a păcătuit, omul acesta sau părinții lui, de s-a născut orb?” Iisus a răspuns: „Nici el n-a păcătuit, nici părinții lui, ci ca să se arate în el lucrările lui Dumnezeu”. În schimb, omul de știință ar spune că responsabilitatea le revine părinților care au cauzat orbirea copilului lor fie prin transmiterea unor gene nepotrivite, fie prin contractarea vreunei boli care ar fi putut fi evitată. Hindușii sau budiștii care cred în reîncarnare, potrivit legilor *karmei* (destinul pe care, prin acțiunile lor, indivizi și grupuri de indivizi și-l impun lor înșile, unul altuia și urmașilor lor), ar da un alt răspuns și ar spune că, datorită celor înfăptuite în existențele anterioare, orbul s-a predestinat spre alegerea genului de părinți de la care a moștenit orbirea.

Aceste trei răspunsuri nu se exclud reciproc. Părinții sunt responsabili pentru transformarea copilului lor, prin ereditate

și educație, în ceea ce el ajunge să fie. Sufletul sau caracterul înnăscut al copilului este de așa natură încât, prin comportamentul său din trecut, îl forțează să aleagă tocmai acei părinți. Și conlucrând cu cauzele materiale și eficiente, avem cauza finală, atracția teleologică de la început. Această atracție teleologică vine din partea Temeiului divin al lucrurilor care acționează asupra acelei părți a prezentului atemporal, pe care o minte mărginită trebuie să o considere drept viitor. Oamenii păcătuiesc, și părinții lor păcătuiesc; dar lucrările lui Dumnezeu trebuie să se manifeste în fiecare ființă sensibilă (fie pe căi excepționale, ca în cazul tămăduirii supranaturale, fie în cursul obișnuit al evenimentelor) – trebuie să se manifeste iar și iar, cu răbdarea infinită a veșniciei, până când, în cele din urmă, ființa zidită va fi vrednică de manifestarea desăvârșită și deplină a cunoașterii unitive, de starea de „nu eu, ci Dumnezeu trăiește în mine”.

> Potrivit hindușilor, „*karma* nu împrăștie niciodată neștiința, aflându-se în aceeași categorie cu aceasta. Doar cunoașterea împrăștie neștiința, așa cum doar lumina risipește întunericul”.

Cu alte cuvinte, procesul cauzal se desfășoară în timp și nu poate avea ca rezultat eliberarea din timp. O astfel de eliberare nu poate fi realizată decât ca o consecință a intervenției veșniciei în domeniul temporal; iar veșnicia nu poate interveni decât dacă voința individului efectuează un act creativ de lepădare de sine, producând astfel, cum s-ar spune, un gol pe care veșnicia îl poate umple. A presupune că procesul cauzal desfășurat în timp poate avea ca rezultat

eliberarea din timp este ca și cum am presupune că apa se va ridica într-un spațiu din care aerul nu a fost scos în prealabil.

> Relația corectă dintre rugăciune și comportament nu înseamnă că purtarea este deosebit de importantă și că rugăciunea o ajută, ci că rugăciunea este cea mai importantă, iar comportamentul o pune la încercare.
>
> Arhiepiscopul William Temple

Menirea și scopul vieții umane este cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu. Printre mijloacele indispensabile în acest sens se numără buna purtare, iar prin gradul și tipul de virtute dobândită poate fi apreciat gradul de cunoaștere eliberatoare, iar calitatea sa evaluată. Într-un cuvânt, copacul se cunoaște după roade; Dumnezeu nu se lasă batjocorit.

Cu siguranță, credințele și practicile religioase nu sunt singurii factori care determină comportamentul unei anumite societăți. Dar nu mai puțin sigur este și faptul că se numără printre factorii determinanți. Cel puțin până într-o anumită măsură, purtarea colectivă a unei națiuni este un test al religiei predominante, un criteriu prin care putem în mod legitim să judecăm validitatea doctrinală a religiei respective și eficiența sa practică în a-i ajuta pe indivizi să înainteze spre scopul existenței umane.

În trecut, națiunile creștinătății au persecutat în numele credinței lor, au purtat războaie religioase și au pornit cruciade împotriva necredincioșilor și a ereticilor; astăzi, acestea nu mai sunt creștine decât cu numele, iar singura religie pe care o profesează este un fel de idolatrie locală, precum naționalismul, venerarea statului, venerarea șefului și

spiritul revoluționar. Din aceste roade ale creștinismului istoric (printre altele), ce concluzii putem trage legate de natura copacului? Răspunsul a fost oferit deja în capitolul „Timp și eternitate”. Dacă creștinii erau cândva persecutori, iar acum nu mai sunt creștini, motivul este că Filosofia perenă încorporată în religia lor a fost acoperită de credințe eronate care, din moment ce Dumnezeu nu se lasă batjocorit, au condus în mod inevitabil la acțiuni greșite. Aceste credințe eronate aveau un element în comun – și anume o supraevaluare a ceea ce se întâmplă în timp și o subevaluare a faptului peren și atemporal al veșniciei. Astfel, credința în importanța supremă pentru mântuire a evenimentelor istorice îndepărtate a dus la dispute sângeroase pricinuite de interpretarea datelor nu foarte corecte și adesea contradictorii. Iar credința în sfințenia, ba nu, chiar în divinitatea de fapt a organizațiilor ecleziastico-politico-financiare care s-au dezvoltat după căderea Imperiului Roman nu numai că a adăugat o doză de amărăciune luptelor mult prea umane pentru controlul lor, dar a servit și la raționalizarea și justificarea celor mai rele excese făcute de cei care au luptat pentru locul, averea și puterea din interiorul Bisericii și prin aceasta. Dar asta nu este întreaga poveste. Aceeași supraevaluare a evenimentelor în timp, care i-a făcut odinioară pe creștini să persecute și să poarte războaie religioase, a condus în cele din urmă la o indiferență generalizată față de o religie care, în ciuda tuturor lucrurilor, era încă, în parte, preocupată de veșnicie. Însă natura are oroare de vid, iar în hăul căscat al acestei indiferențe s-a scurs întregul șuvoi al idolatriei politice. Consecințele practice ale

unei asemenea idolatrii, după cum vedem astăzi, sunt războiul total, revoluția și tirania.

Între timp, în partea de credit a bilanțului găsim elemente cum ar fi: o creștere imensă a eficienței tehnice și guvernamentale și o creștere imensă a cunoașterii științifice – fiecare dintre acestea ca urmare a schimbării generale a atenției omului occidental de la veșnicie înspre ordinea temporală, mai întâi în sfera creștinismului, iar apoi, inevitabil, în afara ei.

1. „Deprinși ai voștri ochi cu-a voastră zare,
în veșnica justiție-atât pătrund
cât pot de-adânc pătrunde ochii-n mare,
căci ei la mal de văd al mării fund
nu-l văd la largul unde-adânc e plinul,
și totuși e, dar apele-l ascund” (Dante, *Divina Comedie*, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită și comentată de Ramiro Ortiz, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 634 – n.tr.).

Capitolul XX

Tantum religio potuit suadere malorum[1]

Știi de ce au apărut în lume atâtea duhuri false care s-au amăgit pe ele și pe alții cu foc fals și falsă lumină, pretinzând că deschid calea spre informație, iluminare și pogorâre a Vieții divine, mai cu seamă spre înfăptuirea de minuni la chemările neasemuite ale lui Dumnezeu? Iată de ce: s-au îndreptat spre Dumnezeu fără să se îndepărteze de sine; să fie vii pentru Dumnezeu înainte să fie morți pentru propria fire. Religia aflată în mâna sinelui, sau a firii corupte, servește acum doar la descoperirea unor vicii încă și mai urâte decât cele ale firii lăsate în voia ei. De aici decurg toate patimile haotice ale oamenilor credincioși, care ard cu o flacără mai rea decât cea a patimilor puse în slujba treburilor lumești; mândria, slava de sine, ura și persecuția, aflate sub mantia zelului religios, vor sfinți fapte pe care firea, lăsată în voia ei, le-ar renega cu rușine.

William Law

„Să te îndrepți spre Dumnezeu fără să te îndepărtezi de sine” – formula este absurd de simplă; și totuși, așa simplă cum este, explică toate nebuniile și nedreptățile comise în numele religiei. Cei care se îndreaptă spre Dumnezeu fără să se îndepărteze de sine cad în ispita răului în câteva feluri caracteristice și ușor de recunoscut. Mai întâi de toate sunt ispitiți să practice rituri magice prin intermediul cărora speră să-l oblige pe Dumnezeu să le răspundă cererilor și, în general, să servească scopurilor lor personale sau colective. Întreaga problematică neplăcută a sacrificiului, incantației și a ceea ce Iisus numește „repetiție deșartă” este un produs al acestei dorințe de a-l trata pe Dumnezeu mai degrabă ca pe un mijloc de mărire de sine nemăsurată decât ca un scop ce urmează a fi atins printr-o totală lepădare de sine. Apoi, sunt ispitiți să folosească numele lui Dumnezeu pentru a-și justifica faptele îndreptate spre obținerea unei poziții sociale, puterii și a bogăției. Și pentru că sunt încredințați că faptele lor au o justificare divină, continuă cu bună știință să înfăptuiască nelegiuiri, „pe care firea, lăsată în voia ei, le-ar renega cu rușine”. De-a lungul istoriei știute, un număr incredibil de mare de fapte rele au fost comise de idealiști ambițioși, amăgiți de propria lor vorbărie și sete de putere, convinși că acționează pentru binele suprem al semenilor lor. În trecut, justificarea unor astfel de răutăți era „Dumnezeu”, sau „Biserica”, sau „Credința Adevărată”; astăzi, idealiștii ucid și torturează și exploatează în numele „Revoluției”, al „Noii Ordini”, al „Lumii Omului Obișnuit” sau pur și simplu în numele „Viitorului”. În cele din urmă, ispitele sunt cele care apar atunci când credincioșii fățarnici încep să dobândească puteri ce sunt rodul practicilor lor pioase și vrăjitorești.

Pentru că, să ne înțelegem bine, sacrificiul, incantația și „repetiția deșartă” chiar produc roade, mai ales când sunt practicate în combinație cu nevoințele fizice. Oamenii care se îndreaptă către Dumnezeu fără să se îndepărteze de sine nu ajung, firește, la Dumnezeu; dar dacă-și îmbrățișează cu destulă ardoare propria pseudoreligie, vor obține rezultate. Unele dintre aceste rezultate sunt fără îndoială produsul autosugestiei. (Tocmai prin „repetiție deșartă” a reușit Coué să-și facă pacienții să se vindece singuri de boli.) Altele se datorează, în aparență, acelui „ceva de dincolo de noi”, din mediul psihic – acel ceva care nu duce neapărat la dreapta viețuire, ci întotdeauna la putere. Ne este imposibil să stabilim dacă acel ceva este o fărâmă de obiectivitate de mâna a doua, proiectată în acel mediu de individul credincios și semenii și predecesorii lui; dacă este o fărâmă de obiectivitate la mâna întâi ce corespunde, la nivel psihic, datelor universului material; sau dacă este o combinație a celor două. Tot ce trebuie spus aici este că oamenii care se îndreaptă spre Dumnezeu fără să se îndepărteze de sine par adesea să dobândească talentul de a primi răspuns la rugăciuni și uneori dezvoltă puteri supranaturale considerabile, precum tămăduirea psihică și percepția extrasenzorială. Dar se poate pune întrebarea: oare este neapărat un lucru bun să poți obține răspuns la rugăciune în felul în care îți dorești? Și cât de profitabil pe plan spiritual este să fii dotat cu aceste puteri „miraculoase”? Acestea sunt întrebări care au fost puse în discuție în capitolul „Rugăciunea” și vor mai fi discutate în capitolul „Miraculosul”.

„Oficiantul Slujbei” de invocare a strămoșilor, îmbrăcat în haine negre de ceremonie, se apropie de cocină și-i grăi porcului: „De ce urăști moartea? Eu te voi hrăni trei luni, apoi voi posti zece zile și mă voi curăți trei. Îți voi pune grumajii și coapsele pe un pătul de stuf alb de pe masa de sacrificii. Oare atunci ai accepta să mori?”.
Cine caută binele porcului ar spune: „Mai bine îl hrănesc cu pleavă și borhot, dar îl las în cocina lui”. Cine caută binele propriu cât trăiește se bucură de onorurile trăsurii și diademei, iar când moare are dreptul la catafalc împodobit și la coșciug bogat. Cine vrea binele porcului îl părăsește. Cine vrea binele propriu și-l găsește. De ce ar fi altfel pentru porc?

Zhuangzi[2]

Oricine sacrifică orice altceva în afara propriei persoane sau a propriilor interese se află exact la același nivel cu porcul lui Zhuangzi. Porcul își caută propriul interes câtă vreme preferă viața și tărâțele în detrimentul onoarei și al abatorului; cei care fac sacrificii își urmăresc propriul interes în măsura în care preferă moartea magică a porcului, menită să-i forțeze mâna lui Dumnezeu, în fața morții propriilor patimi și voințe. Iar ceea ce se aplică sacrificiului se aplică în egală măsură și incantațiilor, ritualurilor și repetițiilor deșarte, când acestea sunt folosite (cum se întâmplă prea adesea, chiar și în religiile importante) ca o formă de magie compulsivă. Riturile și repetițiile deșarte își află un loc legitim în religie ca elemente ce aduc liniștea interioară, servind ca memento al unui adevăr momentan uitat în vârtejul plăcerilor lumești. Când sunt rostite sau înfăptuite ca un fel de magie, folosirea lor este

fie complet nefolositoare, fie (ceea ce este și mai rău) poate avea rezultate care semețesc sinele, ceea ce nu contribuie nicidecum la atingerea scopului final al omului.

> Veșmintele lui Isis sunt pestrițe, astfel încât să reprezinte cosmosul; cele ale lui Osiris sunt albe, simbolizând Lumina Inteligibilă de dincolo de cosmos.
>
> Plutarh

Câtă vreme, în mintea credinciosului, simbolul rămâne strâns legat și îndreptat spre ceea ce simbolizează, folosirea unor astfel de lucruri, precum veșmintele albe și cele pestrițe, nu dăunează cu nimic. Dar dacă simbolul o ia razna, cum s-ar spune, și devine un scop în sine, atunci am cădea, în cel mai bun caz, într-un estetism gol și în sentimentalism, iar în cel mai rău caz, într-o formă de magie cu efecte pe plan psihologic.

> Toate cele din afară trebuie să se supună iubirii; pentru că toate există întru iubire, și nu iubirea pentru ele.
>
> Ceremoniile în sine nu sunt un păcat; dar oricine presupune că poate dobândi viața fie prin botez, fie prin împărtășanie se află încă în mrejele superstiției.
>
> Hans Denk

> Dacă mânuiești mereu litera Cuvântului, dacă o lingi mereu, dacă o mesteci într-una, ce lucru mare înfăptuiești? Nu-i de mirare că ești atât de înfometat.

John Everard

Pe vremea Legii celei Drepte, nenumărați erau convertiții care scrutau adâncurile *dharmei* ascultând doar o jumătate de strofă sau chiar un singur vers din învățăturile lui Buddha. Dar pe măsură ce ajungem la vârsta comparațiilor și în zilele din urmă ale budismului, suntem într-adevăr foarte departe de Înțelept. Oamenii se trezesc înecându-se într-o mare de litere; nu mai știu cum să ajungă la acea unică substanță care, doar ea, reprezintă adevărul. Aceasta a determinat apariția Părinților (din budismul Zen) care, arătând direct către mintea omenească, ne-au spus să vedem acolo temeiul suprem al tuturor lucrurilor și astfel să atingem starea de Buddha. Este vorba de o transmitere specială în afara învățăturilor scripturilor. Dacă cineva este înzestrat cu talente deosebite sau cu o ascuțime specială a minții, un gest sau un cuvânt va fi de ajuns pentru a-i oferi o cunoaștere imediată a adevărului. Astfel, pentru că erau avocații „transmiterii speciale", Ummon l-a tratat pe Buddha (cel istoric) cu cea mai mare lipsă de respect, iar Yakusan le-a interzis discipolilor lui până și să citească sutrele.
Zen este numele dat acelei ramuri a budismului care se distanțează de Buddha. Mai este denumit și ramura mistică, pentru că nu aderă la înțelesul literal al sutrelor. Tocmai din acest motiv cei care urmează orbește pașii făcuți de Buddha cu siguranță vor disprețui Zen, în vreme ce acei care nu preferă litera scripturii sunt atrași în mod natural către o abordare mistică. Discipolii celor două școli știu să se critice unii pe alții, dar nu reușesc să

> înțeleagă că, la urma urmei, sunt complementari. Oare Zen nu este una dintre cele șase virtuți ale desăvârșirii? Dacă așa stau lucrurile, cum poate intra în conflict cu învățăturile lui Buddha? După părerea mea, Zen este rezultatul învățăturilor lui Buddha și al interpretărilor mistice ale acestora. Nu există niciun motiv pentru care cineva ar trebui să respingă Zen din pricina învățăturilor lui Buddha; nu trebuie nici să neglijăm litera scripturii din cauza învățăturilor mistice Zen... Cei care învață budismul scriptural riscă să devină rigoriști ai scripturilor, al căror înțeles real nu reușesc să-l cuprindă. Niciodată realitatea supremă nu va fi atinsă de acești oameni, pentru care Zen va reprezenta salvarea. În vreme ce acei care studiază Zen au toate șansele să dezvolte obiceiul de a vorbi în deșert și a practica sofismul. Ei nu reușesc să înțeleagă semnificația scripturilor. Pentru salvarea lor li se recomandă studiul scripturilor budiste. Doar atunci când aceste perspective unilaterale vor fi corectate în mod reciproc va exista o apreciere deplină a învățăturilor lui Buddha.
>
> Chiang Chih-chi

Ar fi greu să găsim o sinteză a concluziilor la care, mai devreme sau mai târziu, trebuie să ajungă orice minte realistă din punct de vedere spiritual și psihologic mai bună decât paragrafele precedente scrise în secolul al XI-lea de unul dintre maeștrii budismului Zen.

Fragmentul care urmează este un protest emoționant împotriva crimelor și nebuniilor comise în numele religiei de acei reformatori din secolul al XVI-lea care se îndreptaseră către Dumnezeu fără să se îndepărteze de ei înșiși și care au

fost așadar mult mai profund interesați de aspectele temporale ale creștinismului istoric – organizarea ecleziastică, subtilitățile logice, litera Scripturii – decât de Duh, care trebuie slăvit în duh, de Realitatea eternă în a cărei cunoaștere depersonalizată stă viața veșnică a omului. Autorul lui este Sebastian Castellio, care a fost la un moment dat discipolul preferat al lui Calvin, dar care s-a despărțit de maestrul său atunci când acesta l-a ars pe Servetus pe rug pentru erezie împotriva propriei lui erezii. Din fericire, Castellio locuia la Basel când și-a formulat apelul la milostenie și bun-simț; dacă s-ar fi aflat la Geneva, ar fi fost torturat și ucis.

> Dacă domnia voastră, ilustre Prinț [cuvintele erau adresate ducelui de Württemberg], v-ați fi informat supușii asupra vizitei domniei voastre la un ceas nemenționat, și le-ați fi cerut să se pregătească cu veșminte albe ca să întâmpine venirea voastră, ce-ați fi făcut dacă la sosire ați fi descoperit că, în loc să se gătească în alb, și-ar fi irosit timpul în dispute aprinse asupra domniei voastre – unii insistând că sunteți în Franța, alții că ați fi în Spania; unii declarând că veți veni călare, alții că veți sosi cu trăsura; unii susținând că veți veni cu mare pompă, iar alții că veți veni fără alai sau curteni? Și mai ales ce-ați zice dacă s-ar contrazice nu numai în cuvinte, ci ar trece la lovituri de pumni și încrucișări de săbii, iar unii ar reuși să-i ucidă și să-i distrugă pe alții care nu erau de aceeași părere? „Va veni călare.” „Ba nu, va veni cu trăsura.” „Minți.” „Ba nu, *tu* ești mincinosul.” „Ia de-aici” – o lovitură de pumn. „Ba ia de-*aici*” – o sabie implântată în

> trup. Prințe, ce-ați gândi despre astfel de cetățeni? Hristos ne-a cerut să ne punem veștmintele albe ale unei vieți curate și sfinte; dar ce ne frământă gândurile? Ne certăm nu numai asupra căii către Hristos, dar și asupra relației lui cu Dumnezeu-Tatăl, cu Treimea, asupra predestinării, a liberului-arbitru, a condiției sufletului după moarte – asupra unor probleme nenumărate care nu sunt esențiale pentru mântuirea noastră; mai ales probleme care nu pot fi niciodată cunoscute câtă vreme inimile noastre nu sunt curate; pentru că sunt lucruri care trebuie văzute în duh.
>
> Sebastian Castellio

Oamenii obțin întotdeauna ce cer; singura problemă este că nu știu niciodată ce au cerut până nu primesc lucrul ăla. Prin urmare, dacă și-ar fi dorit asta, protestanții i-ar fi putut urma pe Castellio și Denk; dar i-au preferat pe Calvin și Luther – i-au preferat pentru că doctrina justificării prin credință și cea a predestinării erau mai interesante decât cele ale Filosofiei perene. Și nu doar mai interesante, ci și mai puțin exigente; pentru că, dacă erau adevărate, puteau fi mântuiți fără să treacă prin acel proces dezgustător al lepădării de sine care este precondiția necesară eliberării întru cunoașterea Realității veșnice. Și nu doar mai puțin exigente, ci și mai satisfăcătoare pentru apetitul intelectualului pentru formule bine definite și demonstrații silogistice ale unor adevăruri abstracte. Este plictisitor să-l slujești pe Dumnezeu; dar cât de amuzant este să dezbați, să-ți umilești adversarii, să-ți pierzi cumpătul și să numești asta „dreaptă indignare”, iar în cele din urmă să treci de la controverse la lovituri, de la cuvinte la

ceea ce Sfântul Augustin descria cu atâta rafinament drept „asprimea benefică” a persecuției și a pedepsei!

Alegându-i pe Luther și pe Calvin în locul reformatorilor spirituali care erau contemporanii lor, Europa protestantă a primit tipul de teologie care i-a plăcut. Dar a mai primit totodată, împreună cu alte produse secundare neașteptate, Războiul de Treizeci de Ani, capitalismul și primele rudimente ale Germaniei moderne. „Dacă am vrea”, scria recent diaconul Inge, „să găsim un țap ispășitor pe ai cărui umeri să lăsăm necazurile pe care Germania le-a adus lumii… sunt tot mai convins că cel mai rău geniu malefic al acelei țări nu este Hitler sau Bismarck sau Frederic cel Mare, ci Martin Luther… Acesta (luteranismul) venerează un Dumnezeu care nu este nici drept, nici milostiv… Legea Naturii, care ar trebui să fie curtea de apel împotriva autorității nedrepte, este identificată (de Luther) cu ordinea existentă a societății, căreia i se datorează o supunere absolută”. Și așa mai departe. Dreapta credință este prima ramură a Căii cu opt brațe ce duce la eliberare; rădăcina și cauza esențială a lipsei de libertate este credința greșită sau ignoranța – o ignoranță care, să nu uităm, nu este niciodată complet invincibilă, ci este întotdeauna, în ultimă instanță, o chestiune de voință. Dacă nu știm, e din pricină că ni se pare mai convenabil să nu știm. Ignoranța originară este același lucru cu păcatul originar.

1. „La câte nenorociri nu i-a dus religia pe oameni!” (Lucrețiu, *De rerum naura* I, 101) (n.tr.).
2. Zhuangzi, *op.cit*., pp. 187-188 (n.tr.).

Capitolul XXI

Idolatria

Persoanele educate au încetat să mai fie atrase de tipurile mai primitive de idolatrie. Li se pare ușor să reziste tentațiilor de a crede că anumite obiecte naturale sunt zei sau că anumite simboluri și imagini sunt forme ale unor entități divine și, ca atare, trebuie să fie venerate și îmbunate. E adevărat, o mare parte a superstițiilor fetișiste supraviețuiesc chiar și în zilele noastre. Dar deși supraviețuiesc, nu sunt considerate respectabile. Ca și băutura și prostituția, formele primitive de idolatrie sunt tolerate, însă nu aprobate. Locul lor în ierarhia consacrată a valorilor este printre cele mai de jos.

Cât de diferit este cazul formelor mai dezvoltate și moderne ale idolatriei! Acestea au reușit nu numai să supraviețuiască, dar au atins și cel mai înalt grad de respectabilitate. Sunt recomandate de oameni de știință ca un surogat modern al religiei adevărate, iar mulți duhovnici de profesie le identifică cu venerarea lui Dumnezeu. Toate acestea pot fi demne de plâns; dar nu sunt câtuși de puțin surprinzătoare. Educația noastră discreditează cele mai primitive forme de idolatrie; dar în același timp discreditează – sau în cel mai bun caz ignoră – și Filosofia perenă, și

practicarea spiritualității. În locul ghiveciului pestriț de la bază și a Divinității imanente și transcendente de la vârf, aceasta stabilește, ca obiecte ale admirației, credinței și venerației, un panteon de idei și idealuri strict umane. În cercurile academice și printre cei care au fost expuși educației superioare se află doar câțiva fetișiști și contemplativi pioși; însă găsești pe toate drumurile adepți entuziaști ai vreunei forme de idolatrie politică sau socială. În mod destul de semnificativ, când am lucrat în bibliotecile universitare am observat că materialele scrise pe tema religiei spirituale erau studiate mult mai puțin frecvent decât se întâmpla în bibliotecile publice, patronate în special de bărbați și femei care nu se bucuraseră de avantajele unei instruiri academice prelungite sau suferiseră din pricina neajunsurilor ei.

Numeroasele varietăți de idolatrie superioară pot fi clasificate în trei categorii principale: tehnologice, politice și morale. Idolatria tehnologică este cea mai naivă și mai primitivă din cele trei; pentru că adepții ei, asemenea celor ai unei idolatrii inferioare, cred că izbăvirea și eliberarea lor depind de obiecte materiale – în acest caz, de gadgeturi. Idolatria tehnologică este acea religie ale cărei doctrine sunt promulgate, explicit sau implicit, în paginile cu reclame ale ziarelor și revistelor noastre – izvorul, am putea adăuga, ca o paranteză, din care milioane de bărbați, femei și copii din țările capitaliste își extrag filosofia de viață. Și în Rusia Sovietică idolatria tehnologică a fost promovată intens, devenind, în timpul anilor de industrializare a țării, un fel de religie de stat. Atât de intensă este credința modernă în idolii tehnologici, încât (în ciuda tuturor lecțiilor date de războaiele mecanizate) este imposibil să descoperi în gândirea populară

a timpurilor noastre vreo urmă a doctrinei antice și profund realiste a *hybrisului* și a inevitabilei *nemesis*. Există o credință larg răspândită potrivit căreia, în ceea ce privește gadgeturile, putem obține ceva pe degeaba – ne putem bucura de toate avantajele unei tehnologii elaborate, greoaie și aflate într-un permanent progres fără să trebuiască să plătim pentru ele prin niciun dezavantaj compensatoriu.

Idolatrii politici sunt doar un pic mai puțin naivi. În locul venerării unor gadgeturi izbăvitoare, aceștia au pus venerarea unor organizații sociale și economice mântuitoare. Să le impunem ființelor umane organizațiile potrivite, și toate problemele lor, de la păcat și nefericire până la naționalism și război, vor dispărea în mod automat. Majoritatea idolatrilor politici sunt și idolatri ai tehnologiei – și asta în ciuda faptului că cele două pseudoreligii sunt în definitiv incompatibile, de vreme ce, în ritmul actual, progresul tehnologic transformă orice plan politic, oricât de ingenios ar fi conceput, într-un nonsens, într-o perioadă ce acoperă nu generații, ci ani și uneori chiar luni. Mai mult, din păcate, ființa umană este o făptură înzestrată cu liber-arbitru; iar dacă, dintr-un motiv anume, indivizii nu aleg să-l pună în aplicare, nici cea mai bună organizație nu va produce rezultatele așteptate.

Idolatrii morali sunt realiști în măsura în care văd că gadgeturile și organizațiile nu sunt de ajuns pentru a garanta triumful virtuții și sporirea fericirii și că indivizii care formează societăți și folosesc mașinării sunt arbitrii care determină în cele din urmă dacă va mai exista decență în relațiile personale, ordine sau dezordine în societate. Instrumentele materiale și organizaționale sunt indispensabile, iar o unealtă bună este preferabilă uneia

proaste. Dar în niște mâini neîndemânatice sau răuvoitoare, până și cel mai bun instrument este fie nefolositor, fie o unealtă a răului.

Moraliștii încetează a mai fi realiști și comit idolatria în măsura în care venerează nu pe Dumnezeu, ci propriile lor idealuri etice, în măsura în care tratează virtutea ca un scop în sine, și nu ca o condiție necesară cunoașterii și iubirii de Dumnezeu – o cunoaștere și iubire fără de care acea virtute nu va fi niciodată desăvârșită sau chiar eficientă din punct de vedere social.

Redăm mai jos un fragment dintr-o scrisoare deosebită scrisă în 1836 de Thomas Arnold fostului său elev și viitorului biograf A.P. Stanley. „Fanatismul este idolatrie; și conține în el răul moral al idolatriei; adică un fanatic venerează ceva ce este creația propriei lui dorințe și astfel, până și propria lui jertfă care o susține este doar una aparentă; pentru că, de fapt, aceasta face ca acele părți ale firii sau ale minții sale pe care le prețuiește cel mai puțin să se sacrifice pentru lucrurile pe care le prețuiește cel mai mult. Greșeala morală, așa cum îmi apare mie, este idolatria – stabilirea unei idei care se află cel mai aproape de mințile noastre și punerea ei în locul lui Hristos, singurul care nu poate fi transformat într-un idol și nu poate inspira idolatrie, pentru că El combină toate ideile de desăvârșire și le dezvăluie în dreapta lor armonie și sinteză. Așadar, în mintea mea, prin aplecarea ei firească – adică luând în considerare partea cea mai bună a minții mele –, adevărul și dreptatea ar fi idolii pe care ar trebui să-i urmez; iar aceștia ar fi idoli pentru că nu ar furniza *toată* hrana pe care o vrea mintea, iar în timp ce i-aș venera, respectul și smerenia și tandrețea ar putea fi, foarte probabil, uitate. Dar Hristos însuși

cuprinde în el în același timp adevărul, dreptatea și toate celelalte calități… Îngustimea minții duce la răutate, pentru că nu-și extinde veghea asupra fiecărei părți a naturii noastre morale, iar această neglijență cultivă răutatea în părțile astfel neglijate.”

Ca exemplu de analiză psihologică, acest fragment este admirabil. Singurul lui defect este omisiunea; pentru că omite să ia în considerare acele influxuri ale ordinii eterne care ajung în cea temporală, denumite har și inspirație. Harul și inspirația sunt oferite atunci când și în măsura în care o ființă umană renunță la propria-i voință și, clipă de clipă, printr-o permanentă liniște sufletească și detașare, se lasă în voia lui Dumnezeu. La fel ca harurile animale și spirituale, a căror sursă este divina Natură a Lucrurilor, există și pseudoharuri omenești – cum ar fi, de pildă, sporirea puterii și virtuții care urmează sacrificiului pentru vreo formă oarecare de idolatrie politică sau morală. Adesea este foarte greu să distingem harul adevărat de cel fals; dar așa cum timpul și împrejurările ne dezvăluie întreaga măsură a consecințelor lor asupra sufletului, deosebirea devine posibilă chiar și pentru observatorii lipsiți de capacități intuitive speciale. Acolo unde harul este cu adevărat „supranatural”, o ameliorare a unui aspect anume al întregii personalități nu este urmată de atrofierea sau deteriorarea unui alt aspect. Virtutea care este însoțită și desăvârșită de iubirea și cunoașterea lui Dumnezeu este ceva cu totul diferit de „dreptatea cărturarilor și a fariseilor” care, pentru Hristos, se număra printre cele mai mari rele morale. Asprimea, fanatismul, lipsa milosteniei și mândria spirituală – acestea sunt rezultatele obișnuite ale

unui proces de autoîmbunătățire stoică prin intermediul efortului personal, fie fără ajutor, fie, dacă beneficiază de ajutor, secondat doar de pseudoharurile oferite când individul se dedică realizării unui scop care nu este scopul său adevărat, atunci când scopul nu este Dumnezeu, ci doar o proiecție amplificată a propriilor idei preferate sau a virtuților morale. Venerarea idolatră a valorilor etice prin și pentru ele însele își înfrânge propriul obiect – și îl înfrânge nu numai pentru că, așa cum insistă Arnold, nu există o dezvoltare deplină, ci și, mai presus de toate, pentru că până și cele mai înalte forme de idolatrie morală îl acoperă pe Dumnezeu și, prin urmare, îi neagă idolatrului cunoașterea Realității, care iluminează și eliberează.

Capitolul XXII

Sentimentalismul

Ți-ai petrecut toată viața având convingerea că te-ai dedicat cu totul celorlalți și nu te-ai preocupat niciodată de tine însuți. Nimic nu hrănește mândria de sine mai mult decât genul acesta de mărturie interioară potrivit căreia ești izbăvit de iubirea de sine și întotdeauna devotat semenilor, cu generozitate. Însă toată această devoțiune ce pare să fie îndreptată către ceilalți este de fapt îndreptată către tine însuți. Dragostea de sine ajunge în punctul unei permanente laude de sine cum că te-ai eliberat de ea; întreaga ta sensibilitate se reduce la teama că nu ai putea fi pe deplin satisfăcut de sine; acest lucru se află la rădăcina tuturor scrupulelor tale. „Eul” este cel care te face atât de vigilent și de sensibil. Vrei ca și Dumnezeu, și omul să fie mereu mulțumiți de tine, și vrei să fii mulțumit de tine însuți în toate interacțiunile tale cu Dumnezeu.

În plus, nu ești obișnuit să te mulțumești cu o simplă bunăvoință – iubirea ta de sine dorește o emoție vie, o plăcere satisfăcătoare, un fel de farmec sau emoție. Ești prea obișnuit să fii călăuzit de imaginație și să presupui că mintea și voința îți sunt inactive dacă nu ești conștient de

> lucrările lor. Și astfel ești dependent de un fel de emoție similară cu cea stârnită de patimi sau de reprezentații teatrale. Prin intermediul rafinamentului cazi în extrema cealaltă – o adevărată asprime a imaginației. Nimic nu este mai contrar nu numai vieții credinței, dar și înțelepciunii celei adevărate. Nu există iluzie mai periculoasă decât fanteziile prin care oamenii încearcă să evite iluzia. Imaginația este cea care ne conduce pe căi greșite; și certitudinea pe care o căutăm prin imaginație, simțire și gust este una dintre cele mai periculoase surse din care izvorăște fanatismul. Acesta este hăul de deșertăciune și stricăciune pe care Dumnezeu te face să-l descoperi în inima ta; trebuie să-l privești cu calmul și simplitatea care țin de adevărata smerenie. Doar iubirea de sine este cea care rămâne de neconsolat când își vede propriile imperfecțiuni; dar să stai față-n față cu ele, fără să le mănguleşti, fără să le tolerezi, căutând să te corectezi fără să te superi – asta înseamnă să dorești ce este bine de dragul binelui și al lui Dumnezeu.
>
> François Fénelon

O scrisoare din partea arhiepiscopului de Cambrai – ce eveniment, ce onoare de seamă! Și totuși, probabil că cel care a rupt sigiliul cu blazon a făcut-o cu oarecare emoție. Să ceri un sfat și o opinie sinceră despre sine de la un om care combină caracterul unui sfânt cu talentele unui Marcel Proust înseamnă să soliciți administrarea celui mai puternic șoc asupra stimei tale de sine. Și negreșit, șocul va fi administrat în proza cea mai rafinat de lucidă – iar odată cu el, antidotul spiritual pentru consecințele lui înfiorătoare. Fénelon nu a

ezitat niciodată să dezintegreze egoul înfumurat al oricărui corespondent; dar dezintegrarea a fost întotdeauna făptuită în vederea unei reintegrări la un nivel mai înalt, nonegocentric.

Această scrisoare deosebită nu este doar o mostră admirabilă de analiză de caracter; ea conține și unele observații foarte interesante asupra subiectului ce vizează înflăcărarea emoțională în relația sa cu viața spiritului.

Sintagma „religia experienței" are două sensuri distincte și reciproc incompatibile. Există „experiența" la care se referă Filosofia perenă – înțelegerea directă al Temeiului divin printr-un act de intuiție posibil, în deplinătatea lui, doar celor curați cu inima. Și mai există „experiența" indusă prin predici revivaliste, ceremonii impresionante sau prin eforturile deliberate ale imaginației cuiva. Această „experiență" este o stare de înflăcărare emoțională – o înflăcărare ce poate fi blândă și de durată sau scurtă și epileptic de violentă, care este uneori exuberantă ca ton și alteori deprimantă, care se exprimă când prin cântec și dans, când prin plâns necontrolat. Însă oricare i-ar fi cauza și natura, înflăcărarea emoțională este întotdeauna o înflăcărare a acelui sine individualizat care trebuie anihilat de către oricine aspiră să trăiască Realitatea divină. „Experiența" ca emoție legată de Dumnezeu (cea mai înaltă formă a acestui gen de înflăcărare) este incompatibilă cu „experiența" ca o conștientizare imediată a lui Dumnezeu de către o inimă curată ce și-a mortificat până și cele mai înalte emoții. De aceea Fénelon, în fragmentul precedent, insistă asupra nevoii de „calm și simplitate", iar Sfântul François de Sales vorbește la nesfârșit despre seninătatea pe care și el a practicat-o consecvent, de aceea toate scripturile budiste insistă asupra liniștii minții ca o condiție necesară a

eliberării. Liniștea mai presus de orice înțelegere este unul dintre roadele spiritului. Dar mai există și liniștea care nu depășește orice înțelegere, liniștea mai smerită a autocontrolului și abnegației emoționale; aceasta nu este un rod al spiritului, ci mai degrabă una dintre rădăcinile lui indispensabile.

> Cei nedesăvârșiți distrug devoțiunea adevărată, pentru că ei caută în rugăciune dulceața sentimentală.
>
> Musca ce atinge mierea nu-și mai poate folosi aripile; tot astfel și sufletul care se agață de dulceața spirituală își distruge libertatea și îngreunează contemplația.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

Ceea ce este adevărat despre emoțiile dulci este la fel de adevărat despre cele amare. Pentru că așa cum unii oameni au parte de o sănătate șubredă, tot așa alții au parte de o conștiință încărcată. Căința este *metanoia* sau „schimbare a minții”; și fără aceasta nu poate exista nici măcar începutul vieții spirituale – pentru că viața spiritului este incompatibilă cu viața acelui „om bătrân” ale cărui fapte, gânduri, a cărui existență chiar sunt rele ce constituie obstacole și care trebuie regretate. Această schimbare necesară a minții este însoțită în mod normal de tristețe și dispreț față de sine. Însă aceste emoții nu trebuie lăsate să dăinuie prea mult și nu trebuie să li se permită să devină o căință obișnuită și permanentă. În engleza medie, cuvântul *remorse* („remușcare”) este redat, cu un aspect literal care pentru cititorii moderni este deopotrivă surprinzător și stimulator, ca *again-bite* („mușcătură

repetată”). În această întâlnire canibală, cine mușcă pe cine? Observația și autoanaliza ne oferă răspunsul: aspectele bune ale sinelui le mușcă pe cele rușinoase și sunt la rândul lor mușcate, alegându-se cu răni care se infectează de o rușine și o disperare incurabile. Dar după spusele lui Fénelon, „numai iubirea de sine este cea care devine de neconsolat în fața propriilor imperfecțiuni”. Reproșul față de sine este dureros; însă tocmai durerea este o dovadă convingătoare că sinele este în continuare intact; câtă vreme atenția este fixată asupra egoului delincvent, nu se poate fixa asupra lui Dumnezeu, iar egoul (care trăiește prin atenția care i se acordă și moare doar atunci când această atenție i se refuză) nu se poate dizolva în Lumina divină.

> Ferește-te ca de iad de atenția acordată ție însuți și nemulțumirilor tale. Nimeni nu ar trebui vreodată să se gândească la aceste lucruri altminteri decât pentru a se smeri pe sine și a-l iubi pe Domnul nostru. E de ajuns să te privești *în general* ca păcătos, chiar dacă mulți sfinți sunt în rai care chiar așa au fost.
>
> Charles de Condren

> Greșelile se vor îndrepta, cu condiția ca noi să le folosim spre smerirea noastră, fără să slăbim efortul de a ne corecta. Descurajarea nu are niciun scop; este doar disperarea iubirii de sine rănite. Modul adevărat de a profita de smerirea prin propriile greșeli este să le înfruntăm în toată hidoșenia lor, fără a înceta să nădăjduim în Dumnezeu și să nu sperăm nimic de la sine.

François Fénelon

> S-a coborât [Maria Magdalena] oare din această pricină de la înălțimea doririlor ei la adâncurile vieții ei păcătoase, și a scormonit în împuțita baltă stătută și în bălegarul păcatelor ei [...]? Nu, firește că nu a procedat așa. Oare de ce? Pentru că, prin harul Său lucrător în inima ei, Dumnezeu i-a dat de știre că nu ar trebui să lucreze niciodată în felul acesta. Căci așa ar putea mai curând să stârnească în sine din nou o înclinație spre păcat decât să-și dobândească prin acea lucrare o iertare deplină pentru toate păcatele ei.
>
> *Norul necunoașterii*[1]

În lumina a ceea ce s-a spus mai înainte, putem înțelege pericolele spirituale deosebite care amenință mereu orice tip de religie predominant emoțională. O credință însuflețită de flăcările iadului care folosește tehnicile teatrale ale revivalismului pentru a stimula remușcarea și pentru a induce criza unei convertiri neașteptate; un cult al mântuitorului care stârnește mereu ceea ce Sfântul Bernard numește *amor carnalis* sau dragoste trupească pentru Avatarul și Dumnezeul personal; o religie-taină ritualică ce generează sentimente înalte de admirație și respect și extaz estetic prin intermediul sfintelor ei taine și al ceremonialelor, prin muzică și tămâie, prin negurile numinoase și luminile sacre – în felul ei special, fiecare dintre acestea riscă să devină o formă de idolatrie psihologică, în care Dumnezeu este identificat cu atitudinea afectivă a egoului față de Dumnezeu

și, în cele din urmă, emoția devine un scop în sine, căutat cu nerăbdare și venerat, așa cum dependenții de droguri își irosesc viața în căutarea paradisului lor artificial. Toate acestea sunt destul de evidente. Dar nu mai puțin evident este faptul că religiile care nu fac deloc apel la emoții au foarte puțini adepți. Mai mult, când apar pseudoreligii cu un puternic conținut emoțional, acestea câștigă imediat milioane de adepți entuziaști din rândul celor pentru care religiile adevărate au încetat să mai aibă un sens sau să ofere alinare. Dar în vreme ce niciun adept al vreunei pseudoreligii (cum ar fi una dintre idolatriile noastre politice curente, ce include naționalismul și spiritul revoluționar) nu poate merge mai departe pe calea spiritualității adevărate, o astfel de cale rămâne întotdeauna deschisă până și adepților celor mai înduioșătoare tipuri de religie adevărată. Cei care au urmat de fapt această cale până la capăt, spre cunoașterea unitivă a Temeiului divin constituie o foarte mică minoritate din întreg. Mulți sunt chemați; dar din moment ce prea puțini aleg să fie aleși, puțini sunt aleși. Restul, spun adepții orientali ai Filosofiei perene, își câștigă o altă șansă, în împrejurări mai mult sau mai puțin propice, în funcție de meritele lor, de a da testul inteligenței cosmice. Dacă sunt „izbăviți”, eliberarea lor incompletă și nedefinitivă îi duce în starea paradiziacă a unei existențe personale mai libere, din care (direct sau prin intermediul unor noi încarnări) pot să-și continue evoluția până la eliberarea finală în veșnicie. Dacă sunt „pierduți”, „iadul” lor este o condiție temporală și temporară a unui întuneric mai dens și a unei supuneri și mai opresive în fața voinței propriului sine, rădăcina și principiul tuturor relelor.

Vedem așadar că dacă se insistă în această direcție, calea religiei emoționale poate duce, într-adevăr, la un mare bine, dar nu la cel mai mare. Dar calea emoțională se deschide către calea cunoașterii unitive, iar cei care vor să meargă pe această cale diferită sunt bine pregătiți pentru acest lucru dacă au folosit abordarea emoțională fără să cadă în ispitele care i-au asaltat pe parcurs. Doar cei complet depersonalizați și iluminați pot înfăptui binele care, în vreun fel sau altul, nu trebuie plătit printr-un rău adevărat sau potențial. Sistemele religioase ale lumii au fost clădite în principal de bărbați și femei care nu erau complet depersonalizați și iluminați. Din această cauză, toate religiile au avut aspectele lor întunecate și chiar înspăimântătoare, în vreme ce binele pe care-l înfăptuiesc este rareori gratuit, în cele mai multe cazuri el trebuind să fie plătit ori pe loc, ori în rate. Doctrinele și practicile care stârnesc emoții, care joacă un rol atât de important în toate religiile organizate ale lumii, nu fac excepție de la această regulă. Ele înfăptuiesc binele, dar nu în mod gratuit. Prețul plătit variază în funcție de firea indivizilor credincioși. Unii dintre ei aleg să se complacă în acest sentimentalism și, devenind idolatri ai sentimentului, plătesc pentru binele religiei lor printr-un rău spiritual care, de fapt, poate cântări mai mult decât binele. Alții rezistă ispitei măririi de sine și înaintează spre mortificarea sinelui, inclusiv a părții sale emoționale, și mai degrabă spre venerarea lui Dumnezeu decât a propriilor sentimente și fantezii despre Dumnezeu. Cu cât înaintează în această direcție, cu atât au mai puțin de plătit pentru binele adus de sentimentalism și pe care, în lipsa sentimentalismului, mulți dintre ei nu l-ar fi avut niciodată.

1. *Norul necunoașterii*, *op.cit*., p. 87 (n.tr.).

Capitolul XXIII

Miraculosul

Revelațiile sunt aberațiile credinței; ele sunt un amuzament care strică simplitatea în relația cu Dumnezeu, care stânjenește sufletul și-l face să-și schimbe cursul în relația lui directă cu Dumnezeu. Ele distrag sufletul și-l fac să se preocupe de alte lucruri decât de Dumnezeu. Iluminările speciale, vocile auzite, profețiile și toate celelalte sunt semne de slăbiciune într-un suflet care nu poate suporta asalturile ispitelor sau ale neliniștii în legătură cu viitorul și cu judecata lui Dumnezeu asupra lui. Profețiile sunt și ele semnele unei curiozități tipice ființelor zidite, într-un suflet față de care Dumnezeu își arată bunăvoința și căruia, așa cum tatăl procedează cu un copil agasant, îi dă câteva dulciuri mărunte ca să-i satisfacă pofta.

Jean-Jacques Olier

Cea mai mică fărâmă de har sfințitor este superioară unui miracol, care este supranatural doar în virtutea cauzei sale, prin modalitatea de producere (*quoad modum*), și nu

> prin realitatea lui intrinsecă; viața redată unui cadavru este doar viața naturală, inferioară, ce-i drept, în comparație cu cea a harului.
>
> R. Garrigou-Lagrange

> Poți păși pe apă? N-ai înfăptuit nimic mai mult decât ceea ce face un pai. Poți zbura prin aer? N-ai făcut nimic mai mult decât ceea ce face un gândac. Cucerește-ți inima; atunci poți deveni cineva.
>
> Ansari din Herat

Stările trupești anormale, prin care se obține adesea conștientizarea imediată a Temeiului divin, nu sunt, firește, părți esențiale ale acelei experiențe. Într-adevăr, mulți mistici au deplâns astfel de lucruri ca fiind semne nu ale harului divin, ci ale slăbiciunii trupești. A levita, a intra în transă, a-ți pierde cunoștința înseamnă, folosind cuvintele lui De Condren, „a primi lucrările lui Dumnezeu și mesajele lui sfinte într-un mod foarte animalic și trupesc”.

> „O uncie de har sfințitor”, obișnuia să spună el [Sfântul François de Sales], „valorează mai mult decât o sută de livre de haruri dintre cele pe care teologii le numesc «gratuite», printre care se numără și darul de a face minuni. E posibil să primești astfel de daruri și totuși să te afli în păcat de moarte; ele nu sunt necesare mântuirii”.
>
> Jean-Pierre Camus

Sufiții privesc minunile ca pe niște „văluri” interpuse între suflet și Dumnezeu. Maeștrii spiritualității hinduse își

îndeamnă discipolii să nu dea atenție acelor *siddhi*, sau puteri psihice, ce pot apărea fără să fie căutate, ca un produs secundar al contemplației unidirecționale. Cultivarea acestor puteri, avertizează ei, îndepărtează sufletul de Realitate și ridică obstacole insurmontabile în calea iluminării și a eliberării. O atitudine similară este adoptată de cei mai mari învățători budiști, iar într-una din scripturile pali există o anecdotă care amintește comentariul sec al lui Buddha, în stilul lui caracteristic, asupra unui act remarcabil de levitație realizat de unul dintre discipolii săi. „Asta", spunea el, „nu va duce la convertirea celui neconvertit, și nici nu este în avantajul celui convertit". După care s-a întors la discuția despre eliberare.

Pentru că nu știu nimic despre spiritualitate și privesc lumea materială și ipotezele lor legate de ea ca fiind profund semnificative, raționaliștii sunt nerăbdători să se convingă pe ei înșiși și pe alții că minunile nu se întâmplă și nu se pot întâmpla. Pentru că au avut experiența vieții spirituale și a ceea ce decurge din ea, adepții Filosofiei perene sunt convinși că minunile se întâmplă cu adevărat, dar le privesc ca pe niște lucruri de mică importanță, cu o influență în special negativă și antispirituală.

Minunile care sunt astăzi la mare căutare și care ne sunt oferite în mod constant sunt vindecările psihice. În Evanghelii se spune limpede în ce împrejurări și în ce măsură ar trebui folosită puterea vindecării psihice: „Ce este mai ușor a zice slăbănogului: Iertate îți sunt păcatele, sau a zice: Scoală-te, ia-ți patul tău și umblă?". Dacă cineva poate „ierta păcate", poate la fel de bine să folosească și harul tămăduirii. Însă iertarea păcatelor este posibilă, întru totul, doar celor care „vorbesc ca

unul care are putere”, în virtutea faptului că sunt canale depersonalizate ale Duhului divin. În fața acestor sfinți teocentrici, făptura umană obișnuită, neregenerată reacționează cu un amestec de dragoste și admirație – tânjind să se afle aproape de ei și totuși constrânși de însăși sfințenia acestora să spună: „Ieșiți de la mine, că sunt om păcătos”. O astfel de sfințenie sfințește în măsura în care păcatele celor care se apropie de ea sunt iertate și acestora li se îngăduie s-o ia de la început, să înfrunte consecințele trecutelor nelegiuiri (pentru că, bineînțeles, consecințele rămân) cu o stare de spirit nouă care le permite să neutralizeze răul ori să-l transforme într-un bine pozitiv. Un fel mai puțin desăvârșit de iertare poate fi acordat de cei care nu sunt din cale afară de sfinți, dar care vorbesc cu puterea delegată a unei instituții despre care păcătosul crede că, într-un fel, este un canal al harului supranatural. În acest caz, contactul dintre sufletul neregenerat și Duhul divin nu este direct, ci mediat de imaginația păcătosului.

Cei care sunt sfinți prin faptul că sunt canale depersonalizate ale Duhului pot practica vindecarea psihică în perfectă siguranță; pentru că vor ști care dintre bolnavi sunt pregătiți să accepte iertarea laolaltă cu simplul miracol al unei tămăduiri trupești. Cei care nu sunt sfinți, dar care pot ierta păcate în virtutea apartenenței la o instituție despre care se crede că este un canal al harului pot de asemenea să practice vindecarea cu încrederea că nu vor face mai mult rău decât bine. Din păcate însă, talentul vindecării psihice pare să fie înnăscut la unele persoane, în vreme ce altele îl pot dobândi fără să câștige astfel nici cel mai mic grad de sfințenie. („E posibil să primești astfel de haruri și totuși să te afli în păcat

de moarte.”) Astfel de persoane își vor folosi talentul fără discriminare, fie să epateze, fie pentru câștig. Adesea produc tămăduiri spectaculoase – dar lipsindu-le puterea de a ierta păcate sau chiar de a le înțelege corelativele psihologice, condițiile sau cauzele simptomelor pe care le-au înlăturat în mod atât de miraculos, ei lasă sufletul golit, curățat și primenit în fața venirii altor șapte diavoli mai răi decât primul.

Capitolul XXIV

Ritual, simbol, sacrament

> — Yajnavalkya – a spus Asvala –, dacă tot ce e legat de sacrificiu este în puterea morții și este cuprins de moarte, datorită cui scapă aducătorul sacrificiului din puterea morții?
> — Datorită cunoașterii identității dintre cel care face sacrificiul, focul și glasul ritualic. Într-adevăr, glasul este în sacrificiu; ceea ce este glasul este și focul; iar focul, care este Brahman, este cel care face sacrificiul. Această cunoaștere este scăparea și mântuirea.
>
> *Brhadaranyaka-Upanișad*[1]

Cu alte cuvinte, riturile, sacramentele și ceremonialele sunt valoroase în măsura în care le amintesc celor care participă la ele de adevărata Natură a Lucrurilor, de ceea ce ar trebui să fie și (dacă ar fi supuși în fața Duhului imanent și transcendent) de ceea ce ar putea să fie de fapt relația lor cu lumea și cu Temeiul său divin. În mod teoretic, orice ritual sau sacrament este la fel de bun ca oricare altul, cu condiția ca obiectul simbolizat să fie întotdeauna în fapt vreun aspect al

Realității divine și ca relația dintre simbol și fapt să fie clar definită și constantă. În același fel, o limbă este teoretic la fel de bună ca oricare alta. Experiența umană poate fi gândită în chineză la fel de eficient ca în engleză sau franceză. Practic însă, chineza este cea mai bună limbă pentru cei educați în China, engleza pentru cei educați în Anglia, iar franceza pentru cei educați în Franța. Bineînțeles, este mult mai ușor să înveți tipicul unui rit și să-i înțelegi semnificația doctrinară decât să stăpânești dificultățile unei limbi străine. Totuși, în mare măsură, ceea ce s-a spus despre limbă este adevărat și despre ritualul religios. Pentru persoanele care au fost educate să și-l închipuie pe Dumnezeu prin intermediul unui set de simboluri este foarte greu să-L gândească în termenii unui alt set de cuvinte, ceremonii și imagini care, după părerea lor, nu sunt sfinte.

> Buddha l-a avertizat atunci pe Subhuti, spunând: „Subhuti, nu te gândi că Tathagata cugetă vreodată astfel în sinea sa: trebuie să formulez un sistem de învățături pentru a explica *dharma*. Nu trebuie să gândești în felul ăsta. De ce? Pentru că dacă vreun discipol ar nutri un asemenea gând nu numai că ar înțelege greșit învățătura lui Tathagata, dar l-ar și ponegri. Mai mult, expresia „un sistem de învățături” nu are niciun înțeles; pentru că Adevărul (în sensul Realității) nu poate fi tăiat în bucăți și aranjat într-un sistem. Cuvintele nu pot fi folosite decât ca figuri de stil”.
>
> *Sutra Diamantului*

Dar cu toată lipsa lor de acuratețe și ambiguitatea lor extremă în ilustrarea faptelor la care fac referire, cuvintele rămân simbolurile noastre cele mai demne de încredere și mai exacte. Ori de câte ori vrem să avem o relatare precisă a unor fapte sau idei, trebuie să recurgem la cuvinte. O ceremonie, o imagine sculptată sau pictată pot transmite mai multe înțelesuri și nuanțe semantice într-un spațiu mai restrâns și cu o mai mare sugestivitate decât o formulă verbală; dar e posibil ca acestea să le transmită într-o formă mult mai vagă și nedefinită. Întâlnim adesea, în literatura modernă, ideea că bisericile medievale erau echivalentele arhitecturale, sculpturale și picturale ale unei *summa* teologice și că, prin urmare, acei credincioși medievali care admirau operele de artă din jurul lor erau informați în privința doctrinei. Părere care, în mod evident, nu era împărtășită de oamenii mai zeloși ai bisericii din Evul Mediu. Coulton citează afirmațiile unor predicatori care se plângeau că enoriașii își formau păreri cu totul greșite despre catolicism privind picturile din biserici, în loc să asculte predicile. (În mod similar, chiar în zilele noastre, indienii catolici ai Americii Centrale au elaborat cele mai mari erezii cugetând la simbolurile sculptate și pictate cu care conchistadorii și-au umplut bisericile.) Obiecția Sfântului Bernard îndreptată împotriva bogăției arhitecturii, sculpturii și ceremonialului de la Cluny a fost motivată prin considerente de ordin intelectual și strict moral. „O varietate atât de mare și minunată de forme diverse îți copleșește privirea, astfel încât ești tentat să citești mai degrabă în marmură decât în cărți, să-ți petreci ziua întreagă mai degrabă privind aceste sculpturi, una câte una, decât să meditezi asupra legii lui Dumnezeu.” Doar printr-o

contemplație lipsită de imagini sufletul poate ajunge la cunoașterea unitivă a Realității; în consecință, pentru cei care, precum Sfântul Bernard și cistercienii săi, sunt într-adevăr preocupați să atingă scopul final al omului, cu cât sunt mai puține simboluri care să distragă atenția, cu atât mai bine.

> Cei care doresc reușita în fapte, aici [pe pământ], sacrifică zeilor; reușita adusă de sacrificiu vine repede, în lumea oamenilor.
>
> De patru feluri sunt făcătorii de bine care mi se dăruiesc: năpăstuitul, cel care năzuiește la cunoaștere, cel care năzuiește la fericire și omul dreptei judecăți spirituale. Dintre aceștia, cel care posedă dreapta judecată spirituală, în veci unit, se deosebește [de ceilalți] printr-o dăruire unică; cel care posedă dreapta judecată mă iubește la nesfârșire, și eu îl iubesc pe el.
> Aceștia sunt de preț cu toții, însă pe cel care posedă dreapta judecată îl socotesc ca pe mine însumi; cu Sinele unit, el îmi este devotat mie [care îi sunt] condiția supremă.
> La capătul multor renașteri, dreapta lui judecată se maturizează, iar el ajunge la mine, spunându-și: „Brahman este totul”. Acest suflet mare este greu de găsit.
> Cei a căror dreaptă judecată este smulsă de diverse pasiuni merg spre alte divinități; urmând felurite rânduieli, își urmează natura lor proprie. Însă oricare ar fi forma [divinităților] pe care fiecare adorator dorește să o venereze cu credință, eu sunt cel care pune în fiecine acea credință neclintită. Unit prin acea credință, el urmărește

> îmbunarea acestei [divinități] și-și atinge dorințele; cel care i le împlinește [însă], eu sunt.
> Răsplata celor puțini la minte nu este eternă; cei care sacrifică zeilor, merg la zei, însă cei care mi se dăruiesc mie, la mine vin.
>
> *Bhagavad-Gita*[2]

Dacă riturile sacre sunt repetate constant într-un spirit de credință și evlavie, se produce un efect mai mult sau mai puțin durabil în mediul psihic în care se scaldă mințile individuale și din care au fost, ca să zic așa, cristalizate în personalități mai mult sau mai puțin evoluate, potrivit gradului de dezvoltare mai mult sau mai puțin desăvârșită a trupurilor cu care sunt asociate. (Despre acest mediu psihic, un eminent filosof contemporan, dr. C.D. Broad, a scris, într-un eseu despre telepatie inclus în volumul *Proceedings of the Society for Psychical Research*, următoarele: „Trebuie așadar să ne gândim serios la posibilitatea ca experiența unei persoane să inițieze modificări – mai mult sau mai puțin permanente – de structură sau de proces, în ceva ce nu este nici mintea, nici creierul său. Nu avem niciun motiv să presupunem că acest substrat ar fi ceva la care adjectivele posesive, precum «al meu», «al tău» și «al lui» să fie corect aplicate, așa cum ar putea fi asociate minților și trupurilor însuflețite... Modificări produse în substrat de unele dintre experiențele trecute ale lui M sunt activate prin experiențele sau interesele actuale ale lui N, iar acestea devin factori cauzali în producerea sau modificarea experiențelor ulterioare ale lui N”.) În cadrul acestui mediu psihic sau substrat nonpersonal al minților individuale, ceva ce am

putea reprezenta metaforic drept un vortex dăinuie ca o existență independentă, având propria-i obiectivitate derivată și secundară, astfel încât, ori de câte ori sunt îndeplinite ritualurile, cei a căror credință și evlavie sunt suficient de intense descoperă de fapt ceva „în exterior”, distinct de acel ceva subiectiv din imaginația lor. Și câtă vreme se hrănește din credința și iubirea credincioșilor, această entitate psihică proiectată va avea nu doar obiectivitate, ci și puterea de a răspunde la rugăciunile oamenilor. În ultimă instanță, firește, „cel care împlinește eu sunt”, în sensul că toate acestea se întâmplă potrivit legilor divine care guvernează universul sub aspectele lui nu doar psihice și spirituale, ci și materiale. Totuși, acele *deva* (forme imperfecte sub care, în ignoranța lor voită, oamenii venerează Temeiul divin) pot fi concepute ca puteri relativ independente. Ideea primitivă potrivit căreia zeii se hrănesc cu sacrificiile care li se aduc este pur și simplu expresia frustă a unui adevăr profund. Când venerarea lor se diminuează, iar credința și evlavia își pierd din intensitate, acele *deva* se îmbolnăvesc și în final mor. Europa este plină de altare vechi închinate unor sfinți, Fecioare și relicve sfinte care și-au pierdut puterea și obiectivitatea psihică la mâna a doua pe care le-au avut odinioară. Astfel, pe vremea când Chaucer a trăit și a scris, *deva* numită Thomas Becket îi dădea fiecărui pelerin ajuns la Canterbury care avea suficientă credință toate recompensele pe care acesta le putea dori. Această zeitate atât de puternică odinioară este moartă acum; dar mai există încă anumite biserici din Apus și anumite moschei și temple din Răsărit unde până și cel mai sceptic și mai necredincios turist nu poate să nu conștientizeze o anumită prezență intens „numinoasă”. Bineînțeles, ar fi o

greșeală să ne imaginăm că această prezență este prezența acelui Dumnezeu care este Duh și trebuie să fie slăvit în duh; este mai degrabă prezența psihică a gândurilor și sentimentelor unor oameni legate de forma specială și mărginită de Dumnezeu pe care au adoptat-o „urmându-și natura lor proprie” – gânduri și sentimente proiectate în obiectivitate și care bântuie acel spațiu sacru în același fel cum gândurile și sentimentele de un alt fel, dar de aceeași intensitate, bântuie scena unei suferințe sau crime din trecut. Prezența în aceste edificii sfințite, prezența evocată de celebrarea unor rituri tradiționale, prezența inerentă unui obiect, nume sau formulă sacre – toate acestea sunt prezențe reale, însă nu ale lui Dumnezeu sau ale Avatarului, ci a ceva care, deși poate că reflectă Realitatea divină, este totuși inferioară și diferită de aceasta.

Dulcis Jesu memoria
dans vera cordi gaudia:
sed super mel et omnia
ejus dulcis praesentia

„Dulce este amintirea lui Iisus, ce aduce inimii bucurie adevărată; dar mai dulce decât mierea și decât orice altceva este prezența lui.” Această primă strofă a celebrului imn din secolul al XII-lea rezumă în cincisprezece cuvinte relațiile existente între ritual și prezența reală și tipul reacției închinătorului la acestea. *Memoria* sistematic cultivată (un lucru în sine plin de dulceață) contribuie în primul rând la evocarea, apoi are ca rezultat, pentru anumite suflete, la înțelegerea imediată a acelei *praesentia* care aduce cu ea

bucurii de o natură cu totul diferită și mai înălțătoare. Această prezență (a cărei obiectivitate proiectată e uneori atât de deplină încât este percepută nu numai de credinciosul evlavios, ci și de scepticii mai mult sau mai puțin indiferenți) este întotdeauna aceea a ființei divine care a fost evocată anterior, Iisus, Krișna sau Amitabha Buddha.

> Valoarea acestei practici [repetarea numelui lui Amitabha Buddha] este aceasta. Câtă vreme cineva practică propria-i metodă [de spiritualitate], iar altul practică o metodă diferită, aceștia se echilibrează unul pe celălalt, iar faptul că se întâlnesc este ca și cum nu s-ar întâlni. Dar dacă două persoane practică aceeași metodă, cugetul lor veghetor tinde să devină tot mai profund, iar ele tind să-și amintească una de cealaltă și să-și dezvolte afinități reciproce, vieți la rând. Mai mult decât atât, oricine recită numele lui Amitabha Buddha, fie în momentul actual, fie în viitor, îl va vedea cu siguranță pe Buddha Amitabha și nu se va despărți niciodată de el. Prin această asociere, așa cum cineva care se întovărășește cu un fabricant de parfumuri se umple și el de aceleași miresme, tot așa și acesta se va înmiresma cu compasiunea lui Amitabha și se va ilumina fără să mai recurgă la alte mijloace convenabile.
>
> *Surangama Sutra*

Vedem așadar că evlavia și credința puternică, unite cu perseverența multor persoane în aceleași forme de venerație sau exercițiu spiritual, au tendința de a obiectiviza ideea sau amintirea care formează conținutul lor și astfel să creeze, într-

un fel, o adevărată prezență numinoasă pe care închinătorii o descoperă de fapt „în exterior” nu mai puțin, și într-un cu totul alt fel, decât „în interior”. Câtă vreme așa stau lucrurile, ritualistul are perfectă dreptate când atribuie faptelor și cuvintelor sale încărcate de sacralitate o putere care, în alt context, ar fi numită magică. *Mantra* lucrează, sacrificiul înfăptuiește ceva cu adevărat, sacramentul conferă har *ex opere operato*: acestea sunt – sau mai degrabă pot fi – elemente derivate din experiența directă, fapte pe care oricine alege să îndeplinească condițiile necesare le poate verifica în mod empiric. Însă harul conferit *ex opere operato* nu este întotdeauna har spiritual, iar faptele și formulele încărcate de sacralitate au o putere care nu vine neapărat de la Dumnezeu. Credincioșii pot să primească – și foarte adesea chiar primesc – har și putere unii de la alții și din credința și evlavia predecesorilor lor, proiectate în existențe psihice independente care sunt asociate obsesiv cu anumite locuri, cuvinte și fapte. O mare parte din religia ritualică nu este spiritualitate, ci ocultism, un fel rafinat și bine intenționat de magie albă. Astfel, așa cum nu există niciun fel de pericol în artă sau, să zicem, în știință, ci un mare bine, dar întotdeauna cu condiția ca aceste activități să nu fie privite ca scopuri, ci pur și simplu ca mijloace pentru atingerea scopului final al vieții, tot așa nu există nimic rău nici în magia albă, doar posibilitățile unui mare bine, câtă vreme este tratată nu ca o religie adevărată, ci ca una dintre căile care duc la religia adevărată – un mod eficient de a le reaminti celor cu o anumită structură psiho-fizică faptul că există un Dumnezeu „de a cărui cunoaștere depinde viața lor veșnică”. Dacă magia albă ritualică este privită ca fiind în sine o religie adevărată;

dacă prezențele reale pe care le invocă sunt considerate a fi însuși Dumnezeu, și nu proiecțiile unor gânduri și sentimente omenești inspirate de Dumnezeu sau chiar de ceva inferior lui Dumnezeu; și dacă riturile sacre sunt îndeplinite și urmărite de dragul „dulcеții spirituale” trăite și de puterile și avantajele conferite – atunci avem de-a face cu idolatrie. În cel mai bun caz, această idolatrie este un fel de religie foarte elevată și, în multe privințe, benefică. Dar consecințele venerării lui Dumnezeu altfel decât ca Spirit și în oricare alt fel decât în spirit și în adevăr nu sunt absolut deloc dezirabile în acest sens – și anume pentru că duc doar la o mântuire parțială și amână ultima reunire a sufletului cu Temeiul etern.

Faptul că un număr foarte mare de bărbați și femei au o dorință nestăvilită pentru rituri și ceremonii este clar demonstrat de istoria religiilor. Aproape toți profeții evrei s-au opus ritualismului. „Sfâșiați inimile, și nu hainele voastre.” „Milă voiesc, iar nu jertfă.” „Urât-am, disprețuit-am prăznuirile voastre și nu simt nicio plăcere pentru sărbătorile voastre.” Și totuși, în ciuda faptului că ceea ce au scris profeții s-a considerat a fi de inspirație divină, Templul din Ierusalim a continuat să fie, timp de sute de ani după ce vremea lor a apus, centrul unei religii a riturilor, ceremoniilor și jertfei de sânge. (Putem observa, în treacăt, că vărsarea de sânge – sângele propriu, al animalelor sau al altor făpturi umane – pare să fie un mod deosebit de eficace de a constrânge lumea „ocultă” sau psihică să răspundă rugăciunilor și să confere puteri supranaturale. Dacă așa stau lucrurile, după cum reiese din mărturiile antropologice și arheologice, toate acestea ar furniza încă un motiv întemeiat pentru evitarea sacrificiilor animale, asprelor nevoințe trupești și, din moment ce

gândirea este o formă de acțiune, până și acea desfătare a imaginației pe marginea sângelui vărsat care este un lucru atât de obișnuit în anumite cercuri creștine.) Ceea ce au făcut evreii în ciuda profeților lor, creștinii au făcut în ciuda lui Hristos. Hristos din Evanghelii este un predicator, și nu un distribuitor de sacramente sau un înfăptuitor de rituri; el se manifestă împotriva repetițiilor inutile; insistă asupra importanței supreme a închinării în intimitate; nu vede niciun rost în sacrificii și nici în Templu. Dar asta nu a împiedicat creștinismul istoric să meargă pe calea sa, mult prea umană. O evoluție foarte asemănătoare a avut loc în budism. Pentru Buddha din scripturile pali, ritualul era unul dintre lanțurile care țin sufletul prizonier fără putința iluminării și a eliberării. Totuși, religia pe care a creat-o a folosit din plin ceremonialul, repetițiile inutile și riturile sacre.

Par să existe două motive principale ale evoluțiilor religiilor istorice supuse analizei. Mai întâi, majoritatea oamenilor nu-și doresc spiritualitate sau eliberare, ci mai degrabă o religie care să le aducă satisfacții emoționale, răspunsuri la rugăciuni, puteri supranaturale și izbăvire parțială într-un soi de paradis postum. În al doilea rând, unii dintre acei puțini care chiar își doresc spiritualitate și izbăvire descoperă că, pentru ei, cele mai eficiente mijloace pentru a atinge acele scopuri sunt ceremoniile, „repetițiile inutile” și riturile sacre. Tocmai participarea la aceste acțiuni și rostirea acestor formule le reamintesc mai puternic de Temeiul veșnic al întregii făpturi; doar afundându-se în simboluri reușesc cel mai ușor să ajungă la ceea ce simbolizează acestea. Fiecare lucru, eveniment sau gând este un punct de intersecție între creatură și Creator, între o manifestare mai mult sau mai

puțin îndepărtată a lui Dumnezeu și o razã, să zicem așa, a Divinității nemanifestate; așadar, fiecare lucru, eveniment sau gând poate fi transformat într-o poartă prin care sufletul poate să treacă din timp în eternitate. Iată de ce religia ritualistă și sacramentală poate conduce la izbăvire. Dar, în același timp, fiecare ființă umană iubește puterea și mărirea, iar fiecare ceremonie consacrată, fiecare înșiruire de cuvinte sau de rituri sacre este un canal prin care puterea poate să curgă ieșind din fascinantul univers psihic în universul personalităților întrupate. De aceea religia ritualistă și sacramentală poate, de asemenea, să îndepărteze de izbăvire.

Mai există un dezavantaj inerent oricărui sistem de sacramentalism organizat, și anume faptul că oferă castei preoților o putere de care este cu totul firesc ca aceasta să abuzeze. Într-o societate care a fost învățată că mântuirea se dobândește exclusiv sau cu precădere prin anumite sacramente și că aceste sacramente pot fi administrate în mod eficient doar de o preoțime profesionistă, acea preoțime profesionistă va avea o imensă putere coercitivă. Deținerea unei astfel de puteri este o tentație permanentă de a o folosi pentru satisfacția personală și extinderea congregației. Cei mai mulți dintre oamenii care nu sunt sfinți cad pradă aproape inevitabil unei asemenea tentații dacă este repetată destul de des. Acesta este motivul pentru care Hristos și-a învățat ucenicii să se roage să nu fie duși în ispită. Acesta este – sau ar trebui să fie – principiul călăuzitor al oricărei reforme sociale – acela de a organiza relațiile economice, politice și sociale dintre ființele umane astfel încât pentru fiecare individ sau grup de indivizi din sânul societății să existe un minimum de tentații care să ducă la invidie, mândrie, cruzime și sete de

putere. Deoarece oamenii sunt așa cum sunt, doar reducând numărul și intensitatea ispitelor societățile umane pot fi eliberate de rău, cel puțin într-o oarecare măsură. Însă ispitele la care este expusă o castă preoțească într-o societate care acceptă o religie predominant sacramentală sunt de așa natură încât nimeni, cu excepția celor mai înduhovnicite persoane, nu le poate rezista cu consecvență. Ce se întâmplă când slujitorii religiei sunt duși în astfel de ispite este clar ilustrat de istoria Bisericii Catolice. Propovăduind o versiune a Filosofiei perene, creștinismul catolic a produs o succesiune de mari sfinți. Dar cum Filosofia perenă a fost acoperită cu un strat excesiv de sacramentalism și preocupări idolatre pentru lucruri temporale, membrii mai puțin înduhovniciți ai ierarhiei sale au fost expuși unor ispite enorme și destul de inutile și, căzându-le neîndoios pradă, s-au lansat în persecuții, simonii, putere politică, diplomație secretă, finanțe la nivel înalt și colaborare cu despoți.

> Mă îndoiesc foarte tare, din moment ce Domnul, în marea sa îndurare, m-a adus la credința întru Fiul său multiubit, ca vreodată să fi rupt pâine sau să fi băut vin, chiar și în cele mai obișnuite momente ale vieții, fără să-mi aduc aminte și fără să nutresc simțăminte pioase față de trupul frânt și de sângele vărsat al iubitului meu Domn și Mântuitor.
>
> Stephen Grellet

Am văzut că, atunci când sunt promovate ajungând în centrul devoțiunii religioase organizate, ritualismul și sacramentalismul sunt niște binecuvântări cu efecte diferite.

Dar ca întregul curs al vieții de zi cu zi a unui om să fie transformat într-un fel de ritual continuu, ca fiecare obiect din lumea înconjurătoare să fie privit ca un simbol al Temeiului veșnic al lumii, ca toate acțiunile lui să fie îndeplinite în manieră sacramentală – acest lucru pare să fie întru totul de dorit. Toți maeștrii vieții spirituale, începând cu autorii *Upanișadelor* până la Socrate, de la Buddha la Sfântul Bernard, cu toții au fost de acord că fără cunoaștere de sine nu poate exista o cunoaștere adevărată a lui Dumnezeu, că fără o minte constant trează și veghetoare nu poate exista o eliberare deplină. Cine a învățat să privească lucrurile ca pe niște simboluri, persoanele ca pe niște temple ale Duhului Sfânt și faptele ca pe niște sacramente este un om care a învățat în mod constant să-și amintească cine este, unde se află în relația cu universul și Temeiul său, cum ar trebui să se comporte cu semenii lui și ce trebuie să facă pentru a-și atinge scopul final.

„Datorită acestei imanentizări a Logosului, toate lucrurile au o realitate", scrie domnul Keneth Saunders în valorosul său studiu despre a Patra Evanghelie, *Gita* și *Sutra Lotusului*. „Ele sunt sacramente, și nu iluzii, precum cuvântul fenomenal al Vedantei." Cu mult mai multă emfază și mult mai explicit decât autorul celei de-a Patra Evanghelii, adepții Vedantei au susținut că Logosul se află în lucruri, vieți și în mințile conștiente, iar acestea toate se află în Logos; și aceeași idee, firește, se află la baza teologiei taoismului. Dar deși toate lucrurile există de fapt la intersecția dintre o manifestare divină și o rază a Divinității nemanifestate, asta nu înseamnă neapărat că toată lumea știe întotdeauna că așa este. Dimpotrivă, marea majoritate a ființelor umane cred că

propria lor individualitate și obiectele din jurul lor au o realitate în sine, cu totul independentă de Logos. Această credință îi determină să-și identifice ființa cu senzațiile, dorințele și noțiunile personale, iar la rândul ei, această identificare a sinelui cu ceea ce nu sunt îi izolează cu totul de influența divină și de orice posibilitate de eliberare. Pentru cei mai mulți dintre noi, cel mai adesea, lucrurile nu sunt simboluri, iar faptele nu sunt sacre; și trebuie să învățăm, în mod conștient și deliberat, să ne amintim că sunt.

> În afara celor săvârșite pentru venerarea lui Dumnezeu, restul faptelor înlănțuiesc lumea; în acest scop, îndeplinește fapta în mod sacramental [ca și când ar fi *yajna*, sacrificiul care, în divina lui esență a Logosului, este identic cu Divinitatea căreia i se oferă], eliberat de legături [față de ea].
>
> *Bhagavad-Gita*[3]

Învățături foarte asemănătoare se găsesc și la scriitorii creștini care recomandă ca persoanele și chiar lucrurile să fie privite ca temple ale Duhului Sfânt și ca orice lucru înfăptuit sau îndurat să fie în mod constant „oferit lui Dumnezeu”.

Nici nu mai trebuie să adăugăm că acest proces de sacralizare conștientă poate fi aplicat doar acelor fapte care nu sunt în esență rele. Oarecum din nefericire, *Gita* nu a fost publicată inițial ca o lucrare independentă, ci ca o digresiune teologică în cadrul unui poem epic; și din moment ce, ca în cazul majorității epopeilor, *Mahabharata* este axată cu precădere asupra unor fapte de arme, sfaturile din *Gita*, care îndrumă către acțiune detașată și înfăptuită doar din dragoste

de Dumnezeu, sunt puse mai cu seamă în legătură cu războiul. Așadar războiul este însoțit și urmat, printre altele, de o răspândire pe scară largă a mâniei și urii, a trufiei, cruzimii și fricii. Dar, ne putem întreba, este oare posibil (Natura Lucrurilor fiind așa cum este) să sacralizăm acțiuni ale căror consecințe psihologice sunt la fel de îndepărtate de Dumnezeu ca și aceste patimi? Buddha din scripturile pali ar fi răspuns cu siguranță negativ la această întrebare. La fel și Lao Zi din *Tao Te Ching*. La fel și Hristos din Evangheliile sinoptice. Krișna din *Gita* (care, printr-un fel de accident literar, este și Krișna din *Mahabharata*) dă un răspuns afirmativ. Însă acest răspuns afirmativ, trebuie să amintim, este delimitat de condiții restrictive. Uciderea detașată este recomandată doar acelora din casta războinicilor, pentru care războiul este o datorie și o vocație. Dar ceea ce este datorie sau *dharma* pentru kshatriya este *adharma* și interzis brahmanului; și nici nu face parte din vocația firească sau datoria de castă a claselor negustorilor și muncitorilor. Orice confuzie legată de caste, orice presupunere pe care un om o face despre vocația și datoriile obștești ale altuia este întotdeauna, spun hindușii, un rău moral și o amenințare la adresa stabilității sociale. Astfel, este datoria brahmanilor să se învrednicească să devină clarvăzători, astfel încât să fie capabili să le explice semenilor lor natura universului, a scopului suprem al omului și a căii spre eliberare. Atunci când soldații sau slujbașii din administrație, sau cămătarii, sau fabricanții, sau muncitorii uzurpă îndatoririle brahmanilor și formulează o filosofie de viață potrivită cu diversele lor idei eronate despre univers, societatea este cuprinsă de confuzie. În mod similar, confuzia domnește atunci când brahmanul, omul cu autoritate

spirituală non-coercitivă, își asumă puterea coercitivă a celor din casta Kshatriya, sau când datoria de a conduce a celor din Kshatriya este uzurpată de bancheri și agenți de bursă, sau, în fine, când *dharma* de a lupta a castei războinicilor este impusă, prin recrutare obligatorie, brahmanilor, celor din casta Vaisya sau din Sudra. Istoria Europei din timpul Evului Mediu târziu și din perioada Renașterii este în mare parte o istorie a confuziei sociale ce se instaurează atunci când mulți dintre cei care ar fi trebuit să fie clarvăzători abandonează autoritatea spirituală în favoarea banilor și a puterii politice. Iar istoria contemporană este o poveste îngrozitoare a ceea ce se întâmplă când conducători politici, oameni de afaceri sau proletari cu conștiință de clasă își asumă sarcina brahmanilor de a formula o filosofie de viață; când uzurpatorii dictează politica și dezbat probleme de război și pace; când datoria castei războinicilor este impusă tuturor, indiferent de structura psiho-fizică și de vocație.

1. Text preluat, cu modificări, din *Brhadaranyaka-Upanișad*, în *Cele mai vechi Upanișade*, *op.cit*., p. 58 (n.tr.).
2. Texte preluate, cu modificări, din *Bhagavad-Gita*, în *Filosofia indiană în texte*, *op.cit*., pp. 56, 68 (n.tr.).
3. Text preluat, cu modificări, din *Bhagavad-Gita*, în *Filosofia indiană în texte*, *op.cit*., p. 52 (n.tr.).

Capitolul XXV

Exerciții spirituale

Rituri, sacramente, ceremonialuri, liturghii – toate acestea fac parte din cultul public. Sunt instrumente prin intermediul cărora membrilor individuali ai unei congregații li se amintește de adevărata Natură a Lucrurilor și de relațiile potrivite cu ceilalți, cu universul și cu Dumnezeu. Aceeași relație existentă între ritual și cultul public se manifestă și între exercițiile spirituale și devoțiunea în mediul particular. Sunt instrumente pe care individul singuratic trebuie să le folosească atunci când se retrage în intimitatea camerei lui, închide ușa și se roagă în taină Tatălui său. Ca toate celelalte instrumente, de la psalmodieri până la gimnastica suedeză și de la logică la motoarele cu ardere internă, exercițiile spirituale pot fi folosite fie bine, fie rău. Unii dintre cei care folosesc exerciții spirituale progresează pe calea vieții spirituale; alții, folosindu-se de aceleași exerciții, nu fac niciun progres. Este pură idolatrie și superstiție să crezi că practicarea lor oferă iluminarea sau o garantează. Iar a le neglija cu totul, a refuza să descoperi dacă și în ce fel acestea pot ajuta la atingerea scopului nostru suprem nu este decât amăgire de sine și obscurantism încăpățânat.

> Sfântul François de Sales obișnuia să spună: „Nu aud decât de perfecțiune la tot pasul, când e să vorbim; dar văd foarte puțini oameni care chiar o practică. Fiecare are propria sa idee de perfecțiune. Unul crede că stă în croiala veșmintelor, altul în post, un al treilea în milostenie sau în primirea Sfintelor Taine, în meditație, în vreun har aparte al contemplației sau în talente și haruri extraordinare – dar se înșală cu toții, după părerea mea, deoarece confundă mijloacele sau rezultatele cu scopul și cauza.
> În ce mă privește, singura perfecțiune pe care o cunosc este să-l iubești pe Dumnezeu din toată inima și să-ți iubești aproapele ca pe tine însuți. Milostenia este singura virtute care pe drept ne unește cu Dumnezeu și cu omul de lângă noi. O astfel de unire este menirea și scopul nostru final, și orice altceva nu este decât părere înșelătoare”.
>
> Jean-Pierre Camus

Sfântul François însuși recomanda practicarea exercițiilor spirituale ca mijloc de a ajunge la iubirea de Dumnezeu și de aproapele tău și afirma că astfel de exerciții meritau să fie bine apreciate; însă această slăbiciune față de formele fixe și de orele de rugăciune mentală nu trebuie să devină excesivă, avertiza el. A neglija orice chemare grabnică la milostenie sau ascultare de dragul practicării exercițiilor spirituale ar însemna neglijarea scopului și a mijloacelor potrivite de dragul unor mijloace care nu sunt apropiate, ci chiar îndepărtate de scopul final.

Exercițiile spirituale constituie o clasă specială de practici ascetice al căror scop este în primul rând acela de a pregăti intelectul și emoțiile pentru acele forme mai înalte de rugăciune în care sufletul este esențialmente pasiv în raport cu Realitatea divină; iar în al doilea rând, de modificare a caracterului prin această expunere a sinelui la Lumină și prin cunoașterea sporită a sinelui și lepădarea de sine care decurge din ea.

În Orient, sistematizarea rugăciunii mentale s-a realizat la o dată incertă, dar cu siguranță foarte timpurie. Și în India, și în China se știe că exercițiile spirituale (însoțite sau precedate de exerciții fizice mai mult sau mai puțin elaborate, mai ales exerciții de respirație) au fost folosite cu câteva secole înainte de nașterea lui Hristos. În Occident, călugării din Tebaida petreceau o bună parte din zi în meditație, ca un mijloc de contemplare sau de cunoaștere unitivă a lui Dumnezeu; iar în toate perioadele din istoria creștinismului, rugăciunea mentală, mai mult sau mai puțin metodică, a fost larg folosită pentru a înlocui rugăciunea vocală în cultul public și în cel privat. Dar sistematizarea rugăciunii mentale prin exerciții spirituale elaborate a fost realizată, se pare, abia spre sfârșitul Evului Mediu, când reformatorii din cadrul Bisericii au popularizat această formă nouă de spiritualitate în efortul de a revigora un monahism în declin și de a consolida viața religioasă a unei clase laice descumpănite de Marea Schismă și profund șocată de corupția clerului. Printre acești teologi timpurii care s-au ocupat de sistematizare, cei mai eficienți și mai influenți au fost canonicii de la Windesheim, clerici aflați în strânsă legătură cu Frăția Vieții în Comun. La sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea,

exercițiile spirituale au devenit, am putea chiar spune, de-a dreptul la modă. Primii iezuiți arătaseră ce transformări extraordinare de caracter, ce intensități ale voinței și evlaviei puteau fi dobândite de oamenii antrenați în mod sistematic prin exercițiile intelectuale și imaginative ale Sfântului Ignațiu de Loyola; și pentru că în Europa catolică din vremea aceea iezuiții se bucurau de un prestigiu deosebit, prestigiul acelor exerciții spirituale era și el foarte mare. În primul secol al Contrareformei au fost alcătuite, publicate și cumpărate cu osârdie numeroase sisteme de rugăciune mentală (dintre care multe, spre deosebire de exercițiile lui Ignațiu, erau cu precădere mistice). După controversa chietistă misticismul a căzut în dizgrație și, alături de misticism, multe dintre sistemele odinioară populare pe care autorii lor le creaseră pentru a ajuta sufletul să înainteze pe calea către contemplație. Pentru mai multe detalii despre acest subiect interesant și important, cititorul ar trebui să consulte *Christian Spirituality* (*Spiritualitatea creștină*) a lui Pourrat, *The Art of Mental Prayer* (*Arta rugăciunii mentale*) a lui Bede Frost, *Progress through Mental Prayer* (*Calea către rugăciunea mentală*) de Edward Leen și *Spiritual Exercises* (*Exerciții spirituale*) de Aelfrida Tillyard. Aici putem doar să oferim câteva exemple caracteristice din diverse tradiții religioase.

> Află că atunci când înveți să te lepezi de tine vei ajunge la Cel Preaiubit. Nu există niciun alt secret și nici eu nu știu mai mult de atât.
>
> Ansari din Herat

După cum am văzut, șase sute de ani mai târziu, Sfântul François de Sales îi spunea cam același lucru tânărului Camus și tuturor celorlalți care veneau la el cu speranța naivă că le putea dezvălui vreo cale ușoară și infailibilă spre dobândirea cunoașterii unitive în Dumnezeu. Doar să te pierzi pe tine în Cel Preaiubit – nu există alt secret. Și totuși sufiții, ca și corespondenții lor creștini, au folosit din plin exercițiile spirituale – bineînțeles, nu ca scopuri în sine, nici măcar ca mijloace imediate, ci ca mijloace de a ajunge la mijloacele imediate de unire cu Dumnezeu, și anume contemplarea depersonalizată și plină de iubire.

> Timp de doisprezece ani am fost făurarul sufletului meu. L-am pus în cuptorul austerității și l-am ars în focul luptei, l-am așezat pe nicovala reproșului și l-am izbit cu ciocanul vinovăției până am făcut din sufletul meu o oglindă. Cinci ani am fost oglinda propriei mele ființe și am lustruit întruna oglinda aceea cu diferite fapte de adorare și de pietate. Apoi timp de un an am privit în contemplație. De mijlocul meu am văzut legată o cingătoare de mândrie, de vanitate, de trufie și încredere în evlavie și satisfacție pentru propriile mele fapte. Am mai muncit alți cinci ani până când cingătoarea aceea s-a uzat și am practicat din nou islamul. M-am uitat și am văzut că toate lucrurile create erau moarte. Am rostit de patru ori *akbir* deasupra lor și m-am întors de la funeraliile lor, și fără amestecul altor creaturi, doar cu ajutorul lui Dumnezeu, am ajuns la El.
>
> Bayazid al-Bistami

Cea mai simplă și mai larg practicată formă de exercițiu spiritual este repetarea numelui divin sau a vreunei fraze afirmând existența lui Dumnezeu și dependența sufletului de El.

> De aceea, atunci când te-ai hotărât pentru această lucrare [de contemplare] și simți prin har că ești chemat de Dumnezeu, înalță-ți inima la Dumnezeu într-un supus impuls de iubire; apoi gândește-te la Dumnezeu care te-a făcut, te-a răscumpărat și te-a chemat în mod minunat la treapta ta, și nu mai primi niciun alt gând despre Dumnezeu. Și nici măcar din acestea pe oricare ți se înfățișează, ci pe acela pe care-l dorești tu. Căci nimic altceva nu trebuie, decât o intenție simplă îndreptată spre Dumnezeu, fără ca altceva decât El însuși să o determine.
> Iar dacă dorești să ai această intenție strânsă și adunată într-un singur cuvânt, astfel încât să o poți ține și mânui mai bine, apucă-te doar de acest scurt cuvânt de-o singură silabă. Pentru că este mai bine să fie de una decât de două, căci cu cât este mai scurt, cu atât este mai potrivit lucrării Duhului. Iar acest cuvânt este fie Dumnezeu [*God*], fie Iubire [*Love*]. Alege-l pe oricare îl vrei, sau pe un altul, tot de o singură silabă care-ți place mai tare. Ține-l strâns la inima ta, astfel încât să rămână acolo, orice s-ar întâmpla.
> Acest cuvânt să-ți fie scut și suliță, indiferent că umbli pe timp de pace ori de război. Cu acest cuvânt vei lovi în norul de necunoaștere și în întunericul de deasupra ta. Cu acest cuvânt vei nimici într-un *nor de uitare* toate felurile de gânduri. Într-o asemenea măsură încât, dacă vreun gând stăruie asupra ta, întrebându-te ce ți-ai dori să ai, să

> îi răspunzi cu nimic altceva decât cu acest cuvânt [*Dumnezeu* sau *Iubire*]. Și dacă, în virtutea marii sale științe, îți propune să cerceteze cu amănunțime acel cuvânt și să-ți împărtășească tot ceea ce este legat de el, tu să-i spui că vrei să păstrezi cuvântul nevătămat, și nu ciobit sau desfăcut. Iar dacă vei rămâne neabătut în drumul tău, fii încredințat că nu va stărui.
>
> *Norul necunoașterii*[1]

Într-un alt capitol, autorul *Norului* sugerează că acel cuvânt care simbolizează scopul nostru final ar trebui uneori să fie alternat cu un cuvânt ce desemnează poziția noastră actuală în raport cu scopul respectiv. Cuvintele care trebuie repetate în acest exercițiu sunt PĂCAT (*Sin*) și DUMNEZEU (*God*).

> Nu te încumeta la declinarea ori la vreo altă analiză subtilă a acestor cuvinte cu ajutorul minții tale iscoditoare sau la cercetarea caracteristicilor acestor cuvinte, ca și cum prin această cercetare ți-ai spori evlavia. Zic că așa ceva n-ar trebui cu niciun preț să se petreacă în acest caz și față de această lucrare. Ci păstrează aceste cuvinte pe deplin întregi. Așa că prin PĂCAT [*Sin*] să înțelegi un *bulgăre*, făcut nu știi din ce – din nimic altceva decât din tine însuți. [...] Și întrucât duci în permanență această viață păcătoasă, nu vei putea să nu resimți neîncetat într-o anumită măsură acest mizerabil bulgăre împuțit al păcatului, ca și cum ar fi una cu tine, întărit în chiar substanța ființei tale; pentru acest motiv, trebuie să ai tot timpul în vedere în mod alternativ aceste două cuvinte: PĂCAT și DUMNEZEU, cu acest înțeles general, că dacă-l ai

pe Dumnezeu, atunci nu vei putea avea păcat; iar dacă vei putea să fii fără de păcat, atunci îl vei avea pe Dumnezeu.

Norul necunoașterii[2]

Șeicul m-a luat de mână și m-a condus în mănăstire. M-am așezat sub portic, iar șeicul a luat o carte și a început să citească. Ca toți cărturarii, nu m-am putut abține să nu mă întreb ce carte era.
Șeicul mi-a ghicit gândurile. „Abu Sa'id", mi-a spus el, „toți cei o sută douăzeci și patru de mii de profeți au fost trimiși să propovăduiască un singur cuvânt. I-au făcut pe oameni să spună „Allah" și să se închine Lui. Cei cărora cuvântul acesta le-a intrat doar pe o ureche, le-a ieșit pe cealaltă; dar cei care l-au auzit cu sufletele și l-au repetat până le-a intrat în inimi și suflete, și întreaga lor ființă a devenit una cu acest cuvânt. Au devenit independenți de rostirea acestui cuvânt; au fost eliberați de sunetele acestor litere. După ce au înțeles sensul spiritual al acestui cuvânt, au fost într-atât de absorbiți de el încât nu au mai fost conștienți de propria lor non-existență".

Abu Sa'id

Ia un vers scurt dintr-un psalm și îți va fi scut și pavăză împotriva tuturor dușmanilor tăi.

Cassian
(citându-l pe abatele Isaac)

În India, repetarea numelui divin sau a *mantrei* (o scurtă afirmație pioasă sau doctrinală) se numește *japa* și este un

exercițiu spiritual preferat în rândul tuturor sectelor hinduismului și budismului. *Mantra* cea mai scurtă este OM – un simbol rostit ce concentrează întreaga filosofie a Vedantei. Acestei *mantre* și altora hindușii le atribuie un fel de putere magică. Repetarea lor este un act sacru ce conferă har *ex opere operato*. Budiștii, musulmanii, evreii și creștinii au atribuit și încă mai atribuie o eficiență similară cuvintelor și formulelor sacre. Și, bineînțeles, la fel cum riturile religioase tradiționale par să aibă puterea de a evoca prezența reală a unor existențe proiectate în obiectivitate psihică prin credința și evlavia a generații întregi de credincioși, tot așa cuvinte și fraze îndelung adorate pot și ele să devină canale de transmitere a unor puteri diferite și mai mari decât cele aparținând individului care, întâmplător, le rostește în momentul respectiv. Și în acest timp repetarea constantă a „acestui cuvânt, care este fie Dumnezeu [*God*], fie Iubire [*Love*]", poate, în împrejurări favorabile, să aibă un efect profund asupra subconștientului, inducând acea unidirecționalitate depersonalizată a voinței, gândului și simțirii fără de care cunoașterea unitivă a lui Dumnezeu este imposibilă. În plus, se poate întâmpla ca, în cazul în care cuvântul respectiv este pur și simplu repetat „nevătămat, și nu ciobit sau desfăcut" prin analiză discursivă, Faptul pe care-l desemnează acel cuvânt să sfârșească prin a se prezenta sufletului sub foma unei intuiții integrale. Când se întâmplă lucrul acesta, „ușile literelor acestui cuvânt se deschid!" (ca să folosim limbajul sufiților), iar sufletul trece prin ele în Realitate. Dar deși toate acestea *se pot* întâmpla, nu trebuie să se întâmple neapărat. Pentru că nu există un leac spiritual autentic și niciun panaceu plăcut și infailibil pentru sufletele

aflate în suferință din pricina separării și a lipsirii de Dumnezeu. Nu, nu există remediu garantat; iar dacă este folosit în mod greșit, leacul pe care-l reprezintă exercițiile spirituale poate să declanșeze o boală nouă sau să o agraveze pe cea veche. De pildă, o simplă repetare mecanică a numelui divin poate avea ca rezultat un fel de stupoare amorțită, inferioară gândirii analitice în aceeași măsură în care viziunea intelectuală îi este superioară. Și pentru că acel cuvânt sacru constituie un fel de prejudecată a experienței induse prin repetarea lui, această stupoare – sau vreo altă stare anormală – este luată drept conștientizarea imediată a Realității și este cultivată și căutată în mod idolatru, cu voința îndreptată spre ceea ce se presupune a fi Dumnezeu înainte de a o fi îndepărtat de sine.

Pericolele care-l pândesc pe practicantul de *japa*, care nu s-a nevoit îndeajuns, iar mintea nu-i este suficient de trează și de conștientă, sunt întâlnite sub aceeași formă sau în forme diferite de cei care folosesc exerciții spirituale mai elaborate. Concentrarea intensă asupra unei imagini sau a unei idei, așa cum recomandă mulți maeștri, și răsăriteni, și occidentali, poate fi foarte utilă pentru anumite persoane în anumite împrejurări, dar și foarte dăunătoare în alte cazuri. Este utilă când concentrarea determină așa o nemișcare a minții, așa o liniște a intelectului, voinței și simțirii, încât Cuvântul divin poate fi rostit în suflet. Este vătămătoare atunci când imaginea asupra căreia ne concentrăm devine atât de halucinant de reală, încât este luată drept Realitate obiectivă și e venerată în mod idolatru; tot rău este când exercițiul de concentrare produce rezultate psiho-fizice neobișnuite, cu care persoana care le experimentează se mândrește personal, considerându-

le haruri speciale și mesaje divine. Dintre aceste întâmplări psiho-fizice stranii, cele mai obișnuite sunt viziunile și senzațiile auditive, premonițiile, telepatia și alte puteri psihice sau curiosul fenomen al căldurii intense a trupului. Mulți dintre cei care practică exerciții de concentrare au ocazional experiența acestei călduri. Numeroși sfinți creștini, dintre care cei mai cunoscuți sunt Sfântul Filippo Neri și Sfânta Ecaterina de Siena, aveau în permanență această experiență. În Răsărit s-au dezvoltat tehnici de reglare a acceselor de căldură rezultate în urma concentrării intense, astfel încât să poată fi controlate și valorificate în mod folositor – de exemplu, pentru menținerea căldurii trupului contemplativului pe vreme friguroasă. În Europa, unde fenomenul nu este bine înțeles, mulți așa-ziși contemplativi au avut experiența acestei călduri și și-au imaginat-o ca pe un fel de favoare divină specială sau chiar ca o experiență a unirii cu Dumnezeu; și nefiind suficient de trecuți prin mortificare și smerenie, au căzut în idolatrie și într-o trufie spirituală care-l eclipsează pe Dumnezeu.

Următorul fragment (din una dintre marile scripturi Mahayana) conține o critică aspră a tipului de exerciții spirituale prescrise de maeștrii Hinayana – concentrarea asupra unor obiecte simbolice, meditații asupra efemerității și a decăderii (pentru îndepărtarea sufletului de atașamentul față de lucrurile lumești), asupra diferitelor virtuți care trebuie cultivate, asupra doctrinelor fundamentale ale budismului. (Multe dintre aceste exerciții sunt descrise pe larg în *The Path of Purity* [*Calea Purității*], o carte tradusă integral în engleză și publicată de Pali Text Society. Exercițiile mahayaniste sunt descrise în *Surangama Sutra,* tradusă de

Dwight Goddard și în volumul *Tibetan Yoga* editat de D. Evans-Wentz.)

> În execițiul său, yoghinul vede (în imaginație) forma soarelui sau a lunii, sau ceva ce seamănă cu un lotus, sau lumea de dincolo, sau diverse forme, precum cerul, focul și altele asemenea. Toate aceste închipuiri îl conduc pe calea filosofilor; ele îl coboară în starea de Sravaka, pe tărâmul acelor Pratyekabuddha. Când toate acestea sunt date la o parte și se atinge o stare de eliminare a imaginilor, se atinge o condiție conformă Realității absolute, iar numeroșii Buddha se vor aduna din toate ținuturile lor și cu mâinile lor strălucitoare vor atinge capul acestui binefăcător.
>
> *Lankavatara Sutra*

Cu alte cuvinte, concentrarea intensă asupra oricărei imagini (chiar dacă imaginea este un simbol sacru, precum lotusul) sau asupra oricărei idei, de la ideea de iad până la ideea vreunei virtuți dorite sau a apoteozei acesteia într-unul din atributele divine, este întotdeauna o concentrare asupra unui lucru conceput de mintea cuiva. Uneori, la persoanele mortificate și cu mintea trează, actul concentrării se contopește cu starea de deschidere și de pasivitate atentă în care devine posibilă adevărata contemplare. Uneori însă, faptul că această concentrare se axează pe un produs al minții celui care se concentrează are ca rezultat un anume fel de concentrare falsă sau incompletă. Realitatea absolută sau Temeiul divin al oricărei ființe se dezvăluie acelora în care nu

există egocentrism (nici măcar un alter-egocentrism) al voinței, imaginației, simțirii sau al intelectului.

> Atunci vin și vă zic că introversiunea trebuie respinsă pentru că extraversiunea nu trebuie acceptată nicicând; însă trebuie să trăim mereu în abisul Esenței divine și în neantul lucrurilor; iar dacă uneori omul se trezește despărțit de acestea (de Esența divină și neantul creat), trebuie să se întoarcă la ele nu prin introvertire, ci prin anihilare.
>
> Benet din Canfield

Introvertirea este procesul care în *Lankavatara Sutra* este condamnat ca fiind calea yoghinului, calea care în cel mai rău caz duce la idolatrie, iar în cel mai bun, la o cunoaștere parțială a lui Dumnezeu în înălțimile lăuntrice, niciodată la o cunoaștere deplină și în afară, și înăuntru. Anihilarea (pe care părintele Benet o consideră de două feluri, pasivă și activă) este pentru mahayanist acea „stare de eliminare a imaginii” în contemplație și, în viața activă, starea de totală detașare în care eternitatea poate fi atinsă în interiorul timpului, iar despre *samsara* se știe că este una cu *nirvana*.

> Și deci, dacă vrei să stai și să nu cazi, nu înceta nicio clipă din ceea ce ți-ai propus, ci lovește neîncetat în acest nor de necunoaștere care este între tine și Dumnezeul tău cu lancea ascuțită a iubirii neistovite, și scârbește-te de tot gândul ce este îndreptat la altceva decât Dumnezeu, și nu pleca de-acolo orice s-ar întâmpla. Căci numai această

> lucrare singură poate nimici temelia și rădăcina păcatului. […]
> Da, și ce-ar mai fi? Oricât ai plânge și te-ai căi pentru păcatele tale, și oricât de străpuns te-ai simți pentru patimile lui Hristos, sau oricât de mult te-ai bucura pentru binecuvântările cerești, la ce-ți vor folosi? Negreșit, îți vor aduce mult bine, multă alinare, mult folos și mult har. Dar în comparație cu impulsul acesta simplu al iubirii, puține sunt cele care se fac ori s-ar putea face în lipsa lui. Acesta singurul, și fără toate celelalte, este *partea bună* pe care Maria și-a luat-o. Fără acesta, toate celelalte puțin folosesc, sau deloc. Pe lângă faptul că nimicește temelia și rădăcina păcatului, atât pe cât este cu putință în lumea asta, impulsul de care vorbesc ne dobândește și virtuțile. Fiindcă, atunci când sunt răsădite cum se cuvine, toate virtuțile trebuie să fie cuprinse cu simțire în acest impuls, fără nicio altă intenție amestecată. Și oricâte virtuți ar avea un om, fără aceasta ele ar fi amestecate cu vreo oarecare intenție strâmbă, care le-ar strâmba și pe acestea. Fiindcă virtutea nu este altceva decât o afectivitate ordonată și stăpânită, cu totul îndreptată spre Dumnezeu doar pentru El însuși.
>
> *Norul necunoașterii*[3]

Dacă exercițiile de concentrare, repetarea numelui divin sau meditațiile asupra atributelor lui Dumnezeu sau a unor scene imaginate din viața unui sfânt ori a unui Avatar îi ajută pe cei care le folosesc să ajungă la depersonalizare, deschidere și (ca să folosim expresia lui Augustine Baker) la acea „iubire pentru divinitatea pură” care face posibilă unirea sufletului cu

Divinitatea, atunci asemenea exerciții spirituale sunt întru totul bune și de dorit. Dacă duc la alte rezultate – ei bine, pomul se cunoaște după roade.

Benet din Canfield, englezul capucin care a scris *The Rule of Perfection* (*Regula desăvârșirii*) și care a fost îndrumătorul spiritual al doamnei Acarie și al cardinalului Bérulle, face aluzie în tratatul său la o metodă prin care concentrarea asupra unei imagini poate fi făcută să conducă la o contemplare fără imagini, la o „privire oarbă", la „iubire pentru divinitatea pură". Perioada de rugăciune mentală trebuie să înceapă cu o intensă concentrare asupra unei scene din patimile lui Hristos; apoi mintea, cum s-ar spune, trebuie să abolească această imagine a umanității sacre și să treacă de la ea la Divinitatea fără formă sau atribute pe care această umanitate o întrupează. Un exercițiu izbitor de asemănător este descris în *Bardo Thödol* sau *Cartea tibetană a morților* (o lucrare de o profunzime și o frumusețe de-a dreptul extraordinare, disponibilă acum, din fericire, în traducere engleză, cu o valoroasă introducere și note de dr. Evans-Wentz).

> Oricare ar fi Zeitatea ta Tutelară, meditează asupra formei sale multă vreme – ca fiind o aparență și fără existență reală – ca și la o formă creată de un magician [...]. Lasă apoi această viziune a Zeității Tutelare să se topească și să dispară, plecând de la contururile exterioare către centru, până când nimic nu mai rămâne vizibil; fixează-te apoi în starea de Claritate și de Vid – pe care nu o poți înțelege în niciun fel – și rămâi câtva timp astfel. Din nou, meditează asupra Zeității Tutelare, apoi meditează din nou la Lumina

> Clară; fă asta alternativ. Apoi lasă-ți propriul intelect să se topească treptat începând cu extremitățile.
>
> *Cartea tibetană a morților*[4]

Rezumând întreaga situație, putem cita o frază ce-i aparține lui Eckhart. „Cine-l caută pe Dumnezeu sub o formă definită prinde acea formă, în vreme ce-l pierde pe Dumnezeu ascuns în ea.” Aici cuvântul-cheie este „definită.” Ne este permis să-l căutăm pe Dumnezeu, în mod provizoriu, sub o formă care de la început este recunoscută ca fiind doar un simbol al Realității, un simbol care mai devreme sau mai târziu trebuie eliminat în favoarea a ceea ce reprezintă. A-l căuta pe El sub o formă definită – definită deoarece e privită ca fiind însăși forma Realității – înseamnă să te lași în seama iluziei și a unui fel de idolatrie.

Obstacolele majore aflate în calea practicării unei anumite forme de rugăciune mentală sunt necunoașterea Naturii Lucrurilor (care, bineînțeles, nu a fost nicicând mai abisală decât în epoca aceasta a educației gratuite și obligatorii) și concentrarea asupra interesului propriu, asupra emoțiilor pozitive și negative legate de patimi și de ceea ce, tehnic vorbind, este cunoscut ca fiind „divertisment”. Iar odată cu adoptarea acestei practici, distragerea atenției a devenit principalul obstacol în calea înaintării către scopul rugăciunii mentale.

Probabil toate persoanele, până și cele mai înduhovnicite, suferă într-o anumită măsură din pricina distragerii atenției. Dar este evident că o persoană care, în răgazul dintre rugăciunile mentale, duce o viață împrăștiată, fără trezie, egocentrică, se va confrunta cu mai multe astfel de pricini de

tulburare și mai grave decât o persoană care trăiește având în minte un scop, care nu uită niciodată cine este și cât de legată e de univers și de Temeiul său divin. Unele dintre cele mai benefice exerciții spirituale se folosesc de fapt de distragerea atenției în așa fel încât aceste obstacole în calea detașării de sine, tăcerii mentale și pasivității în relația cu Dumnezeu sunt transformate în instrumente de progres.

Dar mai întâi, ca o prefață la descrierea acestor exerciții, ar trebui observat că toți maeștrii în arta rugăciunii mentale sunt de acord să-și sfătuiască ucenicii să nu folosească nicicând eforturile violente ale voinței superficiale împotriva nălucirilor care asaltează mintea în perioadele de concentrare. Motivul a fost formulat succint de Benet din Canfield în lucrarea sa *Regula desăvârșirii*. „Cu cât un om acționează mai mult, cu atât el este și există într-o mai mare măsură. Și cu cât acesta este și există într-o măsură mai mare, cu atât mai puțin Dumnezeu este și există înăuntrul său.” Fiecare sporire a sinelui personal și separat produce o diminuare corespunzătoare a conștientizării de către sine a Realității divine. Însă orice reacție violentă a voinței superficiale împotriva nălucirilor produce o sporire automată a sinelui personal și separat, reducând astfel șansele individului de a ajunge la cunoașterea și iubirea de Dumnezeu. În încercarea de abolire forțată a viselor noastre cu ochii deschiși care-l eclipsează pe Dumnezeu nu facem altceva decât să aprofundăm bezna neștiinței noastre înnăscute. Așa stând lucrurile, trebuie să renunțăm la încercarea de a ne lupta cu distragerea atenției și să descoperim moduri fie de a o evita, fie de a ne folosi cumva de ea. De exemplu, dacă am atins deja un anumit grad de

pasivitate atentă în relația cu Realitatea și intervin nălucirile, putem pur și simplu „să privim peste umărul” imbecilului răutăcios și concupiscent care stă între noi și obiectul „simplei noastre priviri”. Nălucirile apar acum în prim-planul conștiinței; luăm act de prezența lor, iar apoi, ușor și firesc, fără vreo sforțare a voinței, ne mutăm atenția asupra Realității pe care o zărim, sau o ghicim, sau despre care (din experiența trecută ori printr-un act de credință) doar aflăm, din culise. În multe cazuri, această abatere lipsită de efort a atenției va face ca distragerile să-și piardă „consistența” obsesivă și, măcar pentru o vreme, să dispară.

> Dacă inima rătăcește sau este tulburată, adu-o înapoi la locul ei, cu blândețe, și așaz-o la loc în prezența Maestrului. Și chiar dacă nu ai face nimic altceva în decurs de o oră decât să-ți aduci inima înapoi și s-o reașezi în prezența Domnului nostru, chiar dacă ea ar fugi de fiecare dată când ai aduce-o înapoi, ora aceea ar fi foarte bine folosită.
>
> Sfântul François de Sales

În acest caz, evitarea distragerilor constituie o prețioasă lecție de răbdare și perseverență. O altă metodă mai directă de a folosi slăbiciunea din inima noastră este descrisă în *Norul necunoașterii*.

> Atunci când simți că nicidecum nu poți birui gândurile, fă-te mic sub ele, precum un ticălos și un laș învins în luptă, și gândește că este o neghiobie să le opui rezistență pentru un timp atât de îndelungat, și astfel, chiar din mâinile

> învingătorilor tăi, te predai lui Dumnezeu. [...] Și într-adevăr, mi se pare că această stratagemă, când este bine înțeleasă, nu este nimic altceva decât o adevărată cunoaștere a ta așa cum ești, un păcătos și un ticălos, cu mult mai rău decât orice altceva. Iar această cunoaștere și simțire este smerenia. Iar această smerenie dobândește pe Dumnezeu însuși care coboară cu putere, pentru a te răzbuna împotriva vrăjmașilor tăi, a te ridica și a-ți șterge cu multă delicatețe duhovnicești tăi ochi înlăcrimați, după cum tatăl procedează cu pruncul care este pe punctul de a pieri sub fălcile porcilor mistreți și a ascuțișului ursilor turbați.
>
> *Norul necunoașterii*[5]

În fine, un exercițiu mult folosit în India constă în a examina împrăștierile minții fără patimă, așa cum apar, a le urmări drumul înapoi, prin reamintirea anumitor gânduri, sentimente și acțiuni, până în punctul în care izvorăsc din temperament și caracter, constituție și obiceiuri dobândite. Această procedură îi dezvăluie sufletului adevăratele motive ale desprinderii lui de Temeiul divin al ființei sale. Sufletul ajunge astfel să-și dea seama că ignoranța lui spirituală se datorează trăsăturii recalcitrante inerte sau spiritului rebel al sinelui său și descoperă punctele în care acel sine acaparator se coagulează, ca să spunem așa, în cheagurile cele mai dure, mai dense. Apoi, după ce s-a hotărât să facă ceea ce poate, în viața de zi cu zi, pentru a scăpa de obstacolele Luminii, liniștit, dă la o parte gândul la ele și, golit, purificat și tăcut, se expune în mod pasiv oricărui lucru ce s-ar putea afla dincolo și înăuntru.

Noverim me, noverim Te[6], obișnuia să repete Sfântul Francisc de Assisi. Cunoașterea de sine, care duce la ură de sine și smerenie, este condiția iubirii și a cunoașterii lui Dumnezeu. Exercițiile spirituale care se folosesc de distrageri au acest mare merit, și anume acela că sporesc autocunoașterea. Fiecare suflet care se apropie de Dumnezeu trebuie să fie conștient de cine și ce anume este. A practica o formă de rugăciune mentală sau vocală care este, să spunem așa, mai presus de starea morală a cuiva reprezintă o minciună; iar consecințele unei astfel de minciuni sunt idei greșite despre Dumnezeu, adorarea idolatră a unor fantezii personale și nerealiste și (din lipsa smereniei autocunoașterii) trufie spirituală.

Nu prea e necesar să adaug că această metodă, ca oricare alta, are pericolele și avantajele ei. Pentru cei care o folosesc există tentația permanentă de a uita scopul în tumultul mijloacelor mult prea meschin de personale – de a se lăsa absorbiți într-un proces de reabilitare sau într-o încercare de autobiografie plină de remușcări, care exclude pura Divinitate, în fața căreia „apriga maimuță” și-a jucat toate șmecheriile fantastice pe care și le amintește acum atât de bine.

Ajungem acum la ceea ce putem numi exercițiile spirituale ale vieții de zi cu zi. Aici problema este destul de simplă – cum să-ți amintești permanent, în decursul orelor de lucru și de recreere, că universul înseamnă mult mai mult decât ceea ce vede ochiul cuiva absorbit de afaceri sau de plăceri? Problema aceasta nu are o singură soluție. Unele tipuri de muncă și de recreere sunt atât de simple și nesolicitante, încât permit repetarea continuă a numelui sacru sau a formulei sacre,

gândul necontenit la Realitatea divină sau, și mai bine, tăcerea mentală neîntreruptă și pasivitatea atentă. Astfel de ocupații, cum era sarcina zilnică a Fratelui Lorenzo (a cărui „practică a prezenței lui Dumnezeu” s-a bucurat de oarecare celebritate în cercuri care altminteri nu erau câtuși de puțin interesate de rugăciunea mentală sau de exercițiile spirituale), erau aproape toate de tipul acesta simplu și nesolicitant. Dar există și alte sarcini prea complexe ca să permită o astfel de concentrare permanentă. Astfel, ca să-l citățm pe Eckhart, „cel care oficiază slujba și este mult prea aplecat spre reculegere e pasibil de greșeală. Cel mai bun mod este să-și concentreze mintea înainte și după aceea, însă atunci când rostește slujba, să o facă cu toată atenția”. Sfatul este valabil pentru orice ocupație care solicită întreaga atenție. Însă atenția deplină este rareori solicitată și cu greu e menținută pe perioade mai lungi de timp. Există mereu intervale de relaxare. Fiecare este liber să aleagă dacă intervalele respective vor fi umplute cu vise cu ochii deschiși sau cu ceva mai bun de atât.

> Oricine îl are pe Dumnezeu în minte, numai și numai pe Dumnezeu, în toate lucrurile, un asemenea om îl poartă pe Dumnezeu cu el în toate lucrările sale și în toate locurile, iar Dumnezeu singur îi îndeplinește toate lucrările. Acesta nu-l caută decât pe Dumnezeu, nimic nu-i pare bun în afara lui Dumnezeu. Devine una cu Dumnezeu în fiecare gând. La fel cum nicio pluralitate nu-l poate risipi pe Dumnezeu, tot așa nimic nu-l poate împrăștia pe omul acesta sau nu-l poate multiplica.
>
> Meister Eckhart

Nu vreau să spun că ar trebui să ne așezăm în mod voit în calea unor influențe disipatoare; Doamne ferește! Asta ar însemna să-l ispitim pe Dumnezeu și să căutăm pericolul. Însă astfel de năluciri care apar oricum în mod providențial, dacă sunt înfruntate cu precauția de rigoare și cu ore de rugăciune și de lectură păzite cu grijă, se vor transforma în ceva bun. Adesea, lucrurile acelea care te fac să oftezi, tânjind după singurătate, sunt mai bune pentru smerenia și lepădarea ta de sine decât ar fi cea mai deplină singurătate... Uneori o carte religioasă emoționantă, o meditație profundă, o conversație memorabilă îți pot satisface gusturile și te pot face să te simți mulțumit de sine și trufaș, închipuindu-te mult avansat pe calea către desăvârșire; și umplându-ți mintea cu idei nerealiste, mândria ta va crește întruna și te va face să te întorci de la exercițiile tale spirituale mai puțin tolerant față de orice lucru care îți contrazice voia. Te-aș ruga să respecți neabătut această regulă simplă: nu căuta nimic împrăștiindu-te, ci rabdă în tăcere tot ceea ce îți trimite Dumnezeu fără ca tu să cauți, fie cu împrăștiere, fie cu întrerupere. Este o mare amăgire să-l cauți pe Dumnezeu foarte departe, în chestiuni probabil de neatins, ignorând faptul că El se află lângă noi în necazurile noastre zilnice, câtă vreme le suportăm cu smerenie și curaj pe toate cele care se ivesc din numeroasele imperfecțiuni ale semenilor noștri și ale noastre.

François Fénelon

Gândește-te că viața ta este o moarte continuă și înalță-ți mintea către Dumnezeu mai presus de toate, ori de câte ori bate ceasul, spunând: „Doamne, ador ființa ta eternă; sunt fericit că ființa mea ar putea pieri în orice clipă, așa încât în orice moment ar putea aduce slavă veșniciei tale”.

Jean-Jacques Olier

Când mergi singur, sau aiurea, gândește-te la voia generală a lui Dumnezeu, prin care pune în mișcare toate lucrările milei și dreptății sale în ceruri, pe pământ, sub pământ, și primește, laudă și apoi iubește acea voie suverană, cu totul sfântă, cu totul dreaptă, cu totul neasemuită. Gândește-te apoi la voia specială a lui Dumnezeu, prin care El și-i iubește pe ai lui și lucrează în aceștia în diverse feluri, alinându-i și încercându-i. Și apoi ar trebui să cugeți puțin, luând în considerare varietatea de alinări, dar mai ales de încercări, pe care le suferă cei buni; și apoi cu mare smerenie acceptă, laudă și iubește întreagă această voie. Gândește-te la acea voie întru persoana ta, la tot ce este bun sau rău din câte ți se întâmplă și ți se poate întâmpla, cu excepția păcatului; apoi acceptă, laudă și iubește toate acestea, declarând că vei iubi mereu, vei onora și slăvi acea voie suverană, supunându-te bunăvoinței lui Dumnezeu și încredințându-i Lui pe toți cei care sunt ai tăi, printre care mă număr și eu. Sfârșește cu o mare încredere în voia aceea, în faptul că va aduce binele asupra noastră și a fericirii noastre. Mai spun că, după ce ai realizat acest exercițiu de două sau de trei ori în felul acesta, îl poți scurta, modifica și aranja după cum ți se

pare mai potrivit, pentru că adesea ar trebui să intre în inima ta ca o aspirație.

Sfântul François de Sales

Când sălășluiești în lumină, nu ai absolut niciun prilej să te împiedici, pentru că la lumină toate lucrurile se dezvăluie. Când mergi în lume, lumina este prezentă alături de tine, în pieptul tău, nu ai nevoie să spui „Uite – ici” sau „Uite – colo”; iar când stai în pat, este acolo ca să te învețe și să judece cugetul tău rătăcitor, care umblă aiurea, și gândurile înalte și închipuirile, și le supune pe toate. Pentru că dacă te lași purtat de gânduri, te rătăcești repede. Dacă rămâi în lumină, aceasta îți va dezvălui trupul păcatului și nevredniciile tale și starea căzută în care te afli. În lumina aceea care îți arată toate acestea rămâi și tu; să nu te abați nici la dreapta, nici la stânga.

George Fox

Fragmentul care urmează face parte din traducerea din chineză, realizată de Waitao și Goddard, a textului *Trezirea credinței* de Ashvaghosha – o lucrare scrisă inițial în sanscrită în secolul I d.Hr., dar al cărei original s-a pierdut. Ashvaghosha dedică o secțiune a tratatului său „mijloacelor potrivite”, cum sunt numite în terminologia budistă, prin care poate fi realizată cunoașterea unitivă a Realității absolute. Lista acestor mijloace indispensabile include milostenia și compasiunea pentru toate ființele sensibile, umane și subumane, lepădarea de sine sau mortificarea, evlavia personală față de întrupările Naturii absolute a lui Buddha și

exercițiile spirituale menite să elibereze mintea de dorințele ei trufașe către separare și o personalitate independentă, făcând-o astfel capabilă să perceapă identitatea propriei sale esențe cu universala Esență a Spiritului. Dintre aceste diverse „mijloace potrivite” le voi cita doar pe ultimele două – Calea Liniștii și Calea Înțelepciunii.

> Calea Liniștii. Scopul acestei discipline este dublu: acela de a amuți toate gândurile tulburătoare [și toate gândurile care judecă sunt tulburătoare], de a liniști toate stările și emoțiile acaparatoare, astfel încât să ne putem concentra mintea în scopul meditației și al conștientizării; în al doilea rând, când mintea este liniștită prin încetarea oricărei gândiri discursive, practicarea „reflecției” sau a meditației nu într-un mod discriminatoriu, analitic, ci mai intelectual [*cf*. distincția scolastică dintre rațiune și intelect], prin conștientizarea înțelesului și semnificațiilor gândurilor și experiențelor cuiva. Prin această practică dublă a „blocării și conștientizării”, credința noastră, care deja a fost trezită, va spori și, treptat, cele două aspecte ale acestei practici se vor contopi într-unul singur – mintea perfect liniștită, dar foarte activă în conștientizare. În trecut aveai, firește, încredere în propria putere de discernământ (gândirea analitică), dar acum lucrul acesta trebuie eradicat și eliminat.
>
> Cine practică „blocarea” ar trebui să se retragă într-un loc liniștit, iar acolo, stând drept, să caute în mod sincer să-și liniștească și să-și concentreze mintea. Deși la început te-ai putea gândi la respirație, nu este înțelept nici să continui această practică un timp îndelungat, nici să-ți lași mintea

să zăbovească asupra unor anumite aparențe, imagini sau concepții ce apar din simțuri, cum ar fi elementele primare, pământul, apa, focul și aerul (asupra cărora adepții Hinayana se concentrau într-o anumită etapă a educației lor spirituale), nici s-o lași să zăbovească asupra vreuneia dintre percepțiile, particularizările, judecățile, stările și emoțiile minții. Orice fel de ideație trebuie îndepărtată imediat ce apare; până și noțiunile de control și eliminare trebuie îndepărtate. Mintea ar trebui să devină ca o oglindă, să reflecte lucruri, dar nu să le judece sau să le rețină. Concepțiile în sine nu au substanță; lasă-le să apară și să treacă neobservate. Concepțiile care vin de la simțuri și din straturile inferioare ale minții nu vor căpăta o formă anume dacă nu li se acordă atenție; dacă sunt ignorate, nici nu vor apărea, nici nu vor dispărea. Același lucru este adevărat despre condiționările din afara minții; acestea nu ar trebui lăsate să ne acapareze atenția, afectând în felul acesta practicarea exercițiului. Mintea nu poate fi absolut goală, iar pe măsură ce gândurile provenind de la simțuri și din straturile inferioare ale minții sunt eliminate și ignorate, locul lor trebuie luat de dreapta cugetare. Atunci se ridică întrebarea: ce este dreapta cugetare? Răspunsul este: dreapta cugetare este conștientizarea minții, a Esenței sale pure și nediferențiate. Când mintea este fixată asupra Esenței sale pure, nu ar mai trebui să existe nicio noțiune reziduală a sinelui, nici a sinelui aflat în procesul de conștientizare, nici a conștientizării ca fenomen. [...]

Calea Înțelepciunii. Scopul acestei discipline este de a-i dezvolta omului obiceiul de a aplica intuiția dobândită în

urma disciplinelor anterioare. Când cineva se ridică, stă în picioare, merge, face ceva, se oprește, ar trebui să-și concentreze mintea în mod constant asupra acestor acțiuni și a înfăptuirii lor, nu asupra relației cu acele acțiuni sau a caracterului și valorilor lor. Ar trebui să se gândească: există mers, există oprire, există conștientizare; și nu eu merg, eu fac asta, este un lucru bun, este neplăcut, câștig apreciere, eu sunt cel care-și dă seama cât de minunat este. De aici apar gândurile fugare, sentimentele de exaltare sau de eșec și nefericirea. În loc de asta, ar trebui pur și simplu practicată concentrarea minții asupra faptului în sine, înțelegând că este un mijloc eficient pentru atingerea liniștii minții, a conștientizării, a intuiției și Înțelepciunii; iar practica aceasta ar trebui urmată întru credință, bunăvoință și bucurie. După o practică îndelungată, dependența de vechile obiceiuri slăbește și dispare, iar în locul ei apar încrederea, mulțumirea, trezirea și liniștea.

Ce urmărește să realizeze această Cale a Înțelepciunii? Există trei clase de condiții care ne împiedică să progresăm pe calea Iluminării. În primul rând sunt ispitele care pleacă din simțuri, din condițiile externe și din mintea discriminatorie. În al doilea rând, există condițiile interne ale minții, și anume gândurile, dorințele și stările ei. Practicile precedente (etică și de mortificare) sunt menite să le elimine pe toate acestea. Din a treia clasă de obstacole fac parte nevoile instinctive și fundamentale (fiind, ca atare, foarte insidioase și persistente) ale individului – voința de a trăi și de a se bucura, voința de a-și aprecia personalitatea, voința de reproducere, care dă

naștere lăcomiei și poftei, fricii și mâniei, infatuării, mândriei și egotismului. Practicarea Înțelepciunii *paramita* este menită să controleze și să elimine aceste obstacole fundamentale și instinctive. Prin intermediul ei, mintea devine treptat tot mai limpede, mai luminoasă, mai împăcată. Intuiția devine mai pătrunzătoare, credința se adâncește și sporește, până când ambele se contopesc în acea *samadhi* imposibil de imaginat a purei Esențe a minții. Pe măsură ce se continuă practicarea Căii Înțelepciunii, tentația de a te lăsa în voia gândurilor de alinare sau dezolare este din ce în ce mai mică; credința devine mai sigură, mai pătrunzătoare, benefică și plină de bucurie; iar teama de regres dispare. Dar să nu vă închipuiți că împlinirea se poate realiza ușor sau repede; pot fi necesare mai multe renașteri, se pot scurge multe-ere. Câtă vreme persistă îndoiala, necredința, calomniile, reaua purtare, piedicile puse în calea karmei, slaba credință, mândria, lenea și agitația mentală, câtă vreme până și umbrele lor mai dăinuie, starea de *samadhi* a numeroșilor Buddha nu poate fi atinsă. Dar cine a ajuns până la strălucirea celei mai înalte stări *samadhi*, sau la Cunoașterea unitivă, va putea conștientiza, alături de toți Buddha, unitatea perfectă a tuturor ființelor sensibile cu *dharmakaya* stării de Buddha. În pura *dharmakaya* nu există dualism, nici umbră de diferențiere. Dacă ar fi capabile să conștientizeze acest lucru, toate ființele sensibile s-ar afla deja în *nirvana*. Esența pură a minții este cea mai înaltă *samadhi*, este *Anuttara-samyak-sambodhi*, este *Prajnaparamita*, este Perfecțiunea Înțelepciunii.

Ashvaghosha

1. *Norul necunoașterii*, *op.cit*., pp. 67-68 (n.tr.).
2. *Ibidem*, pp. 117, 124 (n.tr.).
3. *Norul necunoașterii*, *op.cit*., pp. 78-80 (n.tr.).
4. *Cartea tibetană a morților* (*Bardo Thödol*), traducere de Horia Al. Căbuți, Colecția revistei „Arca”, Arad, 1992, pp. 96-97 (n.tr.).
5. *Norul necunoașterii*, *op.cit*., p. 110 (n.tr.).
6. „De-aș putea să mă cunosc pe mine, de-aș putea să te cunosc pe Tine” (Sfântul Augustin) (n.tr.).

Capitolul XXVI

Perseverență și regularitate

> Cine își întrerupe șirul exercițiilor spirituale și al rugăciunii este ca un om care lasă o pasăre să-i scape din mână; cu greu o mai poate prinde din nou.
>
> Sfântul Ioan al Crucii

> *Si volumus non redire, currendum est.* (Dacă nu vrem să mergem înapoi, trebuie să fugim.)
>
> Pelagius

> Dacă ajungi să spui „E destul, am atins desăvârșirea”, totul e pierdut. Pentru că menirea desăvârșirii este aceea de a te face să-ți cunoști defectele.
>
> Sfântul Augustin

Budiștii au un fel asemănător de a spune același lucru, și anume că dacă un arhat[1] crede despre sine că este arhat, aceasta dovedește că nu este arhat.

Vă spun că nimeni nu poate avea experiența acestei nașteri [a lui Dumnezeu conștientizat în suflet] fără un efort considerabil. Nimeni nu poate atinge această naștere dacă nu reușește să-și îndepărteze mintea cu totul de lucruri.

Meister Eckhart

De-ar fi fost să mi se impună o nevoință aspră, nu cunosc niciuna pe care să n-o fi suportat adesea de bunăvoie, mai degrabă decât să mă pregătesc de rugăciune prin liniștirea minții. Și cu siguranță, violența cu care Satan mă ataca era atât de nestăvilită sau proastele mele obiceiuri erau atât de puternice, încât nu mă mai cufundam în rugăciune; și tristețea pe care o simțeam intrând în capelă era atât de mare, încât era nevoie de tot curajul pe care-l aveam ca să mă silesc să intru. Se spune despre mine că nu mi-ar lipsi curajul și se știe că Dumnezeu mi-a dat curaj mai mult decât unei femei; dar l-am folosit prost. Într-un sfârșit, Domnul nostru mi-a venit în ajutor, iar când am folosit asupra mea această violență, am descoperit o și mai mare împăcare și bucurie decât cele resimțite uneori când doream să mă rog.

Sfânta Tereza

Dragul nostru părinte [Sfântul François de Sales] i-a spus unuia dintre fiii săi spirituali: „Fii răbdător cu toți, dar mai presus de toate, cu tine însuți. Vreau să spun, nu te descuraja pentru defectele tale, ci însuflețește-te mereu cu un curaj înnoit. Mă bucur că în fiecare zi o iei din nou de

la capăt; nu există o cale mai bună de a atinge viața spirituală decât luând-o mereu de la început, fără a te gândi vreodată că ai făcut destul. Cât ar trebui să fim de îngăduitori cu greșelile aproapelui nostru, dacă nu suntem îngăduitori cu greșelile noastre? Cine este încătușat de propriile-i eșecuri nu și le va îndrepta; orice îndreptare reușită vine dintr-o minte calmă, împăcată".

Jean-Pierre Camus

Cu greu găsești suflete care să se dedice rugăciunii lăuntrice, dar la răstimpuri se trezesc cu o mare apăsare sufletească, cu adânci întunecări ale minții și o mare împietrire a sentimentelor, așa încât, dacă nu sunt bine antrenate și pregătite, în cazul în care astfel de contradicții de natură inferioară continuă un timp mai îndelungat, sufletele nedesăvârșite se vor afla în pericolul de a cădea în deznădejde, ce-i drept, și poate de a fi împiedicate să-și continue rugăciunea, pentru că vor putea să creadă că meditațiile lor nu au niciun rost, din moment ce, după câte li se pare, orice ar crede sau ar înfăptui pentru Dumnezeu este doar pierdere de timp, fără absolut nicio valoare; și prin urmare, că ar fi mai câștigate să-și folosească timpul în alt fel.

Într-adevăr, unele suflete sunt călăuzite de Dumnezeu cel Atotputernic pe o singură cale, aceea a rugăciunii lipsite de viață, negăsind nicio mulțumire în liniștea sufletească, ci, dimpotrivă, o continuă durere și contradicție, și totuși, printr-un har tainic și un curaj profund imprimat în spirit, nu renunță în ciuda tuturor greutăților, ci învinge cu hotărâre toate dificultățile și-și continuă, cum pot mai

bine, exercițiile lăuntrice spre marea desăvârșire a spiritului lor.

Augustine Baker

1. Budist care atinge *nirvana* printr-o disciplină riguroasă și o viață de ascet (n.tr.).

Capitolul XXVII

Contemplație, acțiune și utilitate socială

În toate formulările istorice ale Filosofiei perene este axiomatic faptul că scopul vieții omenești este contemplația sau conștientizarea directă și intuitivă a lui Dumnezeu; că acțiunea este mijlocul de a atinge acel scop; că o societate este bună în măsura în care face posibilă membrilor ei contemplarea; și că existența a cel puțin unei minorități de contemplativi este necesară pentru bunăstarea oricărei societăți. În filosofia populară a vremurilor noastre, se înțelege de la sine că scopul vieții omenești este acțiunea; că mijlocul de a atinge acel scop este contemplarea (mai presus de toate, în formele ei inferioare de gândire discursivă); că o societate este bună în măsura în care acțiunile membrilor ei sunt îndreptate spre progresul în tehnologie și organizare (un progres despre care se presupune că este legat în mod cauzal de progresul etic și cultural); și că o minoritate de contemplativi este absolut inutilă și probabil chiar dăunătoare comunității care o tolerează. Nu este necesară discutarea în amănunt a *Weltanschauung*-ului modern; explicit sau implicit,

acesta este prezentat pe orice pagină rezervată anunțurilor publicitare din orice ziar sau revistă. Fragmentele de mai jos au fost alese pentru a ilustra tezele mai vechi, autentice, mai puțin familiare ale Filosofiei perene.

> Munca e destinată purificării minții, nu perceperii Realității. Conștientizarea Adevărului este determinată de puterea de discernământ, nicidecum a zece milioane de fapte.
>
> Shankara

> Ei bine, scopul final al oricărui lucru este cel gândit de primul autor sau motor al acelui lucru; iar primul autor și motor al universului este un intelect. Ca atare, scopul final al universului trebuie să fie binele intelectului; și acesta este adevărul. Prin urmare, adevărul trebuie să fie scopul final al întregului univers, iar această considerație trebuie să fie ocupația de bază a înțelepciunii. Și din acest motiv, Înțelepciunea divină, îmbrăcată în carne, spune că a venit în lume pentru a face cunoscut adevărul. [...] Mai mult decât atât, Aristotel definește Filosofia Primă ca fiind cunoașterea adevărului, și nu a oricărui adevăr, ci a acelui adevăr care este izvorul oricărui adevăr, și anume a aceluia care se referă la primul principiu de ființare a tuturor lucrurilor; ca atare, adevărul lui este principiul oricărui adevăr, din moment ce ordinea lucrurilor este aceeași în adevăr ca și în ființă.
>
> Un lucru poate aparține vieții contemplative în două feluri, în mod esențial sau ca o predispoziție. [...] Virtuțile

> morale aparțin vieții contemplative ca o predispoziție. Pentru că actul contemplației, care stă la baza vieții contemplative, este împiedicat și de impetuozitatea patimilor, și de tulburări exterioare. Virtuțile morale atenuează însă impetuozitatea patimilor și domolesc tulburarea provocată de ocupațiile exterioare. Prin urmare, virtuțile morale aparțin vieții contemplative ca o predispoziție.
>
> Sfântul Toma de Aquino

> Aceste lucrări [ale milosteniei], deși nu pot fi decât active, ajută totuși foarte mult și-l orientează pe om de la bun început către atingerea ulterioară a contemplației.
>
> Walter Hilton

În budism, ca și în Vedanta, și în toate formele recente de creștinism, dreapta făptuire este mijlocul prin care mintea este pregătită pentru contemplație. Primele șapte ramuri ale Căii cu opt brațe constituie pregătirea activă și etică pentru cunoașterea unitivă a Realității absolute. Doar cei care practică în mod consecvent cele Patru Acțiuni Virtuoase, în care sunt incluse toate celelalte virtuți – și anume înlocuirea urii cu iubirea, resemnarea, „sfânta indiferență” sau lipsa dorinței, supunerea în fața *dharmei* sau a Naturii Lucrurilor –, pot spera să atingă conștientizarea eliberatoare a ideii că *samsara* și *nirvana* sunt unul și același lucru, că sufletul și toate celelalte ființe au ca principiu vital Lumina Inteligibilă sau pântecele lui Buddha.

În mod firesc se pune întrebarea: cine este chemat la acea formă foarte înaltă de rugăciune care este contemplația? Răspunsul este banal și fără echivoc. Toată lumea e chemată la contemplație, pentru că toată lumea este chemată să dobândească eliberarea, care nu este altceva decât cunoașterea care îl unește pe cel care cunoaște cu obiectul cunoașterii sale, și anume cu Temeiul etern sau Divinitatea. Adepții orientali ai Filosofiei perene ar nega probabil faptul că toți sunt chemați aici și acum; în viața aceasta, vor spune ei, unui individ anume îi este cu totul imposibil să dobândească ceva mai mult decât o eliberare parțială, un fel de supraviețuire personală în vreun soi de „paradis", din care acesta poate fie să avanseze către o eliberare totală, fie să se întoarcă la acele condiții materiale care, după cum afirmă toți maeștrii vieții spirituale, sunt atât de propice trecerii cu succes a testului inteligenței cosmice care are ca rezultat iluminarea. În creștinismul ortodox nu se acceptă ideea că sufletul individual poate avea mai multe încarnări sau mai poate progresa în vreun fel în existența lui postumă. Dacă merge în iad, acolo rămâne. Dacă merge în purgatoriu, doar își ispășește fărădelegile trecutului, astfel încât să devină vrednic de viziuni beatifice. Iar când ajunge în rai, are parte de atâta viziune extatică pe cât l-a învrednicit purtarea sa din timpul scurtei și unicei sale vieți pământești, și nimic mai mult, pe veci. Date fiind aceste postulate, rezultă că dacă toți sunt chemați la contemplație, sunt chemați de pe acea poziție anume din ierarhia viețuirii pe care firea, educația, liberul-arbitru și harul au încuviințat să le-o atribuie. După spusele unui eminent teolog contemporan, părintele Garrigou-Lagrange, „toate sufletele primesc o chemare generală și

subtilă către viața mistică, iar dacă toate ar stărui cu credință în a evita, așa cum ar trebui, nu numai păcatele de moarte, dar și pe cele mai mărunte, dacă ar fi, fiecare potrivit condiției proprii, supus Sfântului Duh și dacă ar trăi suficient de mult, ar veni o zi în care ar primi vocația imediată și eficientă pentru o desăvârșire aleasă și pentru ceea ce pe bună dreptate poartă numele de viață mistică". Această părere – cum că o viață de contemplație mistică este evoluția normală și firească a unei „vieți interioare" caracterizate prin meditație și evlavie față de Dumnezeu – este așadar justificată de următoarele considerații. În primul rând, principiul celor două vieți este același. În al doilea rând, viața lăuntrică își găsește împlinirea doar într-o viață de contemplație mistică. În al treilea rând, scopul lor, care este viața veșnică, este același; în plus, doar viața de contemplație mistică oferă pregătirea imediată și perfectă pentru acel scop.

> Există puțini contemplativi, pentru că puține sunt sufletele perfect smerite.
>
> *Imitarea lui Hristos*

> Dumnezeu nu rezervă o astfel de vocație măreață [aceea a contemplației mistice] doar anumitor suflete; dimpotrivă, vrea ca toți să o îmbrățișeze. Dar găsește puțini care-i îngăduie să reverse astfel de lucruri sublime asupra lor. Sunt mulți cei care, atunci când El le trimite încercări, se dau înapoi de la suferință și refuză să suporte amărăciunea și nevoința, în loc să se supună, așa cum ar trebui, cu o răbdare desăvârșită.

Această afirmație că toți sunt chemați către contemplație pare să fie în contradicție cu ceea ce știm despre tipurile înnăscute de temperament și cu doctrina potrivit căreia există cel puțin trei căi principale spre eliberare – căile faptei și evlaviei, precum și cea a cunoașterii. Însă conflictul este mai mult aparent decât real. Dacă drumurile evlaviei și ale faptei conduc la eliberare, asta se întâmplă deoarece ambele duc spre calea cunoașterii. Deoarece eliberarea totală vine doar prin cunoaștere unitivă. Sufletul care nu înaintează de pe calea evlaviei și a faptei spre cea a cunoașterii nu este complet eliberat, ci doar dobândește, cel mult, mântuirea incompletă a „raiului." Ajungând acum la chestiunea temperamentului, descoperim că, de fapt, unii indivizi sunt tentați în mod firesc să se axeze doctrinal și practic pe un aspect anume, iar alții pe un aspect diferit. Dar deși s-ar putea să existe evlavioși înnăscuți, muncitori înnăscuți, contemplativi înnăscuți, nu mai puțin adevărat este că până și cei aflați la limitele extreme ale excentricității temperamentale sunt capabili să folosească alte căi decât cea spre care sunt atrași în mod firesc. Dat fiind gradul necesar de supunere față de învățăturile Luminii, contemplativul înnăscut poate învăța să-și purifice inima prin muncă și să-și îndrume spiritul prin adorație unidirecțională; evlaviosul înnăscut și muncitorul înnăscut pot învăța să „se oprească și să cunoască că Eu sunt Dumnezeu". Nimeni nu trebuie să fie victima propriilor sale talente. Puține sau multe, dintr-un fel sau altul, toate ne sunt date pentru a fi folosite în vederea atingerii scopului final. Avem puterea de a alege să le

folosim bine sau rău – într-un mod mai ușor, dar mai rău, sau mai anevoios și mai bun.

> Cei care sunt mai potriviți pentru viața activă se pot pregăti pentru contemplație în practica vieții active, în vreme ce aceia mai adaptați vieții contemplative își pot asuma muncile vieții active astfel încât să devină și mai potriviți pentru contemplație.
>
> Sfântul Toma de Aquino

> Cel care este puternic în credință, dar slab în înțelegere își va lega în general încrederea de oameni buni de nimic și va crede în lucruri greșite. Cine este puternic în înțelegere, dar slab în credință e atras de necinste și se vindecă greu, întocmai ca o boală provocată de medicamente. Cel în care ambele sunt egale crede în ceea ce trebuie.
> Cine are o mare putere de concentrare, dar o energie slabă este răpus de trândăvie, deoarece concentrarea ține de natura trândăviei. Cel care are o energie puternică, însă o concentrare slabă este copleșit de distrageri, deoarece energia ține de natura lipsei de concentrare. De aceea ar trebui să fie menținute în proporție egală una față de alta, din moment ce din echilibrul celor două vin contemplația și extazul. […]
> Trezia minții ar trebui să fie puternică în orice situație, deoarece atenția susținută ține mintea departe de distrageri, în mrejele cărora poate cădea, deoarece credința, energia și înțelegerea țin de natura distragerilor; și departe de trândăvie, în care ar putea cădea, deoarece concentrarea ține de natura trândăviei.

Buddhaghosa

Ar fi bine să menționăm acum, ca o paranteză, că Dumnezeu nu este câtuși de puțin singurul obiect de contemplație posibil. Au existat și încă mai există mulți contemplativi filosofi, esteți și oameni de știință. Concentrarea unidirecțională asupra unui obiect care nu este cel mai înalt poate deveni o formă periculoasă de idolatrie. Într-o scrisoare adresată lui Hooker, Darwin scria că „pentru orice om este ceva groaznic de rău să fie într-atât de absorbit de un subiect așa cum sunt eu". Este rău pentru că o astfel de fixație poate determina o atrofiere mai mult sau mai puțin totală a tuturor aspectelor minții, cu excepția unuia singur. Darwin însuși amintește că în partea a doua a vieții sale nu a mai fost câtuși de puțin interesat de poezie, artă sau religie. Din punct de vedere profesional, în raport cu specializarea aleasă de el, omul poate fi absolut matur. Din punct de vedere spiritual, uneori chiar etic, în raport cu Dumnezeu și cu semenii săi, abia dacă poate fi ceva mai mult decât un fetus.

În cazurile în care contemplația unidirecțională se concentrează asupra lui Dumnezeu, există riscul ca abilitățile nefolosite ale minții să se atrofieze. Pustnicii din Tibet și Tebaida s-au concentrat cu siguranță în felul acesta, dar cu o concentrare unidirecțională bazată pe excludere și mutilare. Mai e posibil totuși ca în cazul în care ar fi fost cu adevărat mai „supuși Duhului Sfânt" să fi ajuns să înțeleagă că această concentrare unidirecțională prin excludere este cel mult o pregătire a unidirecționalității prin includere – conștientizarea lui Dumnezeu în deplinătatea ființei cosmice ca și în înălțimile lăuntrice ale sufletului individual. Precum

înțeleptul taoist, aceștia s-ar fi întors în cele din urmă în lume călărind pe individualitatea lor domesticită și regenerată; ar fi „venit să mănânce și să bea”, s-ar fi întovărășit cu „vameșii și păcătoșii” sau cu echivalentele lor budiste, „bețivanii și măcelarii”. Pentru persoana cu totul luminată, pe deplin eliberată, *samsara* și *nirvana*, timpul și veșnicia, fenomenalul și realul, sunt în esență unul și același lucru. Întreaga ei viață este o contemplare trează și unidirecțională a Divinității în și prin lucrurile, viețile, mințile și evenimentele lumii devenirii. Aici nu există mutilare a sufletului, nici atrofiere a vreuneia dintre puterile și capacitățile sale. Mai degrabă există o sporire generală și o intensificare a conștiinței și, în același timp, o extindere și o transfigurare. Niciun sfânt nu s-a plâns vreodată că această absorbire în Dumnezeu ar fi ceva „groaznic de rău”.

> La început a fost Cuvântul; priviți-l pe Acela pe care l-a ascultat Maria. Iar Cuvântul s-a făcut trup; priviți-l pe Acela pe care l-a slujit Marta.
>
> Sfântul Augustin

> Dumnezeu ne soarbe în El prin contemplare, iar apoi trebuie să fim cu totul ai Lui; dar după aceea Duhul lui Dumnezeu ne suflă afară, pentru practicarea iubirii și a faptelor bune.
>
> Jan van Ruysbroeck

Fapta, spune Toma de Aquino, ar trebui să fie ceva care se adaugă unei vieți în rugăciune, nu ceva ce i se ia. Unul dintre

motivele acestei recomandări este strict utilitar; fapta care „se ia dintr-o viață de rugăciune” este faptă neluminată de contactul cu Realitatea, neinspirată și nepovățuită; prin urmare, e posibil să fie ineficientă și chiar dăunătoare. „Înțelepții din vechime”, spune Zhuangzi, „au dobândit mai întâi Tao pentru ei înșiși, apoi pentru ceilalți”. Nu putem scoate paiul din ochii celorlalți câtă vreme bârna din ochiul nostru ne împiedică să vedem Soarele divin și să muncim în lumina lui. Referindu-ne la cei care preferă acțiunea imediată în locul dobândirii, prin contemplare, a puterii de a acționa bine, Sfântul Ioan al Crucii întreabă: „Ce realizează aceștia?” – și răspunde: *Poco más que nada, y a veces nada, y aun a veces daño* („Puțin mai mult decât nimic, uneori absolut nimic, iar alteori chiar suferință”). Câștigul trebuie să echilibreze cheltuielile. Acest lucru este necesar nu numai la nivel economic, ci și la nivel fiziologic, intelectual, etic și spiritual. Nu putem da energie fizică dacă nu ne aprovizionăm trupul cu combustibil sub forma mâncării. Nu putem spera să spunem ceva care să merite a fi rostit dacă nu citim și nu digerăm rostirile celor mai buni decât noi. Nu putem acționa în mod potrivit și eficient dacă nu obișnuim să ne deschidem și să primim îndrumările divinei Naturi a Lucrurilor. Trebuie să asimilăm binefacerile veșniciei pentru a putea răspândi binefacerile timpului. Însă binefacerile veșniciei nu pot fi dobândite decât renunțând la cel puțin o părticică din timpul nostru, ca să le așteptăm în tăcere. Asta înseamnă că viața în care cheltuiala etică este echilibrată de câștigul spiritual trebuie să fie o viață în care fapta alternează cu odihna, cuvântul cu tăcerea pasivă și veghetoare. *Otium sanctum quaerit caritas veritatis; negotium justum suscipit necessitas*

caritatis („Dragostea de Adevăr caută odihna cea sfântă; nevoia de dragoste duce la dreaptă făptuire”). Trupurile oamenilor și animalelor sunt un fel de motoare cu piston, în care presiunea este urmată mereu de relaxare. Până și inima neadormită se odihnește după fiecare bătaie. Nu există în Natura vie ceva care să se asemene, fie și de departe, cu cea mai măreață invenție tehnică a omului, roata care se învârtește continuu. (Fără îndoială, tocmai lucrul ăsta explică plictiseala, oboseala și apatia celor care, în fabricile moderne, sunt nevoiți să-și adapteze mișcările trupului și ale minții la mișcări circulare cu o viteză mecanic uniformă.) „Ceea ce omul câștigă prin contemplare”, spune Eckhart, „dă mai departe prin iubire”. Umanistul bine intenționat și creștinul căldicel care-și închipuie că poate respecta cea de-a doua dintre marile porunci fără să-și ia răgazul de a se gândi măcar cât de mult îl poate iubi pe Dumnezeu din toată inima, sufletul și mintea sunt oameni angajați în sarcina imposibilă de a turna la nesfârșit apa dintr-un vas care nu se reumple niciodată.

> Fiicele Carității ar trebui să iubească rugăciunea așa cum trupul iubește sufletul. Și întocmai cum trupul nu poate trăi fără suflet, tot așa nici sufletul nu poate trăi fără rugăciune. Și câtă vreme o fiică se roagă așa cum ar trebui să se roage, va fi bine. Nu va umbla, ci va alerga pe căile Domnului și se va înălța la un grad mai mare de iubire de Dumnezeu.
>
> Sfântul Vincențiu de Paul

> Familii, orașe, țări și națiuni s-au bucurat de o mare fericire atunci când un singur om a dat atenție Binelui și Frumosului… Astfel de oameni nu numai că se izbăvesc pe ei înșiși; eliberează mințile celor pe care-i întâlnesc.
>
> Philon

Păreri asemănătoare sunt exprimate de al-Ghazali, care îi consideră pe mistici nu doar ultima sursă a cunoașterii noastre legate de suflet și de virtuțile și defectele lui, dar și sarea care împiedică societățile umane să se descompună. „Pe vremea filosofilor”, scrie el, „ca în orice perioadă, au existat astfel de mistici înflăcărați. Dumnezeu nu-i răpește lumii, pentru că ei o țin”. Ei sunt cei care, lepădându-se de sine, devin vrednici de inspirație perpetuă și sunt astfel transformați în instrumente prin care harul divin este mijlocit spre cei a căror natură neregenerată este insensibilă la atingerile delicate ale Duhului.

Recomandări bibliografice

Al-Ghazzali, *Confessions*, trad. de Claud Field (Londra, 1909).

Ansari of Herat, *The Invocations of Sheikh Adbullah Ansari of Herat*, trad. de Sardar Sir Jogendra Singh (Londra, 1939).

Attar, *Selections*, trad. de Margaret Smith (Londra, 1932).

Augustine, St. *Confessions* (numeroase ediții).

Aurobindo, Sri, *The Life Divine*, 3 vol. (Calcutta, 1939).

Baker, Augustine, *Holy Wisdom* (Londra, 1876).

Beausobre, Julia de, *The Woman Who Could Not Die* (Londra și New York, 1938).

Bernard of Clairvaux, St., *The Steps of Humility* (Cambridge, Mass., 1940).

Bernard of Clairvaux, St., *On the Love of God* (New York, 1937).

Bernard of Clairvaux, St., *Selected Letters* (Londra, 1904). – O analiză remarcabil de lucidă a gândirii Sfântului Bernard poate fi găsită în *The Mystical Doctrine of Saint Bernard* (*Doctrina mistică a Sfântului Bernard*) de prof. Etienne Gilson (Londra și New York, 1940).

Bertocci, Peter A., *The Empirical Argument for God in Late British Philosophy* (Cambridge, Mass., 1938).

Bhagavad-Gita. – Dintre numeroasele traduceri în engleză ale acestei scripturi hinduse, cea mai bună, din punct de vedere literar, este cea a lui Swami Prabhavananda și Christopher Isherwood (Los Angeles, 1944). Note prețioase, bazate pe comentariile lui Shankara, se găsesc în ediția Swami Nikhilananda (New York, 1944), iar traducerea literală a profesorului Franklin Edgerton (Cambridge, Mass., 1944) este precedată de o lungă introducere erudită.

Binyon, L., *The Flight of the Dragon* (Londra, 1911).

Boehme, Jakob. – O bună introducere în opera acestui scriitor foarte dificil este *The Mystic Will* de Howard H. Brinton (New York, 1930).

Brahmananda, Swami. – Însemnări conținând învățăturile sale și o biografie scrisă de Swami Prabhavananda sunt incluse în *The Eternal Companion* (Los Angeles, 1944).

Camus, Jean-Pierre, *The Spirit of St. Francis de Sales* (Londra, f.d.).

Caussade, J.-P. de, *Abandonment* (New York, 1887).

Caussade, J.-P. de, *Spiritual Letters*, 3 vol. (Londra, 1937).

Chantal, St. Jeanne-Françoise, *Selected Letters* (Londra și New York, 1918).

Chapman, Abbot John, *Spiritual Letters* (Londra, 1935).

Chuang Tzu, *Chuang Tzu, Mystic, Moralist and Social Reformer*, trad. de Herbert Giles (Shanghai, 1936).

Chuang Tzu, *Musings of a Chinese Mystic* (Londra, 1920).

Chuang Tzu, *Chinese Philosophy in Classical Times*, trad. de E.R. Hughes (Londra, 1943).

The Cloud of Unknowing (cu comentarii de Augustine Baker); editat cu o introducere de Justin McCann (Londra, 1924).

Coomaraswamy, Ananda K., *Buddha and the Gospel of Buddhism* (New York, 1916).
Coomaraswamy, Ananda K., *The Transformation of Nature in Art* (Cambridge, Mass., 1935).
Coomaraswamy, Ananda K., *Hinduism and Buddhism* (New York, f.d.).
Curtis, A.M., *The Way of Silence* (Burton Bradstock, Dorset, 1937).
Deussen, Paul, *The Philosophy of the Upanishads* (Londra, 1906).
Dionysius the Areopagite, *On the Divine Names and the Mystical Theology*, trad. și introducere de C.E. Rolt (Londra, 1920).
Eckhart, Meister, *Works*, trad. de C.B. Evans (Londra, 1924).
Eckhart, Meister, *Meister Eckhart, A Modern Translation* de R.B. Blakney (New York, 1927).
Evans-Wents, W.Y., *The Tibetan Book of the Dead* (New York, 1927).
Evans-Wents, W.Y., *Tibet's Great Yogi, Milarepa* (New York, 1928).
Evans-Wents, W.Y., *Tibetan Yoga and Secret Doctrines* (New York, 1935).
The Following of Christ, autor necunoscut, greșit atribuită lui Tauler în prima ediție englezească (Londra, 1886).
Frost, Bede, *The Art of Mental Prayer* (Londra, 1940).
Frost, Bede, *Saint John of the* Cross (Londra, 1937).
Garrigou-Lagrange, R., *Christian Perfection and Contemplation* (Londra și St. Louis, 1937).
Goddard, Dwight, *A Buddhist Bible* (publicată de editor, Thetford, Maine, 1938). – Acest volum include traducerile

unor texte Mahayana care nu se găsesc (sau se găsesc cu mare greutate) în alte locuri. Printre acestea se numără *The Diamond Sutra*, *The Surangama Sutra*, *The Lankavatara Sutra*, *The Awakening of Faith* și *The Sutra of the Sixth Patriarch*.

Guénon, René, *Man and His Becoming According to the Vedanta* (Londra, f.d.).

Guénon, René, *East and West* (Londra, 1941).

Guénon, René, *The Crisis of the Modern World* (Londra, 1942).

Heard, Gerald, *The Creed of Christ* (New York, 1940).

Heard, Gerald, *The Code of Christ* (New York, 1941).

Heard, Gerald, *Preface to Prayer* (New York, 1944).

Hilton, Walter, *The Scale of Perfection* (New York, 1927).

Hugel, Friedrich von, *The Mystical Element in Religion as Studied in Saint Catherine of Genoa and Her Friends* (Londra, 1923).

Ibn Tufal, *The Awakening of the Soul*, trad. de Paul Bronnle (Londra, 1910).

The Imitation of Christ, trad. Whitford, editată de E.J. Klein (New York, 1941).

John of the Cross, St., *Works*, 3 vol. (Londra, 1934-1935).

Jones, Rufus, *The Spiritual Reformers in the 16th and 17th Centuries* (New York, 1914).

Jones, Rufus, *The Flowering of Mysticism* (New York, 1939).

Jorgensen, Johannes, *Saint Catherine of Sienna* (Londra, 1938).

Lao Zi. – Există numeroase traduceri din *Tao Te Ching*. A se consulta și compara cele ale lui Arthur Waley în *The Way and Its Power* (Londra, 1933), ale lui F.R. Hughes în *Chinese*

Philosophy in Classical Times (Everyman's Libray) și Ch'u Ta-Kao (Londra, 1927) republicată în *The Bible of the World* (New York, 1939).

Law, William. – Sunt disponibile mai multe ediții moderne ale lucrării *Serious Call;* dar multe dintre scrierile cele mai valoroase ale lui Law, cum ar fi *The Spirit of Love* și *The Spirit of Prayer*, nu au mai fost republicate în ultimii ani și sunt greu de găsit. O foarte bună antologie a scrierilor lui Law, *Characters and Characteristics of William Law*, a fost alcătuită de Alexander Whyte spre finalul secolului trecut (ediția a III-a, Londra, 1898).

Leen, Edward, *Progress through Mental Praye*r (Londra, 1940).

McKeon, Richard, *Selections from Medieval Philosophers,* 2 vol. (New York, 1929).

The Mirror of Simple Souls, autor necunoscut (Londra, 1927).

Nicholas of Cusa, *The Idiot* (San Francisco, 1940).

Nicholas of Cusa, *The Vision of God* (Londra și New York, 1928).

Nicholson, R., *The Mystics of Islam* (Londra, 1914).

Oman, John, *The Natural and the Supernatural* (Londra, 1938).

Otto, Rudolf, *India's Religion of Grace* (Londra, 1930).

Otto, Rudolf, *Mysticism East and West* (Londra, 1932).

Patanjali, *Yoga Aphorisms*, trad. și comentarii de Swami Vivekananda (New York, 1899).

Ponnelle, L. și Bordet, L., *St. Philpi Neri and the Roman Society of His Time* (Londra, 1932).

Poulain, A., *The Graces of Interior Prayer* (Londra, 1910).

Pourrat, P., *Christian Spirituality*, 3 vol. (Londra, 1922).

Pratt, J.B., *The Pilgrimage of Buddhism* (New York, 1928).
Radhakrishnan, S., *The Hindu View of Life* (Londra și New York, 1927).
Radhakrishnan, S., *Indian Philosophy* (Londra și New York, 1923-1927).
Radhakrishnan, S., *Eastern Religions and Western Thought* (New York, 1939).
Ramakrishna, Sri, *The Gospel of Sri Ramakrishna*, trad. din varianta bengali a lui „M" de Swami Nikhilananda (New York, 1942).
Rumi, Jalal-uddin, *Masnavi*, trad. de E.H. Whinfield (Londra, 1898).
Ruysbroeck, Jan van, *The Adornment of the Spiritual Marriage* (Londra, 1916). A se consulta și studiile elaborate de Evelyn Underhill (Londra, 1915) și Wautier d'Aygalliers (Londra, 1925).
Sales, St. François de, *Introduction to the Devout Life* (numeroase ediții).
Sales, St. François de, *Treatise on the Love of God* (ediție nouă, Westminster, Md., 1942).
Sales, St. François de, *Spiritual Conferences* (Londra, 1868).
Sales, St. François de. – Vezi și J.-P. Camus.
The Secret of the Golden Flower, trad. din chineză de Richard Wilhelm, comentariu de dr. C.G. Jung (Londra și New York, 1931).
Stocks, J.L., *Time, Cause and Eternity* (Londra, 1938).
Stout, G.F., *Mind and Matter* (Londra, 1931).
Sutra Spoken by the Sixth Patriarch, Hui Neng, trad. de Wung Mou-lam (Shanghai, 1930); republicat în *A Buddhist Bible* (Thetford, 1938).

Suzuki, B.L., *Mahayana Buddhism* (Londra, 1938).
Suzuki, D.T., *Studies in Zen Buddhism* (Londra, 1927).
Suzuki, D.T., *Studies in the Lankavatara Sutra* (Kyoto și Londra, 1935).
Suzuki, D.T., *Manual of Zen Buddhism* (Kyoto, 1935).
Tagore, Rabindranath, *One Hundred Poems of Kabir* (Londra, 1915).
Tauler, Johann, *Life and Sermons* (Londra, 1907).
Tauler, Johann, *The Inner Way* (Londra, 1909).
Tauler, Johann. – A se consulta lucrarea lui Inge *Christian Mysticism*, *Studies in Mystical Religion* de Rufus Jones și *Christian Spirituality* de Pourrat.
Tennant, F.R., *Philosophical Theology* (Cambridge, 1923).
Theologia Germanica, trad. Winkworth (ediție nouă, Londra, 1937).
Tillyard, Aelfrida, *Spiritual Exercises* (Londra, 1927).
Traherne, Thomas, *Centuries of Meditation* (Londra, 1908).
Traherne, Thomas. – A se consulta *Thomas Traherne, A Critical Biography* de Gladys I. Wade (Princeton, 1944).
Underhill, Evelyn, *Mysticism* (Londra, 1924).
Underhill, Evelyn, *The Mystics of the Church* (Londra, 1925).
Upanishads. – *The Thirteen Principal Upanishads*, trad. de R.E. Hume (New York, 1931); *The Ten Principal Upanishads*, trad. de Shree Purohit și W.B. Yeats (Londra, 1937); *The Himalayas of the Soul*, trad. de J. Mascaro (Londra, 1938).
Watts, Alan W., *The Spirit of Zen* (Londra, 1936).
Whitney, Janet, *John Woolman, American Quaker* (Boston, 1942).
Whitney, Janet, *Elizabeth Fry, Quaker Heroine* (Boston, 1936).

Addenda

Credințe[1]

Nicio descriere a imaginii științifice a lumii și a istoriei sale nu ar fi completă dacă nu ar conține un element care să ne aducă aminte de un fapt adeseori uitat până și de oamenii de știință: această imagine nici măcar nu pretinde a fi completă. Din lumea în care trăim efectiv, lumea pe care o percepem prin simțuri, prin intuițiile noastre despre frumusețe și bunătate, prin emoțiile și impulsurile noastre, trăirile și sentimentele noastre, omul de știință extrage un univers privat simplificat al lucrurilor care au doar acele calități pe care obișnuiam să le numim „principale”. În mod arbitrar, pentru că se întâmplă să fie ceva la îndemână, pentru că metodele folosite de el nu-i permit să se ocupe de imensa complexitate a realității, acesta selectează din întreaga experiență doar acele elemente care pot fi cântărite, măsurate, numărate sau care, într-un fel sau altul, se pretează unei abordări matematice. Folosind această tehnică de simplificare și abstractizare, omul de știință a reușit să ajungă la un grad uimitor de înțelegere și dominare a mediului fizic înconjurător. Succesul a fost amețitor și, cu o lipsă de logică

fără îndoială scuzabilă având în vedere împrejurările, mulți oameni de știință și filosofi au ajuns să-și imagineze că această abstractizare utilă a realității era însăși realitatea. Realitatea, așa cum este trăită de fapt, conține intuiții de valoare și semnificație, conține iubire, frumusețe, extaz mistic, semne ale divinității. Știința nu a avut și încă nu dispune de instrumente intelectuale cu care să se ocupe de aceste aspecte ale realității. Prin urmare, le-a ignorat și și-a îndreptat atenția asupra unor anumite aspecte ale lumii de care se putea ocupa cu ajutorul aritmeticii, geometriei și a diferitelor ramuri ale matematicilor superioare. Convingerea noastră că lumea nu are sens se datorează în parte faptului (discutat într-un paragraf ulterior) că filosofia lipsei de sens se pretează în mod foarte eficient la promovarea scopurilor patimii erotice sau politice; în parte, unei adevărate erori intelectuale – eroarea de a identifica lumea științei, o lume din care a fost exclusă în mod deliberat orice semnificație și valoare, cu realitatea absolută. Merită să citățm în acest context cuvintele cu care Hume își încheie *Cercetarea*: „Dacă luăm în mână orice volum de teologie sau de metafizică de școală, bunăoară, să ne întrebăm: Conține el oare vreun raționament abstract privitor la cantitate sau număr? Nu. Conține el oare vreun raționament întemeiat pe experiență cu privire la fapte și existență? Nu. Încredințați-l atunci focului, căci nu poate conține nimic altceva decât sofisme și iluzii”[2]. Hume nu menționează decât teologia și metafizica de școală; însă argumentul lui s-ar aplica la fel de bine și poeziei, muzicii, picturii, sculpturii și tuturor învățăturilor etice și religioase. *Hamlet* nu conține niciun raționament abstract privitor la cantitate sau număr și niciun raționament întemeiat pe

experiență cu privire la fapte și existență; tot așa nici sonata *Hammerklavier*, nici *David* de Donatello, nici *Tao Te Ching*, nici *Urmarea lui Hristos*. Aruncați-le așadar în flăcări, pentru că nu conțin decât sofisme și iluzii.

Acum trăim nu în dulcea beție provocată de succesele timpurii ale științei, ci într-o mahmureală destul de mohorâtă, când a devenit clar că ceea ce a făcut până acum știința cea triumfătoare a fost să îmbunătățească mijloacele de atingere a unor scopuri cu nimic îmbunătățite sau chiar deteriorate. În această condiție de sobrietate temătoare putem vedea că ce conține literatura, arta, muzica – iar într-o anumită măsură și teologia și metafizica de școală – nu este sofism și iluzie, ci doar acele elemente ale experienței pe care oamenii de știință au ales să le omită, pentru bunul motiv că nu dețineau metode intelectuale pentru a se ocupa de ele. În arte, filosofie, religie oamenii încearcă – evident, fără un succes deplin – să descrie și să explice aspectele nemăsurabile, pur calitative ale realității. Din vremea lui Galilei, oamenii de știință au recunoscut, uneori explicit, dar cel mai adesea indirect, că nu au competența de a discuta astfel de probleme. Imaginea științifică a lumii este ceea ce este pentru că oamenii de știință combină această incompetență cu anumite competențe speciale. Ei nu au niciun drept să pretindă că acest produs al incompetenței și specializării este o imagine completă a realității. Ca un fapt istoric, totuși, această pretenție a fost formulată în mod constant. Pașii succesivi în procesul de identificare a unei abstractizări arbitrare a realității cu realitatea însăși au fost descriși, amplu și lucid, în remarcabila lucrare a lui Burtt *Metaphysical Foundations of Modern Science* (*Fundamentul metafizic al științei moderne*); așa încât nu se

impune să dezvolt mai mult această temă. Tot ce trebuie să adaug este faptul că, în anii din urmă, mulți oameni de știință au ajuns să-și dea seama că imaginea științifică a lumii este una incompletă – produsul competenței lor speciale în domeniul matematicii și al incompetenței lor speciale de a se ocupa sistematic de valorile estetice și morale, de experiențele religioase și intuițiile pline de semnificații. Din păcate, noi idei sunt acceptate de membrii mai puțin inteligenți ai societății doar după o perioadă considerabilă de timp. Acum șaizeci-șaptezeci de ani majoritatea oamenilor de știință credeau – iar această credință le pricinuia adesea o adâncă tristețe – că produsul incompetenței lor speciale era identic cu realitatea ca întreg. Astăzi, în diferite cercuri științifice, credința aceasta a început să facă loc unei concepții diferite și, evident, mai aproape de adevăr, legată de relația dintre știință și experiența totală. În schimb, marea masă a oamenilor tocmai a ajuns în punctul în care se aflau strămoșii oamenilor de știință de astăzi cu două generații în urmă. Sunt convinși că imaginea științifică a unei abstractizări a realității este o imagine a realității ca întreg și că de aceea lumea nu are nici sens, nici valoare. Însă nimănui nu-i place să trăiască într-o astfel de lume. Ca să-și satisfacă foamea de sens și valoare, oamenii se orientează spre doctrine precum naționalismul, fascismul și comunismul revoluționar. Din punct de vedere filosofic și științific, aceste doctrine sunt absurde; dar pentru masele de oameni din fiecare comunitate ele au acest mare merit: atribuie sensul și valoarea care îi fuseseră luate lumii ca întreg acelei anumite porțiuni a lumii în care credincioșii se întâmplă să trăiască.

Aceste ultime considerații ridică o întrebare importantă, care trebuie analizată acum în detaliu. Oare lumea ca întreg are valoarea și sensul pe care le atribuim în mod constant anumitor părți ale ei (cum ar fi făpturile omenești și lucrările lor)? Și dacă da, care este natura acelei valori și acelui sens? Este o întrebare pe care, acum câțiva ani, nici măcar n-aș fi pus-o. Deoarece, ca mulți dintre contemporanii mei, am luat și eu de bună ideea că nu există un sens. Asta se datora în parte faptului că împărtășeam credința comună că imaginea științifică a unei abstractizări a realității era o imagine adevărată a realității ca întreg; și în parte și din alte motive, neintelectuale. Aveam motive să nu-mi doresc ca lumea să aibă un sens; prin urmare, presupuneam că nu are niciunul și puteam, fără nicio greutate, să găsesc argumente satisfăcătoare care să-mi susțină presupunerea.

În cele mai multe cazuri, ignoranța este una lesne de biruit. Nu știm pentru că nu vrem să știm. Voința noastră este cea care hotărăște cum și asupra căror subiecte ne vom folosi inteligența. Cei care nu găsesc niciun sens lumii în general cred asta pentru că, dintr-un motiv sau altul, le convine ca lumea să fie lipsită de sens.

Comportamentul nebunului este doar un comportament normal, puțin exagerat și deviant. Anormalul aruncă o lumină revelatoare asupra normalului. De aici interesul acordat, printre alți nebuni, personalității extravagante a Marchizului de Sade. Marchizul se mândrea cu faptul că era un gânditor. Cărțile sale, ce-i drept, conțin mai multă filosofie decât pornografie. Admiratorul libidinos și flămând trebuie să adulmece străbătând capitole lungi de speculații abstracte pentru a găsi exemplele de cruzime și obscenități pe care le

vânează. Filosofia lui De Sade era filosofia lipsei de sens împinsă până la concluzia ei logică. Viața era lipsită de semnificație. Valorile erau iluzorii, iar idealurile – simple invenții ale preoților vicleni și ale regilor. Doar senzațiile și plăcerile animalice erau reale și doar pentru ele merita să trăiești. Nu exista niciun motiv pentru care cineva ar fi putut avea fie și cea mai mică urmă de considerație față de altcineva. Pentru cei cărora violul și crima li se păreau amuzante, violul și crima erau activități perfect legitime. Și așa mai departe.

De ce nu reușea Marchizul să găsească în lume nicio valoare sau semnificație? Era oare intelectul lui mai pătrunzător decât cel al altor oameni? Era oare forțat de acuitatea viziunii lui să privească prin vălul prejudecății și al superstiției realitatea cea hidoasă din spatele lor? Putem pune la îndoială lucrul acesta. Adevăratul motiv pentru care Marchizul nu reușea să vadă în lume nicio semnificație sau valoare trebuie căutat în acele descrieri de orgii, sodomii și torturi care alternează cu fragmentele filosofice în *Justine* și *Juliette.* În împrejurările obișnuite ale vieții, Marchizul nu era neapărat un om crud; ce-i drept, se povestește că a avut necazuri serioase în vremea Terorii din cauza blândeții sale față de cei suspectați de sentimente antirevoluționare. Cruzimea lui era legată strict de perversiunea sexuală. A intrat în conflict cu poliția pentru că biciuise actrițe, înfipsese bricege în vânzătoare, hrănise prostituate cu prune confiate înmuiate în cantaridă. Investigațiile lui filosofice – care, ca și reveriile pornografice, au fost scrise cu precădere în închisori și aziluri – erau justificarea teoretică a practicilor sale erotice. În mod similar, opiniile lui politice erau dictate de dorința de

răzbunare împotriva acelor membri ai familiei și clasei sale sociale care, după cum gândea el, îl persecutaseră pe nedrept. A fost un revoluționar entuziast – în orice caz, la nivel teoretic; pentru că, așa cum am văzut, în realitate era prea blând ca să-i mulțumească pe tovarășii lui iacobini. Cărțile lui prezintă un interes și o valoare permanente deoarece conțin un fel de *reductio ad absurdum* al unei teorii revoluționare. Lui Sade nu-i este teamă să fie revoluționar până la capăt. Nemulțumindu-se să nege sistemul special de valori întruchipat de *ancien régime*, el continuă să nege existența oricăror valori, a oricărui idealism și a imperativelor morale obligatorii de orice fel. Propovăduiește revoluția violentă nu numai în domeniul politic și economic, ci și (în mod logic, cu logica înspăimântătoare a unui maniac) în cel al relațiilor personale, inclusiv al celor mai intime, dintre îndrăgostiți. Și, la urma urmei, de ce nu? Dacă este legitim să torturezi și să ucizi în anumite circumstanțe, trebuie să fie la fel de legitim să torturezi și să ucizi în toate celelalte împrejurări. De Sade este revoluționarul întru totul consecvent și meticulos al istoriei.

Dacă am zăbovit atâta timp asupra unui maniac e pentru că nebunia lui luminează spațiile întunecate ale comportamentului normal. Nicio filosofie nu este absolut dezinteresată. Simpla dragoste pentru adevăr este întotdeauna amestecată, într-o anumită măsură, cu nevoia – resimțită în mod conștient sau inconștient până și de cel mai nobil și mai inteligent dintre filosofi – de a justifica o anumită formă de comportament personal sau social, de a raționaliza prejudecățile tradiționale ale unei anumite clase sau comunități. Filosoful care găsește un sens în lume este

preocupat nu numai să elucideze acel sens, ci și să dovedească că este exprimat în cel mai clar mod cu putință într-o religie anume, într-un cod de moravuri acceptat. Filosoful care nu găsește în lume niciun sens nu este preocupat exclusiv de o problemă de metafizică pură. Mai este preocupat și să dovedească faptul că nu există niciun motiv rezonabil pentru care el, personal, nu ar trebui să facă ceea ce dorește să facă, sau de ce prietenii lui nu ar trebui să acapareze puterea politică și guvernul în felul în care li se pare cel mai avantajos. Motivele voite, spre deosebire de cele intelectuale, pentru a susține doctrinele materialismului, de exemplu, pot fi predominant erotice, cum au fost în cazul lui La Mettrie (a se vedea descrierea lirică pe care o face plăcerilor în pat din *La volupté* și de la finalul lucrării *L'Homme Machine*), sau predominant politice, ca în cazul lui Karl Marx. Dorința de a justifica o anumită formă de organizare și, în unele cazuri, de voință personală de putere a jucat un rol la fel de important în formularea filosofiilor care postulează existența unui sens al lumii. Filosofilor creștini nu le-a fost greu să justifice imperialismul, războiul, sistemul capitalist, folosirea torturii, cenzura presei și toate tiraniile ecleziastice de orice fel, de la tirania Romei până la tiraniile Genevei și ale Noii Anglii. În toate aceste cazuri, ei au arătat că sensul lumii era întocmit astfel încât să fie compatibil sau, de fapt, întru totul exprimat prin nedreptățile pe care le-am menționat mai sus – nedreptăți înfăptuite, firește, pentru a servi intereselor personale sau sectare ale filosofilor respectivi. La timpul cuvenit au apărut filosofi care au negat nu numai dreptul acestor avocați creștini speciali de a justifica nedreptatea invocând sensul lumii, dar și dreptul lor de a găsi un

asemenea sens. În împrejurările date, acest lucru nu a fost surprinzător. O denaturare fără scrupule a adevărului tinde să dea naștere altor denaturări contrare. Patimile pot fi satisfăcute în decursul acestui proces; dar iubirea dezinteresată de cunoaștere suferă o diminuare.

Fără îndoială, pentru mine, ca și pentru majoritatea contemporanilor mei, filosofia nihilistă era în esență un instrument de eliberare. Eliberarea pe care ne-o doream era în același timp eliberarea de un anumit sistem politic și economic și eliberarea de un anumit sistem de moralitate. Aveam obiecții împotriva moralității pentru că interfera cu libertatea noastră sexuală; aveam obiecții împotriva sistemului politic și economic pentru că era nedrept. Susținătorii acestor sisteme pretindeau că, într-un fel anume, ele întruchipau sensul lumii (un sens creștin, insistau ei). Exista o metodă admirabil de simplă de a dovedi greșeala acestor oameni și în același timp de a ne justifica propria revoltă politică și erotică: puteam nega că lumea ar avea vreun sens. Tactici similare au fost adoptate în secolul al XVIII-lea, și din aceleași motive. De la romancierii celebri ai vremii, precum Crébillon și Andréa de Nerciat, aflăm că motivul principal pentru a fi „filosofi” este că în felul acesta ne-am putea elibera de prejudecăți – în special de prejudecățile de natură sexuală. Scriitorii mai serioși au asociat prejudecățile politice cu cele sexuale și au recomandat filosofia (în practică, filosofia nihilistă) ca o pregătire pentru reformă socială sau revoluție. Începutul secolului al XIX-lea a fost martorul unei reacții îndreptate către un fel de filosofie plină de sens care, în mod nefericit, ar putea fi folosită pentru a justifica reacția politică. Oamenii noului Iluminism, care a

apărut pe la jumătatea secolului al XIX-lea, au folosit încă o dată lipsa de sens ca o armă împotriva reacționarilor. Pasiunea victoriană pentru respectabilitate a fost totuși atât de mare, încât, în perioada în care au fost formulate, nici pozitivismul, nici darwinismul nu au fost folosite pentru justificarea impulsurilor sexuale. După război, filosofia nihilismului a ajuns din nou la modă, mai triumfătoare ca înainte. Ca pe vremea lui La Mettrie și a succesorilor lui, dorința de a justifica un anumit libertinaj sexual a jucat în popularizarea nihilismului un rol cel puțin la fel de important ca și cel jucat de dorința de eliberare de o formă nedreaptă și ineficientă de organizare socială. Pe la sfârșitul anilor 1920 a început să prindă contur o anumită reacție – dincolo de filosofia nonșalantă a nihilismului general, înspre teologiile aspre, feroce ale idolatriei naționaliste și revoluționare. Sensul a fost reintrodus în lume, însă doar pe bucăți. Universul, ca întreg, rămânea în continuare lipsit de sens, dar anumite porțiuni ale lui, precum națiunea, statul, clasa, partidul, au fost înzestrate cu semnificație și cu cea mai înaltă valoare. Gradul general de acceptare a unei doctrine care neagă semnificația și valoarea lumii ca întreg, atribuindu-le în același timp într-un grad suprem anumitor părți selectate în mod arbitrar din totalitate, nu poate avea decât rezultate rele și dezastruoase. „Tot ceea ce suntem [și, prin urmare, tot ceea ce facem] este rezultatul a ceea ce gândim.” Ne imaginăm că suntem membri ai unor comunități nemaipomenit de însemnate și valoroase – națiuni zeificate, clase sociale cu statut divin și câte și mai câte – care există într-un univers lipsit de sens. Și pentru că am gândit în felul acesta, reînarmarea este în plină desfășurare, naționalismul

economic devine din ce în ce mai intens, bătălia propagandelor rivale devine tot mai acerbă, iar războiul general este tot mai probabil.

Natura vizibil otrăvitoare a fructelor este cea care m-a forțat să regândesc copacul filosofic din care crescuseră. Cu siguranță este greu, poate chiar imposibil să demonstrăm orice legătură necesară dintre adevăr și binele efectiv. Într-adevăr, în timpul Iluminismului de la mijlocul secolului al XIX-lea era la modă să vorbești despre nevoia de a le oferi maselor „minciuni vitale" calculate astfel încât să-i facă pe cei care le acceptă să fie nu numai fericiți, dar și cuminți. Adevărul – și anume că lumea nu are nici sens, nici valoare – ar fi trebuit să fie dezvăluit doar celor puțini care erau destul de puternici ca să-l accepte. Bineînțeles, se poate ca natura lucrurilor să fi creat un mare hău între adevărul despre lume, pe de o parte, și binele practic, pe de alta. Între timp însă, natura lucrurilor pare să fi transformat mintea omenească în așa fel încât nu vrea cu niciun chip să accepte o asemenea concluzie, decât doar sub presiunea dorinței sau a interesului personal. În plus, cei care, pentru a fi eliberați din încorsetarea politică sau sexuală, acceptă doctrina nihilismului absolut tind să devină în scurt timp atât de nemulțumiți de filosofia lor (în ciuda serviciilor pe care ea le aduce), încât o vor schimba pe orice dogmă, oricât de vizibil absurdă, care restituie sensul chiar și numai unei părți a universului. E adevărat, unii pot trăi o vreme îndelungată mulțumiți cu o filosofie a nihilismului. Dar în cele mai multe cazuri vom descoperi că oamenii aceștia posedă un oarecare talent sau o realizare ce le permite să ducă o viață care, într-o măsură limitată, este profund încărcată de sens și valoare. Astfel, un artist sau un om de

știință poate să profeseze o filosofie a nihilismului general și totuși să ducă o viață absolut mulțumitoare. Motivul trebuie căutat în faptul că cercetarea științifică și creația artistică sunt îndeletniciri acaparator de plăcute care, în plus, au și o anumită semnificație specială în virtutea relației lor cu adevărul și frumusețea. Cu toate acestea, creația artistică și cercetarea științifică pot fi folosite – și chiar sunt folosite în mod constant – ca mijloace de a scăpa de responsabilitățile vieții. Sunt proclamate a fi scopuri absolut bune în sine – scopuri atât de admirabile, încât cei care le urmăresc sunt scutiți să-și mai bată capul cu altceva. Acest lucru este adevărat în special în cazul științei contemporane. Cantitatea de cunoștințe acumulate este atât de mare, încât unui individ îi este acum imposibil să cunoască temeinic mai mult de un domeniu restrâns de studiu. Între timp, nu se face nicio încercare de a se realiza o sinteză coerentă a rezultatelor generale ale cercetării științifice. Universitățile noastre nu au nicio catedră de sinteză. Mai mult decât atât, întreaga atenție este îndreptată către discipline speciale – și aproape întotdeauna către discipline care nu au nevoie de atenție suplimentară, precum fizica, chimia și mecanica. În instituțiile noastre de învățământ superior acordăm de zece ori mai multă atenție științelor naturale decât științelor umaniste. Ca de obicei, toate eforturile noastre sunt îndreptate spre producerea de mijloace îmbunătățite în vederea atingerii unor scopuri neîmbunătățite. Între timp, specializarea intensivă tinde să reducă fiecare ramură a științei la o condiție ce se apropie de lipsa totală de sens. Există numeroși oameni de știință care sunt de fapt mândri de această stare de lucruri. În unele cercuri, lipsa de sens specializată a ajuns să fie

privită ca un fel de emblemă a științei adevărate. Cei care încearcă să lege mărunțele rezultate particulare ale specializării de viața umană ca întreg și de relația ei cu universul cel mare sunt acuzați că ar fi niște oameni de știință proști, șarlatani și profitori. Cei care aduc astfel de acuzații fac asta, bineînțeles, pentru că nu vor să-și asume niciun fel de responsabilitate, ci doar să se retragă în laboratoarele lor izolate, unde să se amuze executând cercetări încântător de interesante. Știința și arta sunt adesea un fel de drog superior, având față de băutură și morfină următorul avantaj: pot fi savurate cu conștiința liniștită și cu convingerea că, în procesul savurării, trăiești o „viață înaltă". Până la un punct, firește, este adevărat lucrul ăsta. Viața omului de știință sau a artistului este o viață mai înaltă. Din păcate, când este trăită într-un mod iresponsabil, unidirecțional, acea viață mai înaltă este probabil mai dăunătoare individului decât viața mai puțin înaltă a omului senzual obișnuit, iar în cazul omului de știință este, cu siguranță, mult mai rea pentru societate...

Ne aflăm acum în punctul în care descoperim că o filosofie de viață evident neadevărată conduce în practică la rezultate dezastruoase; punctul în care conștientizăm necesitatea căutării unei filosofii alternative care să fie adevărată și, prin urmare, să rodească binele. O analiză critică a argumentelor clasice în favoarea teismului ar descoperi că unele nu sunt câtuși de puțin convingătoare, în vreme ce restul pot doar să formuleze o presupunere în favoarea teoriei că lumea are un principiu integrator care îi conferă semnificație și valoare. Probabil că nu există niciun argument prin care teismul sau deismul sau panteismul, în forma lui fie pancosmică, fie acosmică, poate fi dovedit într-un mod convingător. Cel mai

bun lucru pe care-l poate face „raționamentul abstract” (ca să folosim sintagma lui Hume) este să formuleze o prezumție în favoarea vreunei ipoteze oarecare; iar această prezumție poate fi amplificată prin intermediul unui „raționament întemeiat pe experiență cu privire la fapte și existență”. Convingerea finală poate fi atinsă doar de cei care pot face un act de credință. Este o idee pe care mulți dintre noi o găsesc foarte descurajatoare. Dar ne-am putea îndoi că acest act de credință anume este prin el însuși mai dificil decât cele pe care trebuie să le facem, de pildă, de fiecare dată când formulăm o ipoteză științifică, de fiecare dată când, prin analiza câtorva fenomene, tragem niște concluzii privind toate fenomenele trecute, prezente și viitoare. Pe baza a foarte puține dovezi, dar fără mustrări ale conștiinței intelectuale, presupunem că dorința noastră fierbinte de explicații are un obiect real într-un univers explicabil, că plăcerea estetică obținută din anumite argumente este un semn că acestea sunt adevărate, că legile gândirii sunt și legi ale lucrurilor. Nu pare să existe niciun motiv pentru care, după ce am înghițit această cămilă, să nu mai înghițim una, la fel de mare ca prima. Odată recunoscute, motivele pentru care ne codim să înghițim a doua cămilă încetează să mai existe și devenim liberi să evaluăm, pe baza meritelor lor, dovezile și argumentele care ar justifica în mod rezonabil ultimul nostru act de credință și presupunerea ca adevărată a unei ipoteze pe care suntem absolut incapabili să o demonstrăm.

„Raționamentul abstract” trebuie să cedeze acum locul „raționamentului întemeiat pe experiență cu privire la fapte și existență”. După cum am văzut, științele naturale tratează doar acele aspecte ale realității care se pretează unei abordări

matematice. Restul este pur și simplu ignorat. Dar unele dintre experiențele astfel ignorate de științele naturale – experiențele estetice, de pildă, și experiențele religioase – fac lumină în chestiunea problemei puse în discuție. Acum trebuie să ne ocupăm tocmai de aceste experiențe și de dovezile pe care le furnizează despre natura lumii.

Ne-ar lua prea mult timp să discutăm despre natura și semnificația experienței estetice. În schimb, este suficient doar să sugerăm că cele mai bune producții ale artelor literare, plastice și muzicale ne oferă mai mult decât o simplă plăcere; ne oferă informații despre natura lumii. „Sanctus” din *Missa solemnis* în re major a lui Beethoven, *Grande Jatte* de Seurat, *Macbeth* – opere ca acestea ne spun, prin implicații ciudate, dar certe, ceva semnificativ despre realitatea supremă de dincolo de aparențe. Chiar din desăvârșirea unor opere minore – anumite sonete de Mallarmé, de exemplu, anumite obiecte de ceramică chinezească – putem desprinde idei strălucite despre „ceva cu mult mai adânc insuflat”, despre „pacea lui Dumnezeu, care covârșește orice minte”. Dar subiectul artei este vast și obscur, iar spațiul meu este limitat, așa încât am să mă mulțumesc să discut unele experiențe religioase care acționează asupra acestei probleme într-un mod mai direct decât o fac experiențele noastre de creatori și admiratori ai artei.

După spusele lui Babbitt, meditația este un mijloc de a produce o „concentrare suprarațională a voinței”. Însă meditația este mai mult decât o metodă de autoeducație; a mai fost folosită, în toate colțurile lumii și încă din vremurile cele mai îndepărtate, și ca metodă de dobândire a cunoașterii naturii esențiale a lucrurilor, o metodă de stabilire a

comuniunii dintre suflet și principiul integrator al universului. Cu alte cuvinte, meditația este tehnica misticismului. Practicată corespunzător, cu pregătirea fizică, mentală și morală potrivită, meditația poate determina o stare numită „conștiință transcendentală” – intuirea directă a unei realități spirituale supreme (și unirea cu aceasta) care este percepută ca fiind în același timp dincolo de sine și, într-un fel anume, în sine. („Dumnezeu din adâncul nostru”, spune Ruysbroeck, „îl primește pe Dumnezeu care vine la noi; este Dumnezeu care-l contemplă pe Dumnezeu”.) Cei care nu sunt mistici neagă validitatea experienței mistice, descriind-o ca fiind doar subiectivă și iluzorie. Dar ar trebui reamintit faptul că pentru cei care nu au trăit niciodată așa ceva, orice intuiție directă trebuie să li se pară subiectivă și iluzorie. Unui surd îi este imposibil să-și formeze vreo părere despre natura sau semnificația muzicii. Dar handicapul fizic nu este singurul obstacol în calea înțelegerii muzicale. Unui indian, de exemplu, muzica orchestrală europeană i se pare insuportabil de zgomotoasă, complicată, exagerat de intelectuală, inumană. I se pare incredibil că cineva ar putea găsi frumusețe și sens, ar putea recunoaște în această cacofonie elaborată o expresie a celor mai profunde și mai subtile emoții. Și totuși, dacă are răbdare și ascultă destul de multă muzică, va ajunge în cele din urmă să-și dea seama, nu numai teoretic, ci și la nivelul intuiției directe, imediate, că muzica aceasta posedă toate calitățile pe care europenii i le atribuie. Dintre toate experiențele însemnate și plăcute ale vieții, doar cele mai simple sunt la îndemâna oricui, fără discriminare. Restul nu pot fi trăite decât de cei care au trecut printr-o pregătire corespunzătoare. Trebuie să fii pregătit chiar și pentru a te

bucura de plăcerile oferite de alcool și de tutun; primele pahare de whisky par dezgustătoare, primele pipe fumate întorc pe dos până și stomacurile cele mai puternice. În mod asemănător, primele sonete de Shakespeare par lipsite de sens; primele fugi de Bach, o plictiseală totală; primele ecuații diferențiale, o tortură de-a dreptul. Însă pregătirea schimbă natura experiențelor noastre spirituale. La momentul potrivit, contactul cu o poezie subtil de frumoasă, cu o bucată muzicală scrisă în contrapunct sau cu un raționament matematic ne induce intuiri directe ale frumuseții și semnificației. La fel se întâmplă și în lumea morală. Un om care s-a pregătit în direcția binelui ajunge să aibă anumite intuiții directe despre caracter, despre relațiile dintre ființele umane, despre propria sa poziție în lume – intuiții care sunt destul de diferite de intuițiile omului obișnuit. Cunoașterea este întotdeauna o funcție a ființării. Ceea ce percepem și înțelegem depinde de ceea ce suntem; iar ceea ce suntem depinde în parte de împrejurări și, în parte, într-un mod mai profund, de natura eforturilor pe care le-am depus pentru a ne îndeplini idealul și de natura idealului pe care am încercat să-l îndeplinim. Faptul că această cunoaștere depinde de ființare conduce, firește, la un grad foarte mare de neînțelegere. Sensul cuvintelor, de exemplu, se schimbă profund în funcție de caracterul și experiențele persoanei care le folosește. Astfel, pentru un sfânt, cuvinte precum „iubire”, „milostenie”, „compasiune” înseamnă ceva cu totul diferit față de ce înseamnă pentru omul obișnuit. Din nou, pentru omul obișnuit, afirmația lui Spinoza că „fericirea nu este răsplata virtuții, ci însăși virtutea”[3] pare pur și simplu neadevărată. Pentru el, a fi virtuos este un proces dintre cele mai plictisitoare și

descurajante. Dar este clar că pentru cineva care s-a pregătit pe calea binelui virtutea este cu adevărat o stare de fericire, în vreme ce viața unui om obișnuit, cu viciile ei mărunte și lungile perioade de necugetare și nesimțire animalice, pare o adevărată tortură. Având în vedere că actul cunoașterii este condiționat de ființare și că ființarea poate fi profund modificată de perioada de pregătire, suntem îndreptățiți să ignorăm mare parte din argumentele prin care cei care nu sunt mistici au căutat să discrediteze experiența misticilor. Ființa celui care nu percepe culorile este plămădită în așa fel încât el nu poate formula judecăți de valoare asupra unei picturi. Omul care nu percepe culorile nu poate fi educat să vadă culorile, iar în această privință el este diferit de muzicianul indian care începe prin a considera simfoniile europene de-a dreptul asurzitoare și tulburătoare, dar care poate fi educat, dacă dorește, să perceapă frumusețile acestui gen de muzică. În mod asemănător, ființa unei persoane care nu este mistică e de așa natură încât aceasta nu poate să înțeleagă natura intuițiilor unui mistic. Ca și muzicianul indian, ea are totuși libertatea, dacă alege lucrul ăsta, să aibă un fel de experiență directă a ceea ce în prezent nu înțelege. Această educație este una pe care cu siguranță o va considera extrem de plictisitoare; pentru că implică, în primul rând, adoptarea unei vieți de conștientizare constantă și de efort moral fără preget; în al doilea rând, o practică asiduă în tehnica meditației, ceea ce este, probabil, aproape la fel de dificil ca și tehnica exercițiului la vioară. Dar oricât ar fi de anevoioasă, pregătirea trebuie efectuată de oricine vrea să facă asta. Cei care nu au făcut această pregătire nu pot dobândi cunoașterea acelui tip de experiențe oferite celor

care au făcut-o și sunt la fel de puțin îndreptățiți să nege validitatea acelor intuiri directe ale unei realități spirituale supreme, deopotrivă transcendentă și imanentă, cum erau profesorii din Pisa care au negat, pe motive *a priori*, validitatea intuiției directe a lui Galilei (făcută posibilă prin intermediul telescopului) că Jupiter are mai multe luni...

Pregătirea sistematică în vederea concentrării și a meditației face posibilă experiența mistică, ce este o intuire directă a realității absolute. În orice moment și în orice colț al lumii, cei mai apreciați mistici au căzut de acord că această realitate absolută, percepută prin procesul meditației, este în esență impersonală. Această intuire directă a unei realități spirituale impersonale, aflată la baza oricărei ființări, este în concordanță cu descoperirile celor mai mulți dintre filosofii lumii.

„În doctrina negativă există o largă acceptare a faptului că experiența religioasă nu include orice intuire directă a unei persoane anume sau a unui individ...", scrie profesorul Whitehead în *Religion in the Making*. „Dovada afirmării unui consens general, deși nu universal, în doctrina imposibilității existenței unei viziuni directe a unui Dumnezeu personal poate fi găsită printr-o evaluare a gândirii religioase a lumii civilizate... Peste tot în India și în China, în măsura în care a fost interpretată într-o formă precisă, gândirea religioasă neagă ideea unei personalități absolute care domină universul. Acest lucru este valabil în cazul filosofiei confucianiste, budiste și hinduse. Pot exista întrupări personale, însă substratul este impersonal. Teologia creștină a mai adoptat, printre altele, părerea că nu există o intuire directă a unui asemenea substrat personal al lumii. Ea susține,

ca pe un adevăr, doctrina unui Dumnezeu personal, însă afirmă că această credință a noastră se bazează pe deducție." Totuși, se pare că nu există niciun motiv întemeiat pentru care, din dovezile existente, ar trebui să formulăm o asemenea concluzie. În plus, rezultatele practice ale unei astfel de concluzii sunt bune până la un punct, dincolo de care, cel mai adesea, sunt foarte proaste.

Ne aflăm acum în situația de a trage câteva concluzii timide și fragmentare legate de natura lumii și de relația noastră cu ea și cu ceilalți. Unui observator obișnuit, lumea pare să fie alcătuită dintr-un număr mare de elemente reale independente, dintre care unele posedă viață, iar altele conștiință. Din vremuri foarte îndepărtate, filosofii au bănuit că această viziune de bun-simț era, cel puțin în parte, iluzorie. Mai recent, cercetători pregătiți în domeniul fizicii matematice și echipați cu instrumente de precizie au făcut diverse observații din care se poate deduce că toate aceste existențe aparent independente din lume au fost construite dintr-un număr limitat de tipare de unități identice de energie. O identitate fizică supremă se află la baza aparentei diversități fizice a lumii. În plus, toate existențele aparent independente sunt de fapt interdependente. Între timp, misticii au demonstrat că acei cercetători pregătiți în arta concentrării și a meditației ar putea obține experiența directă a unei unități spirituale aflate la baza aparentei diversități a unei conștiințe independente. Au arătat în mod clar că ceea ce părea a fi un dat suprem al personalității nu era în realitate un dat suprem și că era posibil ca indivizii să transcendă limitele personalității și să-și contopească conștiința personală

într-o conștiință mai cuprinzătoare, impersonală, ce se află la baza cugetului personal...

Lumea fizică percepută prin experiența noastră de zi cu zi este un univers personal decupat dintr-o realitate totală despre care fizicienii deduc că ar fi cu mult mai mare decât este. Universul personal este diferit nu numai față de lumea reală, a cărei existență o putem bănui, chiar dacă nu o putem percepe în mod direct, ci și față de universul personal locuit de alte viețuitoare – universuri pe care niciodată nu le putem pătrunde, dar despre a căror natură putem emite, cum a făcut Von Uexküll, ipoteze speculative interesante. Fiecare tip de viețuitoare locuiește într-un univers a cărui natură este determinată și ale cărui granițe sunt impuse de neajunsurile speciale ale organelor ei de simț și ale inteligenței sale. În cazul omului, inteligența s-a dezvoltat într-atât de mult, încât acesta este capabil să deducă existența și chiar, într-o anumită măsură, natura lumii reale de dincolo de universul lui personal. Natura organelor de simț și a inteligenței ființelor vii este impusă de necesitatea biologică sau de convenință. Instrumentele cunoașterii sunt destul de bune pentru a asigura supraviețuirea posesorilor lor. Instrumente ale cunoașterii mai puțin potrivite nu numai că nu ar putea duce la un avantaj biologic, dar chiar ar putea constitui un handicap biologic. Fiecare ființă umană este capabilă să transcendă limitările universului personal al omului doar în măsura în care este eliberată de presiunea biologică, ceea ce se întâmplă în două feluri: din afară, datorită eforturilor celorlalți, și dinăuntru, datorită propriilor sale eforturi. Dacă îi este dat să transcendă limitările universului personal omenesc, trebuie să fie membru al unei comunități care îi

oferă protecție împotriva rigorilor mediului înconjurător și îi ușurează compensarea neajunsurilor fizice. Dar asta nu e de ajuns. Trebuie și să se inițieze în arta de a fi imperturbabil și dezinteresat, trebuie să-și cultive curiozitatea intelectuală fără vreun motiv anume și fără să se gândească la ceea ce el, ca animal, poate obține de pe urma ei.

Viziunea modernă asupra relației intelectuale dintre om și univers a fost anticipată de doctrina budistă care afirmă că dorința este izvorul iluziei. În măsura în care elimină dorința, mintea se eliberează de iluzii. Acest lucru este adevărat nu numai în legătură cu omul de știință, ci și cu artistul și filosoful. Doar omul dezinteresat poate să treacă dincolo de judecata comună și să depășească granițele vieții animale sau a omului obișnuit. Misticul își manifestă în cel mai înalt grad posibil indiferența față de făpturile umane și, prin urmare, este capabil să transcendă limitările obișnuite într-un mod mai temeinic decât omul de știință, artistul sau filosoful. Ceea ce el descoperă dincolo de frontierele universului omului obișnuit este o realitate spirituală aflată la baza tuturor existențelor aparent separate și pe care le unește – o realitate cu care el se poate contopi și din care își poate trage puteri morale și chiar fizice care, după standardele obișnuite, pot fi descrise doar ca supranaturale.

Realitatea supremă ce poate fi descoperită de cei care aleg să-și modifice ființa astfel încât să poată dobândi o cunoaștere directă a ei nu este, așa cum am văzut, o personalitate. Din moment ce nu este personală, nu suntem îndreptățiți să-i atribuim calități etice. „Dumnezeu nu este bun”, spunea Eckhart. „Eu sunt bun.” Bunătatea este mijlocul prin care bărbații și femeile pot depăși iluzia de a fi existențe absolut

independente și se pot înălța la un nivel de ființare unde, prin concentrare și meditație, pot conștientiza contopirea cu realitatea supremă, să cunoască și, într-o anumită măsură, chiar să se asocieze cu aceasta. Realitatea supremă este „pacea lui Dumnezeu, care covârșește orice minte”; bunătatea este calea prin care ne putem apropia de ea. „Ființele mărginite”, spune Royce, „sunt întotdeauna așa cum sunt din cauza unei neatenții care îi orbește în prezent, făcându-i să nu vadă relațiile lor reale cu Dumnezeu și cu semenii lor”. În limbaj budist, acea neatenție este rodul dorinței. Nu reușim să acordăm atenție adevăratelor noastre relații cu realitatea supremă și, prin realitatea supremă, cu semenii noștri pentru că preferăm să dăm atenție naturii noastre animale și preocupării noastre de a prospera în lume. Faptul că nu putem niciodată să ignorăm cu totul animalul din noi sau nevoile lui biologice este un lucru evident. Starea noastră de separare nu este întru totul o iluzie. Elementul caracteristic din lucruri este un dat frust al experienței. Diversitatea nu poate fi redusă la o deplină identitate nici măcar în teoria științifică sau filosofică, cu atât mai puțin în viață, care e trăită în trup, adică după anumite tipare ale unităților de energie absolut identice. Prin firea lucrurilor, ne este imposibil să nu acordăm deloc atenție animalului din noi; însă în condițiile unei vieți civilizate, în mod sigur nu este necesar să-i acordăm întreaga noastră atenție sau o mare parte din ea. Bunătatea este metoda prin care ne abatem atenția de la acest subiect deosebit de obositor al animalității noastre și de la starea noastră de separare individualistă. Concentrarea și meditația ajută bunătatea în două moduri: producând, după spusele lui Babbitt, „o concentrare suprarațională a voinței” și dând

minții posibilitatea de a conștientiza – nu numai teoretic, ci și prin intuiție directă – faptul că universul personal al omului obișnuit nu este identic cu universul ca întreg. În schimb, bineînțeles, bunătatea ajută meditația asigurându-i detașarea de animalitate și, prin asta, dând minții posibilitatea de a acorda atenție relației sale propriu-zise cu realitatea supremă și cu ceilalți indivizi. Bunătatea, meditația, experiența mistică și realitatea supremă impersonală descoperită prin experiența mistică sunt legate în mod organic. Acest fapt înlătură temerile exprimate de dr. Albert Schweitzer în cartea sa recentă asupra gândirii indiene. Misticismul, susține el, este viziunea corectă asupra lumii; dar, deși corectă, nu este satisfăcătoare prin conținutul său etic. Realitatea supremă a lumii nu este morală („Dumnezeu nu este bun”), iar misticul care se unește cu realitatea supremă se unește cu o ființă non-morală – prin urmare, el însuși nu este moral. Însă toate astea sunt doar vorbe și ignoră datele propriu-zise ale experienței. Misticului îi este imposibil să acorde atenție adevăratei sale relații cu Dumnezeu și cu semenii săi dacă nu și-a îndepărtat atenția, în prealabil, de la natura lui animalică și de la preocuparea de a avea succes pe plan social. Însă nu-și poate desprinde atenția de la aceste lucruri decât printr-o practică perseverentă și conștientă a înaltei moralități. Dumnezeu nu este bun; dar dacă vreau să dobândesc până și cea mai neînsemnată cunoaștere a lui Dumnezeu, trebuie să fiu bun cel puțin într-o mică măsură; și dacă doresc o cunoaștere deplină a lui Dumnezeu, atât cât le este posibil făpturilor umane, trebuie să fiu pe cât de bun poate să fie făptura umană. Virtutea este condiția preliminară esențială a experienței mistice. Și asta nu e tot. Nici măcar nu există vreo

incompatibilitate teoretică între realitatea supremă, care este impersonală și, ca atare, nu e morală, și existența unei ordini morale la nivel uman. Investigația științifică ne-a arătat că lumea este o diversitate bazată pe o unică substanță fizică; experiența mistică certifică existența unei uniuni spirituale aflate la baza diversității conștiințelor separate. În privința relației dintre unitatea fizică de bază și unitatea spirituală de bază este greu să formulăm o părere. Dar nici nu este necesar, în contextul actual, să formulăm vreuna. Pentru scopul nostru actual rămâne important faptul că e posibil să descoperim o unitate fizică și spirituală care se află la baza existențelor independente (în oarecare măsură doar aparente, în oarecare măsură reale, în orice caz, pentru ființele aflate pe planul nostru de existență) din care este alcătuit universul nostru obișnuit. Așadar, experiența ne dovedește că putem fie să ne accentuăm starea de separare de alte ființe și de realitatea supremă a lumii, fie să ne accentuăm contopirea cu ele. Cel puțin într-o anumită măsură, voința noastră este liberă în această chestiune. Făpturile umane sunt ființe care, în măsura în care sunt animale și persoane, tind să se considere existențe independente, unite cel mult prin legături pur biologice, dar care, câtă vreme se ridică deasupra animalității și personalității, au capacitatea de a vedea că sunt părți interconectate ale unor totalități fizice și spirituale incomparabil mai mari decât sunt ele însele. Pentru astfel de ființe, porunca morală fundamentală este: Să conștientizezi unirea ta cu toată ființă. Însă oamenii nu pot conștientiza această unitate cu ceilalți și cu realitatea supremă decât în cazul în care practică virtutea iubirii și a înțelegerii. Iubirea, compasiunea și înțelegerea sau inteligența – acestea sunt

principalele virtuți ale unui sistem etic, virtuțile corelate în mod organic cu ceea ce putem numi concepția științifico-mistică despre lume. Realitatea supremă este impersonală și nonetică; dar dacă am vrea să ne conștientizăm adevăratele relații cu realitatea supremă și cu semenii noștri, trebuie să practicăm moralitatea și (din moment ce nicio personalitate nu poate învăța să se transcendă pe sine dacă nu se eliberează, pe cât posibil, de constrângerile exterioare) să respectăm personalitatea celorlalți. Credința într-un Dumnezeu personal, moral a dus prea adesea la dogmatism teoretic și intoleranță practică – la un refuz sistematic de a respecta personalitatea și la înfăptuirea, în numele unei persoane divin morale, a oricărui fel de nedreptate.

Potrivit profesorului Whitehead, „realitatea instabilității răului este ordinea morală a lumii". Răul este cel care duce la separare; iar ceea ce duce la separare este autodistructiv. Această autodistrugere a răului poate fi bruscă și violentă, ca atunci când ura ucigătoare determină un conflict ce duce la moartea celui care urăște; poate fi treptată, ca atunci când un proces degenerativ duce la neputință sau moarte; sau poate fi reformativă, ca atunci când un lung șir de fărădelegi are ca rezultat, în cazul tuturor celor implicați, un grad de saturație atât de mare în ceea ce privește distrugerea și degenerarea, încât oamenii hotărăsc să-și schimbe purtarea, transformând astfel răul în bine.

Istoria evoluției vieții ilustrează în mod clar instabilitatea răului în sensul în care a fost definită mai sus. Specializarea biologică poate fi privită ca o tendință a speciilor de a insista asupra separării; iar rezultatul acestei specializări, așa cum am văzut, este fie dezastruoasă într-un mod negativ, în sensul

că exclude posibilitatea unui viitor progres biologic, fie de-a dreptul dezastruoasă, în sensul că duce la dispariția speciei. În același fel, competiția intraspecifică poate fi privită ca expresia unei tendințe a indivizilor înrudiți de a insista asupra stării lor de separare și independență; după cum am văzut, efectele competiției intraspecifice sunt rele aproape în totalitate. În schimb, calitățile care au dus la progres biologic sunt cele care dau ființelor individuale posibilitatea să evadeze din starea lor de separare – inteligența și tendința de a coopera. Iubirea și înțelegerea sunt valoroase chiar și la nivel biologic. Ura, lipsa conștientizării, prostia și tot ceea ce contribuie la sporirea separării sunt calitățile care, ca fapt istoric, au condus fie la dispariția unei specii, fie la transformarea ei într-o fosilă vie, incapabilă de progres biologic.

1. Text preluat din Aldous Huxley, *Collected Essays*, Harper & Brothers, New York, 1958.
2. David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu și Constanța Niță, studiu introductiv de Mircea Flonta, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 225 (n.tr.).
3. Benedict Spinoza, *Etica*, traducere de Al. Posescu, studiu introductiv și note de I. Firu, Editura Științifică, București, 1957, p. 318 (n.tr.).

Index*

* (*paginile indicate în index se referă la ediția tipărită sau PDF*)

A

Abu Sa'id 356
acțiune, faptă 64, 194, 209, 348, 382-383
Acton, lord 129, 161, 163
adevăr 11, 18, 22, 26, 28, 32, 44, 46, 51, 92, 96-97, 113, 131, 149, 153, 166-192, 201, 237, 245, 255-257, 259, 264, 266-267, 293, 305, 316
adorație 287
aforism sufi 143
Albertus Magnus 149-150
al-Ghazali 101, 167, 287, 384
Amelote, Denis 288
Ancrene Riwle 280
Ansari din Herat 115, 120, 285, 333, 353
Anselm din Canterbury, Sf. 290
Așoka 258
Aristotel 32, 34, 57, 91, 194, 376
Arnold, Thomas 324-325
artă, artist 32, 87, 98, 113, 127, 145-147, 154, 156, 180, 182, 206, 223-224, 303, 337, 343, 381, 393
ascultare 163
Ashvaghosha 370, 373
atenție 371
Atman 12, 16-18, 20, 79, 101, 117, 143, 173, 248, 265, 278
Augustin, Sf. 47, 78, 97, 125, 153, 173-174, 232, 271, 285, 320, 366, 373, 382
Aurobindo, Sri 86
autoritate spirituală 164-165, 208-209, 349

Avatar 70-71, 73, 78-80, 170, 202, 219, 249, 330, 341, 361
avocați 78, 287, 299, 317

B

Bagehot, W. 307
Baker, Augustine 137, 289, 291, 361, 375
Barclay, Robert 26
Bayazid al-Bistami 24, 354
Becket, Thomas 340
Benet din Canfield 69-70, 360, 362, 364
Bernard, Sf. 24, 39, 76-77, 81, 95-96, 114, 123, 174, 190, 214, 227, 276, 330, 338, 347
Bhagavad-Gita 13, 16, 67, 72, 138, 195, 200, 204, 229, 233, 247, 339, 348
bine 232-233, 238-239, 252-253, 294-295
Blake, W. 206, 246
boală 161-162, 294, 357
Bodhisattva 21, 75, 82, 85-86, 90, 92, 101, 141, 245, 299
Boethius 211, 240, 242-243
Böhme, Jakob 74, 268, 274
Bourgoing, François 288
Brahman 12, 17-18, 20, 36, 39, 47, 50, 67, 73, 79, 90, 100-101, 117, 143, 173, 243, 247-248, 265-266, 271, 336, 339
Brhadaranyaka-Upanișad 15, 50, 336
Broad, C.D. 339
Buddha 11, 19-21, 37, 66-67, 72-73, 75-76, 79-82, 86, 90, 92, 99-100, 135, 153, 157, 167-169, 178, 187-189, 203, 212, 229, 232, 262-263, 267, 274, 292, 317-318, 334, 337, 342, 344, 347, 349, 359, 370, 373, 377
Buddhaghosa 381
bunătate față de animale 254
Butler, S. 107
Byron, G.G. 95

C

Calea cu opt brațe 157, 262, 293, 321, 377
Camus, Jean-Pierre 63, 122, 135, 164, 333, 351, 353, 375
Cântarea Cântărilor 217
Cartea tibetană a morților 50, 362
Cassian 356
castă 208
Castellio, Sebastian 11, 26, 319-320
catolicism 202

Caussade, J.-P. de 63, 103
cauzalitate 178-179
Căderea 146, 237, 238-239, 294-295
cerere 283
Chandogya-Upanișad 15, 264, 267, 269, 273
Chapman, John (abate) 78, 140, 174
Chiang Chih-chi 318
chietism 38, 91, 185, 270, 352
civilizație 207
„Comportamentul oamenilor în situații de criză” 60
Condren, Charles de 235, 288, 329, 333
constituție și temperament 192, 201, 203
contemplare 22, 67, 80, 85-86, 91-92, 110, 123, 146, 152, 157, 167, 172, 177, 194-196, 209, 283, 287, 292, 334, 338, 351-354, 360, 362, 375-384
controversă 183-185
convertire 204
Coomaraswamy, Ananda K. 74
Coué, E. 315
credință 301-306
cultură 146-147
cunoaștere 6, 8-10, 15, 23, 35-37, 47-49, 53-54, 56, 59, 63, 65-67, 70, 76-77, 84, 87, 91-92, 94-96, 111-113, 116-120, 125, 133, 143, 149, 164, 166-167, 171-178, 190, 192-196, 202-205, 241, 243, 249, 262-264, 272, 276, 282, 293, 297, 302-303, 305-306, 309, 336, 373, 376-379

D

Daio Kokushi 167
Darwin, C. 381
Denk, Hans 11, 25-26, 126, 317, 320
Descartes, R. 44, 146
descentralizare 129
destin 241-242
detașare 100, 116-118, 130, 133, 138-139, 141, 145, 150, 191, 200, 207, 233, 271, 325, 360, 363
Dhammapada 127, 233
dharma 186, 201-203, 205, 207, 294, 337, 349
dhyana 82
Dionisie Areopagitul 50-52
distragere 281-282, 363-366, 380-381

Divinitate 20, 22, 31, 36-37, 40-41, 46-48, 57, 59, 67, 73, 79, 83-84, 117, 123, 130, 148, 172, 182, 194, 202-203, 214, 217, 220, 231, 243, 247-248, 274-275, 277, 283, 287, 293, 306, 322, 345, 347-348, 361-362, 366, 378, 382
dorință 59, 66, 117-118, 125, 131, 146, 157, 159, 161, 178, 190, 200, 210, 218-219, 234, 260-262, 268, 282-285
dorință, poftă 66, 111, 293
dragoste 28, 37, 75, 96, 123, 197, 200, 207, 215, 249, 255, 280, 304, 309, 330, 335, 348, 383, 396
  spirituală 76
dragoste trupească 249
  a lui Hristos 76
dreaptă viețuire 100
Dumnezeu, natura de 35-39, 78-83, 97, 100-101, 114
  vezi în special cap. II-IV

E

Ecaterina de Genova, Sf. 23, 116, 140
Ecaterina de Siena, Sf. 213, 216, 297, 358
  testament scris de Tommaso di Petra 191
ectomorfism 197-198, 207
educație 6, 147, 185, 208-211, 231, 304, 322, 363
eliberare 17-18, 21, 38, 59, 74, 86, 9-91, 100, 134, 143, 148, 158-159, 177, 195-196, 203, 213, 216, 246, 252, 257, 260-264, 269-270, 272-273, 275-277, 282, 288, 293, 299-301, 306, 311, 320-322, 328, 331, 334, 344, 347-349, 378-379
eliberare 17-18, 38, 59, 90-91, 100, 134, 143, 148, 158-159, 177, 195-196, 203, 213, 216, 246, 252, 257, 260-273, 277, 282, 288, 293, 299, 311, 320-322, 331, 334, 347-348
emoție, sentiment 116, 326-332
endomorfism 197-198
Eschil 107
eternitate, veșnicie 13, 32, 35, 39, 46, 73, 80-81, 87, 97, 99, 101, 104, 124, 140, 143, 147, 149, 175, 186, 192, 203, 209, 213, 216, 218, 228, 237, 240, 244, 246, 250-255, 260, 262, 271-272, 274, 277, 284, 288, 306, 309-313, 331, 345, 360, 368, 382-383
Evangheliі sinoptice 70-71, 349
Everard, John 11, 26, 125-126, 317
evlavie 117, 219, 283, 290, 339-343, 352, 354-355, 357, 370, 379-380
evrei 28, 70, 128, 249, 254, 257, 259, 343-344, 357
exerciții spirituale 132, 142, 291, 350-373
experiență 174, 177-179, 327-328
extraversiune 198

F

Fénelon, François 91, 121, 152-153, 215, 281, 286, 327-330, 368
fericire, beatitudine 148, 270-271
Filippo Neri, Sf. 30, 165, 290, 298, 358
folclor 284
formă 238-239
Fox, George 26, 257, 369
Francisc de Assisi, Sf. 254, 366
François de Sales, Sf. 63, 121, 133, 135, 140, 163, 165, 204, 222, 227, 281, 285, 291-292, 328, 333, 350-351, 353, 365, 369, 374
frică 214
frumusețe 181

G

Garrigou-Lagrange, R. 202, 333, 378
Gilson, Etienne 76, 214
gopi, fecioare 217
Green, T.H. 35
Grellet, Stephen 346
Grigore cel Mare, Sf. 110, 174, 271
Grou, Jean Nicolas 150, 153
Guénon, René 83

H

Hakuin 92
har 21, 45, 55, 66, 68-69, 74, 79, 97-99, 112, 127, 144, 178, 182, 184, 186, 216, 218-221, 223-224, 226-229, 234, 244, 249, 263, 297, 299, 325, 330, 333-335, 342-343, 351, 354, 357-358, 361, 375, 378, 384
  dat gratuit 94
Hillel (rabin) 28
Hilton, Walter 144, 377
Hinayana 74, 82, 85, 92, 229, 263
  adepți 21, 359, 371
Hipocrate 193-195
Hobbes, Thomas 242
Hristos 25-27, 36, 48, 70-71, 75-79, 138, 143, 146, 165, 205-206, 254, 268, 288, 304-305, 319, 324-325, 344, 346, 349, 352, 361-362
  dragostea trupească a lui 76
Huang Po 81, 83, 100
Hugo, Victor 108

Huineng 79, 91, 168, 183
Hume, David 56-57, 178-179, 300
hybris 106-107, 109, 111, 284, 323

I

idealiști 314
idolatrie, idolatru 22-23, 65, 73, 75, 124, 129, 146, 182, 185, 205, 207, 211, 253, 260-261, 270, 312-313, 321-325, 330-332, 343, 346, 350, 358-360, 363, 366, 381
Ieronim, Sf. 136
iezuiți 138, 185, 254, 352
Ignațiu de Loyola, Sf. 138, 257, 352
ignoranță 211
Iisus 48, 70-71, 98, 144, 160, 171, 205, 207, 269, 288, 310, 314, 341-342
  logia lui 85
iluminare 17, 38, 59, 79-80, 86, 91, 112, 120, 140, 154, 158, 186, 208, 213, 237, 260, 270, 276, 282, 288, 299, 313, 332, 334, 344, 350, 372, 378
imaginație 326-327
„Imaginile celor zece boi” 98-99
imanent, imanență 5, 12, 18, 21, 28, 37-39, 44, 53, 57, 59, 67, 74, 117, 186, 247, 283, 322, 336, 347
Imitarea lui Hristos 379
Inchiziția 51, 251
Inge, Dean 320
inspirație 156, 220, 223-224, 226-227
intelect 176, 186-187
introversiune, introvertit 194-195, 198-200, 203, 210, 360
Ioan al Crucii, Sf. 40, 49, 78, 116, 118, 124, 136, 139, 141-142, 171-172, 175, 205, 220, 245, 279, 282, 328, 373, 379, 383
Ioan Botezătorul, Sf. 98
Ioan, Sf. 71, 110
Iov 225-226, 247
ispășire 77, 249, 298
ispită 129, 346
istorie 9, 27, 30-35, 37, 71, 73-75, 78, 162, 170, 177, 204, 231, 250, 253, 295, 312, 346, 349-350
Itivuttaka 268
izbăvire 260, 267-268

Î

întrupare 35-36, 69-70, 76-78

J

Jalal ad-Din Rumi 6, 29, 111, 124, 160, 163, 184, 186, 190, 226, 232, 244-245, 275, 286, 307
James, William 6
japa 356, 358
Jeanne de Chantal, Sf. 281-292
Jianzhi Sengcan 27
jnana 173
Johnson, Samuel 62, 68
Jones, Rufus 25
Juliana de Norwich 309
Jung, C.G. 195, 198

K

Kabir 22, 68, 141, 258, 286
karma 67, 306, 308, 310-311, 373
Katha-Upanișad 269
Kierkegaard, S. 225
Krișna 36, 73-74, 138, 195, 200, 247, 342, 349

L

Lacordaire, Henri 215
Lallement, L., părintele 97
Lankavatara Sutra 19, 83, 90, 176, 245, 269, 359-360
Lao Zi 40, 126, 140, 153, 159-160, 168, 191, 216, 221, 279, 349
Law, William 11, 13, 15, 58, 68, 74, 111, 115, 117, 132, 146, 172, 174, 184, 218, 220, 228, 231-233, 235, 237, 257, 268, 279, 281, 287, 290, 313
legalism 38, 51, 78
Leibniz, G.W. 5
libertate 127-129
lipsit de viață 375
logia lui Iisus 85
Logos 25, 37, 45, 70-73, 125, 127, 154, 205, 218, 221, 231, 233, 347-348
Lorenzo, Fratele 367
Lumina lăuntrică 20, 26-27, 38, 158, 280
Luther, Martin 26, 78, 229, 303-305, 320-321

M

magic 342-343

Mahayana 19, 21, 37, 47, 49, 72-75, 79, 87, 91, 178, 202, 229, 245, 263, 275, 359
  adepți 74-76, 85, 92, 246, 360
Maimuțoiul 188-189
Maitrayana-Upanișad 149, 267, 271
Mallarmé, Stéphane 80, 183
mantră 342, 356-357
mașină 224
Maxwell, Clerk 303
Mântuitori 268
meditație 123
Meister Eckhart 12, 24-25, 29, 41, 45, 47, 49, 53, 57, 59, 74, 82, 92, 101, 105, 115, 119-120, 130, 144, 166-167, 172-173, 176, 213, 227-228, 233-234, 246, 248, 274, 298, 362, 367, 374, 384
memorie 245
Metta Sutta 116
Meyerson, E. 16
mezomorfism 197
mijlocire 287
milostenie, caritate 10, 20, 36, 56, 68, 77, 79, 110-114, 116-118, 120-123, 125-126, 129, 133, 135, 137, 141, 144, 200, 214, 221, 227, 244, 259, 262, 280, 282, 295, 305, 319, 325, 351, 370, 377
Milton, John 184, 213, 295
minte și trup 42, 153
minte trează 347
minuni 334
misticism 47, 77, 91, 352
More, Gertrude 132, 136
mortificare, nevoință 87, 98, 100, 130-131, 133-134, 137-138, 141, 143, 145-146, 148, 150, 154-155, 157, 223, 245, 280, 328, 332, 359-360, 370, 372
Mozi 86

N

natură 6, 10, 16, 31, 84, 87, 92, 95-97, 105-107, 109, 111, 126-127, 129, 143, 178-180, 182
nemesis 106-107, 109, 111, 284, 323
nemurire 273, 275-276, 306
Nicolaus Cusanus 172, 221, 242
Niffari Egipteanul 272-273
nirvana 67, 86-87, 90, 97, 120, 178, 245-246, 268-269, 306, 360, 373-374, 377, 382
non-minte 100

Norul necunoașterii 56, 110, 330, 355-356, 361, 365

O

101 povestiri Zen 160
obiecții 134
Olier, Jean-Jacques 48-49, 288, 333, 368
Oman, J., dr. 9, 97
Otto, Rudolf 173

P

pace 119-120, 251-252
Panchadasi 292
Parohul de Ars 98
Pascal, Blaise 113, 153
Pavel, Sf. 51, 70-71, 79, 119, 163, 171, 217, 246
păcat 132-133, 137, 142, 153, 161, 180, 191, 202, 205, 217, 227, 230, 235, 289, 294, 298-299
Pedro Claver, Sf. 114, 253
Pelagius 373
Penn, William 26
personalitate 54, 57, 60-62, 65, 68-70, 201, 205, 210, 278-279, 288, 339, 370
  individualitate 54
Philon 28, 49, 96, 132, 205, 384
pictură peisagistică 87, 106
Pierre de Bérulle 58, 362
Platon 27, 194
Plotin 15-16, 240
Plutarh 316
Predica Focului (Buddha) 232
pre-vedere 242
profeție 332-333
progres 21, 32, 34, 77, 87, 106-110, 120, 124, 134, 187, 209-210, 214, 238, 244, 261, 323, 350, 372, 376
protestantism liberal 205
Providență 241
Prunabuddha Sutra 86
psihic 34
  mediu 339-340
psihism 33-34, 134
putere 106-107, 128-129, 164-165, 345-346, 349-350

Q

quakeri 11, 25-26, 74, 158, 253, 256

R

Rabi'a 138
Radin, Paul, dr. 34, 194, 206
Raven, canonic 97
răbdare 52, 68, 116, 121, 135-136, 144, 164, 199, 277, 310, 365, 379
rău 232, 237, 239, 263, 297-298, 309-310
război 23, 26, 65, 125, 128-130, 146, 158, 186, 210-211, 252-253, 260, 302, 313, 320, 323, 348-350
Realitate absolută 73, 76, 82, 91, 99, 101, 103, 125, 155, 177-178, 183, 192, 229, 269, 276, 356, 359-360, 370, 377
reclamă, publicitate 109, 210, 261, 282, 322, 376
remușcare 244, 329-330, 366
retorică 134, 180-181, 279
revoluție 250-251
Richelieu (cardinal) 112
ritual 336-350
rugăciune 132, 283-292, 311, 382-383
  mentală 351-353, 362-363
rugăciune mentală 351-353, 362-363
Ruskin, John 224
Ruysbroeck, Jan van 24, 48, 74, 81, 191, 214, 227, 382
Ryonen 183

S

sacramente 84-85, 336, 342, 344-347
Sadhu Sundar Singh 259
samsara 86-87, 97, 178, 246, 360, 377, 382
Saunders, Kenneth 347
sărăcie 136, 145, 159, 191
sânge 183, 202, 226, 249, 312, 344
sclavie 253-254
scopul final al omului 110, 122, 157-158, 202-203
Scotus Eriugena, Ioan 50, 53
scripturi 18, 20, 26, 32, 66-67, 168, 212, 250, 258, 263, 269, 276, 306, 317-319, 328, 334, 344, 349, 359
Setcho 87-89
Seuse, Heinrich 81, 135

sfinți 59, 64-65, 68
Shakespeare, W. 25, 54, 111
Shankara 8, 16, 18, 40, 117, 269, 276, 306, 376
Sheldon, William 194, 196-197, 204, 209
Shih-t'ou 169, 292
Shruti 8-9
Shvetashvatara-Upanișad 275
simbol 316-317, 336-350
simplitate 118, 150-154
sinceritate 151
sine 15, 130-131, 232-235, 314
  autocunoaștere 212-215, 366
  voința sinelui 133
smerenie 120-121, 125, 132, 135, 137, 144, 212, 214-215, 290, 324
Smith, John 11, 171, 190, 274,
Smriti 8-9
specializare 295
spirit 41, 46, 51, 57-59, 71-72, 74, 76-77, 79, 93, 100, 110-111, 119, 123, 133, 135, 143-145, 154, 181, 184-185, 189, 204, 216-217, 222, 224, 235-237, 243, 247-249, 327-328
spiritualitate 77, 92, 97, 99
Srimad Bhagavatam 116, 258, 276
Sterry, Peter 192
Stout, G.F. 178
suferință 293-301
  îndurată în locul altcuiva 298
sufism, sufiți 11, 23-24, 37, 47, 72, 79, 101, 138, 167, 244, 272, 334, 353, 357
sufit 244
  aforism 143
suflet 12-13, 20-22, 24, 29, 36-37, 40, 55-57, 66, 69-70, 77, 80, 87, 97, 101, 104, 112, 117, 119, 124, 130-132, 141, 148, 151-152, 164, 176, 183, 202, 217, 244-245, 252, 270-271, 274-279
superstiție 270
supraviețuire 270, 273-279
Surangama Sutra 120, 342, 359
Sutra asupra Distincției și Protecției Dharmei 137
Sutra Diamantului 101, 169, 274, 337
Sutralamkara 168, 267
Swift, Jonathan 125

T

Tantra Tattva 90
Tao, taoism 18-19, 45, 87, 97, 106, 123, 125, 127, 153-156, 168-169, 191, 208, 218, 221-224, 229, 292, 296, 347, 382
Tathagata 19, 21, 72, 82-83, 141, 269, 274, 276, 337
tăcere 100, 279-283
Temple, William (arhiepiscop) 311
Tennant, F.R. 9, 174, 306
teologie 5, 9-11, 26, 49, 54-55, 67, 71, 77-78, 94, 97, 112, 166, 173-176, 201, 211, 228, 250, 252-254, 261
Tereza, Sf. 78, 116, 132, 135, 374
Tevijja Sutta 72
Theologia Germanica 26-27, 79, 149, 232, 267, 271
timp 17, 22, 35, 44-46, 52, 73, 75-76, 80-81, 87, 147, 169, 177, 180, 186, 203, 216, 228, 240-260
Tolstoi, Lev 222
Toma de Aquino, Sf. 112, 167, 174, 176, 285, 377, 380, 382
Traherne, Thomas 34, 94, 104, 143, 148
transcendență 12, 37
„Trei trupuri” 37
Treime 36
Trench, Richard 22, 190
trup 42
tulburare 139

U

umanism 106
unidirecționalitate 67, 79, 334, 357, 380-382
Upanișade 16, 18, 50, 86, 269, 347
Urmarea lui Hristos (Johannes Tauler) 235, 298

V

Vedanta 20, 47, 79, 207, 278, 347, 356, 377
  adepți 34, 47, 117, 347
Vigny, Alfred de 108
Vincențiu de Paul, Sf. 384
vindecare 43, 134, 315, 334-335
violență 252
virtute 361, 377
Visvanatha 182
Vivekachudamani 16, 117

voință 12, 15, 31, 41, 54, 59, 69-70, 100-101, 117-118, 121, 133, 135, 141, 144, 146, 153-154, 157, 178, 180-181, 192-193, 203, 216-219, 227-229, 262-263, 273, 282-283, 291

W

Waley, Arthur 187
Whichcote, Benjamin 276
Woolman, John 114, 254, 300
Wordsworth, W. 34, 95-96, 224-225
Wu Cheng'en 168, 187

Y

Yengo 89
Yogavasistha 274
Yoka Daishi 169
Yung-chia Ta-shih 20, 115, 292

Z

Zen 19, 83, 87-89, 92, 97, 101, 103, 169-170, 175, 183, 317-318
Zhuangzi 18-19, 105-106, 123, 138-139, 143, 155-157, 184, 213, 222-223, 281, 316, 382